

Gospodarski sustav Zagrebačkog kaptola u 14. i 15. stoljeću

Vručina, Petra

Doctoral thesis / Doktorski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:690811>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-30**

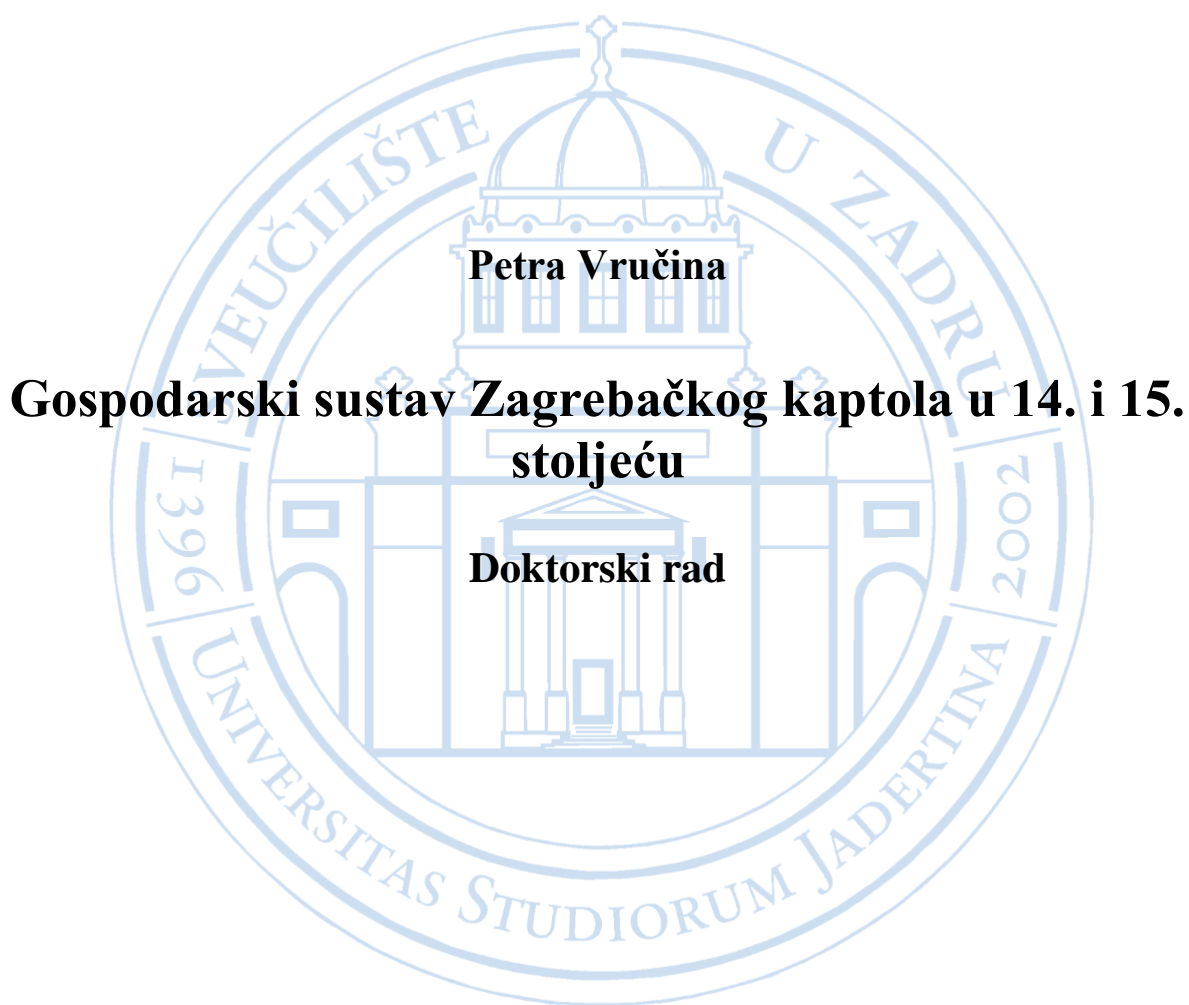
Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
JADRAN - POVEZNICA MEĐU KONTINENTIMA

Zadar, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
JADRAN - POVEZNICA MEĐU KONTINENTIMA

Petra Vručina

**Gospodarski sustav Zagrebačkog kaptola u 14. i 15.
stoljeću**

Doktorski rad

Mentor
prof. dr. sc. Mladen Ančić

Zadar, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Petra Vručina

Naziv studijskog programa: poslijediplomski sveučilišni studij „Jadran – poveznica među kontinentima“

Mentor/Mentorica: prof. dr. sc. Mladen Ančić

Datum obrane: 13.06.2023.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: humanističke znanosti, povijest

II. Doktorski rad

Naslov: Gospodarski sustav Zagrebačkog kaptola u 14. i 15. stoljeću

UDK oznaka: 94:330.34](497.52/.54)“13/14“

Broj stranica: 219

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 39

Broj bilježaka: 1161

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 218

Broj priloga: 1

Jezik rada: hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu dokorskog rada:

1. Doc. dr. sc. Antun Nekić, predsjednik
2. Izv. prof. dr. sc. Darko Vitek, član
3. Doc. dr. sc. Tomislav Popić, član

UNIVERSITY OF ZADAR
BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Petra Vručina

Name of the study programme: postgraduate doctoral study „Adriatic – link between Continents“

Mentor: Mladen Ančić, PhD

Date of the defence: 13/06/2023

Scientific area and field in which the PhD is obtained: humanities, history

II. Doctoral dissertation

Title: The Economic System of the Zagreb chapter in the 14th and 15th centuries

UDC mark: 94:330.34](497.52/.54)“13/14“

Number of pages: 219

Number of pictures/graphical representations/tables: 39

Number of notes: 1161

Number of used bibliographic units and sources: 218

Number of appendices: 1

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Doc. dr. sc. Antun Nekić, chair
2. Izv. prof. dr. sc. Darko Vitek, member
3. Doc. dr. sc. Tomislav Popić, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Petra Vručina**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Gospodarski sustav Zagrebačkog kaptola u 14. i 15. stoljeću** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 01. srpnja 2023.

SADRŽAJ

Uvod.....	1
1. dio: ZAGREBAČKI KAPTOL I SREDIŠNJA VLAST	9
1. „Vlastelinstvo“ Zagrebačkoga kaptola ili „vlastelinstva“ Zagrebačkoga kaptola?	10
2. Gospodarska autonomija – ili ipak ne?.....	26
3. Autoritet i crkvena desetina.....	41
3.1. Zagrebački kaptol, crkvena desetina, i Anžuvinci.....	42
3.2. Zagrebački kaptol i crkvena desetina od 1382. do 1466. godine.....	50
3.3. Zagrebački kaptol i crkvena desetina 1466.-1526. godine.....	60
2. dio: ZAGREBAČKI KAPTOL I <i>DOMINIUM DIRECTUM</i>.....	77
4. Kako Zagrebački kaptol upravlja svojim posjedima?.....	77
5. Zagrebački kaptol i nametanje identiteta: slučaj predijalaca.....	94
5.1. Plemići kao predijalci: primjer Jaroslavića/Ivanovića.....	105
6. Monetizacija i <i>dominium directum</i>	117
3. dio: ULOGA POVJERENJA U GOSPODARSKOM SUSTAVU ZAGREBAČKOG KAPTOLA.....	133
7. Administracija, monetizacija i agrikulturna proizvodnja.....	133
7.1. Korporativizam.....	133
7.2. Praksa zakupljivanja prihoda.....	148
8. Koncept moralne ekonomije.....	163
8.1. Ne-privilegirani podanici i Zagrebački kaptol u 14. i 15. stoljeću.....	166
8.2. Zagrebački kaptol i zaštita ne-privilegiranih podanika.....	182
9. Liturgija i ekonomija: koncept <i>svetog povjerenja</i>	193
10. Luksuz kao legitimacija društvenog sustava.....	202
Zaključak.....	213
Izvori i literatura.....	220
Sažetak.....	236

Summary.....	237
Kratice.....	238
Tablice.....	240
Karte i slike.....	242
Prilog: popisi desetina, prihoda i rashoda dostupni na Hungaricani	243
Životopis.....	246

Uvod

Hrvatski i mađarski povjesničari osnutak Zagrebačke biskupije smještaju u posljednje desetljeće 11. stoljeća. Osnutak biskupije pratio je vjerojatno i osnutak Zagrebačkoga kaptola, korporacije svjetovnih klerika – kanonika čija je zadaća bila pomagati zagrebačkom biskupu pri obavljanju pastoralnih i dijecezanskih dužnosti. Prvi se puta *canonici Zagrabienses* službeno spominju 1175. godine u ispravi kralja Bele III.¹ Prve pak sačuvane isprave vezane uz Kaptol iz ranoga razdoblja postojanja biskupije, iz druge polovice 12. stoljeća i prve polovice 13. stoljeća registriraju kaptolsko preuzimanje vlasničkih prava na posjede u Slavoniji, kako posjeda zagrebačkoga biskupa tako i kraljevskih. Prvi izvori tako zapravo govore o odvajanju biskupske i kaptolske menze (skupa crkvenih prihoda), čime započinje i gospodarska povijest Zagrebačkoga kaptola.²

Ova studija u fokus istraživanja stavlja razdoblje iz kojega je ostalo sačuvano relativno mnogo arhivskoga materijala – 14. i 15. stoljeća.³ Taj je materijal dosad u mnogo navrata bio pretresan u hrvatskoj historiografiji. Među važnijim autorima koji rekonstruiraju vlastelinstva Zagrebačkoga kaptola treba istaknuti Lelju Dobronić, Nadu Klaić, Radovana Gajera i Marka Jerkovića.⁴ Jedina studija, međutim, koje je navedene izvore proučila u širem kontekstu

¹ Vidi više u primjerice Marko Jerković, *Zagrebački kanonici u 14. stoljeću: institucionalna i društvena povijest katedralne zajednice* (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2018), 28-32. S tim što Jerković krivo navodi ispravu iz 1181. kao prvu gdje se spominju zagrebački kanonici. Vidi Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb* (Zagreb: Školska knjiga, 1991), 137; i CD 2, dok. 136, 139-140.

² Marko Jerković, „Uprava Zagrebačkog kaptola nad sisačkim vlastelinstvom od 1215. godine do sredine 14. stoljeća“, u *Antiquam fidem – Radovi sa znanstvenoga skupa. Sisak, 3.-5. prosinca 2010.*, ur. Spomenka Jurić, Darko Tepert (Zagreb: Glas koncila, 2011), 152-154.

³ Premda u europskoj historiografiji kraj srednjega vijeka uglavnom označava Kolumbovo otkriće Amerike 1492. godine, u hrvatskoj historiografiji srednji se vijek uglavnom računa do Mohačke bitke i kraja Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva 1526. godine. Stoga i ova studija analizira izvore do navedene godine.

⁴ Lelja Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*; Radovan Gajer, „Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.“, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu* 11 (1978): 5-102; Marko Jerković, *Zagrebački kanonici u 14. stoljeću*; isti, „Uprava Zagrebačkog kaptola nad sisačkim vlastelinstvom od 1215. godine do sredine 14. stoljeća“; isti, „Rijeka Sava i Zagrebački kaptol u razvijenoj srednjem vijeku“, u *Rijeka Sava u povijesti – Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 18-19. listopada 2013.*, ur. Branko Ostajmer (Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i baranje, 2015), 143-157; isti, „Kaptolski Sisak u srednjem vijeku: Društvo, gospodarstvo, posjedi“, u *Kaptolski Sisak 1215.-2015.: Zbornik radova sa skupa Kaptolski Sisak 1215.-2015. održanoga u Sisku 19. rujna 2015. godine*, ur. Hrvoje Kekez i Stipica Grgić (Zagreb; Sisak: Sisačka biskupija, Stolni kaptol Svetog križa u Sisku, Hrvatsko katoličko sveučilište, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2017), 9-27; Nada Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982), 398-462.

gospodarske „feudalne“⁵ povijesti Slavonije u pred-modernom dobu, ona je Josipa Adamčeka izišla 1980. godine. Na prvi se pogled čini da se ta kapitalna studija o agrarnim/zemljoposjedničkim odnosima, a koja i dan danas predstavlja polazište za proučavanje hrvatske pred-moderne gospodarske povijesti, uklapa u nove marksističke trendove proučavanja pred-moderne gospodarske povijesti u zadnjoj četvrtini 20. stoljeća. Godine 1976., naime, Robert Brenner objavljuje članak „Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-industrial Europe“ koji u europskoj historiografiji potiče pravu malu revoluciju.⁶ Iz neomarksističke perspektive R. Brenner ustvrdio je da društveni odnosi determiniraju ekonomski razvoj osporivši pritom dva modela koja su dotada prevladavala u engleskoj i europskoj historiografiji – Smithov model komercijalizacije i Malthus-Ricardov model stanovništva i resursa.⁷

J. Adamček pak u svojoj studiji ne osvrće se na Brennerovu studiju, već uglavnom na autore koji su pisali u Sovjetskom savezu ili autore iz drugih europskih država koji su bili pod utjecajem sovjetskih autora. Kao što se može vidjeti i iz drugih njegovih radova, većina toga što je Adamček pisao, imalo je za cilj legitimirati tadašnji ideološko-politički jugoslavenski režim, zbog čega je uvelike teoriju i hipoteze koje je iznosio prilagođavao navedenom okviru.⁸ Dakle, unatoč tomu što bi se Adamčekova studija uklapala u nove historiografske trendove, u isto vrijeme pozadina nastanka njegove studije bila je potpuno drugačija. Opterećen vodećom političkom dogmom, Adamček je u svojoj studiji pojednostavljeno i ponegdje nekritički

⁵ Iako neki povjesničari poput Susan Reynolds i Elizabeth A. R. Brown dovode u pitanje postojanje toga koncepta u srednjovjekovnoj stvarnosti, ovdje ga kao takvog ne negiram. Shvaćam ga u poopćenom obliku kao sustav recipročnih vertikalnih veza između pred-modernih zemljoposjednika/velikaša i njima podređenih pojedinaca, kako plemića tako i seljaka, koji uključuje lojalnost i široki spektar obveza – od administrativnih i vojnih do agrikulturnih. Više o raspravi u historiografiji o tome konceptu: Richard Abels, „The Historiography of a Construct: *Feudalism and the Medieval Historian*“, *History Compass* 7/3 (2009): 1008-1031. Vidi i: Gábor Thoroczkay, „The Appearance of *Feudalism* and *Feudal* Forms of Property in Medieval Hungary“, *Historical Studies Central Europe* 1, br. 1 (2021): 28-43.

⁶ Članci proizišli iz te debate izdani su u: T. Aston i C.H.E. Philipin (ur.), *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002). S time što je prvo izdanje izišlo 1985. godine.

⁷ Robert Brenner, „Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe“, u *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*, ur. T. Aston i C.H.E. Philipin (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 11. O trima modelima/teorijama zajedno s njihovim glavnim predstavnicima i studijama u engleskoj historiografiji: John Hatcher i Mark Bailey, *Modelling the Middle Ages: The History and Theory of England's Economic Development* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 21-173.

⁸ Usp. Branimir Janković, *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma* (Zagreb: Srednja Europa, 2016), 228-229.

primijenio marksističku teoriju. Teorija od koje on kreće tako u središte odnosa gospodara i podanika stavlja sukob, inherentan sam po sebi. U tome je dihotomijskom odnosu vlastelin eksploatator, a podanik onaj koji biva iskorištavan. Prema Adamčeku i marksističkoj teoriji proces monetizacije koji jača krajem srednjega vijeka mijenja balans odnosa između vlastelina i seljaka jer monetizacija koja je bila prema ovim shvaćanjima prvim iskazom kapitalizma vodi k osamostaljivanju seljaka i slabljenju podložničke veze. Stoga Adamček u svojoj studiji kao jedno od glavnih pitanja proučava podložničke daće. Prema njegovim zaključcima, te daće bivaju krajem srednjega vijeka uglavnom komutirane, a radne obveze, odnosno tlaka počinju praktički nestajati. No, potom u ranom novom vijeku dolazi do preokreta – „refeudalizacije”, u kojem ponovno jača položaj vlastelina i njihovo iskorištavanje podanika. Zbog toga pak dolazi do čestih pobuna seljaka.⁹

Za ovu se studiju također može reći da je inspirirana marksističkom/neomarksističkom teorijom jer polazi od toga da su ekonomija i društvo međusobno prožeti. Preciznije, teza kojom se vodi ova studija jest da su već postojeće društvene strukture i njima pripadajuće kulturne i mentalne prakse uvelike uvjetovale način na koji su monetarne prakse prihvaćene i primjenjivane u kasnosrednjovjekovnom društvu. Jer kako je to ekonomski povjesničar Karl Polanyi objasnio u svojoj studiji koja izlazi još 1944. godine:

Glavno je otkriće novijega povijesnog i antropološkog istraživanja da je čovjekovo gospodarstvo, u pravilu, podređeno njegovim društvenim odnosima. Ne djeluje on na način da zaštiti svoj individualni interes u posjedovanju materijalnih dobara, već da zaštiti svoj društveni položaj, svoje društvene zahtjeve i svoje društvene snage. Cijeni materijalna dobra samo ukoliko služe tome cilju. Ni proces proizvodnje niti onaj razdiobe nisu povezani sa specifičnim ekonomskim interesima koji bi bili skupčani s posjedovanjem dobara; međutim, svaki je pojedini korak u tim procesima usko povezan sa stanovitim brojem njegovih društvenih interesa koji konačno osiguravaju poduzimanje potrebnog koraka. Ovi su interesi u maloj zajednici lova ili ribolova vrlo različiti od onih u velikom despotskom društvu, ali u oba slučaja ekonomski sustav pokreću neekonomski motivi.¹⁰

⁹ Vidi „Uvod“ u Josip Adamček, *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća* (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980), 17-21.

¹⁰ Karl Polanyi, *Velika preobrazba: politički i ekonomski izvori našeg vremena* (Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, 1999, prevedeno izdanje iz 1957), 68.

Ono u čemu se ova studija ipak razlikuje od Brennerovih postavki i marksističke teorije jest što ne kreće iz pozicije prihvaćanja stajališta o izrabljivanju seljaka/podložnika od strane vlastelina/gospodara. Ono na što marksisti nisu u dovoljnoj mjeri obraćali pozornost jest činjenica da je većina pojedinaca u srednjem vijeku prihvaćala svoje mjesto u njemu. Srednjovjekovno je društvo izrazito hijerarhizirano, odnosno društveno nejednako, no budući da je takav hijerarhijski poredak bio božanski legitimiran, element prisile bio je manje prisutan nego što se to na prvi pogled može činiti. Pojedinaac je društvo shvaćao kao organsku cjelinu u kojoj svatko ima određena životna pravila i obveze – dok s jedne strane oni na vrhu imaju obvezu ratovati i štiti podanike, s druge strane podložnici imaju obvezu snabdijevati ih.¹¹ To sve naravno nije značilo da su odnosi između gospodara i podanika uvijek bili skladni i da su podanici bespogovorno prihvaćali sve što im elita nameće: povijest je prepuna opisa buna, nekad manje nekad više nasilnih. Međutim, kao što francuski ekonomski povjesničar Guy Fourquin ustvrđuje, cilj pobuna u pred-modernom dobu nije bilo uspostavljanje novoga društvenog poretka kao što to nalaže marksistička teorija, već vraćanje postojećih društvenih odnosa u stanje priželjkivane, mitske harmonije.¹²

Dakle, dok marksistička teorija u prošlim društvima uočava samo fenomene koji su trebali voditi ka kapitalističkom modelu funkcioniranja, ili dapače koji već predstavljaju proto-kapitalizam, ovaj rad fokusira se na povijesni kontekst i stvarna značenja pojava gospodarskoga sustava Zagrebačkog kaptola u 14. i 15. stoljeću. Glavni je, naime, cilj dokučiti kako je funkcionirao jedan tadašnji ekonomski sustav, a ne projicirati ideje današnjega načina funkcioniranja na kasnosrednjovjekovni svijet. Unatoč tvrdnjama o superiornosti zapadno-europskih srednjovjekovnih društava i nadalje je ipak pravo pitanje jesu li se oni toliko razlikovali od nekih ostalih, a pogotovo je li sam zemljoposjednički sustav iznjedrio kapitalizam. Prema nekim povjesničarima prava gospodarska teorija treba sadržavati razlog koji razotkriva promjenu gospodarskoga sustava i gospodarskoga napretka, zbog čega je i marksistička teorija još uvijek toliko privlačna povjesničarima.¹³ Najnovije je ipak shvaćanje da je pitanje progresa i

¹¹ Guy Fourquin, *The anatomy of popular rebellion in the Middle Ages* (Amsterdam; New York; Oxford: North-Holland Publishing Company, 1978), 38-48. Usp. i Susan Reynolds, *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300* (Oxford; New York: Clarendon Press, 1997), xl-xli.

¹² Fourquin, *The anatomy of popular rebellion in the Middle Ages*, 20-25.

¹³ Vidi primjerice kako Witold Kula objašnjava koje elemente gospodarska teorija mora imati u *An Economic Theory of the Feudal System* (London – New York: Verso, 1987), 16.

nastanka kapitalizma nemoguće jednoznačno odrediti pa gospodarski povjesničari danas kreiraju složene modele koji računavaju razne faktore, uključujući i slučajnosti.¹⁴

U razvijenom i kasnom srednjem vijeku te ranom novom vijeku u svakom slučaju u Europi dolazi do jačanja monetizacije i tržišta.¹⁵ No, čak i tamo gdje je taj proces bio najsnažniji, u novčano najrazvijenijim društvima poput gradova na području današnjega Beneluksa i sjeverne Italije, monetizacija sve do kraja ranoga novog vijeka nema karakteristike kapitalizma. Kao što to ustvrđuje Martha C. Howell, u pred-modernom dobu ljudi još uvijek nisu, ili tek počinju konceptualizirati pokretna i nepokretna dobra kao stvari koje imaju ponajprije apstraktnu novčano-tržišnu vrijednost (*fungibility*), lišenu društveno-kulturnog značenja i vrijednosti. Howellova pokazuje kako su ljudi u razdoblju od 14. do 17. stoljeća pridavali nova značenja imovini, braku i darovima zato da bi očuvali povezanost imovine i postojećega društvenog poretka. Slično pokazuje i na primjeru uvođenja i primjene zakona protiv skupocjene i razmetljive odjeće u navedenom periodu. Budući da je luksuzna odjeća postala dostupna širim masama u gradovima u kojima cvjeta trgovina, nove mode i trendovi prijeli su, ne samo tomu da odjeća više ne odražava nečiji društveni status, već i identitet. Osim što je trgovina u pred-modernim europskim gradovima potaknula čitav niz zakonodavnih izmjena, a kojima se zapravo sprječavalo jačanje slobodnoga tržišta, Howellova pokazuje da se u pred-modernom dobu odnos prema trgovini shvaćenom kao moralnoj, društveno-korisnoj i općeprihvaćenom djelatnosti veoma sporo mijenjao.¹⁶ I najzad, ponajmanje je proces u kojem prvenstvo u društvu preuzima slobodno tržište tekao linearno. Usporedno s navedenim gradovima-državama u kojima buja trgovina, još uvijek veliko, a možda i najveće značenje imalo je vlastelinstvo u kojem zakoni profita nisu uvijek vrijedili. Koncept vlastelinske ekonomije raščlanjuje poljski povjesničar Witold Kula, čija je studija o ekonomskom feudalnom sustavu na primjeru Poljske u ranom novom vijeku izišla na engleskom jeziku prvi puta iste godine kao i Brennerov članak – 1976. godine. Kula je tako ustanovio da je ekonomsko ponašanje seljaka u tome gospodarskom sustavu bilo obrnuto

¹⁴ Hatcher, Bailey, *Modelling the Middle Ages*, 208-240.

¹⁵ Vidi primjerice studiju Joela Kayea u kojoj argumentira da je proces racionalizacije, monetizacije i maksimizacije profita u 14. stoljeću bio jednim od neizravnih uzročnika znanstvene revolucije u tome razdoblju. J. Kaye, *Economy and Nature in the Fourteenth Century: Money, Market Exchange, and the Emergence of Scientific Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004).

¹⁶ Martha C. Howell, *Commerce before Capitalism in Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010). U vezi postojanja komercijalizacije kao fenomena koji nije povezan s kapitalizmom u srednjem vijeku posebice vidi i: Christopher Dyer, *An Age of Transition? Economy and Society in England in the Later Middle Ages* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 41-43.

proporcionalno kapitalističkom: u onom trenutku kada su cijene rasle seljaci su prodavali manje, a kada su cijene padale seljaci su prodavali više. Razlog tomu prema Kuli bio je taj što seljaci nisu kalkulirali kako steći neku dobit od prodaje svojih proizvoda, već kako platiti nametnute im novčane poreze.¹⁷

Teza o nelinearnosti gospodarskoga razvoja uglavnom već jest prihvaćena među povjesničarima. Dosta njih međutim još uvijek prihvaća koncept „agrarnoga dualizma“ u rano-novovjekovnoj Europi, odnosno shvaćanje da se istočna i zapadna Europa različito gospodarski razvijaju od početka 16. stoljeća, pri čemu na Zapadu „kmetstvo“ praktički nestaje, a na Istoku Europe ponovno jača.¹⁸ Markus Cerman u svojoj studiji o pred-modernim vlastelinstvima u Istočnoj Europi odbacuje koncept agrarnoga dualizma argumentirajući da u Istočnoj Europi nije prevladavao samo jedan model vlastelinstva, već mnogo njih, koji su se razlikovali po stupnju podčinjavanja svojih podložnika.¹⁹ Ova studija ne analizira rano-novovjekovne izvore, no kasnosrednjovjekovni će pokazati da jačanje procesa monetizacije u slavonskom društvu u 14. i 15. stoljeću nije doprinijelo značajnijem slabljenju veza između gospodara, u ovom slučaju Zagrebačkoga kaptola, i njegovih podložnika. Prema tomu može se govoriti samo o nastavku kasnosrednjovjekovnoga društvenog razvoja, a ne o refeudalizaciji u ranom novom vijeku u Slavoniji.

Temeljna argumentacija studije iznesena je u drugom dijelu koji u fokus stavlja rekonstrukciju kaptolskoga upravljanja svojim posjedima u 14. i 15. stoljeću. Pritom se posebice težište stavlja na pitanje razine monetizacije i komercijalizacije na vlastelinstvima, kao i kontrole istih. Treći se dio nastavlja na drugi uvodeći koncept povjerenja. Uz pomoć toga koncepta objašnjava se kako je Kaptol kreirao učinkoviti upravni sustav nad vlastelinstvom, ali i kako je povjerenje koji su podanici imali u Kaptol kao gospodara „osujećivalo“ daljnju monetizaciju i racionalizaciju. Analizira se također kako se Kaptol koristio povjerenjem pojedinaca u svoju ulogu osiguravatelja vječnoga spasenja kako bi uvećao svoje prihode. Najzad prvi dio studije vlastelinstvo i ekonomiju Zagrebačkoga kaptola stavlja u kontekst Ugarsko-hrvatskoga

¹⁷ Kula, *An Economic Theory of the Feudal System*, 43.

¹⁸ O literaturi o tomu konceptu, posebice u historiografiji njemačkoga govornog područja vidi Branimir Brgles, „Prilog raspravi o agrarnom dualizmu i tranziciji iz feudalizma u kapitalizam u suvremenoj historiografiji“, *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 12, br. 1 (2016): 151-172.

¹⁹ Markus Cerman, *Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300–1800* (Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2012).

Kraljevstva. Ispituje se povezanost političkoga autoriteta i prihoda na primjeru crkvene desetine, kao i općenito pitanje na koji je način središnja vlast usmjeravala i koristila se prihodima Zagrebačkoga kaptola na periferiji Kraljevstva.

Iako će u ovom radu dobrim dijelom fokus biti na analizi vlastelinske ekonomije, ovdje konstruirani model proučavanja gospodarske povijesti ne može se sasvim uzeti kao opći model za proučavanje zemljoposjeda u Slavoniji zato što je svjetovno vlastelinstvo djelovalo u bitno drugačijim uvjetima. Dok je Kaptol kao crkvena institucija u kontinuitetu kroz nekoliko stoljeća bio vlasnikom istih posjeda, u slučaju svjetovnih vlastelinstava vlasnici su se mogli izmjenjivati svakih nekoliko godina, ili pak posjedovna struktura dramatično izmijeniti. Pa ipak, fokusiranjem na jedno vlastelinstvo, čiji relativno sistematizirani izvori dopuštaju donošenje različitih zaključaka o zemljoposjedničkim odnosima, daju nam jasniju sliku o tomu kako je funkcioniralo jedno slavonsko vlastelinstvo u kasnosrednjovjekovnom razdoblju. J. Adamček u svojoj studiji analizira veliki broj isprava i dokumenata vezanih uz vlasteline u kasnom srednjem i ranom novom vijeku. Međutim, to je imalo suprotni učinak od onog kojeg je htio – izgubljen je fokus njegove studije. Povrh toga, gospodarsku se povijest Zagrebačkoga kaptola nikako ne može proučavati samo iz „zemljoposjedničke“ perspektive. Zagrebački je kaptol kao crkvena institucija ujedno imao pravo na ubiranje desetine i drugih crkvenih prihoda, primjerice oporučnih legata i darova općenito. A najzad izvori koji nam govore o „ekonomskoj“ perspektivi funkcioniranja Zagrebačkoga kaptola nisu dovoljni, te izvore treba staviti u sveukupni društveno-kulturni kontekst.

Ovdje sada dolazim do pitanja problematike izvora koje analiziram u ovom radu. Većinu tih izvora sastavili su sami zagrebački kanonici, bilo u sklopu kaptolske djelatnosti kao vjerodostojnoga mjesta bilo za potrebe kaptolske vlastite administracije. Ostali izvori isprave su sastavljene od strane papinske, kraljevske i županijske kancelarije. Među već objavljenim izvorima svakako treba istaknuti Statute Zagrebačkoga kaptola sastavljene između 1334. i 1354. godine.²⁰ Njihov svojevrsni nastavak iz 15. stoljeća – Crvenu knjigu, Ivan Krstitelj Tkalčić samo je djelomično objavio, zbog čega sam konzultirala i originalni kodeks koji se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.²¹ Većina spomenutih isprava objavljena je u

²⁰ Ivan Krstitelj Tkalčić, (ur.), *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, vol. 2 (Zagreb: Karl Albrecht, 1874).

²¹ Ivan Krstitelj Tkalčić, (ur.), „Izprave XV. vieka iz crvene knjige zagrebačkog kaptola“, *Starine JAZU XI* (1879): 19-75; AHAZU II.c.49.

Diplomatičkom zborniku, Povijesnim spomenicima Zagrebačke biskupije i Povijesnim spomenicima grada Zagreba.²² Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije niz dokumenata završavaju s 1467. godinom. Srećom, originali isprava nastalih nakon te godine, a koji se čuvaju u Kaptolskom arhivu u Zagrebu, dostupni su na web stranici Mađarskoga državnog arhiva – *Hungaricana*, što je uvelike olakšalo istraživanje.²³

Jedan od povjesničara koji su se bavili teorijom i metodologijom povijesti, Louis Gottshalk, iznio je meni omiljen opis bavljenja poviješću: „Samo dio onoga što je uočeno u prošlosti zapamtili su oni koji su to opazili; samo dio onoga što je zapamćeno je zapisano; samo dio onoga što je zapisano je sačuvano; samo dio onoga što je sačuvano privuklo je pažnju povjesničara; samo dio onoga što im je privuklo pozornost je vjerodostojno; samo dio onoga što je vjerodostojno je shvaćeno; a samo dio onoga što je shvaćeno povjesničar može protumačiti ili ispriopovijedati.“²⁴ Ovaj citat među ostalim dobro objašnjava posljednji problem koji susrećemo u Adamčekovoj studiji. Adamček se naime (kao ipak jedan od rijetkih povjesničara koji su se u to uopće upuštali) u svojoj studiji uvelike koristi popisima crkvene desetine te popisima prihoda i rashoda. Pri tomu svoje zaključke temelji na kvantitativnim podacima koje je ekstrahirao iz navedenih popisa. Tu međutim treba biti veoma oprezan jer je srednjovjekovni društveno-gospodarski sustav drugačije izgledao od današnjega, odnosno ono malo sačuvanih kvantitativnih vrela uglavnom nije pogodno za egzaktnije statističke analize. Ta vrela mogu poslužiti samo za ocertavanje okvirnih proizvodnih i monetarnih trendova toga sustava.²⁵ Kao što je davno upozorio A. V. Chayanov proizvodna jedinica nikad nije bila samo to, bila je ujedno i kućanstvo.²⁶

²² Tadija Smičiklas, et al. (ur.), *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (Zagreb: JAZU/HAZU, 1905-1990, vol. 1: 1967); Andrija Lukinović (ur.), *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, vol. 5-7 (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Hrvatski državni arhiv, 1994-2004); Ivan Krstitelj Tkalčić, (ur.), *Povijesni spomenici slobodnog i kraljevskog grada Zagreba*, vol 1-3; 11 (Zagreb: Karl Albrecht, 1889-1905).

²³ <https://hungaricana.hu/en/> (zadnji put pristupljeno 24.3.2022.).

²⁴ Prenosi Tomislav Popić, *Krojenje pravde: Zadarsko sudstvo u srednjem vijeku (1358-1458)* (Zagreb: Plejada, 2014), 13.

²⁵ Usp. József Laszlovszky, Balázs Nagy, Péter Szabó, i András Vadas, „Introduction: Hungarian Medieval Economic History: Sources, Research and Methodology“, u *The Economy of Medieval Hungary*, ur. József Laszlovszky, et al. (Leiden–Boston: Brill, 2018), 1-3.

²⁶ A. V. Chayanov, *The Theory of Peasant Economy* (Homewood, Illinois: Published for the American Economic Association, by R.D. Irwin, 1966), xvi.

1. dio: ZAGREBAČKI KAPTOL I SREDIŠNJA VLAST

Povjesničari su zadnjih nekoliko desetljeća osvijestili u kolikoj se mjeri srednjovjekovna država razlikovala od one današnje.²⁷ Rees Davies otišao je dapače toliko daleko ustvrdivši da je političku tvorbu kakva postoji u srednjem vijeku možda bolje uopće ne nazvati državom. Kao zamjenu pojmu „država“ Davies predlaže pojam „gospodstvo“ (*lordship*), gdje bi se potom moglo govoriti i o kraljevskom gospodstvu.²⁸ U odgovoru na njegov prijedlog Susan Reynolds stala je u obranu stajališta kako se može govoriti o postojanju države u srednjem vijeku pozivajući se pritom na Weberovu definiciju države, koju je ponešto izmijenila i poopćila. Prema definiciji Reynoldsove država je „organizacija ljudskoga društva unutar više ili manje fiksna područja u kojoj vladar više ili manje uspješno kontrolira legalnu uporabu fizičke sile“.²⁹ Dakle prema njenoj definiciji dokle god u sklopu neke političke organizacije postoji i najmanja mogućnost ostvarivanja nekakve vrste legalne prisile, takvu političku organizaciju možemo zvati državom.

Ono u čemu se srednjovjekovna država ponajviše razlikuje od moderne, jest činjenica da svoj legitimitet temelji na božanskom pravu.³⁰ Kako to objašnjava austrijski povjesničar Otto Brunner, „Pravo“ u koje su ljudi vjerovali u srednjem vijeku prema njihovim shvaćanjima potjecalo je od Boga. Odnosno, iako je već tada postojalo pozitivno pravo, većina je srednjovjekovnih laika svako pravo poistovjećivala s božanskim.³¹ Ono nadalje što danas doživljavamo kao „javnu vlast“, u srednjem vijeku nije pripadalo samo vladaru, već i lokalnim

²⁷ U hrvatskoj historiografiji vidi studiju Mladena Ančića koji se prilikom definiranja političkoga okvira funkcioniranja srednjovjekovne Bosne, poziva na zaključke Otta Brunnera. Mladen Ančić, „Politička struktura kasnosrednjovjekovne Bosne“, u *Na rubu Zapada: tri stoljeća srednjovjekovne Bosne* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001), 9-88, posebice 9-11.

²⁸ Rees Davies, „The Medieval State: The Tyranny of a Concept?“, *Journal of Historical Sociology* 16, br. 2 (2003): 280-300.

²⁹ Susan Reynolds, „There were States in Medieval Europe: A Response to Rees Davies“, *Journal of Historical Sociology* 16, br. 4 (2003): 551-552. Vidi i: ista, „The Historiography of the Medieval State“, u *The Middle Ages without Feudalism: Essays in Criticism and Comparison on the Medieval West* (Farnham – Burlington: Ashgate, 2012), 118-119.

³⁰ Mladen Ančić, *Što svi znaju i što je svima jasno: historiografija i nacionalizam* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008), 19.

³¹ Otto Brunner, *'Land' and Lordship: Structures of Governance in Medieval Austria*, preveli Howard Kaminsky i James Van Horn Melton (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992), 114-118.

„feudalcima“. Zbog toga projiciranje distinkcije između javne sfere vlasti i sfere privatnoga u prošlost navodi na krivi trag.³²

Umjesto traganja za „javnom“ manifestacijom državne vlasti, to jest javnim organima vlasti na perifernim dijelovima države, uputnijim se čini krenuti od raščlanjivanja u kolikoj je mjeri središnja vlast učinkovito ostvarivala svoj utjecaj na periferiji, kako je to u svojim studijama već učinio Mladen Ančić na primjeru Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva i Bosne. M. Ančić pri tomu u studiji kreće od antropoloških i socioloških spoznaja Clifforda Geertza i Edwarda Shilsa. Prema ovim dvama autorima *„središta se sastoje od točke ili točaka u društvu iz kojih dolaze vodeće ideje zajedno s njihovim vodećim institucijama da bi stvorile arenu u kojoj će se razvijati događaji koji će najvitalnije utjecati na živote članova toga društva, a tvore ih i vladajuća elita i skup simboličkih oblika koji konstatiraju činjenicu da ta elita zapravo vlada“*.³³ Na idućim stranicama na primjeru toga kako je središnja vlast Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva utjecala na upravljanje materijalnim resursima Zagrebačkoga kaptola u 14. i 15. stoljeću, pokazat ću na koji je način srednjovjekovna ekonomija bila uklopljena u širi društveno-politički kontekst. Početna je premisa da je kraljevska, odnosno središnja vlast uvelike uspijevala gospodariti materijalnim resursima Zagrebačkoga kaptola i preusmjeravati ih gdje je to bilo potrebno. U prvom potpoglavlju razmatra se na koji je način središnja vlast kontrolirala, upravljala i koristila se prihodima vlastelinstva Zagrebačkoga kaptola, a u drugom potpoglavlju na koji je način činila isto u slučaju crkvene desetine.

1. „Vlastelinstvo“ Zagrebačkoga kaptola ili „vlastelinstva“ Zagrebačkoga kaptola?

Kako bi uopće bilo moguće krenuti s prethodno naznačenom analizom, uz pojam države i središnje vlasti, treba definirati i pojam „vlastelinstvo“ te razjasniti što ono obuhvaća u slučaju Zagrebačkoga kaptola. Unatoč tomu što se često nailazi na radove koji opisuju i rekonstruiraju pojedina vlastelinstva, njihove posjede i druga dobra koja im pripadaju, rijetko se nailazi i na

³² Usp. Usp. Brunner, *'Land' and Lordship*, xvii-xviii, 98, 105-106, 132; Davies, „The Medieval State: The Tyranny of a Concept?“, 296; Reynolds, „The Historiography of the Medieval State“, 124-125.

³³ Mladen Ančić, „Od zemlje do kraljevstva: Mjesto Bosne u strukturi *Archiregnuma*“, *Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe* 26, br. 1 (2015): 29-30.

definiciju istoga.³⁴ Koliko mi je poznato jedini koji je u hrvatskoj historiografiji na općenitijoj razini definirao što je vlastelinstvo bio je Josip Adamček. Prema J. Adamčeku

vlastelinstvo (*dominium*, gospoštija) može se smatrati feudalnom poljoprivrednom organizacijom. Njegova je osnova funkcija bila organiziranje i provođenje feudalnog izrabljivanja. Sve ostale privredne aktivnosti vlastelinstva, kao što su organiziranje vlastite proizvodnje, proširivanje poljoprivrednih površina, trgovina poljoprivrednim proizvodima i sl., temeljile su se na izrabljivanju rada zavisnih seljaka. Djelatnost se vlastelinstva, međutim, nije iscrpljivala samo na području privrede. Stjecanjem imuniteta i regalnih prava vlastelinstva su postala osnovne upravne i sudske jedinice feudalnog društva. Vlastelinstvo je za svoje podložnike u pravilu bilo jedina sudska i upravna vlast.³⁵

Adamček je dobro primijetio kako vlastelinstvo nije bila samo gospodarska, već i upravna jedinica, no za potrebe ovoga rada njegovu ću definiciju ipak ponešto preoblikovati. U nastojanju da se što više približim srednjovjekovnim shvaćanjima vlastelinstvo ću definirati kao vlast gospodara (plemstva, grada, crkvene korporacije) nad posjedom, skupinom, ili skupinama posjeda, gdje je vlast uz vlasništvo nad posjedom (*dominium*, *dominium directum*) podrazumijevala i organizaciju uprave (sudske i administrativne) nad ljudstvom naseljenim na tim posjedima, kao i njihovu zaštitu. U tome su smislu i gospodar i podanici nekoga vlastelinstva imali određena prava i obaveze. Gospodar je tako primjerice ubirao višak proizvodnje od svojih podanika u zamjenu za pravnu i fizičku zaštitu.

S obzirom na to da je u definiranju pojma „vlastelinstvo“ od ključne važnosti za pojedince koji su živjeli na njemu činjenica da su gospodarska i administrativna sfera bile isprepletene, u analizi toga kako je izgledalo vlastelinstvo Zagrebačkoga kaptola, krećem od rekonstruiranja sudske jurisdikcije na kaptolskim vlastelinstvima, a koju Adamček svrstava pod

³⁴ Vidi samo neke radove ilustrativno: Igor Karaman, „Prilozi za historiju kasnofeudalnog posjeda u Hrvatskoj“, *Starine* 50 (1960): 297-312, kao i ostale radove istoga autora koji se bave vlastelinstvima; Hrvoje Kekez, „Urbarijalni nameti i katastarski popis kmetskih selišta na vlastelinstvu Brlog u 18. stoljeću“, *Povijesni prilozi* 30 (2006): 79-102; Ranko Pavleš, „Vlastelinstvo Bednja i posjed Kapela u srednjem vijeku“, *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 11 br. 21 (2012): 5-16, kao i ostale radove istoga autora. Radovan Gajer i Marko Jerković u svojim radovima o vlastelinstvima Zagrebačkoga kaptola (vidi bilj. 4), kao i Branimir Brgles u svojoj studiji o Stubičkom vlastelinstvu, odmaknuli su se od Adamčekovih shvaćanja pri čemu njihova interpretacija nije ostala samo na razini rekonstruiranja posjeda. No, čak ni oni nisu ponudili jasnu i zadovoljavajuću definiciju. Branimir Brgles, *Ljudi, prostor i mijene: susedgradsko i donjostubičko vlastelinstvo: 1450.-1700.: prilog istraživanju ruralnih društava* (Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2019).

³⁵ Adamček, *Agrarni odnosi*, 427. Naglasila P. V.

tzv. regalna prava.³⁶ Ovdje se, kao što je gore napomenuto, može upasti u zamku shvaćanja prava na sudsku jurisdikciju kao „privatnoga“ prava vlastelina. No kao što to O. Brunner objašnjava, sudska autonomija potjecala je od „izuzimanja kraljevskih službenika od nekih prava na intervenciju“.³⁷ Osim toga i ta „autonomna“ prava bila su uklopljena u širi sustav običaja i praksi neke srednjovjekovne političke regije, u ovom slučaju Slavonije (*regnum Sclavonie*), ali i šire – Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva.³⁸

Podrijetlo sudske jurisdikcije na kaptolskom vlastelinstvu objašnjavaju Statuti Zagrebačkoga kaptola. Sastavljač Statuta gorički arhiđakon Ivan u 9. uredbi u prvom dijelu podsjeća da Kaptol ima pravo na svjetovnu vlast, koju su mu kao privilegij ustupili ugarsko-hrvatski kraljevi.³⁹ Važnost svjetovne vlasti i ovlasti koje je imao kaptolski svjetovni sudac, sastavljač Statuta naglašava posebno 10. i 11. uredbom, citirajući u njima odredbu o pravednosti prilikom suđenja, iz Gracijanovih dekreta, kao i srednjovjekovne sentencije o pravednosti.⁴⁰

Raspodjela sudske ingerencije na najvišoj razini, to jest u slučajevima kada se radilo o težim kriminalnim djelima poput ubojstva, krađe, razbojstva ili nasilja i požara, nije posve jasna iz uredbi koja to opisuje. Tamo se, naime, kao najviši sudski službenici spominju dekan (*decanus*) i poseban kaptolski sudac (*iudex temporalis vel secularis*), no bez precizna opisa za što je svaki od njih zadužen.⁴¹ Prilikom suđenja spomenuti sudac i dekan imali su pomoćnike (*adversarios*), a svaki od njih, osim na globe od kazni, imao je pravo i na globe od ogluha.⁴² Na funkciji dekana bio je kanonik, koji se mijenjao svake godine, a mogao je biti izabran najviše četiri godine zaredom.⁴³ Sudac se izabirao na isti način kao dekan, no razlikovao od dekana po

³⁶ Adamček, *Agrarni odnosi*, 448-459.

³⁷ Brunner, *'Land' and Lordship*, 277. Usp. Ivan Beuc, *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pravno-povijesne studije* (Zagreb: Pravni fakultet, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1985), 102.

³⁸ Usp. Brunner, *'Land' and Lordship*, 208.

³⁹ *Notandum valde est etiam, quod in tenutis et possessionibus quomodo devolutis et pertinentibus ad nostram comunitatem seu collegium meram et liberam temporalem iurisdictionem et plenam libertatem ad omnibus vexacionibus et angariis optinemus, prout hoc plenissime apparet ex privilegiis regum Hungarie validissimis et diversis, et specialiter ex tenore privilegii auree bulle, cuius tenor suo loco inferius inseretur.* MHEZ 2, gl. 9, dio 1., 17. Naglasila P. V.

⁴⁰ MHEZ 2, gl. 10-11, dio 1., 17-19.

⁴¹ MHEZ 2, gl. 11, dio 1., 19; gl. 34, dio 1., 32-33. Usp. i gl. 29, dio 1., 28-29.

⁴² MHEZ 2, gl. 11, dio 1., 19.

⁴³ MHEZ 2, gl. 26 i 28 dio 1., 27-28. Iako su sporovi bili u nadležnosti suca i dekana, prema jednoj odredbi Statuta koju je sastavio biskup Augustin, zagrebački arhiđakon imao je prema arhiđakonskom pravu (*iuri archidiacono*), pravo na naknadu od počinitelja ubojstva budući da je zagrebački ili katedralni arhiđakon pokapao ubijenog. Vidi: MHEZ 2, gl. 5, dio 3., 88-89.

tomu što nije bio član Kaptola, odnosno bio je svjetovnjak.⁴⁴ To primjerice pokazuju sudske bilješke iz 15. stoljeća koje su se ticale sukoba između Kaptola i Gradeca. U njima je sudjelovao i kaptolski sudac Juraj, a za kojega se ne eksplicira da je bio kanonik (*Georgius, officialis seu iudex provincie Capituli Zagrebiensis*).⁴⁵ Pokazuje to nadalje i isprava iz 1458. godine koja kaže da je kaptolski predijalac Blaž sin Pavla iz Svetoga Križa ujedno bio i kaptolski sudac.⁴⁶

Osim suca i dekana, kao najviša sudska instancija djelovao je i župan, kako se ustalilo ime za *comes*-a u historiografiji. Upotrebljavat ću nadalje, međutim, naziv „špan“ jer je to bio vernakularni izraz za *comes*-a. To potvrđuje činjenica da se latinizirana inačica vernakularnoga naziva „špan“, *spanus*, pojavljuje umjesto *comes*-a u izvorima iz druge polovice 15. stoljeća. Dodatnu konfuziju u ovom nazivlju izaziva činjenica da se i prvi spomenuti službenik, sudac (*iudex*), u 15. stoljeću na vernakularu također nazivao španom.⁴⁷ Statuti također nažalost ne preciziraju za koje je sporove bio nadležan špan, odnosno koji su sporovi bili izvan dekanove jurisdikcije.⁴⁸ U svakom slučaju špan je bio kanonik izabiran jednom godišnje na kaptolskoj sjednici 10. kolovoza.⁴⁹ Ono što nadalje Statuti i kasnije statutarne odredbe iz 15. stoljeća otkrivaju jest da su kaptolski službenici sudili podanicima u onim slučajevima kada je globa prelazila 6 denara. U slučajevima kada je globa bila manja od toga, to jest kada se nije radilo o težim kaznenim djelima, podanicima su sudili predijalci i vesnici, ili pak suci u trgovištima (*liberis villis, oppidis*).⁵⁰ Ako su imali više od šest podređenih seljaka, predijalci su među njima sami mogli izabrati vesnika ili suca.⁵¹ Može se pretpostaviti da su navedeni kaptolski službenici, *comes*, *iudex* i *decanus* djelovali i kao prizivni sud.⁵²

Suđenje podređenim seljacima u kriminalnim sporovima odvijalo se najvjerojatnije samo usmeno zbog toga što nema sačuvanih izvora koji bi svjedočili o tomu da su oni zapisivani. Na usmeno suđenje upućuje i jedan zapisnik istrage iz 1508. godine o ispravnosti presuda,

⁴⁴ MHEZ 2, gl. 34, dio 1., 32. O izabiranju dekana vidi potpoglavlje „Korporativizam“.

⁴⁵ MHEZ 6, dok. 34, 35 (1421.); dok. 61, 62 (1422.); dok. 201, 225 (1426.). Vidi i MCZ 2, dok. 95, 121 (1436.).

⁴⁶ [...] *honestus vir Blasius filius Pauli de Sancta Cruce, districtus de insula Ivanich, iudex nostrae communitatis ac praedialis noster de Dobrodol* [...] MHEZ 7, dok. 332, 352.

⁴⁷ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 47, 62.

⁴⁸ *Comes autem predictus tam diu suo prefato fungitur officio et eciam iurisdiccione in aliis casibus quibuscumque ibidem non exceptis a iurisdiccione seu potestate decani alias* [...]. MHEZ 2, gl. 25, dio 1., 26-27.

⁴⁹ MHEZ 2, gl. 25, dio 1., 26.

⁵⁰ MHEZ 2, gl. 35, dio 1., 33; gl. 27, dio 4., 145-146. O predijalcima vidi poglavlje „Zagrebački kaptol i nametanje identiteta: slučaj predijalaca“.

⁵¹ MHEZ 2, gl. 46, dio 1., 41.

⁵² Usp: Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 38 i 41.

prvenstveno globa tadašnjega sisačkog kaptolskog špana, kanonika Mateja iz Svetoga Ivana (*magistri Mathei de Senth Iwan*). Preciznije, prema načinu na koji je vođen zapisnik može se zaključiti da su presude sisačkoga špana naknadno zapisane na temelju usmenoga svjedočenja aktera, a ne da je ranije postojao neki zapisnik o tomu.⁵³ Nisam među izvorima naišla ni na jedan kriminalni spor povezan s predijalcima pa je moguće da ni oni nisu bili zapisivani. Drugačija je stvar bila s civilnim sporovima – oni su zapisivani jer su se takvi sporovi doticali same organizacije vlastelinstva, odnosno posjeda. Primjerice, iz 1404. godine sačuvan je spor između dvojice predijalaca na Topličkom vlastelinstvu koji su preko suda rješavali nesporazum oko međa svojih posjeda.⁵⁴

Jedini kazneni sporovi koji su bili zapisivani, oni su u kojima je sudio županijski sudac što se događalo u slučajevima kada je spor izbio između dvaju različitih „gospodstava“, odnosno dviju različitih jurisdikcija. Tako je primjerice križevački župan bio nadležan za spor između zagrebačkoga prepozita i plemića Bartolomeja sina Pavlovog 1363. godine. Prepozit je bio optužio Bartolomeja da je u njegovoj odsutnosti ukrao kaptolsko sijeno koje je prodavao te da je zatočio kaptolskoga podanika zajedno s njegovom ženom.⁵⁵ Drugi je sačuvani primjer iz 14. stoljeća iz svibnja 1378. godine, kada slavonski ban Petar Zudar na križevačkom shodu određuje daljnje istraživanje slučaja koji se dogodio ranije iste godine. Tada je naime kaptolski službenik Dujm zajedno sa svojom družbom na javnoj cesti na gradečkom teritoriju napao, ozlijedio i zatočio gradečkoga građanina Pertolda (*Pertoldi*).⁵⁶ Dvije godine kasnije suci Zagrebačke županije istraživali su slučaj koji je prijavio gradečki sudac. Prema svjedočenju Gradečana, Kaptol je bio poslao kanonika Nikolu koji je sa svojim službenicima usred bijela dana napao u njihovu domu dvojicu Gradečana, od kojih je jedan preminuo, a drugi ostao u kritičnom stanju.⁵⁷ Sličnih tužbi i sporova između Kaptola i Gradeca u 14. i 15. stoljeću, od kojih su neki završili na tavernikalnom sudu, bilo je mnogo pa ih neću sve ni detaljno navoditi.⁵⁸ S početka 16. stoljeća sačuvano je nešto više kriminalnih sporova. U jednom od tih slučajeva, primjerice, a kojega

⁵³ KAZ, ACA, fasc. 39, br. 15 (MNL OL, DF 256635).

⁵⁴ MHEZ 5, dok. 181, 222-223.

⁵⁵ CD 13, dok. 204, 280.

⁵⁶ MCZ 1, dok. 282-283, 270-271.

⁵⁷ MCZ 1, dok. 293-297, 279-282.

⁵⁸ Vidi: MCZ 1, dok. 298-302, 282-286 (1380); dok. 314, 298 (1383.); dok. 342-343, 318-319, dok. 353, 329 (1391.); dok. 362, 341-345 (1392.); dok. 394-396, 375-378; MCZ 2, dok. 238-239, 295-297 (1465.); dok. 299, 368-369 (1475.); MCZ 3, dok. 20, 21 (1503.).

Kaptol prijavljuje sucima Varaždinske županije 1515. godine, zagorski plemić Akacije Lavsingarić (*Lawsyngarych*) iz Bednje napao je kaptolskoga predijalca Martina Sušeca (*Zwsecz*) koji se kupao na izvoru termalne vode u topličkom kupalištu (*balneo*), izvukavši ga pred plato. Udarao ga je sve dok mu nije slomio desnu nogu od čega Martin umire nakon nekoliko dana.⁵⁹ Kaptol je opet istoga plemića prijavio istim sucima jer je bio napao i topličkoga građanina Benedikta Pepelskog (*Pepelzky*), nanijevši mu nekoliko ozljeda.⁶⁰ Građanski su sporovi između Kaptola i drugih vlastelina, kao primjerice oni koji su se ticali granica posjeda i plaćanja sajamske daće, još češće od kriminalnih završavali na županijskom ili čak kraljevskom sudištu.⁶¹ Neki su pak sporovi bili predani drugim crkvenim institucijama (u svojstvu vjerodostojnih mjesta), kao što se to dogodilo primjerice 1433. godine kada sudac Sigismundove kraljevske kurije Matej *de Paloch* nalaže Čazmanskom kaptolu da istraži slučaj iz 1422. godine koji je započeo napadom Gradečana na kaptolski toranj na Gradecu te završio napadom istih na kanoničke kurije.⁶² Banski je pak sud bio nadležan 1350. godine prilikom utvrđivanja je li Donji Vinodol kaptolski predij.⁶³

Iako je Kaptol imao „autonomiju“ u pogledu suđenja svojim podanicima, prema Martinu Radyju hijerarhijski više rangirani podanici predijalci, imali su pravo prijaviti spor županijskom sudu.⁶⁴ Naišla sam samo na jedan takav slučaj koji se dogodio 1428. godine. Tada se toplički građanin Juraj, ujedno i predijalac, žalio sucima Križevačke županije da je nakon smrti njegova brata Mihaela Kaptol nepravedno vratio predije Leskovac i Dačevac pod svoje zajedničko vlasništvo i istjerao ga iz bratove kuće u kojoj je živio. No, Kaptol je uspio dokazati da je Juraj bio namiren uzvukavši 60 zlatnih forinti iz škrinje preminuloga brata.⁶⁵ Jedan je drugi slučaj, iz 1366. godine, pak završio kod kralja. Predijalac, ujedno i *miles*, a spominje se i kao kraljev familjar, Ivan sin Ivana Jaroslavića, žalio se kralju Ludoviku na previsoki cenzus za kaptolski predij Kosnicu nad kojim je imao koristovno vlasništvo. Nakon istrage županijskoga suca na

⁵⁹ KAZ, ACA, fasc. 60, br. 14 (DF 256712).

⁶⁰ KAZ, ACA, fasc. 60, br. 14 (DF 256711). Vidi i KAZ, ACA, fasc. 60, br. 12 (DF 256709) (1512.).

⁶¹ Vidi primjerice: CD 10, dok. 321, 456-457; dok. 323, 459-460 (1339.); dok. 391, 557-558 (1340.); MCZ 2, dok. 86, 111-112 (1435.); dok. 96-98, 122-125 (1436.); dok. 272, 336-337 (1471.), dok. 275, 341-342 (1472.); MCZ 3, dok. 64., 66-68 (1508.); dok. 78, 84; dok. 79, 84-86 (1510.); dok. 89, 95-96 (1511.).

⁶² MCZ 2, dok. 68, 79-85. Vidi i: MCZ 2, dok. 127-129, 174-183 (1439.); dok. 276-277, 342-344 (1472.); dok. 286, 357 (1473.); dok. 304, 377-378 (1476.); dok. 308, 382-384 (1477.); dok. 322, 404-405 (1480.); dok. 346, 448-462 (1487.).

⁶³ CD 11, dok. 441, 581-582.

⁶⁴ Martyn Rady, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary* (London–New York: Palgrave, 2000), 82.

⁶⁵ MHEZ 6, dok. 224, 249-251.

Ludovikov zahtjev, Ludovik je donio odluku da Kaptol smanji Ivanov cenzus na 35 maraka.⁶⁶ Sporovi predijalaca i Kaptola vjerojatno su samo izuzetno završavali na županijskom, a još rjeđe na kraljevskom sudu. U slučaju Ivana Jaroslavića radilo se o visoko društveno rangiranom pojedincu, dapače pojedincu koji je pripadao kraljevskom krugu.⁶⁷

Ovi slučajevi tako ukazuju na složeni sudski sustav Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva kojem je Zagrebački kaptol pripadao te nadasve na činjenicu da Kaptol kao vlastelin nije imao uvijek posvemašnju autonomiju u sudskoj jurisdikciji.

Nadalje, iduće pitanje u vezi sudske jurisdikcije kojim se treba pozabaviti jest koliko je španova (*comitorum*) među kanonicima Zagrebački kaptol izabirao na glavnoj godišnjoj sjednici 10. kolovoza.⁶⁸ To je pitanje važno jer ujedno daje odgovor na jedno drugo pitanje: nad koliko je vlastelinstava Zagrebački kaptol upravljao u 14. i 15. stoljeću? Već je Radovan Gajer utvrdio kako je Kaptol u 14. stoljeću organizirao tri vlastelinstva u Slavoniji – Zagrebačko, Sisačko i Topličko.⁶⁹ To su većim dijelom bili posjedi koje je Zagrebačkom kaptolu dotirao biskup (a njemu kralj) te koje je manjim dijelom Kaptol stekao kupnjom. Ono što najizravnije upućuje na to da je neka skupina posjeda bila organizirana u zasebno vlastelinstvo jest da se u izvorima pojavljuje pod zasebnim imenom. Za prva tri navedena iz 14. stoljeća nema sumnje kako su bila organizirana na taj način. Opet, kao što je već Gajer dobro primijetio Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo pojavljuje se u izvorima pod nazivom *districtus zagrabiensis*;⁷⁰ Sisačko pak i Topličko pod nazivima *possessio* i *comitatus*.⁷¹ Ti su se nazivi upotrebljavali kao sinonimi i bili uobičajeni za crkvena vlastelinstva.⁷²

Statuti ne ekspliciraju jesu li se španovi birali zasebno za svako pojedino vlastelinstvo, no iz drugih se odredbi i dokumenta može zaključiti da jesu. Jedna naime uredba opisuje dužnosti i prihode tzv. *comes servorum*-a ili „kmetškoga župana“, kako se taj naziv u hrvatskoj historiografiji uobičajio prevoditi.⁷³ Budući da se „servi“ pojavljuju samo na Zagrebačkom

⁶⁶ CD 13, dok. 359, 493-494.

⁶⁷ O Ivanu Jaroslaviću vidi potpoglavlje „Plemići kao predijalci: primjer Jaroslavića / Ivanovića“.

⁶⁸ Ovdje ističem među kanonicima jer jedna isprava iz 1254. godine vezana za Topličko vlastelinstvo upućuje na to da je u 13. stoljeću Kaptol za upravitelje svojih vlastelinstava postavljao svjetovnjake. Vidi CD 4, dok. 501, 577, gdje se spominje *Moyg scilicet curialis comes eiusdem ecclesie de Toplica*.

⁶⁹ Gajer, „Posjedi zagrebačkog kaptola oko zagreba“, 5, posebice bilj. 1.

⁷⁰ MHEZ 2, gl. 51, gl. 55 dio 1., 45, 47. Gajer, „Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba“, 5, bilj. 1.

⁷¹ Vidi za Sisačko: MHEZ 2, gl. 61, 63, dio 1., 59-60; za Topličko: MHEZ 2, gl. 64-65, dio 1., 61-62.

⁷² Vidi primjer vlastelinstava Zagrebačkoga biskupa: CD 6, dok. 529, 625, dok. 548, 652; CD 8, dok. 204, 245.

⁷³ MHEZ 2, gl. 25, dio 1., 26-27.

vlastelinstvu, to bi značilo da je taj službenik bio zadužen samo za Zagrebačko vlastelinstvo. Uredba pak koja opisuje proces izbira kaptolskih službenika spominje biranje samo jednoga špana (*comitis*) a ne tri kanonika posebno za svako vlastelinstvo. Pa opet kada se špan primjerice spominje u uredbi vezanoj za Sisačko vlastelinstvo, način na koji je to navedeno upućuje na to da se župan birao zasebno: *comiti nostro de eodem*.⁷⁴ Također, kada se u 15. stoljeću špan javlja u izvorima, ne javlja se pod nazivom *comes servorum* ili općenito *comes*, već kao primjerice *comes Toplicensis*.⁷⁵ S obzirom na to da se radilo o tri vlastelinstva koja su geografski bila relativno udaljena, to jest ne baš tako lako pristupačna za srednjovjekovne mogućnosti putovanja, Kaptol je sigurno izabirao tri različita službenika za špana među kanonicima. Druga je mogućnost da je u jednom periodu izabirao jednoga službenika za sva tri vlastelinstva, a potom razdvojio funkcije.

U 15. stoljeću dolazi do daljnjih promjena u terminologiji jer se Topličko i Sisačko vlastelinstvo počinju javljati pod nazivom provincija (*provincia*).⁷⁶ Kako je to Zlatko Herkov utvrdio, u razvijenom srednjem vijeku zbog diferenciranja nazivlja crkvene administrativne jedinice dobivaju ime *provincia*, kako ih se ne bi miješalo sa županijama (*comitatibus*).⁷⁷ Osim promjene u nazivu vlastelinstva, kaptolsko Sisačko vlastelinstvo doživjelo je još jednu novost u pogledu organizacije službenika. Najkasnije od 1440. kada se prvi puta javlja u izvorima, Siščani su od Kaptola dobili pravo izabirati vojvodu.⁷⁸ Isprava iz koje detaljno saznajemo postupak izabiranja vojvode zapisana je 1470., no kako se u njoj veli, to je bila već postojeća tradicija (*iuxta modum et formam per nos iam ipsis traditam*).⁷⁹ Postupak je izgledao tako da je prvo cijela zajednica izabrala 6 prisežnika (*iuratorum*), a potom su oni birali vojvodu svake godine u nedjelju prije blagdana svetoga Lovre (10. kolovoza). Razlog zašto baš nekoliko dana prije ovoga blagdana najvjerojatnije je taj što je 10. kolovoza Kaptol održavao svoju glavnu godišnju

⁷⁴ MHEZ 2, gl. 61, dio 1.

⁷⁵ [...] *ex tenore quarundam litterarum honorabilis viri domini Iacobi, archidiaconi de Goricensis, socii et concanonici ac comitis nostri Thoplicensis* [...]. MHEZ 6, dok. 567, 618 (1440.). Vidi i: *Nos Iohannes, archidiaconus de Bexin et canonicus ecclesie Zagrabiensis ac comes Toplicensis* [...]. MHEZ 7, dok. 100, 103. (1447.). *Nos Johannes Vodopia, supanus provincie Thoplicensis* (1492.). KAZ, ACA, fasc. 59, br. 23 (DF 256707).

⁷⁶ Vidi primjerice za Topličko vlastelinstvo: Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 1, 23 (1420.); za Sisačko vlastelinstvo: MHEZ 6, dok. 579, 629 (1440.); MHEZ 7, dok. 280, 289 (1456.).

⁷⁷ Zlatko Herkov, „Organizacija Čazmanske provincije u početku 15. stoljeća“, u *Čazma u prošlosti i danas. Zbornik radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanog u Čazmi studenoga 1976.*, ur. Hrvoje Tartalja *et al.*, (Čazma: Samoupravna interesna zajednica kulture i informacija, 1979), 115.

⁷⁸ MHEZ 6, dok. 579, 629.

⁷⁹ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 38.

sjednicu pa je na isti dan potvrđivao i novoizabranoga vojvodu kojega je zajednica morala predstaviti Kaptolu (*nobis presentare*). Nakon što je odabran, isprava kaže nadalje da je vojvoda u selu Sela kod Siska u tamošnjoj kapeli polagao javnu prisegu i nakon toga izabirao trojicu glasnika (*preconum*). Oni su zajedno s vojvodom bili izuzeti od davanja prihoda za tu godinu.⁸⁰ Vojvoda je zasigurno bio ugledniji i bogatiji član zajednice. Isprava iz 1452. tako navodi da tadašnji vojvoda ima 40 svinja;⁸¹ popis desetine iz 1499. godine za Sisačko vlastelinstvo bilježi da vojvoda Pavao tada ima čak 65 svinja,⁸² dok sisački vojvoda iz 1502. godine ima 60 svinja.⁸³ Vojvoda je imao pravo suditi u svim građanski pokrenutim sporovima, a u kaznenima pak sudio je zajedno s kaptolskim španom te sa 6 prisežnika. Kao naknadu u građanskim sporovima dobivao je dvije trećine od globa, a ostatak njegovi prisežnici. U slučaju kada su to bili kriminalni sporovi dvije trećine ubirao je špan, a ostatak vojvoda zajedno s prisežnicima.⁸⁴ Nadalje u tekstu, isprava detaljno opisuje postupak suđenja i globe za pojedine kriminalne sporove. Ovdje ih prenosim jer je postupak suđenja u takvim slučajevima vjerojatno izgledao isto i na ostalim kaptolskim vlastelinstvima:

Nedjelo	Globa/kazna
Uvreda -ako je osoba na dobru glasu -ako treći puta počini prekršaj	-1 marka -protjerivanje iz provincije
Udarac rukom -pokušaj udarača pred vojvodom i prisežnicima -pred vojvodom i sucima	-globa se udvorstručuje -10 marki
Ubojstvo -ubojstvo bez predumišljaja (<i>sine premeditata malicia</i>) -ubojstvo strjeljanjem	-100 pensa za rođake ubijenog -kad je kazna za prekršaj smrt , 1/3 imovine usmrćenog ide roditeljima, a 2/3 sucima -10 marki
Lažno svjedočenje	-9 marki
Manje fizičke ozljede	-100 denara i 100 ozljeđenom + troškovi kod liječnika
Teže fizičke ozljede (i uz uporabu noža) -ako ostanu ožiljci -ako koristi buzdovan	-5 marki sucima i 5 ozljeđenom -za svaki ožiljak 60 denara sucima i 60 ozljeđenom -koliko čavala buzdovan ima, toliko iznosi globa sucima i ozljeđenom
Provala u nečiji dom	-5 marki sucima i 5 oštećenom
Odbijanje sudjelovanja u vojni na poziv špana ili vojvode, ili pobuna protiv njihove vlasti	-1 marka
Uzvikivanje „pomagay“ bez valjanoga razloga	-globa se određuje arbitražom sudaca i zajednice

⁸⁰ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 38-39.

⁸¹ MHEZ 7, dok. 206, 213-214.

⁸² KAZ, ACA, fasc. 46, br. 33 (DF 256655).

⁸³ DF 256650 (ne vidi se oznaka KAZ).

⁸⁴ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 38.

Tablica 1 Popis nedjela i globa u kojima sudi sisački vojvoda u 15. stoljeću⁸⁵

Kao što se može primijetiti iz ove tablice, kazna za neki prijestup u najvećem je broju slučajeva bila novčana, a takva praksa važila je i na drugim vlastelinstvima.⁸⁶ Eberhardova statutarna odredba glede upravljanja biskupskim vlastelinstvima iz 1406. godine primjerice kaže da ako je neki počinitelj siromašan i ne može platiti globu, ona mu se mora umanjiti.⁸⁷ Vlastelinima nije bilo u interesu izgubiti podanike ili ih onesposobiti za rad pa kazna nije bila sakaćenje ili pak zatvor, kao što su u nekim slučajevima propisivali gradski statuti.⁸⁸ Iako sami Statuti Zagrebačkoga kaptola ne spominju da je Kaptol imao pravo i na izricanje kazne smrti (*ius gladii*), odredba iz 1470. pokazuje kako je imao (vidi Tablica 1).⁸⁹ Osim sudačkih dužnosti, vojvoda je pomogao kaptolskom španu prikupljati kaptolske prihode na vlastelinstvu, marturinu, desetinu i darove.⁹⁰

A kako je ovaj službenik uopće našao mjesto na kaptolskim, odnosno općenito crkvenim vlastelinstvima, ne može se sa sigurnošću utvrditi.⁹¹ Budući da je vojvoda postojao i na biskupskim vlastelinstvima, moguće da su podanici sa Sisačkoga vlastelinstva preuzeli praksu s biskupskih vlastelinstava.⁹² Moguće nadalje da je ta služba bila vezana uz neku lokalnu tradiciju jer se javlja i na okolnim vlastelinstvima.⁹³ No, svakako se čini da jedna od važnijih funkcija

⁸⁵ Napravljeno prema Tkalcčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 39-41. Usp. s ispravom osnivanja Nove Vesi 1344. (MHEZ 2, gl. 27, dio 4, 145-147) i Opatovine 1478. (MCZ 2, dok. 309, 385-386) gdje se također spominju kazneni sporovi.

⁸⁶ Usp. s kaznama koje donosi Vinodolski zakon. Lujko Margetić (ur.), *Vinodolski zakon. La legge del Vinodol. Das Gesetz von Vinodol. The Vinodol law* (Rijeka: Adamić; Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2008), 16-41.

⁸⁷ *Ubi autem aliquis noster iobagio in ipsis byrsagiis convictus pauper foret et egenus, extunc cum tali eciam de ipsis duabus partibus byrsagiorum ipse iudex, coram quo fuerit convictus, iuxta eiusdem paupertatis facultatem teneatur moderare.* MHEZ 5, dok. 211, 271.

⁸⁸ Usp. tekst Zlatne bule iz 1242. i kraljevskog privilegija Gradecu iz 1266. godine: MCZ 1, dok. 18, 15-16, dok. 49, 41-42; te odredbe iz Splitskoga statuta: gl. 5, knj. 4, 137; gl. 16, knj. 4, 142-143; gl. 34, knj. 4, 150-151; gl. 54, knj. 4, 160-161. J. J. Hanel (ur.), *Statuta et leges civitatis Spalati. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, pars I, vol. II* (Zagreb: Officina Societatis typographicae, 1878). Vidi i Maja Milek, *Tjelesne kazne u sudskim procesima tijekom srednjeg vijeka na prostoru savsko-dravskog međurječja*, diplomski rad (Zagreb: Fakultet hrvatskih studija u Zagrebu, 2014).

⁸⁹ O pravu mača (*ius gladii*): Adamček, *Agrarni odnosi*, 449-450.

⁹⁰ Tkalcčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 42-43.

⁹¹ Ovdje pri tomu svakako treba naglasiti da ova administrativna služba nije isto što i nasljedna titula vojvode.

⁹² Opis ove službe na biskupskim vlastelinstvima javlja se u ispravi biskupa Eberharda iz 1406. godine (MHEZ 5, dok. 211, 272-273).

⁹³ Popisi poreznika, kao i onih koji nisu trebali plaćati kraljevski porez u Slavoniji, doduše s početka 16. stoljeća svjedoče o tomu da je ovaj službenik u to vrijeme postojao na većini slavonskih vlastelinstava. Vidi: Josip Adamček i Ivan Kampuš (ur.), *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću* (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu,

vojvode bila organizacija vojne dužnosti.⁹⁴ Primjerice, u predijalnom ugovoru u kojem biskup Ladislav 1396. godine Hrebi Ivanovom potvrđuje pravo na predij Gornji Brest stoji da je dotični Hreba bio vojvoda utvrde pod Hrastovicom (*providus vir Hreba, filius Iwan, wayvoda de sub castro Hraztovicha*), što samo po sebi podrazumijeva vojničku organizaciju.⁹⁵ Da je i kaptolski vojvoda imao obvezu organiziranja vojske razotkriva spomenuta uredba iz 1470.⁹⁶

Premda o tomu nije sačuvana statutarna odredba, negdje u drugoj polovici 15. stoljeća i na kaptolskom Zagrebačkom vlastelinstvu uvodi se služba vojvode. Na to upućuje primjerice popis desetine iz 1472. godine u kojem se spominju dvojica vojvode – Emerik i Toma.⁹⁷ Njihovu funkciju potvrđuje i činjenica da nisu dali nikakvu desetinu. Potom, u popisu iz 1502. godine spominju se Mihael i Stjepan kao vojvode.⁹⁸ S obzirom na to da nema sačuvane statutarne odredbe o vojvodi na Zagrebačkom vlastelinstvu ne možemo znati jesu li njegove dužnosti i način izabiranja bile identične onima na Sisačkom vlastelinstvu iako je moguće da jesu. Isti popisi desetina pokazuju i da se u drugoj polovici 15. stoljeća kaptolsko Zagrebačko vlastelinstvo počelo nazivati Štibrom. Naziv Štibra najvjerojatnije dolazi od naziva za novčani porez – census – koji se sakupljao s posjeda oko Zagreba. Isprava iz 1422. godine kada je par predija u sklopu posjeda Prevlaka bilo dato u zalog rektoru crkve sv. Ivana Krstitelja spominje taj porez: [...] *cum officiali seu villico plebani ipsius ecclesie sancti Ioannis Baptiste habeat determinare etc. stibram, quoque de ipsis praediis* [s posjeda Prevlaka], *alias nobis provenientem* [...].⁹⁹ Prema J. Adamčeku službenik (*stibrarius*) dobio je ime po vlastelinstvu, no vjerojatnije je da su i kaptolski službenik i vlastelinstvo dobili ime po porezu koji se tamo

Institut za hrvatsku povijest, 1976.), dok. 6, 19-22 (1507.); dok. 31, 82-88 (1517.). Vidi i Suzana Miljan, *Plemićko društvo Zagrebačke županije za vrijeme vladavine Žigmunda Luksemburškog (1387.-1437.)*, doktorski rad (Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015), 147-148.

⁹⁴ U srednjovjekovnom rumunjskom društvu primjerice „vojvoda“ je imao specifičnu vojnu ulogu. Vidi: Cosmin Popa-Gorjanu, „From *Kenezii* to *Nobiles Valachi*: the Evolution of the Romanian Elite of the Banat in the Fourteenth and Fifteenth Centuries“, *Annual of Medieval Studies at CEU* 6 (2000), 113, bilj. 13. Srpski despot Stefan Lazarević početkom 15. stoljeća uvodi ovu službu u upravni sustav despotovine s ciljem osnaživanja vojničke funkcije lokalnih vlasti. Miloš Ivanović, „Militarization of the Serbian State under Ottoman Pressure“, *The Hungarian Historical Review* 8, br. 2 (2019): 398.

⁹⁵ MHEZ 5, dok. 13, 16-17. Usp. i MHEZ 6, dok. 109, 117-118.

⁹⁶ *Item, si aliquis ad mandatum spani vel wayuode presertim pro communi bono ad defensionem provincie assurgere et eidem adherere noluerit, vel eciam alias rebellis fuerit, solvet unam marcam denariorum, de qua due partes spano et tercia wayuode*. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 40.

⁹⁷ KAZ, ACA, fasc. 20, br. 2 (DF 256456). S napomenom da foliji na Hungaricani ne idu po redu.

⁹⁸ KAZ ACA, fasc. 20, br. 8 (DF 256463).

⁹⁹ MHEZ 6, dok. 63, 65 (naglasila P. V.). Vidi i ispravu iz 1454. koja opisuje poreze za posjede kod Save blizu sela Marinci i Kojenik: [...] *semper in festo sancti Martini episcopi et confessoris medium florenum auri nobis et ecclesie nostre racione dominii et stibre* [...]. MHEZ 7, dok. 238, 253 (naglasila P. V.).

sakupljao.¹⁰⁰ U popisima zakupništva desetine u „Crvenoj knjizi“ kao *stibrarius* i *spanus* (ovdje su nazivi vjerojatno sinonimi) navodi se kanonik Matej iz Rakovca 1452. godine.¹⁰¹ Još jedan poznati *stibrarius* je kanonik Stjepan Moslavački koji se na toj funkciji navodi 1516. godine.¹⁰²

Kako i kada dolazi do imenovanja Zagrebačkoga kaptolskog vlastelinstva „Štibra“, nije precizno dokumentirano u izvorima, no to je vjerojatno povezano sa skupinom posjeda koje Kaptol priključuje svom Zagrebačkom vlastelinstvu jugistočno od Zagreba. Radi se o posjedima koji se u izvorima nazivaju Kraljevec (*Kralewch*), Kobiljak (*Kobylak*), Sviblje (*Zwibla*), Nart (*Narth*) i Novak ili Cerje kod Božjakovine (*Novakowch alias Cherya prope Bosyakow*). Te je posjede kralj darovao Zagrebčkoj crkvi, no krajem 13. stoljeća prisvaja ih i njima počinje upravljati Gradec.¹⁰³ Gradec ostaje njihovim vlasnikom sve do vremena kada ih zagrebački biskup Ivan Alben (1421.-1433.), ujedno i kancelar kralja Sigismunda Luksemburškog, i Ivanov brat Rudolf, upravitelj Medvedgrada, daruju Zagrebačkom kaptolu 1423. godine u zamjenu za zakladne mise u čast preminuloga zagrebačkog biskupa Eberharda (umro 1419.). Eberhard je naime bio Ivanov i Rudolfov rođak.¹⁰⁴ Uopće do mogućnosti darovanja posjeda Kaptolu koji su tada bili u stvarnom vlasništvu Gradeca moglo je doći samo stoga što je u to vrijeme Ivan Alben držao Gradec u zalogu od Sigismunda Luksemburškog. O tomu saznajemo iz Albenove oporuke sastavljene 1433. godine, no ne nažalost i sve okolnosti toga zalaganja.¹⁰⁵ Prema istraživanju Jánosa Incze u onim prilikama kada je Sigismund dao neki grad u zalog, što se u njegovo vrijeme često događalo, to nije uvijek značilo da je vjerovnik i preuzeo upravu nad založenim gradom ili imao nad njim snažniji utjecaj.¹⁰⁶ Izgleda kako je Ivan Alben ostvarivao pozamašan utjecaj budući da je bio u mogućnosti otuđiti gradske posjede. Osim toga, može se pretpostaviti da je

¹⁰⁰ Josip Adamček, *Bune i otpori: seljačke bune u Hrvatskoj u XVII stoljeću* (Zagreb: Globus; Filozofski fakultet, Zavod za hrvatsku povijest, 1987), 58.

¹⁰¹ AHAZU, II.c.49.

¹⁰² AHAZU, II.c.49.

¹⁰³ Franjo Buntak, *Povijest Zagreba* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996), 86, 88, bilj. 183.

¹⁰⁴ MHEZ 6, dok. 122, 128-129.

¹⁰⁵ Vidi oporuku: MHEZ 6, dok. 370, 358-359. O davanju u zalog Gradeca Albenu ukratko vidi i: Nada Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku* (Zagreb: Liber, 1982), 132.

¹⁰⁶ János Incze, 'Our Lord the King Looks for Money in Every Corner'. *Sigismund of Luxembourg's Pledgings in Hungary*, doktorska disertacija (Budimpešta: CEU, 2018), 104-116. Vidi i ibid, „Bound by Pledge: Bártfa and King Sigismund's Policy of Pledging Towns“, *Annual of Medieval Studies at CEU* 19 (2013): 90. O zakupljivanju Gradeca vidi i: Bruno Škrebilin: „City between royal and noble power: The case of the free royal city of Gradec (Zagreb)“, u *Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society*, ur. Suzana Miljan *et al.* (Cluj-Napoca – Zagreb – London: Romanian Academy; Croatian Academy of Sciences and Arts; School of Slavonic and East European Studies; University College London, 2019), 525.

ovom darovanju posredovao nekako sam Kaptol jer sudske parnice Kaptola i Gradeca još iz sredine 14. stoljeća (1346. i 1361.) pokazuju da je Kaptol sudskim putem pokušavao vratiti Kobiljak i Sviblje.¹⁰⁷

Gradečkoj se upravi ovakav razvoj situacije normalno nije svidio, no nisu imali uspjeha u protestima koje su ulagali jer sam Sigismund potvrđuje darovanje (*de consensu [...] domini nostri regis*).¹⁰⁸ Na neko se ipak vrijeme odgađa službeni prijenos vlasništva tih posjeda zbog toga što Kaptol biva uveden u njih tek u rujnu 1434. godine,¹⁰⁹ a kralj Albert ponavlja darovanje i uvođenje u posjed 1439. godine.¹¹⁰ Priča tu ne završava zbog toga što 1472. godine kralj Matijaš daruje, odnosno vraća Gradecu iste posjede kao kompenzaciju za davanje prihoda za obrambeni sustav u Bosni.¹¹¹ Nakon toga Gradec je okupirao iste pa je Matijaš Korvin na kaptolski zahtjev morao pokrenuti istragu oko vlasništva posjeda.¹¹² No zanimljivo, iz iste godine postoji sačuvan popis desetine za kaptolske posjede oko Zagreba, gdje su navedeni Kraljevec, Kobiljak, Sviblje, Nart i Novak ili Cerje.¹¹³ Do novih saznanja u vezi ove parnice dolazimo tek četiri godine kasnije (1476.) kada kralj šumu Gaj dodjeljuje Kaptolu. Ta je šuma, naime, pripadala posjedu Kraljevec i bila je dulje vrijeme predmetom sporenja između Kaptola i ivanečkog preceptorata u Božjakovini.¹¹⁴ Nakon toga Čazmanski kaptol na Matijašev nalog reambulira posjed Kraljevec i šumu Gaj – kao kaptolske posjede.¹¹⁵ Saga oko Kraljevca, Kobiljka, Sviblja, Narta i Cerja nastavlja se i dalje jer godinu dana kasnije Gradec ponovno tuži Kaptol i pokušava neuspješno doći do svojih sad već nekadašnjih posjeda.¹¹⁶ Godine 1481. Matijaš Korvin iznovice nalaže Zagrebačkoj županiji da istraži čiji su to točno posjedi.¹¹⁷ Izgleda kako je tada donesena konačna odluka da posjedi pripadaju Kaptolu jer iste godine Korvin na

¹⁰⁷ MCZ 1, dok. 204-205, 183-186; dok. 223, 200-201; dok. 242, 217-226.

¹⁰⁸ MHEZ 6, dok. 122, 129. Vidi i: dok. 139, 142-143.

¹⁰⁹ MHEZ 6, dok. 423-424, 430-432. Iako izgleda da su se kanonici dotada bez zapreke služili tim posjedima. Vidi: MCZ 2, dok. 75, 98-100.

¹¹⁰ MHEZ 6, dok. 541, 587-588; dok. 543, 589-590; dok. 547, 593-594.

¹¹¹ *Consideravimus quoque non parvas expensas ipsorum civium et civitatis predictae, quas iidem pro conservandis castris regni Bozne his temporibus pro honore nostri nominis liberaliter et copiose fecerunt [...]*. MCZ 2, dok. 275, 341-342.

¹¹² MCZ 2, dok. 277, 244-245; dok. 286, 357.

¹¹³ KAZ, ACA, fasc. 20, br. 2.

¹¹⁴ KAZ, ACA, fasc. 2, br. 49 (DF 256173 i DF 256175). O prioratu Gora u Božjakovini vidi više: Josip Adamček, *Povijest vlastelinstva Božjakovina i okolice* (Zagreb: Kajkavsko spravišće, 1981).

¹¹⁵ KAZ, ACA, fasc. 2, br. 26 (DF 256160); KAZ, ACA, fasc. 2, br. 41 (DF 256158).

¹¹⁶ MCZ 2, dok. 308, 382-384.

¹¹⁷ MCZ 2, dok. 322-323, 404-405.

nalog Zagrebačkoga kaptola nalaže Čazmanskom kaptolu da prepíše ispravu kralja Alberta o darovanju posjeda Kaptolu u kaptolskoj sakristiji gdje su se čuvale isprave.¹¹⁸ Ipak tek 1487. kraljevsko sudište donosi konačnu presudu da posjedi pripadaju Kaptolu.¹¹⁹ Međutim, čak i nakon toga gradečka se općina nije posve pomirila s izgubljenim posjedima. Naime, skoro stoljeće nakon što je krenulo parničenje oko posjeda, 1508. godine, gradečka uprava ulaže žalbu kod kralja Vladislava II. Jagelovića s ciljem vraćanja posjeda. Pritom su se opravdavali nelegitimnim zauzimanjem gradske uprave u vrijeme „uzurpatora Nijemaca“ (*per Alemanos vastatores*).¹²⁰ Presuda te tužbe nije sačuvana, ili barem nisam na nju naišla izvorima, no sasvim sigurno Gradec nije uspio vratiti tražene posjede.

Vraćajući se sad na prvotno pitanje povezanosti imena vlastelinstva i novouvedenih posjeda istočno od Zagreba, može se pretpostaviti da je Kaptol počeo vlastelinstvo oko Zagreba nazivati Štibrom kako bi što jače naglasio povezanost svojih starih i novih posjeda oko Zagreba. Iako je Kaptol možda dugo čekao sudsko proglašenje vlasništva nad Kraljevcem, Kobiljkom, Svibljem, Nartom i Cerjem, odnosno Gradec dugo pozivao na svoje pravo vlasništva, u stvarnosti Gradec kanonicima nije mogao pretendirati jednom kada su uspostavili svoju administraciju nad tim posjedima.

U vezi kaptolskoga Zagrebačkog vlastelinstva, još jedan posjed treba posebno istaknuti, a radi se o Petrovini ili Volavju (*Volavlya*). Posjed se nalazio zapadno od Zagreba blizu Jastrebarskog te bio sasvim odvojen od ostalih kaptolskih zagrebačkih posjeda.¹²¹ Posjed se u Statutima iz 1334.-1354. godine nalazi u popisu predija oko Zagreba s visokim iznosom cenzusa (vidi Tablica 5).¹²² Međutim, vjerojatno zbog svoje izdvojenosti nije bio često davan u koristovno vlasništvo.¹²³ Kaptolska odredba pak iz 1482. godine otkriva da je Kaptol tamo organizirao zasebnu upravu. Naime, posjedom je upravljao kaptolski sudac ili špan (*iudex seu spanus*), koji vjerojatno nije bio istovjetan s gore spomenutim službenikom jer odredba isto tako kaže da se u Petrovini nalazila španova kurija (*curia spanalis*) o kojoj su se tamošnji podanici

¹¹⁸ KAZ, ACA, facs. 2, br. 35 (DF 256152).

¹¹⁹ MCZ 2, dok. 346, 448-455.

¹²⁰ MCZ 3, dok. 64, 66-68. Vidi i: dok. 72, 76-77.

¹²¹ Moguće da se radi o posjedu koji je Kaptolu darovao Zagrebački biskup 1235. godine (*terrula quaedam de Podgoria*). MCZ 1, dok. 12, 9.

¹²² Posjed se još jednom spominje u izvorima prilikom reambulacije 1413. godine. MHEZ 5, dok. 315, 412-414 i dok. 323-324, 429-433.

¹²³ Poznato je jedino kako je negdje sredinom 15. stoljeća bio dat u koristovno vlasništvo kanoniku Stjepanu Farkašu. MHEZ 7, dok. 25, 20.

trebali brinuti.¹²⁴ Odnosno, to navodi na pretpostavku da je taj službenik bio često prisutan u Petrovini i da su kanonici birali zasebnoga špana za taj posjed, no ne saznajemo je li se radilo o kanoniku ili o svjetovnjaku. Zbog svoje se veličine o Petrovini ne može govoriti kao o zasebnom vlastelinstvu, no isto tako Petrovina nije bila ni sasvim uklopljena u Zagrebačko kaptolsko vlastelinstvo.¹²⁵ Iako sa specifičnim položajem, posjed je zasigurno bio od velike koristi Kaptolu jer se može pretpostaviti da je služio kao „baza“ za sakupljanje desetine u goričkom arhiđakonatu, odnosno kotarevima Gorica i Podgorje. S druge strane, budući da je bio izoliran, bio je i česta meta napada okolnih vlastelina.¹²⁶

Uz Sisačko i Zagrebačko, u 15. je stoljeću i Topličko vlastelinstvo doživjelo neke promjene u administrativnoj organizaciji. Isprava iz 1484. godine veli kako je tada bilo na vlastelinstvu 6 službenika, i to po jedan sudac ili vice-špan, župan i ritard te 3 glasnika: [...] *quod officiales sunt ibidem sex: videlicet iudex sive vicespanus, rihtardus et supanus, et tres precones.*¹²⁷ Isprava iz 1525. godine koja sadrži prijepis ranijih isprava iz 1492., 1521. i 1525. godine sugerira da se početkom 16. stoljeća za kanonika koji je upravljao topličkim vlastelinstvom ustalio naziv špan (*spanus*), a ne vice-špan.¹²⁸ Nažalost, osim samih naziva službenika, iz ovih izvora ne saznajemo ništa više o njima, u prvom redu bilo bi važno znati jesu li neke od tih službenika birali sami podanici. Za ritarda se jedino može pretpostaviti da je taj službenik imitirao ritarda u slobodnom gradu Varaždinu, koji je tamo djelovao kao sudac. A varaždinski ritard pak ima svoje porijeklo iz srednjovjekovnoga njemačkog područja.¹²⁹ Osim administrativnih promjena, dolazi i do teritorijalnih na Topličkom vlastelinstvu. Na samom kraju 15. stoljeća vlastelinstvo je uvećano za skupinu posjeda u Varaždinskoj županiji. Plemkinja, udovica Lucija de Zinče, 1500. godine izdaje ispravu kojom Kaptolu oporučno ostavlja svoje posjede Jakčevac (*Jakchowcz*), Sveti Kelemin (*Zenth Kelemen*), Čeperlinec (*Cheperlyncz*),

¹²⁴ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 43, 58.

¹²⁵ Petrovina se ne pojavljuje u popisima desetine iz Štibre, već iz desetinskoga kotara Podgorje. Vidi primjerice: KAZ, ACA, fasc. 30, br. 7 (DF 256605).

¹²⁶ Vidi primjerice ispravu iz 1441: MHEZ 7, dok. 25 i 27, 20-22 i 1504.: KAZ, ACA, fasc. 49, br. 19 (DF 256662).

¹²⁷ Božena Filipan, *Varaždinske Toplice i naselja*, sv. 1 (Varaždinske Toplice: Grad Varaždinske Toplice, 2005), dok. 34, 126. Vidi i kaptolski mandat iz 1476. godine koji započinje riječima: *Capitulum ecclesie Zagrabienensis fidelibus nostris vicespano et rythardo ac toti communitati provincie et opidi Thopliczensis [...]*. Ista, dok. 28, 107-109 (krivo datirano 9.9.1376. umjesto 9.9.1476.) (DF 256700); te popis desetine iz 1465. godine: KAZ, ACA, fasc. 70, br. 1a (DF 256727) koji spominje ritarda.

¹²⁸ KAZ, ACA, fasc. 59, br. 23 (DF 256707).

¹²⁹ Rudolf Horvat, *Povijest grada Varaždina* (Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Zavod za znanstveni rad, 1993), 3; Katalin Szende, *Trust, Authority, and the Written Word in the Royal Towns of Medieval Hungary* (Turnhout: Brepols, 2018), 85.

Imbrihovec (*Emrehowcz*) i Svinušu (*Zwynwsa*). Koliko uspijevamo saznati iz isprave, učinila je to u dogovoru sa svojom braćom i rođacima (*oneribus et quibusvis grauamibus universorum fratrum, proximorum et consanguineorum suorum*), kao i jer je bila motivirana pobožnošću.¹³⁰ S obzirom na to da se među kanonicima u to vrijeme nalazio Fabijan de Zinče (spominje se među ostalim 1493. i 1494. godine), moguće da se dotična Lucija preko Fabijana povezala s Kaptolom.¹³¹ Četiri godine kasnije Kaptol biva uveden u ove posjede.¹³²

U drugoj polovici 15. stoljeća Zagrebački kaptol stječe vlasništvo nad još jednim posjedom koji se može definirati kao zasebno vlastelinstvo. Radi se o utvrđi Gradac, a početkom 16. stoljeća vlastelinstvo se u kaptolskim ispravama javlja i pod imenom Gradac i Petrinja.¹³³ Vlastelinstvo je Kaptol stekao u dugotrajnom sudskom sporu s Frankopanima zbog desetine.¹³⁴ Tijekom toga je spora 1464. godine bilo dogovoreno kako će, među ostalim, Kaptol dobiti utvrdu Gradac u puno vlasništvo nakon smrti Martina Frankopana i njegove žene Doroteje.¹³⁵ Vlastelinstvo je prvotno pripadalo Doroteji, rođenoj Babonić. Iako o tomu nema naznaka u samom ugovoru između Kaptola i Frankopna, Kaptol je vjerojatno promišljeno ispregovarao predaju ovoga vlastelinstva u svoje vlasništvo jer se ono nalazilo u blizini, kako Sisačkoga vlastelinstva tako i biskupskih posjeda, ali i opatije Topusko. Nakon što Kaptol biva uveden u utvrdu, odnosno vlastelinstvo Gradac, ubrzo nakon smrti Martina Frankopana 1479. godine, 1481. godine daje ga u zakupništvo na tri godine kanonicima Jurju de Topusko i Fabijanu de Zinče uz obvezu rezidiranja na vlastelinstvu. Ako bi bili spriječeni u tome, morali su imenovati vice-kaštelane. Na vlastiti su trošak bili dužni nabaviti 6 topova za tamošnju tvrđavu i ostaviti ih tamo. Također, Kaptol im je nalagao da dobro postupaju s podanicima.¹³⁶ Moguće kako je

¹³⁰ Filipan, *Varaždinske Toplice i naselja*, dok. 16, 81. Vidi i DF 256669 i 256668.

¹³¹ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 66 i 67, 71-72.

¹³² KAZ, ACA, fasc. 52, br. 8 (DF 256670).

¹³³ Usp. s ispravom iz 1505. godine: [...] *decimas nostras in pertinenciis utriusque Gradecz et Petrinja, possessionum scilicet dictorum fratrum nostrorum et capituli in comitatu zagrabiensi existencium* [...]. MCZ 3, dok. 40, 40-41 (naglasila P. V.). O vlasnicima toga vlastelinstva u razdoblju prije Kaptola, Babonićima, Cudarima/Zudarima i Frankopnima vidi: Ana Novak, „Hrvatski Čuntić i njegova okolica u 14. stoljeću“, u *Osam stoljeća Čuntića, 1211-2011: zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 19. studenoga 2011. u Hrvatskom Čuntiću*, ur. Jakša Raguz, et al. (Petrinja: Matica hrvatska Petrinja; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012), 39-71. U nastavku rada nazivam to vlastelinstvo Gradačko-petrinjskim.

¹³⁴ O sporu vidi više u potpoglavlju „Zagrebački kaptol i crkvena desetina 1466.-1526.“.

¹³⁵ MHEZ 7, dok. 449-450, 504-509.

¹³⁶ Prenosi Ljudevit Ivančan, *Podaci o zagrebačkim kanonicima I* (Zagreb, 1924) (Korišten pretisak strojopisa iz KAZ), 218.

sačuvani popis prihoda i stanovništva iz 1484. prvi koji je Kaptol napravio za to vlastelinstvo.¹³⁷ Nakon prvotnoga razdoblja prilagodbe i prijenosa vlastelinstva u kaptolsko vlasništvo, kada su se za nju brinuli zakupnici, Kaptol počinje s praksom imenovanja posebnoga službenika – špana, koji je upravljao ovim vlastelinstvom. Tako se kao gradačko-petrinjski špan 1506. godine spominje vaškanski arhidakon,¹³⁸ 1508.-1512. godine kanonik Pavao iz Rovišća,¹³⁹ 1513. i 1517. kanonik Ladislav *de Gerzencze*; 1515. Ivan *de Suppanych*; 1516. gorički arhidakon Ivan.¹⁴⁰ Ovi primjeri upućuju na to da su se, kao i u slučaju ostalih kaptolskih službenika, gradački španovi izmjenjivali barem svake četiri godine.¹⁴¹

Unatoč raznim promjenama, kako u nazivlju tako i u upravljačkoj strukturi, može se zaključiti da je Kaptol u 14. stoljeću upravljao s tri vlastelinstva – onim oko Zagreba, Siska i Varaždinskih Toplica, kojima se u 15. stoljeću pridružuje vlastelinstvo oko utvrde Gradac. Dok su Topličko, Sisačko i Gradačko-petrinjsko vlastelinstvo bili prilično homogeni posjedi, to sa Zagrebačkim nije bio slučaj. Ipak, između kaptolskih četiriju posjeda jedino je ono dobilo zasebno ime u 15. stoljeću – „Štibra“. To je pak vjerojatno bilo povezano s dodatnim naglašavanjem prava na posjede jugoistočno od Zagreba koje je slobodni kraljevski grad Gradec dugo vremena pokušavao vratiti.

2. Gospodarska autonomija – ili ipak ne?

Osim prava na sudsku jurisdikciju, Kaptol od centralne vlasti dobiva još neke privilegije koji su se izravno doticali kaptolske materijalne i gospodarske koristi. Ta izuzeća i autonomije na prvi pogled upućuju na to da je Zagrebački kaptol sve svoje prihode zadržavao za sebe, odnosno da kraljevska vlast nije ni na koji način ubirala ili upravljala kaptolskim prihodima. Međutim, u raspravi koja slijedi pokazat ću na koje je načine i u kakvim okolnostima središnja vlast kontrolirala raspodjelu kaptolskih prihoda, i na koje je načine Kaptol ipak znatne materijalne resurse preusmjeravao ka središnjoj vlasti ili se pak središnja vlast na licu mjesta njima koristila.

¹³⁷ KAZ, ACA, fasc. 20, broj registra se ne vidi (DF 256457).

¹³⁸ AHAZU, II.c.49

¹³⁹ Ivančan, *Podaci o zagrebačkim kanonicima I*, br. 401, 215.

¹⁴⁰ AHAZU, II.c.49.

¹⁴¹ Vidi potpoglavlje „Korporativizam“.

Jedan od važnijih gospodarskih privilegija bilo je izuzeće Kaptola od davanja marturine kralju i ugošćivanja bana.¹⁴² Izvori ipak svjedoče o tomu da je Kaptol povremeno sudjelovao u ugošćivanju kraljevske obitelji, a što je iziskivalo velike rashode. O tomu saznajemo iz dva primjera. Prvi je iz vremena vladavine Ludovika Anžuvina (1342.-1382.). Herceg Stjepan 1353. godine u ispravi kojom potvrđuje privilegije Zagrebačke crkve spominje kako ga prilikom prvoga dolaska u Zagreb ugošćuju zagrebački biskup i Kaptol.¹⁴³ Drugi je pak primjer iz razdoblja kralja Sigismunda Luksemburškoga (1387.-1437.). Nakon što je kraljica Marija u više navrata posjetila Zagreb, kralj Sigismund nalaže slavonskom banu Ladislavu 1389. godine da pritisne Kaptol naknadno isplatiti Gradecu 100 marki za troškove njezina smještaja.¹⁴⁴ Da se radi o prilično velikom iznosu može se vidjeti usporedbom s iznosom prodaje jednoga tadašnjeg posjeda. Tako je godinu dana ranije udovica Ladislava Tomina iz Turopolja svoj posjed Kurilovec prodala za 20 marki.¹⁴⁵ Također, da se radilo o uobičajenoj Sigismundovoj praksi kojom je zahtijevao od crkvenih institucija pod njegovim patronatom sudjelovati u pokrivanju troškova kraljevskih putovanja, svjedoči mandat upućen banu Ladislavu, sastavljen isti dan kao i prethodna isprava (31. siječnja 1389.). Tim drugim mandatom Sigismund zahtijeva od bana prisiliti opata Topuske opatije da isplati Gradecu čak 300 marki za troškove smještaja kraljice.¹⁴⁶ U popisima rashoda iz 1483. godine nailazi se, nadalje, na to da su zagrebački kanonici ponekad ugošćivali bana.¹⁴⁷

¹⁴² Vidi isprave kralja Emerika: CD 2, dok. 315, 339 (1199.); Sjepana: CD 5, dok. 80, 633-635; Karla I.: CD 8, dok. 408, 505-506 (1318.); Ludovika I.: CD 11, dok. 18, 24-25 (1342.); CD 12, dok. 453, 603-605 (1359.); Sigismunda Luksemburškog: MHEZ 5, dok. 238, 319-320 (1409.), MHEZ 6, dok. 124, 130-131 (1423.); Matijaša Korvina: MCZ 2, dok. 233, 292-293 (1464.), KAZ ACA, fasc. i, br. 13 (DF 256105) (1480.); Vladislava II. Jagelovića: MCZ 3, dok. 35, 34-35 (1505.).

¹⁴³ *Nos itaque supplicationibus ipsius Zagrabienensis ecclesie capituli iusticie consonis ducali pietate inclinati, recensitis eciam et in memoriam revocatis suis fidelibus obsequiis, que tempore primi adventus nostri in Zagrabiam, loco mansionis nostre habiti, sumpme fidelitatis studio prout regie stirpis in adventu, deo devoti et fideles capellani sacris expansis reliquiis nobis in obviam occurendo sollempniter consveverunt ymnizare ac decenia munera victualiumque varietates sollicitè amministrare faciendo, impendere procurarunt.* CD 12, dok. 127, 174-175 (naglasila P. V.). Usp. i Mladen Ančić, „Dva teksta iz sredine 14. stoljeća. Prilog poznavanju društvenog znanja u Hrvatskom Kraljevstvu“, *Starohrvatska prosvjeta* 3, br. 40 (2013), 191; Antun Nekić, „*de aduentu maiestatis sue ... magnam habent letitiam*: analiza dolazaka anžuvinskih vladara u Slavoniju, Hrvatsku i Dalmaciju“. U *Zadarski mir: prekretnica anžuvinskog doba*, ur. Mladen Ančić i Antun Nekić (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2022).

¹⁴⁴ MCZ 1, dok. 334, 311-312.

¹⁴⁵ CD 17, dok. 102, 139. Usp. i prodaju posjeda Prevlaka za 30 marki, CD 11, dok. 393, 520-521.

¹⁴⁶ MCZ 1, dok. 335, 312-113.

¹⁴⁷ *Item domino Stephano [...] pro vino quam fuit propinata bano dedit 1 flor. [...]. Item magistro Stephano Polo pro emendis piscibus bano dedit flor. 2.* AHAZU II.c.64.

Iako su se u načelu ugarsko-hrvatski kraljevi zalagali za obranu prava i vlasništva nad posjedima u rukama Zagrebačkoga kaptola, isti su u nekoliko navrata posegnuli za kaptolskim prihodima i posjedima. Isprava iz 1356. godine koju ukratko prepričava Krčelić tako otkriva da je ban Nikola u ime Ludovika Anžuvina nakratko bio zauzeo kaptolsku skelu Jelenovac.¹⁴⁸ Moguće da je prihode od skele kralj htio iskoristiti za financiranje rata protiv Venecije, no isto tako izgleda da se Nikola Hahót njome nedopušteno koristio nakon što prestaje biti banom.¹⁴⁹ Ludovikov pak nasljednik Sigismund Luksemburški 1399. godine sinovima Rudolfa Albena i rođacima biskupa Eberharda darovao je Medvedgrad, pola kaptolske skele Svetoga Jakova i njene prihode te selo Slanovec.¹⁵⁰ Time je prijelaz Sv. Jakova vjerojatno sasvim izgubljen za Kaptol jer 1436. godine Kaptol iznosi prosvjed pred Pečuškim kaptolom protiv navedene darovnice kralja Sigismunda.¹⁵¹

Godine 1397. Sigismund donosi dekret prema kojem je imao pravo ubrati pola desetine koju plemstvo u Kraljevstvu daje Crkvi za potrebe obrane Kraljevstva od Osmanlija.¹⁵² Dekret je u narednim godinama doista proveden u praksi, a jednom prilikom Sigismund je raspolagao i desetinom Zagrebačke crkve, doduše ne zbog Osmanlija. To saznajemo iz isprave koju 1405. godine izdaje biskup Eberhard kako bi Zagrebačkom kaptolu vratio desetinu iz Davidovca, kao i pola vinske desetine iz Laške Vesi. Prema ispravi kralj je kratkoročno prisvojio desetinu za sebe kako bi pribavio sredstva da se izbavi iz zatočeništva čije okolnosti nisu detaljnije opisane.¹⁵³ Vjerojatno se radilo o kraljevu zatočeništvu u Budimu koje su organizirali ostrogonski nadbiskup Ivan Kaniški i palatin Detrik Bubek.¹⁵⁴

¹⁴⁸ CD 12, dok. 257, 342-343.

¹⁴⁹ Isprava je izdana 22.4.1356. godine, a Nikola prestaje biti banom 22.2.1356. Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457* [Svjetovna arhontologija srednjovjekovne Ugarske 1301.-1457.], sv. 1 (Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 1996), 23. O ratu Ludovika i Venecije: Pál Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526* (London, New York: I. B. Tauris, 2001), 161-162.

¹⁵⁰ MHEZ 5, dok. 94, 106-107.

¹⁵¹ MHEZ 6, dok. 451, 458-459. Selo Slanovec kasnije je vraćeno Kaptolu. Vidi MHEZ 7, dok. 316, 336-337.

¹⁵² János M. Bak. ur., *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. All Complete Monographs*, 2019, br. 63 i 64, 330 i bilj. 315, 330.

¹⁵³ MHEZ 5, dok. 206-207, 260-263. Vidi i dok. 217, 289-290.

¹⁵⁴ Vidi više: Monika Đurak, „The Church as the Instrument of Power – The Role of Zagreb's bishop Eberhard in the Politics of King Sigismund of Luxembourg“, u *Institutional aspects of church and social history*, ur. Marko Jerković (Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 2021), 163-164. O okolnostima toga zbivanja vidi i: Antun Nekić, „*Iustus ab iniustus fidelesque ab infidelibus sequestrare et manifeste propallare: registar nevjernih i politička kriza u srednjovjekovnoj Slavoniji početkom 15. stoljeća*“, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 8 (2021): 65-96.

U razdoblju vladavine Matijaša Korvina (1458.-1490.), kada su u nekoliko navrata ratovi s Osmanlijama bili intenzivni, Korvin se, bilo namjerno bilo nehotice, služio i resursima Zagrebačkoga kaptola. Godine 1471. Kaptol se žali na banovu vojsku ugošćivanu u kanoničkim i prebendarskim kurijama protiv volje samoga Kaptola.¹⁵⁵ Kasnije iste godine Kaptol upućuje kralju žalbu na vojsku banova Blaža Mađara i Damjana Horvata jer je počela ubirati neki porez od kaptolskih podanika na Topličkom vlastelinstvu, i jer je 20 vojnika nanijelo veliku štetu na posjedima toga vlastelinstva.¹⁵⁶ Isprava iz iduće godine otkriva da je ista vojska uspjela ubrati porez u iznosu od čak 130 zlatnih forinti, zbog čega je Blaž Mađar pozvan na županijski shod u Križevcima.¹⁵⁷ Kralj Matijaš zahtijevao je u svojim mandatima od banova da vojska prestane nanositi štetu Kaptolu, no u stvarnosti vojsku su uglavnom snabdijevala i vlastelinstva te gradovi u kojima se u tome trenutku ona stacionirala. Nadalje, iako je Kaptol bio izuzet plaćanja marturine kralju, to ga nije izuzimalo od plaćanja izvanrednih poreza koje je kralj znao povremeno nametati kroz 15. stoljeće, a posebice u drugoj polovici toga stoljeća i početkom 16. stoljeća.¹⁵⁸ U doba Matijaša Korvina izvanredni je porez nametan plemićima zapravo postao redovni.¹⁵⁹ Jednim su dijelom tomu doprinijeli Osmanlije, a drugim dijelom činjenica da se u tomu razdoblju priroda države počinje polako mijenjati, to jest transformirati u teritorijalnu i stalešku.¹⁶⁰ Prvi zabilježeni slučaj još je iz 1422. godine kada je Kaptol zbog poreza morao dati dva svoja posjeda u zalog kako bi pribavio 300 forinti.¹⁶¹ Drugi sačuvani slučaj je iz 1474. godine kada je kanonicima naloženo da, svaki posebno, plate kraljevski porez u iznosu od 56

¹⁵⁵ MCZ 2, dok. 268, 333. Vidi i žalbe Kaptola iz 1463. godine: MHEZ 7, dok. 423, 443-444; te 1464. godine: MHEZ 7, dok. 445, 499-500.

¹⁵⁶ *Novissime eciam homines vestros ad possessionem eiusdem capituli Thoplyka vocatam, in comitatu warosdiensi existentem, more exercituancium transmisissetis, per quos propter quandam taxam per vos ad bona ipsius capituli contra libertatem eiusdem sibi a divis regibus Hungarie [...].* MCZ 2, dok. 270, 334-335.

¹⁵⁷ [...] *centum videlitet et triginta florenis aurei facientibus more aliorum regnicolarum [...] iobagionibus dictorum exponentis in eadem Thoplika commorantium extorcisset et recepisset [...].* KAZ, ACA, fasc. 60, br. 2 (MNL OL, DF 256708).

¹⁵⁸ Usp. „Uvod“, u *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, Josip Adamček i Ivan Kampuš (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1976), VII-XI, XV-XIX.

¹⁵⁹ Izvanredni je porez ubiran 16 puta u 20 godina. Borislav Grgin, *Počeci rasapa: kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska* (Zagreb: Ibis grafika, 2002), 30.

¹⁶⁰ O tomu vidi u Ivan Majnarić, „*Actum est de patria Croatia... ad obedientiam domini Turci se dedisse...: oblikovanje države u kasnosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*“, u *Antemurale Christianitatis: Crkva i društvo na području Središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća: zbornik radova sa znanstvenog skupa Antemurale Christianitatis - Crkva i društvo na području Središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća održanoga 15. studenog 2019. godine u Sisku i Hrvatskoj Dubici*, ur. Tomislav Matić i Stipica Grgić (Sisak: Sisačka biskupija; Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište: Fakultet Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, 2021), 143-180.

¹⁶¹ [...] *quod nos inauditis gravissimis continuisque taxarum regalium vexationibus et extorsionibus [...].* MHEZ 6, dok. 63, 64-66 (naglasila P. V.).

denara. U suprotnom im se prijetilo oduzimanjem predija na godinu dana.¹⁶² Godine 1476. Kaptol ponovno prijeti kanonicima s oduzimanjem predija i gubitkom jednogodišnjih prihoda ako ne plate navedeni kraljevski porez.¹⁶³ Iz 1488. godine ostala je zabilješka da su kanonici opskrbili kraljevskoga decimatora u Sisku hranom, što znači da je te godine došao prikupiti porez.¹⁶⁴ Popis prihoda i oporezivanja Vladislava II. Jagelovića iz 1494. i 1495. godine ukazuje na to da je tih godina Zagrebački kaptol, odnosno njegovi podanici, bili oporezovani. Prema tome popisu porez su trebali dati svi vlastelini sjeverno od Save s nekim izuzecima, među kojima su bili i kaptolski posjedi.¹⁶⁵ Godine 1507. (djelomično),¹⁶⁶ 1508.,¹⁶⁷ 1509.,¹⁶⁸ 1512. (djelomično)¹⁶⁹ i 1513.¹⁷⁰ kaptolski su podanici također uplatili kraljevski porez. Uz ovaj izvanredni kraljevski porez izgleda kako su ban i župani također znali nametati dodatne poreze. Iz siječnja 1497. sačuvana je isprava kojom Vladislav II. Jagelović zabranjuje dalmatinsko-hrvatsko-slavonskom banu Ivanišu Korvinu i županima Zagrebačke županije da nameću novčani porez podanicima Zagrebačkoga kaptol budući da je Kaptol od davnine izuzet od plaćanja istih.¹⁷¹

Jedan od kaptolskih privilegija bio je i taj da Kaptol nije bio obvezan davati vojnike, kao ni porez za vojsku. Ipak, u vrijeme ratova s Osmanlijama, i ova je crkvena institucija doprinosila vojnoj organizaciji. Primjerice, 1465. godine Matijaš Korvin traži od Kaptol da dopusti njegovu službeniku, čakovečkom kapetanu Fridriku Lambergeru izabrati konje za potrebe ratovanja, preciznije za nošenje tereta.¹⁷² Potom, u svojstvu funkcije hrvatskoga bana i s kraljevim odobrenjem, Petar Berislavić 1517. godine zatražio je od Kaptola da sakupi 3 denara po selištu

¹⁶² Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 28, 46-47.

¹⁶³ [...] *quod quicumque dominorum usque proximum diem dominicum inclusive, de prediis suis presentem taxam regie maiestatis non solverint vel non solverit cum effectu, talium predia seu predium spanus noster nobis occupabit infra unius anni spacium; et nichilominus talis non solvens, eciam canonicali porcione et consorcio nostro carebit infra eiusdem unius anni revolucionem.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 30, 51. Vidi i dok. 31, 51.

¹⁶⁴ *Item eadem die magistro Georgio Miletincz dedi communis de auena de Zytecz quia recessus est ad Zytecz cum dicatoribus taxe regie.* KAZ, ACA, fasc. 28, br. 26 (DF 256572). Vidi tamo i ostale bilješke.

¹⁶⁵ Izuzeti plaćanja poreza bili su zagrebački biskup (no ne od svih posjeda) i rektori župa (*plebani*). Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj*, dok. 2, 4-7.

¹⁶⁶ Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj*, dok. 5-6, 18-20, 22; dok. 12, 37; dok. 15, 44.

¹⁶⁷ Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj*, dok. 16, 45.

¹⁶⁸ Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj*, dok. 17, 46-47; dok. 18, 48.

¹⁶⁹ Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj*, dok. 19, 49-50.

¹⁷⁰ Adamček, Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj*, dok. 21, 54, 55; dok. 24, 68.

¹⁷¹ KAZ, ACA, fasc. 1, br. 16 (DF 256107).

¹⁷² MHEZ 7, dok. 478, 537-538.

na svojim posjedima za uzdržavanje vojske Nikole Zrinskoga i Franje Berislavića.¹⁷³ Ovaj se porez očigledno ustalio jer dvije godine kasnije Ludovik Jagelović na zahtjev Kaptola zabranjuje Berislaviću i vicebanovima da ga sakupljaju.¹⁷⁴

Budući da su ratovi s Osmanlijama iziskivali mnogo materijalnih resursa, središnja je vlast na još neke – uglavnom nekonvencionalne načine, uspijevala doći do njih. Kako je to izgledalo, može se rekonstruirati na primjeru bosanskoga Jajca koji su Osmanlije zaposjedali dulje vrijeme.¹⁷⁵ Godine 1502. Vladislav II. Jagelović zamolio je zagrebačkoga biskupa Luku da zbog obrane Jajca tamo preusmjeri 2000 forinti iz oporuke biskupa Osvalda. Biskup to doista čini iako je taj novac prvotno bio namijenjen obnovi biskupskoga dvora i gradnji utvrde oko katedrale.¹⁷⁶ Iste je godine u zasebnom mandatu Vladislav tražio od Kaptola da svoje ljude pridruži vojni bana Ivaniša Korvina kojega je slao u Jajce.¹⁷⁷ Desetak godina kasnije, 1515., kralj Vladislav nalaže Kaptolu da u Jajce u pomoć vojsci pošalje 12 kola napunjenih vinom, pšenicom i drugom živeži.¹⁷⁸ Godine pak 1517. Vladislavov nasljednik Ludovik II. Jagelović tražio je od Kaptola, pod prijetnjom kazne da svoje ljude pridruži banovoj vojsci, koja je išla prema Jajcu jer se ono našlo u teškoj situaciji.¹⁷⁹ Ponovno je Ludovik 1521. godine od Zagrebačkoga kaptola tražio pomoć za opsjednuto Jajce.¹⁸⁰

S početka 16. stoljeća postoje, nadalje, zabilježeni slučajevi da je Kaptol isplaćivao novac u zamjenu za zalog, odnosno kreditirao državne službenike. Ban Ivaniš Korvin založio je svoje dragocjenosti nekad početkom 16. stoljeća. Nakon njegove smrti Ludovik II. Jagelović uime Jurja Brandenburškog, koji se oženio udovicom Ivaniša Korvina, zatražio je povratak tih stvari premda nije Kaptolu vratio novac za njih.¹⁸¹ Osim Ivaniša Korvina, svoja dobra založio je i ban Petar Berislavić. To saznajemo iz mandata iz 1518. godine koji Zagrebačkom kaptolu upućuje

¹⁷³ MCZ 3, dok. 143, 181-182.

¹⁷⁴ KAZ, ACA, fasc. 1, br. 19 (DF 256110 i DF 256111).

¹⁷⁵ O važnosti Jajca u protuosmanskom sustavu u vrijeme Matijaša Korvina i Jagelovića: Horváth Richárd, „The Castle of Jajce in the Organization of the Hungarian Border Defence System under Matthias Corvinus“, u *Stjepan Tomašević (1461.-1463.) - slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva: zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 11. i 12. studenoga 2011. godine u Jajcu*, ur. Ante Birin (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet, 2013), 89-98.

¹⁷⁶ MCZ 3, dok. 4, 6-9; dok. 14, 16-17; dok. 17, 19-20. Vidi i KAZ, ACA, fasc. 92, br. 37 (DF 256870).

¹⁷⁷ KAZ, ACA, fasc. 100, br. 28 (DF 256961). Isprava je oštećena i nije cijela čitljiva.

¹⁷⁸ [...] *duodecem currus vini et tritici alioque victualium* [...]. KAZ, ACA, fasc. 95, br. 96 (DF 256899).

¹⁷⁹ KAZ, ACA, fasc. 200, br. 26 (DF 256960).

¹⁸⁰ KAZ, ACA, fasc. 94, br. 95 (DF 256898).

¹⁸¹ MCZ 3, dok. 173, 220. O ženidbi Juraja Brandenburškog udovicom Ivaniša Korvina: Ivan Kukuljević Sakcinski, *Beatrica Frankapan i njezin rod* (Zagreb: Dionička tiskara, 1885), 53-55.

kraljev blagajnik Pavao Varda sa zahtjevom da Kaptol vrati založene stvari. Varda je obećao Kaptolu kako će novac, zajedno s kamatama biti namireni iz poreza, no iz izvora ne doznajemo je li se to doista i dogodilo.¹⁸² Da je već ranije postojala praksa zalaganja dragocjenosti kod Kaptolu svjedoči slučaj iz 1445. godine kada ban Hrvatske i Dalmacije Perko Talovac (1437.-1452.) zalaže zlatno i srebrno posuđe za 217 forinti i 42 marke u sakristiji katedrale.¹⁸³ U svojoj oporuci napisanoj 1500. godine kanonik Alfonz Túz Vladislavu II. Jageloviću oprašta jednim dijelom novčani dug koji je na njega prenio Matijaš Korvin, preciznije oslobađa ga plaćanja 100 forinti od dužnih 300. Ovo bi također moglo upućivati na nekakav kredit.¹⁸⁴ Iako se radi o oporukama biskupa, i one upućuju na to da su crkveni službenici Zagrebačke biskupije često imali praksu posuđivati, zalagati ili kreditirati novac kralju. Biskup Ivan Alben tako u svojoj oporuci iz 1433. godine veli da oprašta kralju Sigismundu 3000 forinti od zaloge koji mu je uplatio u zamjenu za tvrđave i njihove prihode Kamen-grad kod Koprivnice i Sv. Petar na Dravi.¹⁸⁵ Biskup pak Osvald Túz (1466.-1499.) kralju Vladislavu II. Jageloviću oporučno ostavlja 10 000 forinti i oprašta mu dug u iznosu od 3500 forinti.¹⁸⁶ Zalaganje dobara bila je česta praksa u srednjem vijeku, a pogotovo kada je u pitanju bilo priskrbliivanje gotova novca u vojno-obrambene svrhe.¹⁸⁷ Posuđivanje novaca povezivalo se s lihvarstvom pa se nije blagonaklono gledalo na crkvene institucije koje su to prakticirale. Pa ipak, baš su one često posuđivale novac za državne potrebe zbog čega su i same znale biti žrtvom interesa kraljevske vlasti.¹⁸⁸ Naposljetku, kad ni konvencionalni načini niti oni nekonvencionalni više nisu bili dovoljni kako bi se zaustavili Osmanlije, Ludovik II. nalaže Kaptolu u listopadu 1524. pod prijetnjom kazne da se i kaptolski podanici pridruže vojsci hrvatskih banova, po jedan podanik na 10 kućanstava, izuzevši one najsiromašnije.¹⁸⁹

¹⁸² [...] *credita autem et pecunias vestras de presenti subsidio istius regni Sclaunie de bonis vestris plene et integre retineatis* [...]. MCZ 3, dok. 155, 192.

¹⁸³ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 4, 26. Za Perka Talovca vidi: Engel, *Magyarország világi archontológiája*, 26.

¹⁸⁴ MCZ 3, dok. 2, 2.

¹⁸⁵ MHEZ 6, dok. 370, 359.

¹⁸⁶ MCZ 2, dok. 394, 517.

¹⁸⁷ Vidi: Mladen Ančić, „Pojasevi i druge dragocijenosti u kasnosrednjovjekovnim obiteljskim riznicama“, *Starohrvatska prosvjeta* 3, br. 22 (1995): 151-160.

¹⁸⁸ Usp.: Emilia Jamrozak, *The Cistercian Order In Medieval Europe 1090-1500* (New York: Routledge, 2013), 194-197.

¹⁸⁹ [...] *ad gentes tenendas colligi debeant pro augmendo militum numero non per portas sed per fumos dicari faciatas, in hac autem dicacione* [...]. MCZ 3, dok. 193, 242-243.

Osim ovih rashoda, Kaptol je na još neke načine materijalna dobra preusmjeravao ka središnjoj vlasti. Zagrebački su kanonici često i sami istupali pred ugarsko-hrvatskoga kralja ili njegove najuže službenike, najčešće radi toga da kralj iznova potvrdi njihova prava i privilegije (vidi Tablica 2).

Kanonik/kanonici	Godina	Razlog posjeta kralju/kraljevskim službenicima	Izvor
prepozit Jakob	1342.	oslobađanje Kaptola od obveze davanja podavanja Medvedgradu	CD 11, dok. 19, 26-27
gorički arhidakon Ivan	1345.	ponovno omeđivanje posjeda Prevlaka	MHEZ 2, gl. 9, dio 4., 128-129.
kalnički arhidakon Dionizije	1356.	potvrda donacije posjeda za oltar blažene Marije Magdalene	CD 12, dok. 266, 353-355
bekšinski arhidakon Gal i Ivan <i>Radozlai</i>	1359.	potvrda darovnice kralja Andrije II. iz 1217.	CD 12, dok. 453, 603-605
kanonik Pavao	1360.	potvrda dotadašnjega načina plaćanja desetina	CD 13, dok. 57, 74-76
kantor Ivan i varaždinski arhidakon Stjepan	1397.	desetina iz Međimurja	MHEZ 5, dok. 50, 60-62
kalnički arhidakon Stjepan	1405.	desetina iz Davidovca i pola vinske desetine iz Laške Vesi	MHEZ 5, dok. 207, 262-263
kanonik Benedikt	1409.	potvrda prava na izuzeće od plaćanja marturine i ugošćivanja bana	MHEZ 5, dok. 238, 319-320
nisu imenovani u ispravi	1410	prikupljanje desetine u Zagrebačkoj i Križevačkoj županiji	MHEZ 5, dok. 272, 356-357
lektor Gerard i kanonik Ivan	1423.	potvrda prava na n izuzeće od plaćanja marturine i ugošćivanje bana	MHEZ 6, dok. 124, 130-131
kantor Ivan i kanonik Toma	1426.	potvrda vlasništva nad tornjem u Gradecu	MHEZ 6, dok. 193, 217
kantor Ivan i katedralni arhidakon Ladislav	1427	potvrda vlasništva nad posjedima Kulpaten i Černec te nad posjedom Varaždinske Toplice	MHEZ 6, dok. 217-218, 239-243
prepozit Vid, dubički arhidakon Martin, varaždinski arhidakon Sigismund	1453.	potvrda vlasništva nad desetinom u Turopolju (Celjski)	MHEZ 7, dok. 223, 235-236
<i>Marquardus</i> , vrbovečki arhidakon, kustos Ladislav i kanonik Klement <i>de Gara</i>	1456.	desetina u Klokoču, Turopolju te Ozlju i Ribniku, pravo na održavanje sajma u Varaždinskim Toplicama	MHEZ 7, dok. 272-275, 290-295.
prepozit Vid, magister Klement <i>de Gara</i> i Toma Tompa	1457.	potvrda o vlasništvu nad tornjem na Gradecu	MHEZ 7, dok. 295, 314-315
nisu imenovani u ispravi	1464.	potvrda starih prava	MCZ 2, dok. 233, 292-293
gorički arhidakon Stjepan de Jalza i komarnički arhidakon Ivan <i>Wythezych</i>	1465.	podjeljivanje prihoda onim kanonicima koji zbog kraljevskih poslova izbjivaju iz Zagreba	Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 19, 34-35.
Kanonik Klement <i>de Soklos</i>	1476.	spor oko šume Gaj	DF 256175; DF 256173
nisu imenovani u ispravi	1489.	spor oko predija Kosnica	DF 256493
Ladislav <i>de Gerzence</i> i Emerik <i>de Dees</i>	1511.	spor oko gradečkog trga	MCZ 3, dok. 97, 114
Ilija de Buča, lektor Petar i komarnički arhidakon Ivan	1515.	prihodi Ilije de Buča	MCZ 3, dok. 120

Tablica 2 Odabrani popis posjeta kanonika kralju i kraljevskim službenicima

Za pretpostaviti je kako su tom prilikom kralju, ili njegovim službenicima donosili vrijedne materijalne poklone.¹⁹⁰ U nekoliko su navrata i među popisima rashoda spomenuti troškovi putovanja do Budima. Primjerice, 1483. godine kanonik kustos predao je goričkom arhiđakonu 36 ugarskih forinti za put do Budima.¹⁹¹ S obzirom na to da su se svote za put do Budima inače kretale do 4-5 forinti, gorički je arhiđakon ostatak moguće upotrijebio za kupnju poklona.¹⁹² Početkom 16. stoljeća kanonik Fabijan utrošio je čak 130 forinti i pet denara.¹⁹³ Ako su pak kanonici sudjelovali na kraljevskom sudištu, plaćali su visoke sudske troškove.¹⁹⁴

Naposljetku, iako je doista većinu svojih materijalnih resursa Kaptol zadržavao za sebe, s druge strane obavljao je djelatnost koja je izravno svjedočila o kraljevskoj vlasti na periferiji Kraljevstva. Zagrebački je kaptol naime od druge polovice 13. stoljeća djelovao kao vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*), što znači da je u ime kralja i lokalnih službenika izdavao isprave, obavljao istrage i reambulacije posjeda, što u svojoj studiji detaljno raščlanjuje M. Jerković.¹⁹⁵ Sam je kralj, osim izdavanja mandata u vezi sastavljanja isprava i vršenja istraga, mogao izravno intervenirati u djelovanje Kaptola kao vjerodostojnog mjesta o čemu svjedoči primjer iz 1508. godine. Tada je Vladislav II. Jagelović zahtijevao od biskupa Luke kažnjavanje lektora Stjepana *de Bachyn* zbog toga što ga je Baltazar de Alap bio optužio da je krivotvorio ispravu.¹⁹⁶ Biskup Luka i Kaptol najzad su navedenoga kanonika nakon priznavanja nedjela lišili lektorske i kanoničke časti.¹⁹⁷

Drugi način na koji je kralj intervenirao u djelovanje Zagrebačkoga kaptola, bilo je njegovo pravo utjecaja na imenovanje za neku crkvenu nadarbinu. Kralj je sukladno kanonskom pravu imao patronatsko pravo dodjeljivanja i prezentiranja kandidata za crkvene nadarbine.¹⁹⁸

¹⁹⁰ Dolazak kod kralja uvijek je podrazumijevao ceremoniju, rituale i razmjenu darova. Vidi primjerice: Balázs Nagy, „Ceremony and Diplomacy: The Royal Summit in Buda in 1412“, u *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*, ur. Attila Bárány, Ádám Novák i Attila Györkös (Debrecen: MTA, Hungarian Academy of Science, University of Debrecen, 2016), 9-18.

¹⁹¹ AHAZU, II.c.64.

¹⁹² Usp. AHAZU, II.c.64. i KAZ, ACA, fasc. 81, br. 21 (DF 256952) (1512./1513.).

¹⁹³ KAZ, ACA, fasc. 109, br. 39 (DF 257118). Na Hungaricani kao godina označena 1506., no sam dokument nije datiran. U svakom se slučaju radi o početku 16. stoljeća.

¹⁹⁴ Vidi primjerice slučaj iz 1487. prilikom suđenja za posjede oko Kraljevca; MCZ 2, dok. 346, 449, 452.

¹⁹⁵ Jerković, *Zagrebački kanonici*, 275-348. Vidi i: Ante Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli: loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 19-24.

¹⁹⁶ MCZ 3, dok. 60-62.

¹⁹⁷ MCZ 3, dok. 67, 71-71.

¹⁹⁸ Jerković, *Zagrebački kanonici*, 107-116; Jadranka Neralić, *Put do crkvene nadarbine* (Split: Književni krug, 2007), 118.

Dosadašnja istraživanja pokazala su kako su Anžuvinci, a posebno njihovi nasljednici bili uspješni u kontroliranju imenovanja crkvenih prelata.¹⁹⁹ Budući da nisu sačuvani svi izvori u cjelini vezani uz imenovanja zagrebačkih kanonika, nije moguće dati točan postotak onih kanonika koji su imenovani na kraljevu inicijativu. Ipak, ono što je dostupno govori o tomu da broj tako imenovanih kanonika nije zanemariv. Primjerice 1331. godine papa providira za Petra Jurjevog iz Koprivnice za kanonikat Zagrebačke crkve na prijedlog Karla Roberta (1301-1342.).²⁰⁰ Njegov nasljednik Ludovik Anžuvina (1342.-1382.) pravo prezentiranja iskoristio je za Nikolu Petrovog (1360.)²⁰¹ i Stjepana iz Krka krajem 1367. ili početkom 1368.²⁰² Osim samoga Ludovika, i njegova je prva žena Margareta suplicirala kod pape za dvojicu klerika, Bartola Matejevog i Konrada Gerardovog 1345. godine za više rangirana mjesta u Zagrebačkom kaptolu.²⁰³ Druga pak Ludovikova žena Elizabeta, Nikoli zvanom Kakas 1388. izravno je dodijelila čazmansku prepozituru.²⁰⁴ Sigismund Luksemburški (1387.-1437.) 1399. patronatsko je pravo iskoristio za klerika Andriju Grazarija i Matiju Mađara;²⁰⁵ 1436. za Urbana Matijinog;²⁰⁶ 1437. za Benedikta Zolija, Jakoba Šojtoša i Jurja iz Rovišća.²⁰⁷

Sigismundov nasljednik kralj Albert (1437.-1439.) izravno pravo prezentiranja iskoristio je za Ivana Dionizijevog (1438.);²⁰⁸ kralj Vladislav I. Jagelović (1440.-1444.) za Petra Tominog (1440.)²⁰⁹ i Brcka Ambrozijevog (1442.);²¹⁰ te Matijaš Korvin (1458.-1490.) za Demetrija iz Sredica (1460.)²¹¹ i 1466. Poljaka Martina *de Ilkusch* koji postaje goričkim arhiđakonom unatoč tomu što je sam Kaptol imao drugoga kandidata.²¹² Iz razdoblja vladavine Vladislava II.

¹⁹⁹ O crkvenim imenovanjima u vremenu Anžuvina, Sigismunda Luksemburškog i Jagelovića: István Zombori, et al. (ur.), *A Thousand Years of Christianity in Hungary. Hungariae Christianae Millenium* (Budapest: Hungarian Catholic Episcopal Conference, 2001), 53-85.

²⁰⁰ [...] *ex consideratione Caroli regis Hungarie* [...]. MCZ 1, dok. 154, 136-137; Jerković, *Zagrebački kanonici*, 111.

²⁰¹ CD 13, dok. 29, 42; Jerković, *Zagrebački kanonici*, 472.

²⁰² Jerković, *Zagrebački kanonici*, 111.

²⁰³ RS 1, dok. 217, 114 i dok. 229, 115. Jerković, *Zagrebački kanonici*, 112. S opaskom da Jerković govori o kraljici Elizabeti, što ne može biti točno jer je u to vrijeme Ludovik bio oženjen Margaretom Luksemburškom.

²⁰⁴ Fejer, 10/3, dok. 72, 71; Jerković, *Zagrebački kanonici*, 112.

²⁰⁵ MHEZ 5, dok. 76, 85-86 (vidi i Jerković, *Zagrebački kanonici*, 114); MHEZ 6, dok. 471-472, 498-500.

²⁰⁶ MHEZ 6, dok. 438, 446-447.

²⁰⁷ MHEZ 6, dok. 467, 493-495; 470-473, 497-501.

²⁰⁸ MHEZ 6, dok. 512, 539.

²⁰⁹ MHEZ 6, dok. 576, 627. U ovom slučaju radi se o suplici, a ne o papinoj proviziji pa ne znamo je li Petar i uspio dobiti nadarbinu.

²¹⁰ MHEZ 7, dok. 24, 19.

²¹¹ MHEZ 7, dok. 359-360, 384-387.

²¹² MCZ 2, dok. 249, 306 (samo regist); Ivančan, *Podaci o zagrebačkim kanonicima I*, 196, 211.

Jagelovića (1490.-1516.) nisam naišla na ispravu koja izravno potvrđuje njegovo korištenje prava prezentiranja, no jedan mandat biskupa Luke iz 1500. godine pokazuje da su mu klerici slali *expectativas litteras* u kojima su molili kralja za nadarbinu u Zagrebačkom kaptolu.²¹³

Osim kraljeva izravnoga korištenja patronatskog prava, njegov patronatski utjecaj mogao je i na neizravan način doći do izražaja. M. Jerković na primjeru kanonika Grgura Jurjeva koji uime Ludovika Anžuvinca boravi na Papinskoj Kuriji pokazuje kako su i sami kanonici mogli suplicirati za drugoga kandidata, a da pritom kandidat ima kraljevu podršku.²¹⁴ Drugi način kako je kraljev neizravni utjecaj dolazio do izražaja jest preko biskupa. Naime, od vremena Anžuvinaca, ugarski su kraljevi imali najveći utjecaj kada su u pitanju imenovanja za zagrebačku biskupsku stolicu.²¹⁵ Biskupi su potom mogli iskoristiti svoje pravo kolacioniranja novih kanonika u kraljevu interesu.²¹⁶ Indikativan primjer toga jest onaj iz 1352. godine kada Ludovik Anžuvinac zahtijeva od pape da zagrebačkom biskupu Nikoli dopusti pravo imenovanja 12 kanonika u Zagrebačkoj crkvi.²¹⁷ Osim toga, u doba Anžuvinaca, Nikola Mihovilov negdje u razdoblju prve polovice 1360-ih postao je zagrebački prepozit biskupskim kolacioniranjem, a 1373./1374. biskupskim kolacioniranjem mjesto kustosa u Zagrebačkom kaptolu dobio je i Blaž Matejev.²¹⁸

Može se pretpostaviti kako je u doba Sigismunda Luksemburškoga Sigismund zagrebačkim biskupima Eberhardu i Ivanu Albenu prepustio većinu imenovanja budući da se na njih dvojicu oslanjao u kontroliranju vlasti nad prostorom Zagrebačke biskupije.²¹⁹ Razdoblje njegove vladavine predstavlja ujedno prijelomnu točku u odnosu ugarsko-hrvatskih kraljeva s papom. Proglašenjem dekreta *placetum regium* iz 1404. godine prema kojem se ni jedna crkvena nadarbina ne može odobriti bez kraljeva pristanka, Sigismund je u potpunosti balans moći prebacio na ugarsko-hrvatskoga kralja iako sam dekret nije dugo važio.²²⁰ Eberhard je pravo

²¹³ MCZ 3, dok. 3, 5

²¹⁴ Jerković, *Zagrebački kanonici*, 77.

²¹⁵ Usp. Franko Mirošević (ur.), *Zagrebački biskupi i nadbiskupi* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 101-233.

²¹⁶ O tomu kako su biskupi imali pravo kolacioniranja u Zagrebačkom kaptolu vidi u prvoj odredbi Statuta: MHEZ 2, gl. 1, dio 1., 13. Općenito o biskupskom pravu kolacioniranja: Jerković, *Zagrebački kanonici*, 99-107; Neralić, *Put do crkvene nadarbine.*, 110.

²¹⁷ CD 12, dok. 72, 107-108; Jerković, *Zagrebački kanonici*, 105.

²¹⁸ Jerković, *Zagrebački kanonici*, 103.

²¹⁹ Usp.: Đurak, „The Church as the Instrument of Power – The Role of Zagreb's bishop Eberhard in the Politics of King Sigismound of Luxembourg“, 153-172.

²²⁰ Jerković, *Zagrebački kanonici*, 113-114.

kolacioniranja tako 1398. iskoristio za Ivana Grgurovog koji postaje zagrebačkim kustosom.²²¹ Potom 1412. isto je pravo iskoristio za Matiju iz Bukovice;²²² 1413. za Ivana Petrovog koji postaje vrbovečkim arhiđakonom;²²³ 1418. za Tomu Lovrinog koji postaje zagrebačkim arhiđakonom;²²⁴ 1429. godine za Andriju Demetrovog koji postaje vaškanskim arhiđakonom;²²⁵ 1421. godine za Matiju Šimunovog i Jakova Jurjevog, koji postaje zagrebačkim arhiđakonom;²²⁶ 1422. godine za Dionizija Valentinovog.²²⁷ Papa je dapače i nakon Eberhardove smrti (1419.) uveo klerike u kanonikate Zagrebačke crkve koje je Eberhard predložio. Eberhardov nasljednik i također osoba od Sigismundova povjerenja, Ivan Alben, pravo kolacioniranja ili ordinarija iskoristio je za Detrika Jakobovog 1421. godine, koji postaje čazmanskim arhiđakonom;²²⁸ Ladislava Turuka 1422. godine, koji postaje dubičkim arhiđakonom;²²⁹ Vida Deževa koji postaje zagrebačkim prepozitom;²³⁰ i Tomu Lovrinog 1431, koji postaje varaždinskim arhiđakonom.²³¹

Matijaš Korvin 1462. godine prepušta varadinskom biskupu Ivanu Vitezu od Sredne sva imenovanja u Zagrebačkom kaptolu.²³² Nakon imenovanja Osvalda Túza za biskupa, vrlo je vjerojatno Korvin to pravo bio i njemu prepustio iako nisam naišla u izvorima potvrdu za to. Na to bi naime upućivala i sačuvana potvrda prenošenja patronatskoga prava s kralja Vladislava na biskupa Luku 1500. godine.²³³ Biskup Luka tako je primjerice svoga brata Serafina imenovao zagrebačkim kanonikom 1502. godine.²³⁴ U vrijeme posljednjega ugarsko-hrvatskog kralja

²²¹ MHEZ 5, dok. 56, 66-67; Jerković, *Zagrebački kanonici*, 102-103. Vidi i isti, „Kralj Sigismund i Crkva“, u *Negativci – ozloglašene i omražene povijesne osobe iz druge perspektive*, ur. Petra Babić (Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 2021), 47-63.

²²² MHEZ 5, dok. 303, 398-400.

²²³ MHEZ 5, dok. 327, 436-438.

²²⁴ MHEZ 5, dok. 400, 543-544.

²²⁵ MHEZ 5, dok. 451, 600-602.

²²⁶ MHEZ 6, dok. 20, 23-24 i dok. 33, 33-34.

²²⁷ MHEZ 6, dok. 71, 80-81.

²²⁸ MHEZ 6, dok. 10, 11-12. i dok. 21, 24-26.

²²⁹ MHEZ 6, dok. 70, 78-79

²³⁰ MHEZ 6, dok. 222, 245-246.

²³¹ MHEZ 6, dok. 354, 343-345.

²³² [...] *omnem auctoritatem juris patronatus nostri regii, quod, sicut in omnibus aliis ecclesiis regni nostri cathedralibus presertim et collegiatis, ita in ipsa ecclesia zagrabiensi, more divorum predecessorum nostrorum, regum Hungarie, habere dinoscimur, fideli nostro dilecto, reverendo in Christo patri domino Johanni, episcopo ecclesie waradiensis ita dedimus et concessimus, damusque et concedimus, ut ipse omnes dignitates, personatus ac quecumque officia et beneficia ecclesiastica, amodo deinceps in prefata ecclesia zagrabiensi, qualitercumque de jure et facto vacatura, personis idoneis et benemeritis conferre, et de eisdem providere valeat atque possit pleno jure.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 14, 32-33.

²³³ [...] *ut Maiestas regia super omnibus beneficiis in ipsa ecclesia conferendis nobis per suas litteras jus patronatus contulit [...].* MCZ 3, dok. 3, 5.

²³⁴ MCZ 3, dok. 15, 17-18.

Ludovika II. Jagelovića takvu moć imao je patron Zagrebačke biskupije Toma Bakač.²³⁵ Pod njegovim utjecajem Ivan Goričaj postaje zagrebačkim kanonikom 1517. godine.²³⁶

Osim na zagrebačke biskupe, pravo predlaganja kanonika prelazilo je i na kralju najbliže osobe, one u Kraljevskom vijeću, pogotovo kada se radilo o maloljetnom kralju. Gubernator Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva Ivan Hunyadi uz privolu Ladislava Posmrtnog tako je predložio svoga kapelana Petra *de Cirkwez* za zagrebačkoga kanonika (1447.);²³⁷ Fridrik Celjski vjerojatno isto uz Ladislavovu privolu predložio je nekog Ivana za zagrebačkoga kantora koji umire 1461.,²³⁸ a Ulrik Celjski Pavla *de Caplanza*-u i Pavla de Cernu.²³⁹ Godine 1442. kapelan grofa Celjskog i njegov kandidat, Andrija During, tražio je papu da mu potvrdi mjesto u Zagrebačkom kaptolu.²⁴⁰ I naposljetku slavonski ban Jan Vitovac uz privolu Matijaša Korvina pravo prezentiranja iskoristio je za Mihovila Martinova (1461.).²⁴¹

Osim što su zagrebački kanonici djelovali u sklopu institucije vjerodostojnoga mjesta, još jedan od razloga zašto se kralj brinuo oko njihova imenovanja bio je i taj da su se zagrebački kanonici, kao i kanonici općenito, često nalazili na najvišim administrativnim funkcijama na dvoru. U izvorima tako zagrebačke kanonike pronalazimo kao kraljeve i kraljičine kapelane, župane kraljevske kapele, kancelare, kancelare na čelu *aule regie*. (vidi Tablica 3). Župan kraljevske kapele imao je pravo koristiti kraljevski pečat, a od 1370-ih taj je službenik sudjelovao i u sustavu sudstva na način da su se u njegovoj audijenciji prijavljivale peticije i birali suci. S druge strane, kancelar je uvijek bio kraljeva osoba od povjerenja i njegov blizak suradnik. Ako je bio na čelu *aule regie*, to znači da je *de facto* upravljao kraljevskim vijećem.²⁴²

Zagrebački kanonik	Funkcija	Izvor
vaškanski arhidakon Demetrije	<i>capellanus domini nostri illustris Karoli</i> (1328.)	CD 9, dok. 352, 427;
prepozit Petar Jurjev iz Koprivnice	<i>capellanus regis Ungarie</i> (1343.)	VMH 1, dok. 977, 653

²³⁵ Uglavnom se u hrvatskoj historiografiji o Tomi Bakaču govori kao o gubernatoru Zagrebačke biskupije (usp. Andrija Lukinović, "Ivan Bakač", u: *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Franko Mirošević *et al.*, ur. (Zagreb: Školska knjiga, 230), no u izvorima on se pojavljuje samo kao patron (*patronus*). Vidi primjerice MCZ 3, dok. 103, 121. To je važno za istaknuti jer kao patron Bakač vjerojatno nije imao prava služiti se prihodima Zagrebačke biskupije.

²³⁶ MCZ 3, dok. 148, 185-186.

²³⁷ MHEZ 7, dok. 108, 111.

²³⁸ MHEZ 7, dok. 392, 416.

²³⁹ MHEZ 7, dok. 393, 417; dok. 400, 422.

²⁴⁰ MHEZ 7, dok. 26, 21

²⁴¹ MHEZ 7, dok. 404, 425.

²⁴² László Kontler, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi* (Zagreb: Srednja Europa, 2007), 97, 103-104.

Bartol Matejev	<i>clerici capelle sue</i> [kraljičine kapele] (1345.)	RS 1, dok. 217, 114
Konrad Gerardov	<i>clerici sui</i> [kraljičin klerik] (1345.)	RS 1, dok. 220, 115
čazmanski prepozit Ladislav	<i>comes capelle et secretarius cancellarius domini Lodoici</i> (1352.)	CD 12, dok. 88, 128
čazmanski arhiđakon Petar Vilim <i>de Czbery</i>	<i>secretarius cancellarius</i> (1358.)	CD 12, dok. 359, 467
Gal Valentinov	<i>notarius</i> (1359.)	CD 12, dok. 415, 550
zagrebački arhiđakon Leonardo Kardinalski iz Pezara	<i>aulae regiae ac reginalis Maiestatum supremus cancellarius</i> (1390.)	Feyer 10/1, dok. 3455, dok. 346
čazmanski arhiđakon <i>Hinskonus</i>	<i>capellanus regie maiestatis</i> (1397.)	MCZ 1, dok. 397, 380
prepozit Matija Grgurov iz Gotalovca	<i>cancellarius serenissimi domini regis... magister, vulgariter prothonotarius</i> (1419.)	MHEZ 5, dok. 320, 423-425 i dok. 424, 576
lektor Ivan Egidijev iz Sredica	<i>capellanus</i> (1426.)	MHEZ 6, dok. 189, 215; dok. 194, 219; dok. 198, 222
Petar Kalde	<i>secretarius</i> (1433.)	MHEZ 6, dok. 402, 383-383
Martin <i>de Gurckfeld</i>	<i>cancellarius principis domini Friderici Cilie</i> (1440.)	MHEZ 6, dok. 575, 626; MHEZ 7, dok. 1, 1
Andrija During	<i>capellanus comitis Cilie</i>	MHEZ 7, dok. 26, 21
komarnički arhiđakon Stjepan	<i>cancellarius regis Ladislai ac Ulrici comitis Ciliae</i> (1465. <i>obiit</i>)	MCZ 2, 531.
Martin <i>de Ilkusch</i>	kraljev astrolog (1466.)	Ivančan, <i>Podaci o zagrebačkim kanonicima I</i> , br. 393, 211
vaškanski arhiđakon Angelus	<i>in seruičis domini nostri pape et nostris</i> [Vladislava II. Jagelovića] <i>occupatus existit</i> (1494.)	KAZ, ACA, fasc. 79, br. 42 (DF 256772)
prepozit Antonio de Andreis	<i>capellanus</i> (1500.)	MCZ 3, dok. 5, 9-10
Blaž iz Dubrave	<i>tajnik vojvode Korvina</i> (1503.)	Ivančan, <i>Podaci o zagrebačkim kanonicima I</i> , br. 474, 256
Ilije de Buča	<i>conservator cancellarie regis</i> (1515.)	MCZ 3, dok. 120, 145-146

Tablica 3 Popis kanonika Zagrebačkoga kaptola u 14. i 15. stoljeću koji su ujedno obnašali neku funkciju na kraljevskom dvoru

Kanonicima koji su se našli u stalnoj kraljevoj službi treba pridodati i one koji su povremeno dobivali zadatke od kralja. O tomu saznajemo kada je naprimjer 1461. godine zagrebački biskup Demetrije Čupor oduzeo kanonikat Fridriku *Aprach* jer je ovaj bio odsutan iz biskupije zbog kraljeve službe.²⁴³ Potom primjerice 1484. godine neimenovani lektor Zagrebačkoga kaptola iz Budima traži od istoga da mu dodijeli predij Otok, očigledno zbog troškova koje je imao u kraljevoj službi.²⁴⁴ Slučajeva privremenoga obnašanja kraljevske službe zasigurno je bilo mnogo

²⁴³ MHEZ 7, dok. 391, 415-416.

²⁴⁴ [...] *continuis seruičis illustrisimi principis mei impeditus nec potui hactenus nec possum in presentia venire* [...]. KAZ, ACA, fasc. 23, br. 7 (DF 256521).

više od onih koji su ostali zabilježeni u samim izvorima. Naime Statuti Zagrebačkoga kaptola spominju u zadnjoj odredbi prvoga dijela kako je izbivanje kanonika iz Kaptola bilo opravdano samo onda kada su obavljali neki posao u ime kralja.²⁴⁵ Dakle, obavljanje diplomatskih poslova u ime kralja vjerojatno je bila česta praksa, no isto tako kanonici su to nekada zloupotrebljavali. Zagrebački biskup Stjepan III. 1364. godine odredio je zato da kanonici moraju dati pismeni dokaz prilikom izbivanja iz Zagreba zbog državnih poslova.²⁴⁶ Budući da ni i u kasnijem razdoblju Kaptol nije imao sasvim povjerenja u svoje kanonike 1465. godine Matijaš Korvin na molbu dvojice zagrebačkih kanonika nalaže Kaptolu da odobri davanje prihoda onim kanonicima koji su izbivali zbog kraljevskih poslova.²⁴⁷ Vladislav II. Jagelović 1494. godine opravdao je nerezidiranje u Zagrebu vaškanskoga arhiđakona Angela koji je za njega obavljao posao u Rimu kod pape, vjerojatno diplomatske naravi.²⁴⁸ Iste je godine i Osvald Túz molio Zagrebački kaptol da kanonik Mihael *de Berzence* prima prihode u vrijeme nerezidiranja u Zagrebu jer je obavljao neke poslove za egerskoga biskupa.²⁴⁹ U vrijeme istoga kralja, biskup Luka 1501. godine tražio je od Kaptola da ne zadržava prihode prepozitu Antoniju, ujedno i kraljevu kapelanu.²⁵⁰ Godine pak 1510. papa Julije II, vjerojatno na zahtjev samoga Kaptola, izdao je bulu kojom potvrđuje kaptolsku statutarnu odluku o obaveznom rezidiranju u biskupiji.²⁵¹

Kanonici koji su bili u kraljevskoj službi najčešće nisu uživali samo jednu nadarbinu, već više njih. Tako se primjerice za zagrebačkoga prepozita Matiju iz Gotalovca saznaje iz njegove molbe u vezi uživanja nadarbina u odsutnosti, koju upućuje papi 1421. godine, da je ujedno bio i pečuški kanonik te rektor pečuške kapele. No, još bitnije od toga boravio je i u Rimskoj kuriji, što vjerojatno znači da je tamo u kraljevo ime bio u diplomatskoj misiji.²⁵² Potom, zagrebački

²⁴⁵ MHEZ 2, gl. 66, dio 1., 63.

²⁴⁶ *De sano et maturo consilio statuimus inrefragabiliter sancientes, quod ad executionem cuiuslibet negotii regnicolarum, quod lango usu fidedignitali nuncupatur, dum fratres nostri de capitulo per regem et reginam, iudicem curie eorum, palatinum et banum regni Sclauoinie regnorum de aliqua re, nunciis aut litteris fuerint requisiti, tales deputant et dirigant ec canonicis vel prebendariis dicte ecclesie nostre, pro varietate negotii, qui fame nitore, consciencie puritate et morum honostate prefulgent, et contra quos alias nulla suspicionis causa in similibus existit agitata.* MCZ 1, dok. 247, 232.

²⁴⁷ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 19, 34-35.

²⁴⁸ KAZ, ACA, fasc. 79, br. 42 (DF 256772).

²⁴⁹ KAZ, ACA, fasc. 83, br. 8 (DF 256784).

²⁵⁰ MCZ 3, dok. 10, 13-14. i dok. 5, 9-10.

²⁵¹ DF 256506 (na ispravi nije vidljiva signatura KAZ).

²⁵² [...] *ut in dicta prepozitura seu alio beneficio que obtinebit, aut in Romana curia residendo, vel in serviciis regis insistendo* [...]. MHEZ 6, dok. 37, 37. Vidi i: MHEZ 6, dok. 112, 121 (1423.); dok. 162, 167 (1424.); dok. 208, 230 (1427.); dok. 214-215, 237-238 (1427.).

kanonik i tajnik kralja Sigismunda Petar Kalde bio je i bratislavski kanonik, a uživao je i nadarbine nekolicine župnih crkava.²⁵³ Iz kataloga koji je izradio M. Jerković za zagrebačke kanonike iz 14. stoljeća može se vidjeti kako su klerici ponekad mijenjali svoje časti te obnašali i imali pravo na prihode iz više od jedne prebende.²⁵⁴ Dakle, kralj je uz pomoć materijalnih resursa crkve osiguravao funkcioniranje svoje najuže administracije. Osim toga, regrutacija državnih službenika iz crkvene sfere imala je i svoj drugi pragmatičan razlog – klerici su u ono vrijeme bili najobrazovanija društvena skupina, sposobna obnašati sve složenije administrativne i diplomatske zadatke kraljevske kancelarije od vremena Anžuvina.²⁵⁵

Kontroliranjem imenovanja novih kanonika u Zagrebačkom kaptolu središnja vlast i vlastelinstvo Zagrebačkoga kaptola bili su neprestano povezani, odnosno ugarsko-hrvatski kralj je uz papu u 14. stoljeću imao najveći utjecaj na to tko će u ime prebende uživati posjede Zagrebačkoga kaptola. Od vremena pak Sigismunda Luksemburškog, kralj je imao skoro pa apsolutni utjecaj. Središnja vlast na još je jedan način utjecala na materijalnu osnovicu Zagrebačkoga kaptola – preko pružanja potpore u pobiranju poreza za kojeg se na prvi pogled čini da nema nikakve veze s političkom sferom, a radi naravno se o crkvenoj desetini.

3. Autoritet i crkvena desetina

Crkvena je desetina porez inherentan kršćanskoj srednjovjekovnoj civilizaciji, čije je prikupljanje Crkvi trebalo omogućiti materijalnu osnovicu funkcioniranja. Budući da je njeno nametanje bilo legitimirano vjerskom ideologijom kojoj je u srednjem vijeku sve bilo podređeno, to ju je činilo i važnim saveznikom političke vlasti.²⁵⁶ John Eldevik u svojoj studiji na primjeru Svetoga Rimskog Carstva u 11. stoljeću demonstrira na koji se način ispoljavalo političko značenje crkvene desetine. Desetina je prema Eldeviku u srednjem vijeku postala predmetom

²⁵³ MHEZ 6, dok. 402-403, 382-384.

²⁵⁴ Jerković, *Zagrebački kanonici*, 366-508.

²⁵⁵ Jerković, *Zagrebački kanonici*, 251-259. Vidi i: Gergely Kiss, „Un foyer de formation des clercs officiers royaux: les universités et le service du roi (1342-1382)?“, u *Formations et cultures des officiers et de l'entourage des princes dans les territoires angevins (milieu XIIIe-fin XVe siècle)*, ur. Isabelle Mathieu i Jean-Michel Matz (Rim: École française de Rome, 2019), 63-86.

²⁵⁶ O crkvenoj desetini i uspostavi sustava njena pobiranja: Catherine E. Boyd, *Tithes and Parishes in Medieval Italy: The Historical Roots of a Modern Problem* (Ithaca – New York: Cornell University Press, 1952), 28-46; John Eldevik, *Episcopal Power and Ecclesiastical Reform in the German Empire: Tithes, Lordship, and Community, 950-1150* (Cambridge: Cambridge University Press, 2012), 34-61.

pregovaranja između različitih društvenih aktera unutar neke dijeceze, pri čemu je smisao toga pregovaranja bila uspostava autoriteta.²⁵⁷ Ovako postavljena tvrdnja može se preispitati na primjeru triju aktera: Zagrebačkoga kaptola, biskupa i ugarskoga kralja.

3.1. Zagrebački kaptol, crkvena desetina i Anžuvinci²⁵⁸

Karlo Robert (1301.-1342.) istovremeno s neutraliziranjem političke moći plemićkih rodova Babonića i Kőszegisa, pokrenuo je akciju osnaživanja Zagrebačke crkve u Slavoniji.²⁵⁹ Mandat kojim to najavljuje Karlo upućuje u srpnju 1326. godine iz Višegrada svim barunima, županima, kaštelanima i službenicima.²⁶⁰ Iste je godine kao zagrebačkoga biskupa papa imenovao Ladislava de Cabol, koji se u ranijim izvorima pojavljuje kao familijar Karla Roberta.²⁶¹ To pak znači da je Ladislav bio u potpunosti osoba od kraljeva povjerenja, na koju se mogao osloniti u uspostavi vlasti u Slavoniji.

Jedna od strategija kako je Karlo Robert namjeravao postići obnovu autoriteta u Slavoniji bila je akcija organiziranja učinkovitoga sustava pobiranja pune crkvene desetine, što se spominje u navedenoj višegradskoj ispravi. Prihodi od desetine ostajali su Zagrebačkoj crkvi, no isto tako zagrebački biskup uzdržavao je svoj banderij i, kao što je već ranije istaknuto, Zagrebački je kaptol u svojstvu vjerodostojnoga mjesta djelovao kao ključni element kraljeve, odnosno državne administracije. Ne valja ni zaboraviti da je Karlo svoju vlast temeljio na kontinuitetu vlasti od Arpadovića, osnivača Zagrebačke biskupije, pa se samim time jačanje Zagrebačke biskupije uklapalo u takvu politiku. O tomu svjedoči recimo isprava iz 1328. godine upućena podanicima u Zagrebačkoj biskupiji zbog plaćanja desetine. U toj ispravi Karlo Robert poziva se na primjer svojih predšasnika koji su Zagrebačkoj crkvi bili darovali desetinu od marturine: *Specialiter decimam partem marturinarum a multis temporibus predictae ecclesie per*

²⁵⁷ Eldevik, *Episcopal Power and Ecclesiastical Reform in the German Empire*.

²⁵⁸ Ovo je poglavlje jednim dijelom nastalo na temelju rada Petra Vručina, „Okolnosti nastanka Statuta Zagrebačkoga kaptola: korporativni identitet pod okriljem Anžuvinske dinastije“, u *Zadarski mir: prekretnica abžuvinskog doba*, ur. Mladen Ančić i Antun Nekić (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2022), 249-280.

²⁵⁹ O usponu moći oligarha u Slavoniji i njihovu sukobu s Karlom Anžuvincem: Hrvoje Kekez, *Pod znamenjem propetog lava: Povijest knezova Babonića do kraja 14. stoljeća* (Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 2006), 79-151; Nada Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku* (Zagreb: Školska knjiga, 1976), 343-357, 515-518; Antun Nekić, „The Oligarchs and the King in Medieval Slavonia, 1301-1342“, *Südost-Forschungen* 74 (2015): 1-25.

²⁶⁰ CD 9, dok. 247, 300-301.

²⁶¹ O biskupu Ladislavu *de Cabol*: Lelja Dobronić, „Biskup Ladislav iz Kabola“, u *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, ur. Franko Mirošević (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 103-114.

*predecessores nostros et nobiles regni Sclauonie ordinatam pro iusticia eiusdem regni, neconon de omnibus aliis rebus decimalibus a deo vobis collatis [...].*²⁶²

Iako se malo toga može ekstrahirati iz isprava iz 13. stoljeća u vezi toga kako je protjecalo prikupljanje desetine u vremenu prije Anžuvina, može se prihvatiti tvrdnja Nade Klaić i Luje Margetića kako Zagrebačka crkva sve do vremena Karla I. nije pobirala punu crkvenu desetinu.²⁶³ Karlo Robert zbog toga u svojoj ispravi iz srpnja 1326. kaže kako se u to vrijeme u stvari sakupljala dvadesetina, a ne desetina: [...] *qui non decimam sed vigesimam faciunt et attingunt.*²⁶⁴ Osim što je zahtijevao pobiranje pune desetine, Karlo u mandatu zahtijeva i pobiranje desetine u potpunosti *in specie*. Karlova akcija uvođenja pobiranja pune crkvene desetine koju povjerava banu Mikcu i ostalim službenicima u Slavoniji naišla je na nezadovoljstvo pa su neki plemići i slobodni kraljevski gradovi odbijali plaćati desetinu idućih nekoliko godina.²⁶⁵ U tome kontekstu kompilirani su i Statuti Zagrebačkoga kaptola (1334.-1354.). Važniji dio Statuta sačinjavaju upravo one uredbe koje se odnose na desetinske kotareve iz kojih je Zagrebački kaptol imao pravo prikupljati desetinu. Radi se o sljedećim kotarevima: veliki i mali desetinski kotar (oko Zagreba); Gorica; Zagorje; Bekštin i Međimurje; Varaždinske Toplice, Sisak (kaptolski posjedi) (vidi Karta 1). Osim toga, Statuti sadrže Mikčevu uredbu iz 1328. godine, no u redakciji koju potvrđuje Ludovik Anžuvina 1346. godine.²⁶⁶ Isprava iz 1328. važna je jer se na njoj temelji regulacija sakupljanja crkvene desetine u Zagrebačkoj crkvi u idućem stoljeću. Prema toj ispravi utvrđeno je da se desetina od pšenice, raži, zobi, ječma i pira plaća do blagdana sv. Martina (11. studenoga) u iznosu od 6 dobrih banskih denara koji vrijede 12 malih bagatina. Vино se isto tako moralo uplatiti do toga datuma pri čemu se novčani ekvivalent za vjedro vina određivao sukladno visini cijena u većim naseljima (*in villis maioribus*).

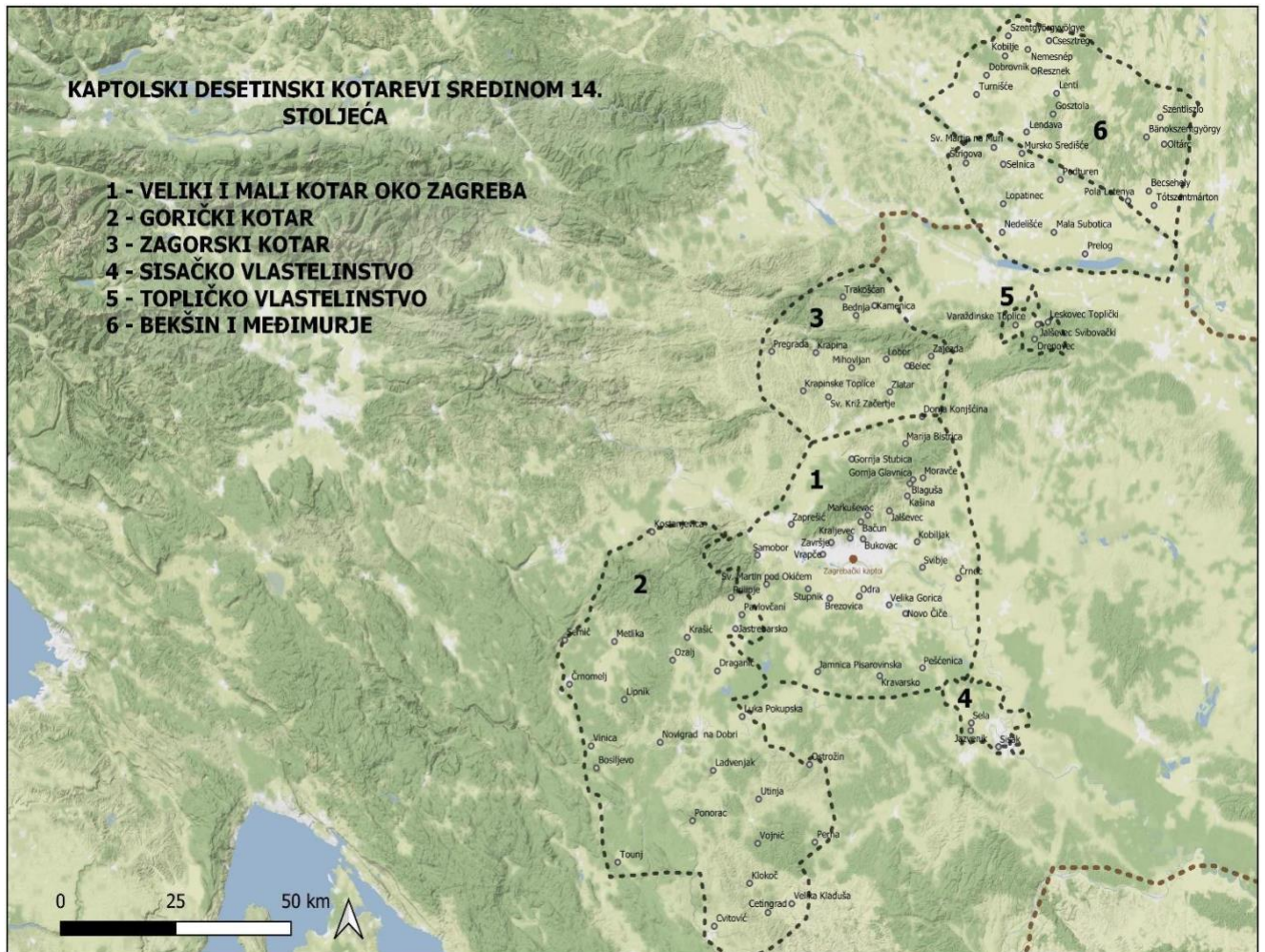
²⁶² CD 9, dok. 325, 395.

²⁶³ Nada Klaić, „Uzroci otpora protiv crkvene desetine u zagrebačkoj biskupiji (do 1382.)“, u *Zbornik iz starog i novog Zagreba*, sv. 3 (Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1963), 41; Lujo Margetić, „Pravna osnova crkvene desetine na hrvatskim pravnim područjima“, u *Hrvatska i Crkva u srednjem vijeku*, ur. Lujo Margetić (Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta, 2000), 33-35. Andrija II. 1229. godine u svojoj ispravi kaže kako podložnici mogu dva kupa otkupiti za jedan *pondus*, odnosno 5 denara. CD 3, dok. 284, 325.

²⁶⁴ CD 9, dok. 247, 300. Prenosi i Margetić, „Pravna osnova crkvene desetine na hrvatskim pravnim područjima“, 35.

²⁶⁵ Vidi brojne mandate upućene plemstvu u Slavoniji glede plaćanja desetine 1327. godine (no svi su vezani uz desetinske kotareve pod ingerencijom zagrebačkog biskupa): CD 9, dok. 287, 346-347; dok. 291-292, 352-353; dok. 301, 366; dok. 303, 368-369; iz 1328. godine: CD 9, dok. 325, 395; dok. 380, 465-466; 1331. godine: CD 9, dok. 456, 565; 1333. godine: CD 10, dok. 74, 115; 1334. godine: CD 10, dok. 121, 182-183; dok. 123-129, 183-186.

²⁶⁶ MHEZ 2, gl. 1, dio 4., 100-102.

Karta 1 Kaptolski desetinski kotarevi sredinom 14. stoljeća²⁶⁷

Tko ne uplati desetinu do 11. studenoga, desetinu vina i usjeva plaća 2 denara više. Cijena desetine svinja određivala se također sukladno tržištu, a meda i koza fiksirana je na jedan denar.²⁶⁸ Isprava nadalje ističe da se u većim naseljima vino i žito moraju davati u prirodinama. Također je utvrđeno da pristankom zagrebačkoga biskupa kastelani, određeni plemići i vesnici

²⁶⁷ Karta je izrađena u programu QGIS uz pomoć MHEZ 2; Josip Buturac, „Popis župa Zagrebačke biskupije od god. 1334.“, *Starine* 59 (1984): 43-107; Lelja Dobronić, „Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201.“, *Rad JAZU* 283 (1951): 245-318; Ivan Škafar, „Prekomurski del beksinskoga arhidiakonata do leta 1400“, *Croatica Christiana periodica* 3, br. 4 (1979), 9-50.

²⁶⁸ MHEZ 2, gl. 1, dio 4., 100-102.

imaju pravo na 1/16 prihoda od desetina, no samo ako na vrijeme predaju desetinu. Ako ne, šesnaestina ide županima – zagrebačkom i križevačkom.²⁶⁹ Iz ove se isprave vidi kako je Karlo naposljetku dopustio sakupljanje desetine i u novcu, a ne samo u prirodninama, te način na koji su državni službenici (župani) bila uključeni u sustav pobiranja desetine.

Sam sastavljač Statuta, gorički arhiđakon Ivan sudjelovao je u procesu regulacije pobiranja pune crkvene desetine. O tomu primjerice svjedoči isprava izdana 21. kolovoza 1334. godine, sastavljena nekoliko dana nakon što su javno proglašeni Statuti, prema kojoj su gorički i čazmanski arhiđakon u ime zagrebačkoga biskupa tražili bana Mikca da pomogne biskupu (i vjerojatno Kaptolu) utjerati desetinu od plemića, ljudi bilo kojega statusa i kondicionalnih plemića.²⁷⁰ Ivan je također sudjelovao u sporovima s drugim crkvenim institucijama glede pobiranja desetine na području goričkoga arhiđakonata, koji je bio pod kaptolskom jurisdikcijom. Prvi slučaj u kojem je sudjelovao prethodio je kraljevu mandatu o ubiranju pune desetine, a vezan je uz regulaciju plaćanja desetine između Zagrebačkoga kaptola i posjeda viteškoga reda ivanovaca koji su se nalazili u goričkom arhiđakonatu. Ivanovci dolaze na mjesto templara negdje između 1312. i 1314. godine pri čemu njihovo preuzimanje vlasništva od templara nije prošlo sasvim mirno kako je to ustvrdila Lelja Dobronić. Pratio ga je naime sukob oko desetina.²⁷¹ Kako doznajemo iz deset godina mlađe isprave, iz 1324. godine, šest godina ranije, dakle 1318., Kaptol i ivanovci iz Zagrebačke biskupije, koji su tamo imali čak devet skladišnih podruma (*nouem domus seu cellarii earundem domorum*), dogovorili su fiksno godišnje plaćanje desetine do 6. listopada u iznosu od 9 fertona od kojih svaki vrijedi 60 banskih denara.²⁷² Ivanečki preceptor trebao je to uplaćivati u Zelini kod crkve sv. Martina. Ako pak desetina ne bi bila uplaćena do toga datuma, Kaptol ju je imao pravo sakupiti *in specie*. Nadalje prema istoj ispravi ako se neplaćanje dogovorenoga cenzusa odulji na šest godina, Kaptol je imao pravo ponovno ugovoriti način plaćanja desetine, što je očigledno bio razlog sastavljanja ove isprave. Nakon što je, naime, kao medijator nastupio ugarsko-slavonski prior reda ivanovaca Filip de Granana, Kaptol pristaje ponoviti stari sporazum.²⁷³ Dogovoreno plaćanje cenzusa

²⁶⁹ MHEZ 2, gl. 1, dio 4., 100-102.

²⁷⁰ [...] *universis nobilibus et cuiuscumque status vel condicionis hominibus Zagradiensis diocesis...* CD 10, dok. 120, 179-180.

²⁷¹ Lelja Dobronić, *Viteški redovi: templari i ivanovci u Hrvatskoj* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984), 52-53; 110-111. Dobronić u nastavku teksta opisuje i sukob oko desetina, ali ih ne povezuje sa zamjenom viteških redova.

²⁷² CD 9, dok. 156, 195.

²⁷³ CD 9, dok. 156, 195-196.

vjerojatno je funkcioniralo nekoliko godina nakon sastavljanja prepričane isprave o čemu svjedoči i prijepis iste isprave koji daje načiniti topuski opat Engelhard 1328. godine.²⁷⁴ Međutim, isprava iz 1340. godine govori o tomu da su ivanovci ponovno prekršili dogovor nakon nekog vremena zbog čega je taj puta u ime ugarskog i slavonskog preceptora Petra Kornutija intervenirao Fulco Rocafolli i produljio ugovor s Kaptolom.²⁷⁵ I treći su puta ivanovci prekršili sporazum, prilikom čega Zagrebački kaptol više nije bio toliko obazriv pa je slučaj završio kod papinskoga legata Guida koji je ivanovce ekskomunicirao 1350. godine.²⁷⁶ Budući da se svih devet spomenutih skladišnih podruma nalazilo u goričkom arhiđakonatu, gorički je arhiđakon ispravu koja opisuje ekskomunikaciju umetnuo u Statute kao 57. odredbu.²⁷⁷ Spor s ivanovcima zbog desetine pojavljuje se ponovno u izvorima 1358. godine, u vrijeme kralja Ludovika Anžuvinca, prilikom čega u sporu sudi Leustahije, Ludovikov namjesnik za Slavoniju. Njegovom odlukom tada je dogovoreno da će ivanovci plaćati godišnje 3 marke, odnosno 600 denara, što znači da im je zakup desetine bio uvećan za 60 denara.²⁷⁸ Tu istu ispravu iz 1358. godine, Zagrebački kaptol daje prepisati kod Čazmanskoga 1513. godine, što najvjerojatnije znači kako je do te godine odredba vrijedila i u praksi.²⁷⁹ Uređivanjem odnosa s ivanovcima Kaptol je na neki način nad njima uspostavio svoj autoritet. To je značajno u kontekstu toga da su i Anžuvinci u 14. stoljeću tek uspostavljali autoritet nad ivanovcima nakon što su oni preuzimaju vlasništvo nad templarskim posjedima.²⁸⁰ S druge strane, crkvene institucije pod kraljevskim patronatom, kao opatija Topusko, bile su oslobođene davanja desetine.²⁸¹

Drugi slučaj povezan s regulacijom desetine, u kojem pitanje autoriteta dolazi još više do izražaja doticao se područja Metlike i Črnomelja gdje je posjede imao viteški red teutonaca. Iste godine, 1350., kada legat Guido ekskomunicira ivanovce, na zahtjev goričkoga arhiđakona (*ad instanciam Johannis archidiaconi de Guerche*), Guido je ekskomunicirao i teutonce iz Metlike i

²⁷⁴ CD 9, dok. 310, 377.

²⁷⁵ CD 9, dok. 390, 555-557.

²⁷⁶ CD 11, dok. 448, 589-591; dok. 466-467, 610-611.

²⁷⁷ MHEZ 2, gl. 57, dio 1., 56-58.

²⁷⁸ *Leustachius vicarius tocius regni Sclauonie generalis per serenissimum preincipem dominum Lodouicum [...] constitutus [...]*. CD 12, dok. 365, 474-475.

²⁷⁹ KAZ, ACA fasc. 5, br. 22 (MNL OL, DF 256202).

²⁸⁰ Vidi više: Zsolt Hunyadi, *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, c.1150–1387* (Budapest: METEM-CEU, 2010), 47-54.

²⁸¹ Cistercijska opatija u Topuskom bila je primjerice izuzeta plaćanja desetine od svinja biskupu: CD 13, dok. 61, 83-84.

Črnomelja.²⁸² Slučaj Metlike i Črnomelja gorički je arhidakon prvo pokušao riješiti na sudu papinskoga opunomoćenika, cistercitskoga opata 1339. godine. Metlički preceptor nije se pojavio na zakazanom ročištu pa opat presuđuje u korist Kaptola. Isto se dogodilo i 1349. godine.²⁸³ Budući da su metlički teutonci presudu zanemarivali, gorički je arhidakon naposljetku zatražio pomoć papinskoga legata. Slučaj Metlike i Črnomelja bio je od posebnoga značenja za Zagrebački kaptol jer se to područje nalazilo na samoj granici s Koruškom i akvilejskim patrijarhom. Ta su dva naselja, naime, nekad bila dijelom Bele krajine. Bela pak krajina pri osnivanju Zagrebačke biskupije krajem 11. stoljeća vjerojatno je bila u potpunosti dijelom županije Gorica, čime je, dakle, potpadala pod jurisdikciju zagrebačkoga biskupa. U drugoj polovici 13. stoljeća Belu krajinu osvojio je austrijski višnjegorski grof Albert nakon čega ova pokrajina prema Mihi Kosiju dolazi pod jurisdikciju akvilejskoga patrijarha.²⁸⁴ Neposredno prije sastavljanja Statuta, početkom 14. stoljeća, područje oko Metlike i Črnomelja i nadalje je pod svjetovnom upravom goričko-tirolskih grofova.²⁸⁵ Gorički arhidakon, međutim, područje iznad Žumberka, zatim područje Metlike, Semiča, Črnomelja i Vinice navodi kao teritorij pod crkvenom jurisdikcijom Zagrebačkoga kaptola, isto tako navodeći da su u to vrijeme neke župe prestale plaćati katedratik.²⁸⁶ Prema Jurju Belaju Zagrebačka je crkva još u 13. stoljeću bila

²⁸² CD 11, dok. 447, 588-589; MHEZ 2, gl. 56, dio 1., 54-56.

²⁸³ MHEZ 2, gl. 56, dio 1., 48-54. Vidi i: CD 10, dok. 353, 503-504. O slučaju vidi i u: Ana Novak, „Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području Zagrebačke biskupije (Djelatnost opata Ivana II. i sjeveroistočni posjedi cistercitske Opatije Blažene Djevice Marije)“, *Povijesni prilozi* 34 (2008.): 39-40. Autorica, međutim, nije znala za isprave o ekskomunikaciji koje donose Statuti.

²⁸⁴ O Beloj krajini i granici Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva s Koruškom: Ljudmil Hauptmann, „O postanku hrvatske granice prema Kranjskoj“, u *Šišićev zbornik* (Zagreb: Tiskara C. Albrecht, 1929), 97-100; Miha Kosi, „Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane“, *Zbirka Zgodovinskega časopisa* 13 (1995), 18-27.

²⁸⁵ Hrvoje Kekez citirajući slovenskoga povjesničara Petera Štiha područje Črnomelja, Gradeca, Hmeljnika, Kozjaka, Mehova, Metlike, Rožeka, Soteske, Žumberka i Kleveža naziva Slovenska marka (kao dijelom Bele krajine). Kekez, *Pod znamenjem propetog lava*, 118 i bilj. 552.

²⁸⁶ *Item in tercia parte: Ecclesia beati Georgii de Vyoudina, matrix, cuius rector Lypoldus nomine, nunc non obedit Johanni moderno archidiacono de Guerche, obediebat tamen Petro archidiacono de Guerche antea, super hoc tamen et similibus provisum est, prout in forma litterarum, quarum tenores sunt positi supra, ubi de decimis de Guerche descriptum est. Filie huius: una in honore beate virginis, alia in honore beate Marie Magdalene. Item ecclesia sancte crucis de Sihembergh. Item in Methlica ecclesia beate virginis circa castellum, matrix. Huius filie: sancti Nicolai de foro. Item Marie Magdalene, sancti Jacobi, sancti Viti et sancte trinitatis. Item sancti Martini, matrix. Huius filie: capella sancte Margarethe, sancti Nicolai in provincia Methlice. Item ecclesia sancti Petri de Chernomel, matrix. Huius filie: sancti Johannis baptiste de Doblich et sancti Irinei. Item ecclesia sancti regis Stephani matrix de Senich, de fundacione regis Bele, ut creditur. Huius filie: capella sancte Marie Magdalene, item sancti Primi et sancti Johannis. Item in Vinnicha, et similiter de provincia Methlice, ecclesia sancte crucis, matrix. Huius filie: capella sancte trinitatis. Nec reperiuntur plures de zagrabiensi dyoecesi citra montes. Retulit eciam magister Demetrius, archidiaconus de Bekchin, quod eo tempore, quando fuerat cancellarius Stephani bani*

izgubila u potpunosti utjecaj nad spomenutim područjem samo što nije htjela priznati takvo stanje stvari.²⁸⁷ No, čini se da je gorički arhiđakon svojom akcijom ipak uspio ponovno učvrstiti autoritet Zagrebačkoga kaptola nad Metlikom i Črnomeljem jer su iz 15. i početka 16. stoljeća sačuvane dvije isprave koje upućuju na to. Iz 1475. godine sačuvana je naime presuda cistercitskoga opata samostana sv. Marije u Zagrebu Virmanda kojem je Bazelski koncil bio delegirao slučaj između Kaptola i plemića Pangracija Awespergera, kapetana u Metlici, Ivana zvanoga *Choha* i Sebastijana *Lawbseera* iz Samobora te njihovih službenika u vezi neplaćanja desetine u Samoboru i Metlici. Opat je bio donio odluku da navedeni plemići moraju platiti 130 zlatnih forinti odštete zbog neplaćanja desetine u naredna dva tjedna. U suprotnom im prijeti kazna izopćenja.²⁸⁸ Iz 1513. godine sačuvana je pak isprava Čazmanskoga kaptola koja registrira crkveni spor između Zagrebačkoga kaptola i preceptorata u Metlici zbog neplaćanja desetine. Lektor Čazmanskoga kaptola u ispravi je prijetio preceptoru izopćenjem ako se ne pojavi na sudu.²⁸⁹ Uopće mogućnost prijetnje ekskomunikacijom početkom 16. stoljeća pokazuje da je Kaptol do tada svakako održavao autoritet na području preceptorata u Metlici.

Treći spor u kojem gorički arhiđakon izravno sudjeluje doticao se desetina s područja Kladaše. Krbavski je biskup Radoslav 1340-ih počeo zadržavati desetinu iz župa u Kladaši za sebe zbog čega se gorički arhiđakon obraća izravno banu Nikoli. Ban je presudio u korist Kaptola nakon što je utvrđeno da te župe pripadaju kaptolskoj jurisdikciji i nakon što se krbavski biskup nije pojavio na ročištu 1348. godine.²⁹⁰ Takva je situacija potrajala sve do 1402. godine kada je Kaptol Rimskoj kuriji prijavio spor oko pripadnosti desetine iz Kladaše. Kurija tom prilikom donosi presudu da Kaptol ima pravo na svu desetinu iz Kladaše, osim onoga dijela koji ubiru rektori župa, a koji pripada krbavskom biskupu. Time je Kaptol najzad ipak morao pristati na diobu autoriteta. Ban Nikola arbitrirao je i u slučaju pobiranja desetine iz Podgorja. Kako

existens laycus, fuerat informatus, quod districtus Grachan erat de archidiaconatu de Guerche et sit dioecesis zagrabiensis. MHEZ 2, gl. 8, dio 3., 93. (Naglasila P. V.).

²⁸⁷ Juraj Belaj, „Jesu li postojale župe na području ivanovačkog belskog preceptorata 1334. godine?“, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24 (2007), 477. Isto je ustvrdio i J. Adamček, *Agrarni odnosi*, 83.

²⁸⁸ [...] *quosque ipsi de dictis et aliis rebus decimalibus aut de centum videlicet et trigintis florenos auri prefatis dominis preposito, canonicis, capitulo et personis aut ipsorum legitimo procuratori satisfecerint effective et aliis prescriptis nostre sententie definitive parvenerint ac de obtemperaverint pleno cum effectu et de eorum absolutionis constiterit evidenter et si forsitan quod non credimus prefati Pangrati Awesperger, Janko, Sebastianus, aliisque complices et consortes eorundem per alios quindecim dies immediate sequentes prefatos quindecim dies hujusmodi denuntiationis et excommunicationis sententiam omnino [...].* KAZ, ACA fasc. 5, br. 23 (DF 256204). Naglasila P. V.

²⁸⁹ KAZ, ACA, fasc. 5, br. 24 (DF 256205).

²⁹⁰ MHEZ 2, gl. 57, dio 1., 56. Vidi i u: CD 11, dok. 366, 486-487.

kaže posljednja uredba Statuta, ban arbitrira na zahtjev puka toga područja. Predstavници Podgorja zahtijevali su da ban revidira ispravu kojom je Kaptol regulirao pobiranje desetine u tom kotaru. Godina kada je donesena isprava nije vidljiva, no radi se ili o 1353. ili 1354. jer se u ispravi spominje herceg (*dux*), što je mogao biti samo herceg Stjepan.²⁹¹

Iako navedeni slučajevi isprava vezanih uz desetinu koje je gorički arhiđakon umetnuo u Statute nisu uvijek ujedno predstavljali krajnji sporazum između Kaptola i crkvenih institucija te plemstva, ovim činom, kao i opisivanjem kotareva, gorički arhiđakon Ivan i Zagrebački kaptol stvaraju pravnu i legitimnu osnovu za njezinim ubiranjem, a samim time i prostorom nad kojim je Kaptol ostvarivao svoj autoritet.

Kako će se vrlo skoro pokazati, sastavljanje Statuta bilo je važno i zbog odnosa Kaptola s biskupom. Kaptol i biskup podijelili su svoje prihode, odnosno menzu još u prvoj polovici 13. stoljeća, no sastavljač Statuta na jednom mjestu u Statutima ustvrđuje da biskup dio prihoda zadržava za sebe.²⁹² Ubrzo nakon što je bila dovršena druga redakcija Statuta, vjerojatno 1354. godine, zagrebački biskup Nikola (1351.-1356.) pokušao je prisvojiti kaptolsku desetinu iz kotareva Bekšin i Međimurje. Kaptol je međutim 1355. godine uz pomoć postojećih isprava i svjedoka uspješno dokazao da se radi o kaptolskoj desetini.²⁹³ Tomu je zasigurno pomogla i kompilacija Statuta. U vezi desetine iz bekšinskoga kotara, Kaptol je dvadesetak godina kasnije imao problema s ubiranjem desetine s posjeda Stjepana, sina nekadašnjeg bana Nikole od Lindve. Stjepan je naime tvrdio kako je dio njegovih posjeda koji graniči sa Svetim Rimskim Carstvom bio pod snažnim utjecajem depopulacije uzrokovane pobiranjem desetine koju potražuju njemački biskupi. Zbog toga je Stjepan od Kaptola tražio 1374. godine da se ponovno utanači način davanja desetine Kaptolu, preciznije olakša i prestane davati na način koji je

²⁹¹ MHEZ 2, gl. 28, dio 4., 147-149.

²⁹² [...] *forsan ipse dominus episcopus plus deberet assignare nobis de redditibus ecclesie, maxime in decimis, quas habemus, cum quarta pars redditorum ecclesie cathedralis de iure ad nos deberet pertinere, et nos tantum non habeamus, sicut posset de facili comprobari.* MHEZ 2, gl. 60, dio 1., 59. Prenosi i N. Klaić u „Uzroci otpora protiv crkvene desetine u zagrebačkoj biskupiji (do 1382.)“, 41. U crkvenoj srednjovjekovnoj tradiciji ustalila se podjela prihoda od desetine na četiri dijela (za biskupa, za klerike, za potrebe uređivanja katedrale i za siromašne) što je definirao još papa Gelazije I. u 5. stoljeću. Boyd, *Tithes and Parishes in Medieval Italy*., 75-76 Međutim, iz ovoga je isto tako razvidno da su Kaptol i gorički arhiđakon podjelu prihoda interpretirali sebi u korist budući da su prihodi od desetine samo manjim dijelom išli nižim klericima, odnosno župnicima. Vidi potpoglavlje „Zagrebački kaptol i crkvena desetina 1466.-1526“.

²⁹³ CD 12, dok. 227, 303-304.

Kaptol dogovorio još s njegovim pretkom knezom Haholdom 1256. godine.²⁹⁴ Kaptol to doista čini, uz arbitražu zagrebačkoga biskupa Stjepana i slavonskoga bana Petra Zudara. Time Stjepan postaje jedan od rijetkih plemića koji nisu davali desetinu na način kako je to 1328. godine utanačio ban Mikac. Njihov je dogovor glasio da Stjepanovi podanici za svaki snop usjeva i vjedro vina moraju dati tri denara, a desetinu od janjaca, kozlića ili meda davati u prirodinama. U slučaju da podanici i nakon opomena odbijaju plaćati desetinu, Stjepan je dužan uplatiti 100 marki denara Kaptolu.²⁹⁵

Izgleda kako daljnjih nesporazuma oko kaptolske desetine u Ludovikovo doba nije bilo. Tomu je zasigurno doprinijela i činjenica da je Ludovik svaki puta prilikom imenovanja novoga biskupa iznova potvrđivao zagrebačkom biskupu i Kaptolu pravo na pobiranje desetine na isti način kakav je utvrđen u vrijeme bana Mikca.²⁹⁶

3.2. Crkvena desetina i Zagrebački kaptol od 1382. do 1466. godine

Nekoliko desetljeća od spora obitelji Banfy i Kaptola 1374. izvori dakle šute o bilo kakvim nesporazumima glede desetine. Prvi sljedeći spor vezan uz crkvenu desetinu dogodio se u vrijeme dinastičke izmjene, preciznije u razdoblju biskupovanja Pavla Horvata (1379.-1386.). Dvije isprave iz listopada 1391. godine, otkrivaju kako je Kaptol pred kraljem i Rimskom kurijom pokrenuo spor jer je prema tvrdnjama Zagrebačkoga kaptola biskup Pavao bio zauzeo neke kaptolske posjede te desetinu iz Davidovca i pola vinske desetine iz Laške Vesi. Prema istim ispravama iz 1391., i biskup i Kaptol zbog prevelikih troškova i neugodnosti koje je spor podrazumijevao delegiraju spor čazmanskome prepozitu Matiji.²⁹⁷ Čazmanski prepozit na temelju kaptolskih isprava i Statuta donio je presudu u korist Kaptola.²⁹⁸ Biskup Pavao Horvat se izgleda bio počeo koristiti tom kaptolskom desetinom i posjedima u vremenu dok je pokušavao na vlast

²⁹⁴ [...] *quia possessiones eorum vniuevse regno ducis Austrie vicinarentur et quod decime in regno predicto ipsis vicinante per episcopos de Almania non extorquerentur minime soluere non possent, quia possessiones ipsorum propter solutionem huiusmodi decimarum predictarum depopularentur seu deuastarentur earumque habitatores, videlicet iobagiones ipsorum ex causis preassumptis se transtulerunt in Almaniam moraturos, per quod tam ipsi, quam etiam capitulum dampnum paterentur et periculum satis magnum.* CD 15, dok. 24, 34-36.

²⁹⁵ CD 15, dok. 24, 36-37. Vidi i CD 15, dok. 71, 93.

²⁹⁶ Vidi CD 11, dok. 68, 89-90 (1343.); CD 11, dok. 181, 235 i dok. 186, 242-242 (1345.); dok. 291, 385 i dok. 299, 392 (1347.); CD 12, dok. 13, 17-18 (1351.); dok. 222, 293-294 (1355.); CD 13, dok. 57, 74-76 (1360.).

²⁹⁷ CD 17, dok. 284-285, 387-389.

²⁹⁸ CD 17, dok. 316, 425-430.

dovesti Karla II. Dračkog jer su mu za tu akciju trebali dodatni resursi.²⁹⁹ Može se zapravo pretpostaviti kako je na samom početku biskupovo korištenje desetine i posjeda bilo sporazumno jer se i Kaptol nalazio na Karlovoj strani, a ne Sigismundovoj.³⁰⁰ Problem je vjerojatno nastao kada se njegov nasljednik biskup Ivan (1386.-1394.) naprosto nastavio koristiti tim prihodima i posjedima pa je zato došlo do spora.³⁰¹

S druge pak strane, u vrijeme biskupa Ivana (1386.-1394.) 1389. godine, zagrebački biskup i Kaptol zajednički prisvajaju za sebe sedamnaesti dio gradečke desetine.³⁰² Taj dio desetine prema Statutima pripadao je gradečkim sucima koji su pomagali prikupljati desetinu.³⁰³ Ovaj slučaj Gradec prijavljuje kralju Sigismundu, koji u travnju 1395. godine zahtijeva od biskupskoga vikara da ubere gradečku desetinu onako kako se prije ubirala.³⁰⁴ Unatoč Sigismundovu mandatu Ivanov nasljednik i imenjак, biskup Ivan Šipuški (1394.-1397.) nešto prije rujna 1395. godine daje ekskomunicirati Gradečane jer navodno nisu bili dali dužnu desetinu.³⁰⁵ Nakon toga Sigismund nalaže slavonskom banu Detriku Bubeku da provede istragu u vezi toga i prosljeđuje slučaj na tavernikalni sudu.³⁰⁶ Presuda nije sačuvana, no iduće godine biskupski i kaptolski službenici napadaju Gradec zbog iste sedamnaestine.³⁰⁷ Ono što je znakovito jest kako ista isprava tvrdi da je sedamnaesti dio desetine biskupsko i kaptolsko pravo od davnine (*ab antiquo pro ipsis exigi consuetam exigentes*). Dakle ova isprava svjedoči da su biskup i Kaptol uzurpirali gradečku desetinu. Kraljica Barbara 1408. godine upućuje mandat biskupu da prestane od Gradeca potraživati tu sedamnaestinu, međutim, malo je vjerojatno da su ju Kaptol i biskup doista poslušali.³⁰⁸ Iz 1441. godine, naime, sačuvana je isprava Vladislava I. Jagelovića prema kojoj Vladislav zahtijeva od Gradeca da Zagrebačkom kaptolu isplati desetinsku sedamnaestinu, na koju je Kaptol navodno oduvijek imao pravo.³⁰⁹ Po svemu se dakle

²⁹⁹ O političkim procesima toga razdoblja ukratko: Englel, *The Realm of St. Stephen*, 195-199.

³⁰⁰ Usp. Buntak, *Povijest Zagreba*, 124-125.

³⁰¹ Iste će nekoliko godine kasnije prisvojiti nakratko Sigismund Luksemburški. Vidi poglavlje „Gospodarska autonomija – ili ipak ne?“.

³⁰² CD 17, dok. 140, 191 i dok. 163, 220.

³⁰³ MHEZ 2, gl. 54, dio 1., 47. U Statutima se govori o šesnaestini, no misli se na istu stvar.

³⁰⁴ MHEZ 5, dok. 5, 4.

³⁰⁵ MCZ 1, dok. 381, 360.

³⁰⁶ CD 17, dok. 165-166, 222-224; dok. 279, 382.

³⁰⁷ MHEZ 5, dok. 7, 6-7.

³⁰⁸ MCZ 2, dok. 15, 14.

³⁰⁹ [...] *quas Capitulum dicte ecclesie semper pacifice recepisset, retinendo, pro vobis usurpassetis [...] eciam hoc anno et in futurum in eorum et ecclesie dicte libertatis et iurium preiudicium valde magnum [...]*. MHEZ 7, dok. 27, 22-23. Naglasila P. V.

čini kako su Kaptol i biskup uspješno prisvojili sedamnaestinu od desetine za sebe. Ovaj se spor svakako može staviti u kontekst stalno tinjajućih sukoba između Kaptola i Gradeca, i pokušaja Kaptola da prisvoji za sebe što veće prihode i autoritet na području Zagreba. U isti kontekst treba staviti i napad Gredečana koji se dogodio 1462. godine na kaptolski desetinski kotar oko Zagreba (*koncham*) zbog čega je Kaptol iste godine dao proglasiti interdikt nad gradečkim sucem Antonijem i građanima Gradeca.³¹⁰

Neposredno nakon što biskup Eberhard postaje zagrebačkim biskupom 1397. godine, Zagrebački kaptol šalje svoje izaslanike kralju Sigismundu kako bi ovaj potvrdio kaptolsko pravo na ubiranje desetine iz Međimurja (*inter Dravam et Muram*) jer je prema svjedočenju isprave desetinu s toga područja bio prisvojio tada nekadašnji palatin Stjepan (*olim per condam Stephanum, palatinum, potencialiter occupatas*).³¹¹ Radi se o Stjepanu Lackoviću koji je u periodu Sigismundove borbe za prijestolje neprestance mijenjao strane zbog čega ga je Sigismund dao smaknuti na Križevačkom shodu 1397. godine.³¹² To vjerojatno znači da je Kaptol cijelo prethodno desetljeće imao problema s prikupljanjem te desetine. Nakon ove isprave dulje vrijeme nema vijesti o desetini iz Međimurja, no vjerojatno ju Kaptol nije redovno prikupljao jer su se do vremena kada Celjski postaju vlasnicima Međimurja (1405.) u kratkom vremenu kao vlasnici izmijenili Kanižaji i Sečenji.³¹³ Čak i kada Celjski postaju vlasnicima Čakovca, Kaptol ponovno ne ubire desetinu iz Međimurja. Godine 1434., naime, Zagrebački kaptol upućuje Bazelskom koncilu tužbu protiv grofova Celjskih, Hermana, Fridrika i Ulrika jer ne plaćaju desetinu u Međimurju, pri čemu Koncil delegira slučaj ostrogonskom nadbiskupu.³¹⁴ Celjski su se pokušali opravdati time kako u razdoblju od kada oni gospodare utvrdom Čakovec (*castro Scakenthorn*), njihovi podanici nisu davali nikakve poreze Zagrebačkom kaptol jer običaj ne poznaje takve, čime zapravo i znamo da skroz od početka 15. stoljeća Kaptol nije ubirao desetinu iz Međimurja.³¹⁵ Bazelski koncil nakon toga donosi presudu u korist Kaptola u ožujku

³¹⁰ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 15, 33.

³¹¹ MHEZ 5, dok. 49-50, 59-62.

³¹² O Stjepanu Lackoviću: Marija Karbić, „Lackovići (Lackfi) iz plemićkog roda Hermán“, *VDG Jahrbuch* 16 (2009.): 23-28.

³¹³ Zoran Turk, „Srednjovjekovno plemstvo Međimurja“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 28 (2017): 332-336.

³¹⁴ MHEZ 6, dok. 417, 423-424.

³¹⁵ [...] *unquam dictis dominis preposito, canonis et capitulo, in hac causa adversariis, in dictis censibus seu ad illos unquam aliquod ius vel interesse compeciisset vel hodie illos petendi competat aut unquam ad illos,*

1437. godine prema kojoj su Celjski morali platiti odštetu Kaptolu, kao i namiriti sudske troškove. Prijetilo im je izopćenje ako ne uplate dužnu desetinu u roku od 66 dana.³¹⁶ Celjski, vjerojatno iskoristivši novonastale okolnosti Sigismundove smrti, nisu ispoštovali odluku Bazelskoga koncila jer Koncil u travnju 1439. godine presudu šalje novom ugarskom kralju Albertu ponovno zahtijevajući da Celjski isplate odštetu Kaptolu i sudu te ponovno prijete Celjskima izopćenjem.³¹⁷ Celjski iza toga nastavljaju odugovlačiti spor te točno godinu dana kasnije istu presudu ponavlja Rimska kurija.³¹⁸ Godine 1440. Fridrik Celjski popušta i upućuje mandat iz Krapine svojim podanicima u Međimurju da podmire desetinu Zagrebačkom kaptolu, što ipak nije bilo dovoljno da bi se spor razriješio.³¹⁹ Godinu dana kasnije Bazelski koncil i Rimska kurija donose odluku da će Kaptol dobiti nazad pravo na ubiranje desetine nakon izumrća muške grane Celjskih, što je Fridrik Celjski isprva poništio pa dvije godine kasnije prihvatio.³²⁰ Dvije godine nakon smrti Ulrika Celjskog, 1458., gubernator Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva Mihael Szilágyi, a nešto kasnije i sam Matijaš Korvin, na zahtjev Zagrebačkoga kaptola, doista traže udovicu Katarinu Celjsku da počne plaćati dužnu desetinu Zagrebačkom kaptolu, a Požeški kaptol uvodi Zagrebački kaptol u desetinu iz Međimurja.³²¹ No, i nakon toga u listopadu 1458. Matijaš Korvin mora naložiti slavonskom banu Janu Vitovcu da prisili Katarinu i njezine kaštelane na plaćanje pune desetine.³²² Takva je situacija trajala najmanje do 1467. godine kada Kaptol održava skupštinu na kojem je prva točka dnevnoga reda bio dogovor oko vraćanja desetine iz Međimurja.³²³

Dio problema oko kontroliranja desetine iz Međimurja ležao je u činjenici da iako su crkvene župe u Međimurju bile pod jurisdikcijom Zagrebačkoga kaptola, sam je kotar bio

coniunctim vel divisim, spectassent, pertinuissent ut hodie ad eos spectant vel pertinent [...]. MHEZ 6, dok. 459, 467-475.

³¹⁶ MHEZ 6, dok. 460, 475-486.

³¹⁷ MHEZ 6, dok. 540, 572-587.

³¹⁸ MHEZ 6, dok. 558, 609-612.

³¹⁹ Mandat je na njemačkom jeziku. MHEZ 6, dok. 550 (trebao bi biti 560*), 613.

³²⁰ [...] *in possessione dictarum decimarum permaneant usque ad defectus masculini sexus ab ipsis legitime descendentibus ipsasque [...] et in usus suos convertant, prout predecessores ipsorum dicti dominii in [...] facere consueverunt absque contradictione cuiuscumque. Item, quod post defectum dicti dexis masculini dicte decime inter Muram et Drawam Capitulo dicte ecclesie pro remedio animarum predecessorum prefatorum dominorum comitum cedere debeant [...].* MHEZ 7, dok. 22, 14-18. i dok. 40-41, 36-38 (1443.).

³²¹ MHEZ 7, dok. 309, 331; dok. 321, 339-343; dok. 327, 347-348; dok. 330, 349-350.

³²² MHEZ 7, dok. 335, 356.

³²³ [...] *in primis quod laborabunt pro decimis inter Muram et Drawam [...].* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 21, 36.

dijelom Zaladske županije.³²⁴ To znači da su slavonski službenici poput bana i župana tamo imali mnogo manji utjecaj, a i samom ga je Kaptolu zbog geografske udaljenosti bilo teže kontrolirati. Osim toga, kao što je već spomenuto nakon odlaska Lackovića iz Međimurja, dulje je vrijeme Međimurje bilo bez stalnoga vlasnika i vjerojatno običaja plaćanja crkvene desetine, što su Celjski samo iskoristili. A možda je najveći dio problema ležao u činjenici da su Celjski u Sigismundovo doba na prostoru Slavonije bili najmoćnija plemićka obitelj te se na njih Sigismund uvelike oslanjao u upravljanju Slavonijom. Krajem 14. stoljeća darovao im je brojne posjede u Zagorskom kneštvu (*comitatu Zagoriensi*) na kojima su uspostavili čitavu mrežu sebi podređenih ljudi.³²⁵ Hermana je Celjskog Sigismund postavio za slavonskog bana između 1406. i 1408. godine te između 1423 i 1435. godine.³²⁶ Dakle može se pretpostaviti kako je Sigismund „zažmirio jednim okom“ na to što Celjski nisu plaćali desetinu iz Međimurja Kaptolu. U doba pak Sigismundovih nasljednika Celjski i dalje održavaju svoju moć u Slavoniji, čak dapače stječu dodatnu kontrolu nad Zagrebačkom crkvom. Tako Fridrik Celjski 1452. godine uz titulu slavonskoga bana ima i onu zaštitnika Zagrebačke crkve (*tutoris et advocati ecclesie Zagrabiensis*). U ispravi gdje se tako naziva poziva plemstvo da daruje svoja dobra Zagrebačkoj crkvi i Kaptolu.³²⁷ S jedne dakle strane, Celjski su, vjerojatno neuspješno, promovirali poboljšavanje materijalnoga stanja u Zagrebačkoj crkvi, no s druge i sami su prisvajali jedan dio crkvenih prihoda.

Osim međimurske desetine, Celjski prisvajaju i desetinu iz Turopolja, s kojom je Kaptol već na samom kraju 14. stoljeća imao problema. Godine 1399. naime turopoljsko plemstvo odbijalo je plaćati desetinu pa Sigismund ponovno potvrđuje Kaptolu pravo na ubiranje iste.³²⁸ Nakon toga biskup Eberhard utanačuje kako turopoljski plemići trebaju plaćati desetinu od svinja, no također im i prijeti ekskomunikacijom ako ne počnu plaćati istu.³²⁹ Novi problem s

³²⁴ [...] *possessionis Zombathel cum sedecim villis ad se pertinentibus inter Drauam et Muram in vicinitate possessionis Perlek in comitatu Zaladiensi existentis* [...]. CD 15, dok. 135, 190 (1376.). Vidi i CD 18, dok. 143, 216-218. O pripadnosti župa u Međimurju: CD 18, dok. 235, 344.

³²⁵ Više o tomu vidi u: Suzana Miljan, „Grofovi Celjski, njihovi službenici njemačkog porijekla i Zagorsko kneštvo (*comitatus Zagoriensis*) krajem srednjeg vijeka (1397.-1456.)“, *DG Jahrbuch* 19 (2012): 97-118.

³²⁶ Engel, *Magyarország világi archontológiája*, 20, 25.

³²⁷ MCZ 2, dok. 164, 227-228. Vidi i: MHEZ 7, dok. 223, 235.

³²⁸ Ostao je sačuvan samo regist od te isprave. Vidi MCZ 1, dok. 416, 401.

³²⁹ *Mandantes nichilominus viris discretis universis et singulis plebanis ecclesiarumque parochialium rectoribus, in dicto Campo Zagrabiensis existentibus, quatenus dum per dictum capitulum, racione non solucionis decimarum ex parte annotatorum nobilium dicti castri nostri eidem capitulo proveniendarum, requisiti fueritis vel quis vestrum fuerit, ipsis more solito ecclesiasticum interdictum, non obstantibus aliis litteris nostris, in antea penes dictos*

turpoljskom desetinom pojavljuje se, dakle, u svibnju 1453. kada Kaptol nalaže slavonskom banu i zaštitniku Zagrebačke crkve Fridriku Celjskom da prepíše raniju ispravu koja potvrđuje kaptolsko pravo na desetinu iz Turopolja. Kaptol u ispravi također zahtijeva da zagrebački župan, kapetani i ostali službenici prisile Turopoljce (*nobilium castrensiū antefati castrī nostri Medwe de prefato campo zagrabiensi*) platiti istu.³³⁰ Zbog toga mandata i Fridrik idućega mjeseca šalje nalaže istim županima i kapetanima Zagrebačke županije da prisile tamošnje plemstvo platiti desetinu.³³¹ No izgleda kako je to bilo neuspješno jer u kolovozu iste godine Kaptol ponavlja i prijepis isprave i molbu novom banu i zaštitniku Zagrebačke crkve i Fridrikovu sinu – Ulriku Celjskom.³³² Godine 1456. potvrdu na ubiranje desetine iz Turopolja Kaptol traži od kralja Ladislava (1444.-1457.).³³³ S obzirom na to da su Celjski bili vlasnici Medvedgrada, a time i Turopolja, od 1434. godine, kao i zaštitnici Zagrebačke crkve, to je vjerojatno bio razlog zašto Kaptol nije uspijevaio pobirati desetinu iz Turopolja sve do Ulrikove smrti 1456. godine.³³⁴ U cijeloj je priči nadalje indikativno da se 1452. godine, gradečki kapetan Sebold i medvedgradski kapetan Eberhard, službenici Celjskih, pojavljuju kao ljudi koji su zakupili desetinu Zagrebačkoga kaptola iz kotara Zagrebačko polje i Gorica.³³⁵ Ovo je u biti jedini puta da se pojedinci, a koji nisu članovi Kaptola pojavljuju kao zakupnici kaptolske desetine. To dakle ukazuje na moć koju su Celjski imali u to vrijeme u Zagrebu i njegovoj okolini, kao i na činjenicu da samo stanovništvo nije prihvaćalo njihov autoritet pa je odbijalo plaćati desetinu.

Budući da su Celjski obnašali dužnost bana, na njih je bila spala dužnost utjerivanja desetine i iz drugih područja Slavonije, no pitanje je koliko su u praksi ustrajali u tomu. Godine 1432. godine kralj Sigismund tako šalje mandat banu Hermanu Celjskom da prisili Ivana Tota iz Susedgrada platiti desetinu i to nakon što je Kaptol već 1429. bio poslao svoje izaslanike Papinskoj kuriji da obave istragu u vezi istoga plemića.³³⁶ Iste godine, 1429., Sigismund ponovno potvrđuje Kaptolu pravo na ubiranje desetine na isti način kako je to utvrdio ban Mikac

nobiles earundem racione emanatis, observari debeatis. MHEZ 5, dok. 93, 105-106. Naglasila P.V.; MHEZ 5, dok. 91, 103-104. Vidi i MHEZ 6, dok. 365, 356.

³³⁰ MHEZ 7, dok. 223, 235-236.

³³¹ MCZ 2, dok. 170, 232. Samo regist isprave sačuvan.

³³² MHEZ 7, 232, 244-245.

³³³ MHEZ 7, dok. 273, 292-293.

³³⁴ O upravi Celjskih nad Medvedgradom: Nada Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari* (Zagreb: Globus, 1987), 121-152.

³³⁵ Vidi Tablica 17. O Seboldu i Eberhardu: Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, 126, 140.

³³⁶ Sačuvani samo registi: MHEZ 6, dok. 313, 314 i dok. 368, 357-358.

1328. godine.³³⁷ Sljedeće pak godine Sigismund propisuje novu vrijednost novca, prema kojoj 100 denara vrijedi 1 zlatni forint pa istovremeno nalaže da se desetina isplaćuje sukladno izmijenjenoj vrijednosti novca.³³⁸ Promjena vrijednosti novca vjerojatno je uzrokovala neke probleme jer 1431. godine Sigismund poimence opominje plemstvo Križevačke županije da podmiri desetinu zagrebačkom biskupu, ovlativši pritom opet bana Hermana Celjskog da ih prisili dati istu ako neće htjeti.³³⁹

Osim preko bana i biskupa, Sigismund se ponekad izravno obraćao plemićima koji su dugovali desetinu. Tako 1410. godine šalje mandat županu Nikoli Frankopanu³⁴⁰ u kojem zahtijeva da ne dopusti svojim kaštelanima i činovnicima prisvajati desetinu.³⁴¹ Htijući udovoljiti kralju, Nikola Frankopan u Ozlju 1411. godine saziva svoje podanike nalažući im da počnu uplaćivati desetinu Zagrebačkom kaptolu sukladno Mikčevoj ispravi iz 1328. godine. Dodatnu težinu tomu okupljanju dala je prisutnost četvorice zagrebačkih kanonika: dubičkoga arhiđakona Ladislava, bekšinskoga arhiđakona Grgura, varaždinskog arhiđakona Stjepana i Stjepana Farkaša.³⁴² Moguće da su kanonici prisustvovali jer je vlastelinstvo Ribnik s gradom Ozljem odakle su podanici Frankopana dugovali desetinu nedavno bilo promijenilo vlasnika, pa su htjeli osigurati nesmetano pobiranje desetina.³⁴³ Budući da Nikola Frankopan nije uspio (ili htio) prisiliti svoje podanike na plaćanje desetine, 1416. godine, Zagrebački kaptol na sabor u Konstancu upućuje tužbu protiv njega. Sabor 2. lipnja delegira istragu opatu cistercitskoga samostana u Zagrebu.³⁴⁴ Isti dan Sabor opatu delegira i kaptolsku tužbu protiv vojnika (*armigeri*) Beneventa iz Okića koji je navodno bio dužan uplatiti desetinu.³⁴⁵ U izvorima nažalost nisu sačuvane presude ovih sporova, no može se pretpostaviti, s obzirom na to da kasnije više ne

³³⁷ KAZ, ACA, fasc. 2, br. 15 (MNL OL, DF 256141) (1466.).

³³⁸ Sačuvan samo regest. MHEZ 6, dok. 328, 322.

³³⁹ MHEZ 6, dok. 347, 336.

³⁴⁰ Nazivam ga ovdje Nikola Frankopan iako se počeo nazivati Frankopanom tek od 1426. godine. Vidi: Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankapani* (Zagreb: Izdanje Matice hrvatske, 1901), 16-18. U ispravi stoji „Nikola, knez krčki, senjski, modruški itd.“ (*Nicolaus, comes Vegle, Sennie, Modruse, etc.*).

³⁴¹ MHEZ 5, dok. 273, 357-358.

³⁴² [...] *feria secunda proxima post festum beati Michaelis archangeli proxime preteritum accessimus personaliter ad oppidum castrum Ozol, similiter Ozol dictum, convocatisque ibidem in nostra presencia et personaliter accersitis universis nobilibus dicti castris civibusque et hospitibus ac populis ad ipsum castrum spectantibus, presentibusque etiam honorabilis viris Ladizlao Dubicensi, Gregorio de Bexin et Stephano de Warasd, archidiacionis, et Stephano Farkasii, canonicis predictae ecclesie Zagrabiensis [...].* MHEZ 5, dok. 281, 366-369.

³⁴³ Mikac Prodavić prodao je Ribnik Nikoli Frankopanu 1394. godine, a grad Ozalj Frankopani su dobili u zalog od kralja Sigismunda 1398. godine. Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 189, 191.

³⁴⁴ MHEZ 5, dok. 371, 514.

³⁴⁵ MHEZ 5, dok. 370, 513.

dolazi do sporova između Nikole i Kaptola, da su Nikolini podanici počeli podmirivati dužnu desetinu.

Međutim, Nikolin sin Martin Frankopan prestaje oko 1441. plaćati desetinu s istih spomenutih posjeda – Ozlja i Ribnika. Isto tako, kraljev mandat otkriva da je Martin okupirao i kaptolski posjed Petrovinu koji se nalazio u blizini posjeda Frankopana.³⁴⁶ Vrlo moguće da je Frankopanovo odbijanje plaćanja desetine i neprijateljstvo prema Kaptolu bilo povezano s podupiranjem Elizabete, supruge umrloga Alberta II. Habsburgovca na ugarsko-hrvatskom prijestolju naspram Vladislavu I. Jageloviću.³⁴⁷ Nema sačuvanih izvora o tomu kako su se Martin i Kaptol nagodili, no i u narednim godinama zasigurno dolazi do problema s prikupljanjem desetine s posjeda koji su pripadali Frankopanima jer 1456. godine Kaptol daje kod kralja Ladislava Posmrtnoga prepisati ranije spomenutu ispravu iz 1411. godine koja regulira ubiranje desetina s posjeda krčkih knezova u Podgorju.³⁴⁸ Da se situacija nije stabilizirala odmah dolaskom Matijaša Korvina na prijestolje svjedoči novi spor između Martina Frankopana i Zagrebačkog kaptola. U lipnju 1463. Martin Frankopan šalje molbu papi Piju III. da ga odriješi izopćenja koje je javno proklamirano na temelju odluke Bazelskoga koncila. U molbi je Frankopan negirao da je nekoliko zadnjih godina ostajao dužan Kaptolu zbog neplaćanja desetine.³⁴⁹ Papa je uvažio njegovu molbu i naložio otočkom biskupu da ga odriješi izopćenja, a nešto kasnije donio i presudu u korist Frankopana u vezi desetine.³⁵⁰ Iz jedne druge papinske isprave saznajemo da je papa bio blagonaklon Martinu zbog njegove reputacije „branitelja kršćanstva“ koju je stekao sudjelovanjem u bitkama protiv Osmanlija.³⁵¹ Međutim, tu priča ne završava jer par mjeseci kasnije iste godine, 1463., Matijaš Korvin šalje nalog Požeškom kaptolu da ispita kaptolsku tužbu protiv Martina Frankopana, čiji su podložnici iz utvrde Gradac prema navodima Zagrebačkoga kaptola napali Sisačko vlastelinstvo pritom ubivši i zarobivši nekoliko

³⁴⁶ MHEZ 7, dok. 25 i 27, 20-22.

³⁴⁷ Vidi više: Klaić, *Krčki knezovi Frankopani*, 227-228.

³⁴⁸ MHEZ 7, dok. 274, 293-294.

³⁴⁹ MHEZ 7, dok. 425, 445-446.

³⁵⁰ MHEZ 7, dok. 426, 446-447. i dok. 431, 455-456.

³⁵¹ *Tamen ipsi Capitulum non advertentes, quod prefatus comes adversus hostes christiane fidei, qui regnum Bosne occupaverant et usque partes illas quotidie discurrebant, et ut certa dicti comitis castra et loca fortia ac natura munita capere possint, variis insidiis dictum comitem persequabantur, sed innitentes laborem laboribus et anxietatem anxietatibus dicti comitis adere, confingentesque licet falso, quod ipse comes dictas decimas usurpaverat [...].* MHEZ 7, dok. 432, 456-458 (naglasila P.V.).

kaptolskih podložnika te učinivši štetu veću od 5000 zlatnih forinti.³⁵² Vrlo je skoro Požeški kaptol potvrdio te navode.³⁵³ Nakon ove istrage papinski je sudac Sancius Romero, unatoč prvotnoj papinskoj blagonaklonosti, Martina Frankopana proglasio krivim u prosincu 1463. godine te ga izopćio i osudio na plaćanje odštete, kako zbog nanesene štete Kaptolu na Sisačkom vlastelinstvu tako i zbog neplaćanja desetine posljednjih 6 godina, zbog čega je Kaptol pretrpio štetu veću od 550 ugarskih dukata (*ducatorum hungaricalium*).³⁵⁴ Iduće, 1464. godine, Martin Frankopan i njegova žena Doroteja sastavljaju ispravu u Jastrebarskom, a potom ju daju prepisati i kod Čazmanskoga kaptola. Njome Kaptolu zbog nanesene štete predaju vlasništvo nad utvrdom Gradac pored Hrastovice. Utvrdu će do smrti uživati kao feudalno dobro, a kao census davati svake godine 20 zlatnih forinti. K tomu, za spas svoje duše Kaptolu ostavljaju 2300 ugarskih forinti.³⁵⁵

Kao što je poznato iz ostalih izvora, Martin Frankopan za svoga je života često darivao samostane i Crkvu te je dapače bio dobio nadimak „Pobožni“.³⁵⁶ Nameće se zato pitanje kako to da je u jednom periodu odbijao plaćati desetinu Zagrebačkom kaptolu zbog čega biva i ekskomuniciran. Razlog takvoga ponašanja može se naslutiti iz njegova odnosa prema kralju Matijašu tih godina. Naime, dok je dio obitelji Frankopan podržavao Matijašev dolazak na ugarsko-hrvatsko prijestolje, Martin je bio u onom dijelu obitelji koji je podržavao Habsburgovce. Tek nakon Korvinove krunidbe 1464. godine i Martin počinje otvoreno podržavati Korvina.³⁵⁷ Može se stoga pretpostaviti kako je neplaćanje desetine bilo dobrim dijelom iskazom negiranja autoriteta Zagrebačkom kaptolu, a samim time i Matijašu Korvinu. Osim toga, od 1433. godine Zagrebačkom biskupijom nije upravljao snažni biskup koji bi bio u stanju uspostaviti autoritet u biskupiji. U tom je periodu nastala svojevrsna „ravnoteža moći“ – svoje su kandidate istovremeno pokušavali progurati i plemstvo i kralj i papa i Kaptol. Tek će se imenovanjem Osvalda Túza za zagrebačkoga biskupa 1466. godine, u čemu je glavnu ulogu imao Matijaš Korvin, stvari promijeniti.³⁵⁸

³⁵² MHEZ 7, dok. 428, 452-453.

³⁵³ MHEZ 7, dok. 429, 453-454.

³⁵⁴ MHEZ 7, dok. 433, 458-471.

³⁵⁵ MHEZ 7, dok. 449-442, 504-509. Vidi i ispravu iz travnja 1464. godine u kojoj se Frankopani pred kardinalom Dionizijem Szechy i ostrogonskim nadbiskupom obvezuju isplatiti odštetu Kaptolu. MHEZ 7, dok. 441, 492-493.

³⁵⁶ Grgin, *Počeci rasapa*, 86; Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 239-240, 262, 272.

³⁵⁷ O tomu vidi više: Grgin, *Počeci rasapa*, 83-85, 91; Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 245-250.

³⁵⁸ Vidi više: Mirošević (ur.), *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, 189-205.

Nadalje, u razdoblju prije vladavine Matijaša Korvina, Zagrebački je kaptol vodio dugotrajni spor zbog desetine s jednom plemićkom zajednicom – Klokočanima. Prvi puta o sporu u izvorima doznajemo iz mandata slavonskoga bana Matije Talovca iz 1443. godine kojim ban nalaže županu i sucima Zagrebačke županije da prisile klokočke plemiće (*nobiles de Klokoč*) platiti desetinu Zagrebačkom kaptolu koju nisu uplaćivali zadnje četiri godine.³⁵⁹ Dvije godine kasnije isto županu i sucima nalaže tadašnji ban Fridrik Celjski.³⁶⁰ Budući da su Klokočani ustrajali u nedavanju desetine, biskup Benedikt *de Zolio* osuđuje ih na ekskomunikaciju ako u narednom razdoblju ne plate desetinu, a ako niti izopćenje neće biti učinkovito, prepušta ih svjetovnoj pravdi, odnosno kazni Fridrika i Ulrika Celjskog.³⁶¹ Da je doista došlo do izopćenja govori isprava iz siječnja 1446. prema kojoj javni bilježnik zapisuje svjedočanstvo župnika Benedikta iz Rače koji je javno proglasio izopćenje na temelju Benediktove odredbe.³⁶² Slavonski ban Ulrik Celjski nakon Benediktove presude o izopćenju nalaže podžupanima i sucima Križevačke županije da obave istragu u vezi desetine koju prema kaptolskim navodima duguju Klokočani.³⁶³ Izgleda kako je istraga završila u korist Zagrebačkoga kaptola jer u travnju 1447. godine gubernator Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva Ivan Hunyadi šalje mandat Klokočanima, na zahtjev knezova i banova Celjskih te biskupa Benedikta, da plate desetinu.³⁶⁴ Tek nakon toga zagrebački župani i suci utanačuju s Klokočanima kako će ponovno početi plaćati desetinu, a za onu koju duguju Kaptolu platiti 700 zlatnih forinti u četiri obroka.³⁶⁵ Kad je došlo vrijeme u studenom 1447. i travnju 1448. da uplate prva dva obroka, Klokočani su se pred zagrebačkim županom ispričali osmanskim napadima i štetama koje su tom prilikom pretrpjeli.³⁶⁶ Ipak do kolovoza 1452. godine isplatili su sve na što ih je bio osudio gorički arhiđakon Jakob, pri čemu dio isplate nije bio u novcu, već u skupocjenom posuđu.³⁶⁷ Osim što je slabljenje kraljevske vlasti i biskupova autoriteta u tome razdoblju bio mogući razlog neplaćanja desetine od strane Klokočana, treba svakako uzeti u

³⁵⁹ MHEZ 7, dok. 39, 35-36.

³⁶⁰ MHEZ 7, dok. 57, 51. Vidi i dok. 58, 51-52. u kojem Fridrik Celjski prepisuje ispravu Hermana Celjskog iz 1423. godine koja potvrđuje kaptolsko pravo na desetinu iz Klokoča.

³⁶¹ MHEZ 7, dok. 59, 52-59.

³⁶² MHEZ 7, dok. 65, 66-67.

³⁶³ MHEZ 7, dok. 62, 60-61.

³⁶⁴ MHEZ 7, dok. 90, 93-94; dok. 94, 95.

³⁶⁵ MHEZ 7, dok. 103, 106-107.

³⁶⁶ MHEZ 7, dok. 139, 140-141.

³⁶⁷ [...] *quandam cuppam nostram argenteam deauratam simul cum coopertorio eius similiter argenteo deaurato* [...]. MHEZ 7, dok. 217, 223-224.

obzir da su se Klokočani nalazili kod Kladuše te od 1440-ih godina bili podložniji osmanskim napadima, što posebice dolazi do izražaja krajem 1450-ih i početkom 1460.³⁶⁸ Naime, 1457. godine Ladislav Posmrtni nalaže slavonskom banu, podbanu i plemićkim sucima Zagrebačke županije da prisile slavonsko plemstvo, a posebice Klokočane platiti crkvenu desetinu koju duguju Zagrebačkom kaptolu.³⁶⁹ Međutim, u kolovozu 1458. godine Kaptol iznova regulira, odnosno umanjuje davanje desetine od strane Klokočana jer su im Osmanlije neprestance nanosili štetu na posjedima.³⁷⁰

U vrijeme Ladislava Posmrtnog Kaptol je također 1450. godine na Bazelskom koncilu pokrenuo spor oko desetine s pavlinima u Glogovnici.³⁷¹ Sljedeće je godine papa Nikola V. spor prenio na ostrogonskoga nadbiskupa.³⁷² Iako je spor bio riješen u korist Kaptola 1452. godine, komendator glogovničke prepoziture Pavao Hunyadi osporavao je to rješenje.³⁷³ Deset godina kasnije pavlini u Kamenskom osporili su odluku cistercitskog opata sv. Marije koji je također spor oko desetine riješio u korist Zagrebačkoga kaptola.³⁷⁴ Nisam naišla na isprve koje pokazuju kako su sporovi s pavlinima završili, no zasigurno su i ti oni bili povezani sa slabljenjem autoriteta Zagrebačke biskupije u ovom periodu.

3.3. Zagrebački kaptol i crkvena desetina 1466.-1526. godine

Prethodno potpoglavlje pokazalo je u kojoj je mjeri prikupljanje crkvene desetine bilo uzurpirano u razdoblju nakon biskupa Ivana Albena (1421.-1433.). Situacija se nije poboljšala ni nakon što Matijaš Korvin postaje ugarsko-hrvatski kralj jer Matijaš ne intervenira odmah u Zagrebačkoj biskupiji. Sasvim jednako kao i njegovi moćni prethodnici, posebice Sigismund Luksemburški, i Matijaš Korvin uspostavlja postupno kontrolu nad svim važnijim crkvenim imenovanjima u

³⁶⁸ Više o Klokočanima: Bruno Škrebliin, „Pripadnici plemićke zajednice iz Klokoča na zagrebačkom Gradecu u 15. stoljeću: Primjer uloge sitnoga plemstva u formiranju urbanih elita“, u *Ascendere historiam: Zbornik u čast Milana Kruheka*, ur. Marija Karbić *et al.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014), 68-70.

³⁶⁹ MHEZ 7, dok. 301, 320-321.

³⁷⁰ MHEZ 7, dok. 354-355, 378-380.

³⁷¹ MHEZ 7, dok. 177, 183-184. Samo regist isprave sačuvan.

³⁷² MHEZ 7, dok. 195, 202-203.

³⁷³ MHEZ 7, dok. 219, 231-232.

³⁷⁴ MHEZ 7, dok. 420, 440-441 i dok. 422, 442-443.

Ugarsko-hrvatskom Kraljevstvu. Pri tomu je na ta mjesta instalirao osobe u koje je imao potpuno povjerenje.³⁷⁵ Jedna od njih bio je i Osvald Túz.

Osvald Túz bio je rođak Ivana Túza, osobe koja je kratko vrijeme obnašala poziciju Matijaševa prvog državnog rizničara (*thesaurarius*) 1458. godine. Od 1465. do 1470. Ivan Túz djelovao je u svojstvu magistra konjušnika (*magister ianitorum regalium*), a bio je upućen i u to što se događalo u Zagrebu jer je njegov familijar, Ivan *Marathy* zabilježen kao osoba koja je skupljala tridesetnicu na Gradecu u kolovozu 1465. godine.³⁷⁶ Ivan Túz tako je mogao uputiti Osvalda u lokalne prilike. Osvald Túz imenovan je zagrebačkim biskupom u travnju 1466. godine nakon jednogodišnje prepiske s papom i drugim potencijalnim kandidatima.³⁷⁷ Također imenovan je zagrebačkim biskupom iako još nije bio dosegao dob od 35 godina kada prema kanonskom pravu može biti imenovan.³⁷⁸ Razlog zašto se Matijaš 1465. godine intenzivnije uključio u uređivanje prilika u Zagrebačkoj biskupiji vjerojatno je taj što je prije daljnjih političkih akcija vezanih uz Sveto Rimsko Carstvo trebao osigurati granično područje s Osmanlijama.³⁷⁹

Još prije nego dolazi u Zagreb u drugoj polovici 1467. godine, Osvald iz Budima počinje krojiti politiku koju će voditi u biskupiji s visokim, ali uzurpiranim prihodima.³⁸⁰ Koliko je loša bila situacija ilustrira primjerice isprava vicebana Ladislava Hermana de Greben iz svibnja 1467. godine. U toj ispravi plemstvo Turopolja uopće negira Kaptolu pravo na pobiranje desetine (*quod domini canonici ecclesie Zagrabiensis decimas contra iura et libertates ipsorum nobilium super ipsos et a propriis capitibus ipsorum exigere vellent*) te također otkriva da je mnogo plemića umrlo pod interdiktom koji je nad njima bio proglasio Kaptol zbog neplaćanja

³⁷⁵ Pál Engel, *The Realm of St. Stephen*, 311-312; András Kubinyi, *Matthias Rex* (Budapest: Balassi Kiadó, 2008), 7-22.

³⁷⁶ [...] *quomodo nobilis vir Johannes Marathy, familiaris magnifici Johannis Thwzy de Laak, janitorum regalium magistri, per eundem Johannem Thwzy iuxta litteratorium mandatum regie serenitatis, qui ipsam civitatem [civitas montis Grecensis] ad manus regias occupasset, in eadem civitate ad exigendam tricesimam constitutes* [...]. MCZ 2, dok. 247, 305. O službama Ivana Túza vidi: Norbert C. Tóth, Richárd Horváth, *et al.*, *Magyarország világi archontológiája 1458-1526*, vol 1, *Főpapok és bárók* [Svjetoovna arhontologija Ugarske, 1458-1526, vol 1, prelati i baruni] (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016), 108, 128.

³⁷⁷ MVH 6, dok. 23, 42, 43; dok. 52, 73.

³⁷⁸ Stjepan Razum, „Osvald Thuz od Sv. Ladislava“, u *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, ur. Franko Mirošević *et al.* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 209.

³⁷⁹ Engel, *The Realm of St. Stephen*, 302-304. [...] *tum quia castra ipsa insultibus Turcorum vicina sunt, tum vero, quod multis adhuc turbationibus manent obnoxia* [...]. MVH 6, dok. 23, 43. O Korvinovim vojnim akcijama u Bosni protiv Osmanlija: Engel, *The Realm of St. Stephen*, 301.

³⁸⁰ Usp. s prihodima u drugim ugarskim biskupijama: E. Fügedi, „Hungarian Bishops in the Fifteenth Century: (Some Statistical Observations)“, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 11, br. 1/4 (1965): 390.

desetine.³⁸¹ Tako četiri mjeseca nakon Osvaldova imenovanja za biskupa, 9. kolovoza 1466. Matijaš Korvin na Osvaldov zahtjev izdaje ispravu kojom potvrđuje ranije isprave svojih prethodnika o pobiranju desetine, a sve se te ranije isprave referiraju na Mikčevu ispravu iz 1328. godine.³⁸² Osvaldu je međutim bilo jasno da ova Matijaševa isprava neće biti dovoljna kako bi se uspostavio red u biskupiji pa počinje voditi „rat“ zbog prikupljanja crkvene desetine na dva fronta. Osvald se, naime, i s klericima i s laicima, odnosno plemićima morao izboriti za to pravo. U ožujku 1467., također iz Budima, Osvald šalje poziv svim višim klericima u Zagrebačkoj biskupiji da prisustvuju crkvenoj sinodi (*synodali congregationi*) za mjesec dana, s ciljem reformiranja Zagrebačke crkve (*status ecclesiarum et persone ecclesiastice reformatur*).³⁸³ S obzirom na to da je Osvald ove akcije provodio iz Budima, može se pretpostaviti da su ga savjetovali članovi kraljevskoga vijeća ili čak kralj kojemu je, kao što je već naznačeno, bilo stalo da preko Osvalda vrati kontrolu u biskupiji. Prema sačuvanim dekretima, Matijaš je, naime, na kraljevskom vijeću sa svojim savjetnicima diskutirao i o pobiranju desetine.³⁸⁴ U tomu je ponovno slijedio svoga prethodnika Sigismunda koji je općenito prvi ugarsko-hrvatski kralj koji kraljevskim dekretima detaljnije regulira pobiranje crkvene desetine u Kraljevstvu.³⁸⁵ Na to da je spomenuta sinoda bila pomno planirana upućuje i činjenica da je Osvald imitirao praksu organiziranja sinoda iz doba zagrebačkih biskupa u Sigismundovo vrijeme – Eberharda i Ivana Albena. Sačuvana je, naime, isprava iz 1431. godine koja svjedoči o sinodi organiziranoj u vrijeme Ivana Albena kako bi se donijela presuda u vezi miraza plemkinje Elene, supruge Ivana *de Chawa* i udovice Ivana *de Komor*.³⁸⁶ Svrha Osvaldove sinode nije bila

³⁸¹ [...] *in quo interdicto multi ex dictis nobilibus de hac vita decesserunt, et extra sacrum locum sepulti* [sunt] [...]. MHNC 2, dok. 2, 2.

³⁸² [...] *quod fidelis noster dilectus reuerendus in Christo pater dominus Osualdus episcopus ecclesie Zagrabiensis nostrum ueniens in conspectum exhibuit nobis quasdam duas litteras, primas scilicet condam serenissimi principis domini Lodouici similiter Regis Hungarie etc. predecessoris nostri, priori duplici sigillo suo in pendenti confectas et tandem sub duplici ultimo sigillo suo iuxta duplex prius sigillum suum appenso cum quadam subscriptione que ut infra patebit sic incipit: Ad perpetuam rei memoriam ect. confirmatas secundas uero condam similiter serenissimi principis domini Sigismundi Romanorum et consimiliter Hungarie etc. regis predecessoris nostri sub secundo duplici sigillo suo similiter in pendenti confectas ambas uidelicet certarum aliarum litterarum super modo solucionis decimarum dicte ecclesie Zagrabiensis emanatum tenores confirmatiue in se habentes tenorum infrascriptorum*. KAZ, ACA, fasc. 2, br. 15 (MNL OL, DF 256141).

³⁸³ MCZ 2, dok. 253, 310-312.

³⁸⁴ Bak, *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, br. 24, 691, 700.

³⁸⁵ Vidi Sigismundove dekrete iz 1397. godine u: Bak, *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, br. 66-86, 331; i 1411. godine: br. 5-6, 393-394; 1435. godine: br. 7, 475, br. 19, 482.

³⁸⁶ MNL OL, DL 12420. Prema Janku Barleu, praksa organiziranja sinoda u srednjem vijeku zapravo nije bila tako učestala. Vidi: Janko Barle, *Naše diecezanske sinode* (Zagreb: Hrvatsko katoličko tiskovno društvo, 1913), 157-164.

crkveni sud, no to je itekako bio učinkoviti način ponovne uspostave autoriteta u biskupiji. Osim toga, Matijaš je istovremeno spomenutoga Osvaldova rođaka Ivana Túza imenovao banom Hrvatske, Dalmacije i Bosne 1466., moguće kako bi bio potpora Osvaldu.³⁸⁷ Tu pretpostavku dodatno podupire činjenica da je Ivan Túz vjerojatno od toga razdoblja držao Medvedgrad u zalogu od kralja Matijaša.³⁸⁸ Uz Ivanovu potporu na Medvedgradu, Osvald je bio dovoljno moćan ponovno uspostaviti kontrolu nad Slavonijom.

Osvald u travnju iste godine, 1467., šalje novo pismo kojim odgađa sinodu za još mjesec dana, navodno zbog poslova koje je bio dužan kralju.³⁸⁹ U tome drugom pismu Osvald ne poziva više klerike dobrovoljno da prisustvuju sinodi, već im prijeti kaznom izopćenja ako učine suprotno. Drugo se pismo također zasebno obraća i rektorima župa. Sinodu koja se održala 9. svibnja 1467. godine Ivan Krstitelj Tkalčić prozvao je pomalo dramatično „krvavom sinodom“.³⁹⁰ O tomu kako je protekla saznajemo iz pisma koje su župnici poslali papi Pavlu II. (1464.-1471.). Prema onome što su oni iznijeli sinodom je predsjedao győrski biskup Stjepan te naložio laicima da ga nadgledaju. Laike su župnici prozvali „tiranima“ (*non tyrones sed tyranos in villipendium ac oppressionem tocius cleri in medium nostri destinavit*), a radi se o svjetovnom vikaru Petru iz Gudovca, vicebanu Ladislavu iz Grebena, Grguru *de Fodorowcz*, Antoniju *Kopnyncz*, Petru *de Bykzhad*, Janku *de Miketyncz*, Jurju *Briga*, Hermanu *de Chawa* i Jurju Sušici.³⁹¹ Župnici nadalje kažu u pismu da su navedeni „tirani“ poslali svoju pratnju u potragu za onim svećenicima koji nisu prisustvovali sinodi te da su opljačkali prazne kuće onih koji jesu sudjelovali. Zadnji su dan, također prema navodima župnika, laici napali klerike kada su ovi htjeli zatvoriti vrata katedrale gdje se odvijala sinoda.³⁹² Nazivajući se siromašnima i potlačenima (*nos pauperes et opr essi plebani*) župnici zahtijevaju u pismu od pape da intervenira

³⁸⁷ Ivan Túz bio je ban Hrvatske, Dalmacije i Bosne od 1466 do 1468. Norbert C. Tóth, et al., *Magyarország világi archontológiája*, 108.

³⁸⁸ O tomu saznajemo samo posredno iz isprave iz 1481. godine. Vidi: Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, 157. Vidi i ispravu iz 1472. koja dokazuje da je Ivan Túz u najkasnije od te godine svakako upravljao Medvedgradom: MCZ 2, dok. 280, 347.

³⁸⁹ [...] *tamen pluribus et arduis negociis nunc occurrentibus despensandis apud maiestatem regiam de suo mandato longiori quam sperabimus tempore nessesse habuimus occupari* [...]. Cijelo pismo vidi u MCZ 2, dok. 254, 312-313.

³⁹⁰ Razum, „Osvald Thuz od Sv. Ladislava“, 213.

³⁹¹ MCZ 2, dok. 256, 314-315.

³⁹² MCZ 2, dok. 256, 315-316.

u odluke donesene na toj sinodi. Radi se prije svega o nametanju novih crkvenih daća, tzv. *caritativum subsidium* i desetine.³⁹³

Stjepan Razum pronašao je u Vatikanskom arhivu dokument koji pokazuje da su se Osvald i župnici nastavili sporiti oko tih istih desetina bar do 1471. godine.³⁹⁴ U Kaptolskom pak arhivu sačuvan je dugotrajan spor koji je biskup vodio sa župnikom iz Komarnice u vezi crkvene desetine.³⁹⁵ Dakle, ono što se može zaključiti, a što je i Razumov zaključak, jest da je stvarni Osvaldov cilj sinode bio vratiti praksu prikupljanja desetine od župnika u biskupsku menzu, iako su župnici tvrdili da ta desetina njima pripada po starom pravu: *de iure et approbata antiqua consuetudine provenientes*.³⁹⁶ Izgleda, naime, da su župnici prisvojili istu u razdoblju dok je biskupska vlast bila oslabljena. Ono što znamo iz drugih izvora svjedoči o tomu da su župnici uglavnom bili dužni plaćati desetinu biskupu i Kaptolu.³⁹⁷ Župnici su imali pravo na porez u prirodinama ili novcu, koji se razlikovao od desetine. To naprimjer potvrđuje isprava iz 1366. koja govori o osnivanju nove župe u Turopolju.³⁹⁸ Potvrđuje to i pismo topličkoga župnika župe sv. Martina iz 1484. godine Zagrebačkom kaptolu. U tome pismu župnik priopćava Kaptolu na koji bi način trebalo regulirati davanje poreza župi od strane župljana, pri čemu taj porez naziva *sapo*.³⁹⁹ Godine pak 1440. Rimski je kurija primjerice presudila u korist Kaptola u vezi prikupljanja desetine nekih župa u Zagorju (prvenstveno krapinske, pregradske, loborske).⁴⁰⁰

³⁹³ *Decimas insuper colonorum et inquilinorum nostrorum nobis de iure et approbata antiqua consuetudine provenientes, abstrahentes, mense ipsius domini Osvaldi episcopi occupantes appropriaverunt, aliasque novitates, proprie tamen abusiones, inveniunt, nos et universos clericos gravant et turbant [...].* MCZ 2, dok. 256, 317. Pismo je parafrazirano i u Razum, „Osvald Thuz od Sv. Ladislava“, 210-212.

³⁹⁴ Razum, „Osvald Thuz od Sv. Ladislava“, 212.

³⁹⁵ Vidi primjerice: KAZ, ACA, fasc. 5, br. 53: DF 256237 (23.3.1479.); DF 256240 (28.5.1479.); DF 256249 (27.8.1479.). Vidi i: Stjepan Razum, *Osvaldo Thuz de Szentlászló veseovo di Zagabria, 1466-1499.*, doktorski rad (Rim – Zagreb, Facultas Historiae Ecclesiasticae Pontificiae Universitatis Gregoriana, 1995), 293-295.

³⁹⁶ MCZ 2, dok. 256 in MCZ 2, 317; Stjepan Razum, „Osvald Thuz od Sv. Ladislava“, 212.

³⁹⁷ U srednjovjekovnoj Ugarskoj također je bila takva praksa. Vidi László Koszta, „Conclusions drawn from the Prosopographic Analysis of the Canons belonging to the Cathedral Chapters of Medieval Hungary (1200-1350)“, u *Carreiras Eclesiásticas no Occidente Cristão (séc XII-XIV). Ecclesiastical Carrers in Western Christianity (12th-14th c.)*, ur. Ana Maria Jorge, Hermínia Vilar i Maria João Branco (Lisabon: Centro de estudos de história religiosa Universidade católica Portuguesa, 2007), 19.

³⁹⁸ [...] *facti et usque ad hec tempora in dicta ecclesia et diocese Zagradiensi inviolabiter obseruati, in quo continetur, quod ecclesia parochialis centum cubulos seu saponem blade uel eciam parochianos populous habens deberet contentari [...].* CD 13, dok. 383, 528-530. Prenosi i H. F. Schmid u „Die Grundzuge und Grundlagen der Entwicklung des kirchliche Zehnnrechts auf kroatischem Boden während des Mittelalters“, *Šišićev zbornik* (Zagreb: Tiskara C. Albrecht, 1929), 443.

³⁹⁹ *Primo dico, quod illa ecclesia non habuit certum saponem neque potui rescire quo devenisset. Sed postquam dominationes vestre eisdem commiserunt, repererunt quendam maium et destructum, ymo dico suspectum et iniquum, propter has duas rationes precipue: primo quia omnes parochiani vicini solvunt curatum [...] per integrum chorum, sapo vero ipsorum, ut apparet, non facit nisi medium chorum et paulo plus; secundo, quia illa*

Iznimke su međutim mogle postojati. Jedna od njih bila je recimo župa Nova Ves osnovana 1347. godine.⁴⁰¹ Ta je župa uživala poseban status jer su njezini župnici uglavnom bili i zagrebački kanonici. Iznimka je bila i župa u Krapini. Godine 1495. zabilježen je ugovor između Kaptola i krapinskoga župnika. Tim ugovorom Kaptol i krapinski župnik dogovaraju da isti 8. siječnja (*in festo Circumcisionis domini*) plaća u ime desetine 10 crnih bečkih marki (*decem marcarum nigrorum Viennensium*).⁴⁰² To je pak bilo samo ponavljanje ugovora od prije 40-ak godina, iz 1451.⁴⁰³ Plaćanje fiksne svote za desetinu, odnosno davanje desetine u zakup nije bila uobičajena praksa Zagrebačkoga kaptola. U slučaju krapinskoga župnika Kaptol je morao popustiti jer je krapinski župnik neko vrijeme početkom 15. stoljeća odbijao u potpunosti plaćati desetinu.⁴⁰⁴ Izgleda da su i župe u bekšinskom arhiđakontu zadržavale svoju desetinu na što upućuje papinska isprava iz 1374. godine kojom je papa Grgur XI. naložio istragu u vezi desetine od župa nakon što su mu se bekšinski župnici žalili.⁴⁰⁵ Da su neke župe pod kaptolskom jurisdikcijom u doba slabe biskupske vlasti prisvojile desetinu od Kaptola svjedoči isprava iz 1461. godine. Isprava bilježi da je te godine opat cistercitskoga samostana sv. Marije u Zagrebu dao ekskomunicirati rektore župa sv. Emerika i sv. Antonija jer se nisu odazvali suđenju zbog prisvajanja crkvene desetine.⁴⁰⁶

Jedan pak slučaj upućuje na to da su prebendari i Kaptol u drugoj polovici 15. stoljeća desetinu od nekih župa iz Moravče prisvojili za sebe.⁴⁰⁷ Još naime 1414. godine biskup Eberhard darovao je prihode od desetine koji su pripadali biskupskoj menzi iz distrikta Moravče prebendarima Zagrebačkoga kaptola, dok su ostatak uživali Zagrebački kaptol, te još posebno

<pl>ebs sepius caruit plebano per medium annum et ultra, potuerunt facere saponem ut eisdem placuit. Ideo peto vestras dominaciones ut facere velletis hanc gratiam cum illa ecclesia, quod solverent ut etiam vicini ipsorum solvunt plebanis suis, per chorum unum. Et si eosdem vultis interim gravare, tunc peto quod solverent cum saponem regni istius. Filipan, *Varaždinske Toplice i naselja*, dok. 34, 125-126. Vidi i nastavak dokumenta. Naglasila P.V.

⁴⁰⁰ MHEZ 6, dok. 522, 556-557 i dok. 565, 617-618.

⁴⁰¹ CD 11, dok. 293, 387.

⁴⁰² Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 69, 73.

⁴⁰³ MHEZ 7, dok. 199, 207.

⁴⁰⁴ Vidi isprave iz 1418. i 1420. godine: MHEZ 5, dok. 404, 553-554; dok. 454, 604-607; i iz 1426. godine: MHEZ 7, dok. 186, 208-210. Krapinski je župnik i na samom početku 14. stoljeća, 1311. godine, odbijao plaćati desetinu tvrdeći da je imao za to papinsku potvrdu, ali je prema njegovim tvrdnjama u tome trenutku bila izgubljena: MHEZ 2, gl. 59, dio 1., 59.

⁴⁰⁵ CD 15, dok. 6, 9-10.

⁴⁰⁶ MCZ 2, dok. 220, 280.

⁴⁰⁷ Jedan manji dio isprava vezanih uz ovaj slučaj objavljen je u Josip Adamček, *et al.*, „Seljačke bune XV – XVIII stoljeća (građa)“, *Arhivski vjesnik* 16, br. 1 (1973): 25-30.

kantor i rektor župe sv. Ivana Krstitelja u Novoj Vesi.⁴⁰⁸ Pedesetak godine kasnije, 1468. godine Zagrebački kaptol darovao je prebendarima i one prihode od desetine koji su njima pripadali, izuzevši prihode koji su išli kantu i rektoru sv. Ivana.⁴⁰⁹ Nakon te kaptolske odluke dolazi do sporova između prebendara i rektora župe sv. Trojstva iz Moravča te drugih klerika i laika zbog neplaćanja desetine. Prebendari o tomu iznose žalbu pred papinskom Kurijom 1469. godine, no nisam naišla na daljnje izvore koji govore o tomu kako taj spor završava.⁴¹⁰ Problem neplaćanja desetine iz Moravča pojavljuje se ponovno 1484. godine kada je spor prenesen na ostrogonskoga nadbiskupa.⁴¹¹ Kako je taj slučaj završio također ne znamo, no vjerojatno ne posve uspješno jer se 1488. godine plemić iz Moravča Ivan *de Pezerya* pojavljuje po drugi puta kao protagonist u sporu s prebendarima Zagrebačkoga kaptola, kantorom i rektorom sv. Ivana Krstitelja.⁴¹² Dvadesetak godina nakon toga, u vremenu kralja Vladislava II. Jagelovića i biskupa Luke (1500.-1510.), intenzivira se sporenje između Kaptola i Moravčana o čemu je sačuvano mnogo isprava. Početkom 1506. godine zagrebački kantor, rektor župe sv. Ivana Krstitelja u Novoj Vesi te ujedno zagrebački kanonik, i prebendari Zagrebačkoga kaptola optužuju rektora župe sv. Trojstva u Moravči da im je prestao plaćati dužnu desetinu zbog čega ga čazmanski prepozit i zagrebački vikar Andrej poziva pred crkveni sud.⁴¹³ Patroni župe sv. Trojstva, Ivan *de Pezerio*, i plemići Andrej *litteratus de Borizlowcz*, Stjepan Kaznar, Juraj Kortol iz Glavnice i Ivan Bartasarić, međutim, pred kraljem Vladislavom iznose drugačiju verziju priče, optužujući kantora i prebendare da su oni ti koji su uzurpirali desetinu.⁴¹⁴ Isto se tvrdi i u jednoj nedatiranoj ispravi sastavljenoj 1508. ili 1509. godine u Rimu od strane rektora župe sv. Trojstva, vjerojatno u procesu iznošenja žalbe Rimskoj kuriji. Rektori župe sv. Trojstva u toj ispravi vele da su prije nekih 50-ak godina plemići iz Moravča i drugi pojedinci darovali župi sv. Trojstva posjede, pod

⁴⁰⁸ [...] *integraliter dictis fratribus nostris de capitulo zagrabiensi ac cantori dicte ecclesie nostre dinoscitur pertinere, nobis proveniens, excepta tercia parte eiusdem porcionis nostre decimarum ipsarum, quam dudum deputavimus plebano ecclesie sancti Johannis baptiste de Villa nova dictorum fratrum nostrorum de capitulo [...]* ad usum et commodum prebendariorum eiusdem ecclesie nostre duximus deputandum [...]. MCZ 2, dok. 19, 17-19.

⁴⁰⁹ MCZ 2, dok. 262, 323-324.

⁴¹⁰ KAZ, ACA, fasc. 110, br. 7 (DF 257126). Sama je isprava iz 1508. godine, no na prvom foliju prepisana je isprava iz 1469.

⁴¹¹ KAZ, ACA, fasc. 5, br. 46 (DF 256222).

⁴¹² KAZ, ACA, fasc. 108, br. 24 (DF 257083).

⁴¹³ KAZ, ACA, fasc. 109, br. 36 (DF 257115); KAZ, ACA, fasc. 109, br. 37 (DF 257116).

⁴¹⁴ KAZ, ACA, fasc. 109, br. 38 (DF 257117). Vidi i KAZ, ACA, fasc. 109, br. 41 (DF 257119); fasc. 109, br. 31 (DF 257111).

uvjetom da ista ubire od darovanih posjeda desetinu.⁴¹⁵ Tijekom započetoga procesa suđenja u vezi desetine iz toga distrikta, sami su župljani prestali plaćati desetinu zbog čega im je zagrebački prepozit početkom veljače 1507. godine zaprijetio ekskomunikacijom.⁴¹⁶ Budući da su to nastavili činiti, prepozit ih je doista dao izopćiti sljedeće godine.⁴¹⁷ Spor se međutim nastavio i dodatno zakomplicirao kada su 1509. godine dvojica župnika iz Moravče proglasili izopćenje ništetnim, a papa Julije II. poništio njihovu odluku, čime je ekskomunikacija i dalje vrijedila.⁴¹⁸ Kad više nisu imali drugih opcija, 1510. pred predstavnicima Gradeca kao svjedocima, Zagrebački kaptol i stanovnici općine Moravče sklopili su dogovor da će u budućnosti nastaviti regularno plaćati desetinu Zagrebačkom kaptolu sa svojih vinograda, kako postojećih tako i novo-zasađenih.⁴¹⁹ Odriješeni od ekskomunikacije bili su tek 8 godina kasnije.⁴²⁰

Vraćajući se sad opet na biskupa Osvalda i njegovu politiku ponovne uspostave pobiranja crkvene desetine u biskupiji, sve upućuje na to da se Osvald nije namjerno pojavio na sinodi kako bi učinak njegove nove odredbe o desetine bio snažniji. A osim što se oko toga nadmetao s klericima, još je više problema imao s laicima. U lipnju 1467. dok još nije počeo rezidirati u

⁴¹⁵ [...] *nobilis proinde parochialis ecclesie sancte Trinitatis in districtu Marocha Zagrabiensis diocesis videlizet Johannes Hans dictus de Glawnicha, Janko Chaak de eadem, Georgius filius Stephani Screpiloych de Nyakafaroch, alter Georgius de eadem, Stephanus Mirostkouych de Adamowch, Blasius Zagorchych de Glawnicha, parochiales ecclesie sancte Trinitatis in districtu Maroucha Zagrabiensis diocesis, et nonnulli alii proinde dicte ecclesie siue eorum predecessores nonnullas terras de propriis terris ad curiam ipsorum nobilium oratorum spectantium dicte parochiali ecclesie et nobis dotis dedissent et donassent in augmentum et elemosinam dominorum officiorum et celebrationum in dicta ecclesia pro refrigrio eorundem predecessorum animarum hac condicione adiecta, quod ipsa ecclesia decimas ab ipsis dictam terram colentibus perciperent et leuarent* [...] KAZ, ACA, fasc. 110, br. 16 (DF 257133). Naglasila P. V.

⁴¹⁶ [...] *qualiter essent nonnulli et quamplures vtriusque sexus populares homines parochiani vestro, qui decimas deo debita et eisdem dominis prebendariis prouenientium et dicari solitas soluere et eisdem decimatoribus administrare nollent et contumaciter recusarent in detrimentum salutis animarum suarum* [...] KAZ, ACA, fasc. 110, br. 1 (DF 257120). O procesu suđenja između Zagrebačkoga kaptola i župnika u Moravči: KAZ, ACA, fasc. 101, br. 2 (DF 257121) (10.6.1507.); fasc. 101, br. 4 (DF 257123) (10.6.1507.); fasc. 110, br. 19 (DF 257136); fasc. 109, br. 31 (DF 257111).

⁴¹⁷ KAZ, ACA, fasc. 5, br. 48 (DF 256224) (30.6.1508.). Vidi i: KAZ, ACA, fasc. 110, br. 15 (DF 257132); fasc. 110, br. 9 (DF 257127) (14.4.1508.); fasc. 110, br. 10 (DF 257128) (23.8.1508.). Nedatirana isprava popisuje stanovnike koji su ekskomunicirani: KAZ, ACA, fasc. 109, br. 5 (DF 257088).

⁴¹⁸ KAZ, ACA, fasc. 110, br. 11 (DF 257129) (1.12.1508.); KAZ, ACA, fasc. 110, br. 21 (DF 257138) (7.11.1509.). U jednom trenutku župnici iz Moravče žalili su se Rimskoj kuriji: KAZ, ACA, fasc. 110, br. 18 (DF 257135) (15.5.1509.); fasc. 110, br. 14 (DF 257131).

⁴¹⁹ KAZ, ACA, fasc. 110, br. 26 (DF 257143) (15.5.1510.); fasc. 110, br. 25 (DF 257142); fasc. 110, br. 22 (DF 257139).

⁴²⁰ Vidi ispravu od 2. prosinca 1518.: KAZ, ACA, fasc. 5, br. 50 (DF 256226). Bilo je ipak pojedinaca koji su naknadno izopćeni zbog neplaćanja desetine. Vidi nedatiranu ispravu, nastalu o. 1523.-1526.: KAZ, ACA, fasc. 5, br. 47 (DF 256223).

Zagrebačkoj biskupiji, Osvald iz Budima šalje mandat slavonskom plemstvu u kojem im prijeti izopćenjem ako ne plate desetinu na vrijeme.⁴²¹ Ovo duhovno oružje upereno protiv svjetovnjaka u slučaju velike ekskomunikacije i anateme za pojedinca značilo je skoro potpuno isključivanje iz društvene zajednice. Onoga tko je teže ekskomuniciran drugi su kršćani trebali izbjegavati jer su u slučaju kontakta s izopćenim osobama i sami bili podložni kazni lakše ekskomunikacije.⁴²² Kako ustvrđuje grupa autora u studiji „Sacred Trust“ izopćenje je bilo jedno od najmoćnijih mehanizama kojim je Crkva raspolagala kako bi održavala svoju neprikosnovenu poziciju u definiranju vjerske dogme.⁴²³ Prema crkvenim dekretima u slučaju ekskomunikacije vlastelina njihovi vazali bili su oslobođeni poštivanja obveze vjernosti, iako je pitanje koliko je to u praksi provođeno.⁴²⁴ Isprava iz 1510. koja registrira dogovor Kaptola i stanovnika iz Moravča u vezi pobiranja desetine kaže kako stanovnici iz Moravča nakon ekskomunikacije nisu imali pravo na crkveni pokop što ih je vjerojatno posebno pogađalo.⁴²⁵ Samo proglašenje ekskomunikacije pojedinaca ili grupe javno je uzastopno proglašavano na svetim misama uz elaborirani ritual zbog čega je bilo praćeno osjećajem srama. Taj je ritual uključivao zvonjavu, gašenje svijeća i čitanje imena ekskomuniciranih naglas na nedjeljnim misama.⁴²⁶ Da su se pojedinci doista pribojavali ove kazne svjedoči opet primjer iz Moravča jer su ubrzo nakon izopćenja tamošnji stanovnici postigli dogovor s Kaptolom. Iz godine pak 1467. sačuvana je isprava Zagrebačkoga kaptola sastavljena na zahtjev Valentina Blažekovića (*Valentini Blasekowych*), Ivana Jakopovića (*Iwani Yakopowych*) i Pavla Stefoića (*Pauli Steffoych*) iz sela *Cheska Obres* pored Lukavca. Ovi Turopoljci obećali su u svoje ime i ime ostalih stanovnika spomenutoga sela da će biskupu Osvaldu početi plaćati dužnu desetinu, a na to ih je potaknuo crkveni interdikt koji je biskup

⁴²¹ MNL OL, DL 88448 (13.6.1467.).

⁴²² U slučaju lakše ekskomunikacije pojedinci nisu smjeli prisustvovati liturgiji i primati sakramente, a u slučaju teže ekskomunikacije zabranjivao im se svaki društveni kontakt s ostatkom zajednice. Elisabeth Vodola, *Excommunication in the Middle Ages* (Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1986), 29, 36. Vidi u izvorima: *Preterea omnes Christi fideles ne cum eisdem excommunicationis ni seruiendo, loquendo, stando, eundo, (...), salutando, hospitando, comedendo, bibendo, moliendo, coquendo, emendo, vendendo, (...), aquam vel ignem ministrando aut aliquo humanitati solacio preterque in casibus a iure premissis participare presumant.* DF 257088.

⁴²³ Robert, B. Ekelund et al. *Sacred Trust: The Medieval Church as an Economic Firm*, (Oxford University Press. New York – Oxford: Oxford University Press, 1996), 60-62.

⁴²⁴ Vodola, *Excommunication in the Middle Ages*, 23, 67-68.

⁴²⁵ [...] *dolor multi et quamplures in hac calamitatis poena licet non ipsi litis consortes, sed alii Christi fideles ab hac luce decississent et alius inter vepres et spinas alius vero extra cimiterium et sacrum locum inter sordes animalium et squalloribus contumulate essent* [...]. KAZ, ACA, fasc. 110, br. 26 (DF 257143 i 257142).

⁴²⁶ Véronique Beaulande, „La force de la censure: l'excommunication dans les conflits de pouvoir au sein des villes au XIIIe siècle“, *Revue Historique* 646, br. 2 (2008.): 256-259; Vodola, *Excommunication in the Middle Ages*, 46.

proglasio nad njima.⁴²⁷ Godine pak 1501. Vladislav II. Jagelović odlučno zahtijeva da Kaptol odriješi podanike Lovre Gradca (*Laurentii Gradacz*), svojega komornika (*cubicularii*) i njegova brata Stjepana kazne izopćenja zbog neplaćanja desetine.⁴²⁸ Ako pak spiritualna kazna i izdvajanje od ostatka zajednice nije pojedincu predstavljalo stvarnu prijetnju, isprava iz 1476. godine pokazuje da je kralj Matijaš davao biskupu Osvaldu podršku miješanjem svjetovne vlasti u utjerivanju crkvene desetine. Ispravom, naime, vikar Zagrebačke biskupije u Osvaldovo ime traži Matijaša Korvina te bana, vicebana i ostale službenike u Slavoniji da okupiraju dobra Ivana, Ladislava i Mihaela *de Gezth* i utamniče ih zbog neplaćanja desetine.⁴²⁹ Osnaživanjem biskupske vlasti, jačao je i Matijašev autoritet u biskupiji, zbog čega Matijaš uključuje svjetovnu vlast u prikupljanje crkvene desetine, baš kao i Anžuvinci u 14. stoljeću. No, za razliku od Anžuvinaca, Matijaš vodi još samostaliju politiku prema Rimskoj kuriji. Tako 1486. godine donosi odluku da prelati ne mogu proglasiti ekskomunikaciju plemića bez da su prvo obavijestili kralja.⁴³⁰

Prijetnja ekskomunikacijom međutim u slučaju širega kolektivnog dogovora oko načina plaćanja crkvene desetine između zagrebačkoga biskupa i Kaptola s jedne strane, te slavonskoga plemstva s druge, 1467. godine nije učinila ono čemu se Osvald nadao – plemstvo je nastavilo s neplaćanjem desetine. To otkriva isprava iz 1468. godine u kojoj Matijaš Korvin ponovno poziva slavonsko plemstvo da plaćaju crkvenu desetinu sukladno starim običajima Zagrebačke crkve (*prvt antiqua priuilegia dicte ecclesie continerent*).⁴³¹ Na temelju ovoga moglo bi se zaključiti da se kazna ekskomunikacijom u ovom slučaju pokazala neučinkovitom, no kako to objašnjava Jay Gundacker na primjeru srednjovjekovnoga Armagha, sama prijetnja izopćenjem predstavljala je ujedno sredstvo i mehanizam usmjeravanja sukoba prema željenom cilju.⁴³² U ovom slučaju cilj je bilo regularno plaćanje desetine i u širem kontekstu ponovne uspostava autoriteta Zagrebačke crkve.

⁴²⁷ [...] *eidem domino episcopo et sue ecclesie solvere et extradare recusaverint, propter quod eisdem et eorum cullibet strictissimum ecclesiasticum interdictum hactenus tentum et obserbatum fuerit* [...]. MHNC 2, dok. 8, 9-10. Naglasila P. V.

⁴²⁸ KAZ ACA, fasc. 5, br. 52 (DF 256227).

⁴²⁹ KAZ, ACA, fasc. 5, br. 5 (DF 256190). Vidi i ispravu iz 1490: fasc. 5, br. 6 (DF 256193).

⁴³⁰ Bak, *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, br. 28, 772-772, 807.

⁴³¹ Ivan Kukuljević Sakcinski (ur.), *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, pars I.* (Zagreb: Velocibus typis dris. Ludovici Gaj, 1862), dok. 144, 209-210.

⁴³² Jay Gundacker, „Absolutions and Acts of Disobedience: Excommunication and Society in Fourteenth-century Armagh“, *Traditio* 64 (2009): 183-212.

Isprava iz 1476. godine u kojoj se plemstvo žalilo na osmanska osvajanja, odnosno njima se opravdava za neplaćanje desetine, pokazuje da su se okolnosti stubokom izmijenile. Jesu li plemići doista, ili nisu bili u stanju plaćati punu desetinu, ne možemo znati, no svakako se može zaključiti da je tradicija načina plaćanja utemeljena Mikčevom ispravom izgubila svoju društvenu validnost.⁴³³ Stoga su Matijaš Korvin, Osvald i slavonsko plemstvo morali donijeti novu regulaciju. Godine 1474. tako Matijaš Korvin potvrđuje sporazum donesen između Osvalda Túza i slavonskoga plemstva da će plemstvo odsada umjesto 6 za jedan svežanj prosa plaćati 4 denara. Za ostale pak usjeve ostaje 6 denara.⁴³⁴ Godine pak 1480. plemstvo i Osvald na shodu u Zdencima dogovaraju se oko plaćanja desetine vina. Prema tome sporazumu plemstvo je obećalo plaćati 1 denar za jedno vjedro vina ili pak 2 pinte.⁴³⁵ Plemstvo je pokušavalo postići daljnje ustupke, no u konačnici je novčana vrijednost desetine ostala kako je dogovoreno 1474. i 1480. godine.⁴³⁶

Osim što su se Matijaš Korvin i Osvald kolektivno dogovarali sa slavonskim plemstvom oko načina plaćanja desetine, još su važniji bili pojedinačni sporazumi s plemićkim obiteljima ili pak plemićima iz pojedinoga kotara.⁴³⁷ Takve je pak sporazume sklapao i Zagrebački kaptol. Primjerice, 1475. godine Kaptol i zagorsko plemstvo, nasljedni zagorski župan Juraj Vitovec i njegova braća Ivan i Wilhelm, udovica bana Ivana Vitovca Barbara, Nikola iz Gotalovca, varaždinski podžupani Ivan Matković, Nikol Hekrfy, Andrija Tandikar, Ladislav de Komor, Ivan iz Orehovca, drugi Ivan iz Zadravca, Petar iz Konjske, Martin Prevnar i Koloman iz Mirkovca, u ime svih ostalih plemića iz Zagorja u sakristiji katedrale pred javnim notarom sklapaju detaljni

⁴³³ [...] *quod quia ipsis decimarum solucio nimis hoc tempore onerosa esset, ita vt nequirent simul et seruicia maiestati nostre dicta exhibere et Thurcorum insultibus, quorum crebro et frequenti incursu vastarentur resistere et commode debitas decimas persolvere* [...]. Kukuljević Sakcinski (ur.), *Jura Regni*, dok. 145, 211-213. Ispravu vidi i u: KAZ, ACA, fasc. 2, br. 17 (DF 256143). Naglasila P. V.

⁴³⁴ [...] *quod quamuis ipsi vniuersi incole tocius regni nostri prefati inter alias res decimales de singulis capeciis millii sex denarios iuxta antiquam diuorum regum et etiam nostram limitacionem prefato domino Osualdo episcopo et ecclesie sue de iure soluere deberent, tamen deinceps pro singulis capeciis milliorum quatuor denarios tantummodo soluere teneantur. In aliis autem solucionibus rerum decimium antiqua modo soluere teneantur.* Kukuljević Sakcinski (ur.), *Jura Regni*, dok. 145, 211-213.

⁴³⁵ [...] *singulis annis in quolibet decimacionis cultelo decimatores ipsius domini episcopi pro quolibet decimo cubulo, pro et de singulis duabus pintis vini semper vnum solidum vel denarium, quorum denariorum centum vnum florenum auri pro tempore facient et valebunt* [...]. Kukuljević Sakcinski, *Jura Regni*, dok. 147, 215-217.

⁴³⁶ Vidi primjerice Matijinu ispravu iz 1484. godine. Kukuljević Sakcinski (ur.), *Jura Regni*, dok. 150, 221-222, kao i ispravu iz 1490: DL 103974. Vidi i Adamček, *Agrarni odnosi*, 78-79.

⁴³⁷ Budući da se u radu fokusiram na kaptolske, a ne biskupske prihode, ovdje se ne bavim detaljnije slučajevima vezanima uz desetinu zagrebačkoga biskupa. O tomu vidi u: Adamček, *Agrarni odnosi*, 75-79; Razum, *Osvaldo Thuz de Szentlászló veseovo di Zagabria*, 227-323.

dogovor oko toga na koji način i koliku će desetinu od njih prikupljati Zagrebački kaptol.⁴³⁸ Isti ti plemići cijelo su se vrijeme sporili i sa zagrebačkim biskupom, a njihov je spor u jednom trenutku završio i na Rimskoj kuriji. Od te su žalbe ipak odustali zbog prevelikih troškova i organizacije koju je to podrazumijevalo.⁴³⁹ Sporazumom između Kaptola i zagorskoga plemstva dogovoreno je nekoliko stavki. Prije svega, tko je sve oslobođen plaćanja desetine. Kao i ranije u ispravi bana Mikca, bili su to službenici koji su sudjelovali u prikupljanju desetine, no ovoga puta oslobođeni su i nasljedni zagorski župani i plemstvo koje isprava naziva *universi nobiles* iako se zasigurno nije radilo o svom plemstvu.⁴⁴⁰ Ono što je također značajno u ispravi iz 1475. godine jest dogovor između plemića i Kaptola da će zagorsko plemstvo slati svojega čovjeka, zvanog banovac kako bi taj vodio kaptolske decimatore po posjedima.⁴⁴¹ Plemići su to vjerojatno zahtijevali kako bi imali garanciju da ih kaptolski decimatori neće prevariti.⁴⁴² Na važnost ove odluke upućuje desetak godina mlađa isprava, 1488., naime, biskup Oswald i plemstvo iz Zagrebačke i Križevačke županije nakon brojnih sporova i nesuglasica pred sudom Matijaša Korvina dogovaraju da će plemići u navedenim županijama birati jednoga pojedinca među sobom koji će nadgledati prikupljanje desetine.⁴⁴³ Nadalje je u ispravi iz 1475. detaljno opisan

⁴³⁸ *Nos Georgius comes Zagorye perpetui ac nostra, ac Johannis et Willhelmi, fratrum nostrorum carnalium, nominibus et in personis, item Barbara relicta condam spectabilis et magnifici domini Jan comitis Zagoriae, item Nicolaus de Gothermalowcz, vicecomes comitatus Waradiensis, Johannes Mathkowych de Macho, Nicolaus Herkffy de Zaiezda, Andreas Tandikar de Bathyna, Ladislaus de Komor, Johannes de Orehowcz, alter Johannes de Zadrowecz, Petrus de Konzka et Martinus Preunar, necnon Colomanus de Mirkowecz, nostrorum et (aliorum – gore dopisano) vniversorum nobilium, ac possessionatorum hominum de Zagorie, sub cultello decimali, in eadem Zagorya [...]* KAZ, ACA, sv. 2, br. 16. (DF 256142). Ova je isprava zapravo istovjetna s onom koju je Tkalčić transkribirao iz Crvene knjige u „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 29, 47-51; međutim dok u Tkalčićevoj verziji nedostaje prvi folij, transkribirana verzija iz 1588. koja se nalazi na Hungaricani dostupna je u cijelosti.

⁴³⁹ *Idcirco nos matura deliberatione prehabita amplioribus fatigis et expensis, causa in predicta locum ammouere voluentes.* (DF 256142).

⁴⁴⁰ *Item a solutione decimarum erunt liberi dumtaxat domini comites perpetui et universi nobiles in Zagoria, necnon walpothi seu officiales, alio nomine ryhtardi vocati, pro tempore constituti. Item homo banowech dictus. Item precones, videlicet: sub castro Krapina tres, sub Ozthrecz tres, sub Lobor tres, sub Trakosthan duo, sub Vrbowcz duo, sub Kamenycha duo, sub Kozthel duo, sub Belcz duo. Item nobiles habentes quinquaginta iobagiones, unum preconem liberum habebunt.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 29, 47. (DF 256142).

⁴⁴¹ *Tandem mittet cum eisdem decimatoribus hominem, banowecz vulgo appellatum, cum preconibus, qui pro singulas tenutas et possessiones ipsius castris predictos decimatores fideliter ducet.* (DF 256142).

⁴⁴² A to se znalo događati. Vidi: MHEZ 7, dok. 3, 25-26, i dok. 112, 116.

⁴⁴³ [...] *in vnum quocumque cultellum decimacionis de medio ipsorum vnum iuratum nobilem decimatoribus prefati domini episcopi adiungere valent quoquidem iuratus, electus illo victu quo decimatores prefati domini episcopi contentantur contentus esse atque vsque ad finem dicacionum ipsarum decimarum cum decimatoribus dicti domini episcopi procedere debeat et teneatur.* KAZ, ACA, fasc. 19, br. 1 (DF 256365). Naglasila P. V.

postupak i vrijeme decimiranja.⁴⁴⁴ Budući da Kaptol transkribira ovu ispravu i kasnije (1588.), to znači da se radilo o dugoročnijem dogovoru između zagorskoga plemstva i Kaptola.

S jednim je zagorskim plemićem Kaptol ipak nastavio imati problema. Iz 1477. godine sačuvana je isprava koju pred javnim notarom sastavlja plemić (*liber dominus*) Andrej *de Kreyg*, upravitelj kaštela u Pregradi (*Kozthel*), nakon što je između njegovih podanika i sakupljača kaptolske desetine došlo do nekih nesuglasica. Njegova se isprava sastavljena dvije godine nakon isprave Kaptola i zagorskoga plemstva oslanja na ispravu iz 1475. s time što kaže da na njegovu vlastelinstvu u pratnji kaptolskoga decimatora neće biti službenici, već sami jobagioni. Također da podanik koji ne plati desetinu do određenoga roka biva ekskomuniciran, ali i da je u slučaju napada Osmanlija ili drugih neprijatelja (*deuastatorum*) oslobođen davanja desetine.⁴⁴⁵ Isti taj Andrej 1480-ih godina opet se pojavljuje kao osoba koja odbija plaćati desetinu.⁴⁴⁶

Osim u Zagorju, Kaptol je početkom 70-ih godina imao problema i s prikupljanjem crkvene desetine u goričkom kotaru, kao i u kotaru Glavnica. Sačuvana je naime nedatirana kaptolska isprava, bolje rečeno izvještaj kaptolskih sudaca, koji govori o tomu da su Bartol Frankopan, sin Nikole Frankopana sa svojih posjeda u Ozlju i Ribniku te njegova žena Doroteja (rođena Tot, udovica Nikole Heninga) sa svoga Susedgradskoga vlastelinstva odbijali više godina plaćati desetinu. Doroteja je dapače u jednom trenutku istjerala kaptolske sakupljače desetine (*nouissime dicatores ipsius capituli de quondam villis in tenutis castris Zomzedwar et Stobicza expelli fecit*), a Bartol okupirao okolne župe čiji je patron bio Kaptol i jednoj od njih nanio veliku štetu. Zbog navedenih je djela Kaptol prijetio Bartolu i Doroteji ekskomunikacijom ako ne plate odštetu u iznosu od 600 zlatnih forinti.⁴⁴⁷ Jesu li to stvarno platili ne znamo, no Bartol Frankopan umire 1474. godine. U svakom je slučaju Doroteja nakon njegove smrti zasebno sklopila ugovor s Kaptolom pa je Kaptol nastavio regularno sakupljati desetinu s njezina Susedgradskog vlastelinstva.⁴⁴⁸ Bartolov nećak Bernardin Frankopan nastavio je s politikom

⁴⁴⁴ Vidi potpoglavlje „Praksa zakupljivanja prihoda“.

⁴⁴⁵ KAZ, ACA, fasc. 14, br. 66 (DF 256396).

⁴⁴⁶ *Item Andreas Kreygar in pertinentiis castri Koztel S. S. in comitatu zagoriensi decimas huic capitulo provenientes pro se exigit, dicat et occupavit.* MCZ 2, dok. 319, 401.

⁴⁴⁷ DF 256144 (nema signaturu KAZ). Isprava je vjerojatno nastala između 1472. i 1474. jer se u drugim dokumentima pojavljuje da se Doroteja 1472. godine udaje za Bartola, no on umire 1474. Doroteja, sada drugi puta udovica, nastavila je samostalno upravljati Susedgradskim vlastelinstvom. Brgles, *Ljudi, prostor i mijene*, 147. Vidi i Klaić, *Krčki knezovi Frankapani*, 266.

⁴⁴⁸ Brgles, *Ljudi, prostor i mijene*, 175.

neplaćanja desetine iz Ozlja i Ribnika o čemu govori nedatirani kaptolski izvještaj kralju Matiji, nastao oko 1486.⁴⁴⁹

Isti izvještaj otkriva da je Kaptol tada imao problema i s prikupljanjem desetine iz Međimurja koju je prisvojio tadašnji pečuški biskup Sigismund Ernušt. Kaptol se u vezi toga slučaja požalio i papi Inocentu VIII. koji slučaj delegira vesprimskom biskupu Ivanu 1490. godine.⁴⁵⁰ Vesprimski biskup krajem veljače 1492. godine donosi odluku o izopćenju ako u određenom roku pečuški biskup i njegov brat Ivan, ili njihovi prokuratora ne dođu pred navedenoga biskupa zbog okupiranja desetine iz Međimurja.⁴⁵¹ Posredovanje vesprimskoga biskupa nastavilo se tijekom cijele godine, a iz iste je godine, iz listopada i studenoga sačuvan kaptolski račun koji popisuje kaptolske troškove nastale sastajanjem Kaptola s biskupom i njegovom pratnjom.⁴⁵² Pregovori međutim nisu urodili plodom jer ubrzo nakon njih nailazimo na vijesti o ekskomunikaciji. Tako 19. studenoga 1492. župnici iz Zagreba i u okolici potvrđuju da će javno proglasiti Sigismundovu ekskomunikaciju.⁴⁵³ Naposljetku izopćeni biskup Sigismund i njegov brat priznaju poraz te obećavaju da će jednom godišnje, na blagdan sv. Filipa i Jakova (1. svibnja) plaćati određenu sumu novca u ime desetine.⁴⁵⁴ Kako bi učvrstio ovaj sporazum, Kaptol donosi odluku u listopadu 1493. o tome da će svoje predstavnike poslati na shodove u Čazmi i Križevcima koji će tamo izložiti i njihovu sporazumu s Ernuštima.⁴⁵⁵

Ovaj je slučaj specifičan jer nije o njemu izravno odlučio kralj Matijaš, već ga je predao crkvenom sudu. Naime, biskup Sigismund i njegov brat Ivan, vlasnici posjeda Čakovec i

⁴⁴⁹ *Item comes Bernardinus sub castro Rybnyk et Ozel decimas capituli pro se detinet et detentes dicat et exigit a certis annis in preiudicium anime sue.* MCZ 2, dok. 319, 401.

⁴⁵⁰ KAZ, ACA, fasc. 9, br. 1 (DF 256278) (18.9.1490.); KAZ, ACA fasc. 9, br. i (DF 256288) (3.12.1490.);

⁴⁵¹ DF 256288.

⁴⁵² KAZ, ACA, fasc. 9, br. 1: DF 256287 (7.5.1492.), DF 256275 (20.10.1492.); KAZ, ACA, fasc. 18, br. 14 (DF 256424) (14.5.1492.); KAZ, ACA, fasc. 29, br. 19 (DF 256599).

⁴⁵³ KAZ, ACA, fasc. 9, br. i (DF 256282 i 256285).

⁴⁵⁴ [...] *dabimus certum pro condigna pensione annuali earundem decimarum per nos singulis annis dicto capitulo soluenda in proxime affuturo festo beatorum Philippi et Jacobi apostolorum cum eodem capitulo personaliter aut per homines nostros fidedignos cum plena informacione et mandato per nos mittendos sine omni fraude et dolo Crisii aut Zagrabie per modum fori fideliter componere promittimus et similiter fide nostra Christiana pollicemur.* KAZ, ACA, fasc. 9, br. 2 (DF 256292) (2.1.1493.). Naglasila P.V. Vidi i DF 256298 (2.12.1493.); KAZ, ACA, fasc. 9, br. 1 (DF 256283) (2.1.1493.). Godine 1493. Ernušt ipak odgađa plaćanje do blagdana sv. Vita i Modesta (15. lipnja). Vidi DF 256296.

⁴⁵⁵ KAZ, ACA 9, br. 2 (DF 256297) (14.10.1493.).

Štrigova bili su sinovi nekadašnjega umješnog Matijaševa rizničara Jánosa Ernuszta.⁴⁵⁶ Budući da je Sigismund kod Matijaša imao mnogo simboličkog kapitala, Matijaš Korvin vjerojatno se nije htio izravno miješati u sukob pa ga je prepustio crkvenom sudu, koji je odluku u korist Kaptola o izopćenju donio tek nakon Matijaševe smrti 1490. godine.⁴⁵⁷

Osim s biskupom Sigismundom, Kaptol je imao problema i s drugim vlastelinima koji su imali posjede u Međimurju. O tomu govori isprava iz 1492. godine koja registrira dug plemića Mihaela iz Varaždina s njegovih posjeda u Međimurju za desetinu vina 1490. i 1491. godine u iznosu od 2 zlatne forinte i 36 denara.⁴⁵⁸ Na samom kraju 15. stoljeća i početku 16., u izvorima se više ne pojavljuju isprave povezane s desetinom iz Međimurja, ali se pojavljuju isprave povezane s desetinom iz susjednoga desetinskog kotara Bekšin koji se nalazio u sklopu Zaladske županije. U popisima rashoda iz 1499. godine Kaptol upisuje troškove puta svojih kanonika u Bekšinski kotar s ciljem proglašenja interdikta, a što je moglo biti povezano samo s neplaćanjem desetine.⁴⁵⁹ Nažalost nije zabilježeno o komu se radilo, no vjerojatno se ipak o desetak plemića iz Zaladske županije koje Kaptol pred kraljem Vladislavom II. 1505. optužuje da su prestali plaćati crkvenu desetinu.⁴⁶⁰ Prema istoj ispravi spomenuti plemići i Kaptol dogovaraju se da će im Kaptol oprostiti ono što nisu plaćali posljednjih sedam godina, no u budućnosti moraju nastaviti redovito plaćati desetinu jednom godišnje, što je u biti značilo da je Kaptol dogovorio zakup desetine s njima. Sačuvani popisi desetina i popisi zakupa desetine svjedoče o tomu da je plemstvo iz Bekšina kratko vrijeme davalo zakupnine, no od 1510. plemstvo nastavlja davati desetinu u naturi zbog čega Kaptol od 1514. ponovno daje zakupljivati bekšinsku desetinu

⁴⁵⁶ Kubinyi, *Matthias Rex*, 76; O Sidismundu Ernusztu vidi i: Tamás Fedeles, *Püspökök, prépostok, kanonokok: Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből* [Biskupi, prepoziti, kanonici: Kaptoli srednjovjekovne Pečuške crkve] (Szeged: Tudománygyetem Történeti Intézet, 2010), 105-124.

⁴⁵⁷ U pismu koje Korvin šalje Kaptolu 27. listopada 1487. u vezi sporenja s biskupom Sigismundom, Korvin Sigismunda naziva „vjernim“ (*fideli*). KAZ, ACA, fasc. 9, br. 1 (DF 256280).

⁴⁵⁸ KAZ, ACA, fasc. 9, br. 16 (DF 256299).

⁴⁵⁹ DF 257034 (nema signature KAZ).

⁴⁶⁰ *Memorie commendamus, quod reuerendus dominus Britcius de Egerwara electus et confirmatus ecclesie Tiniensis ac magnifici Georgius et Stephanus de Kanyza, Thomas Zechy de Felsewlyndwa, Stephanus filius condam Ladislai de dicta Egerwara et Franciscus filius condam Jacobi Banffy de Alsolyndawa; item egregii Petrus Erdewdy de Monyovakerek, magister Emericus de Hassagy, Georgius de Kerechen, Nicolaus Kactor de Lak, Anthonius Zele de Zenth Balas, Emericus de Polyan et Georgius de Sythke, ab vna [...]*. KAZ, ACA, fasc. 36, br. 4 (DF 256621) (10.3.1505.). Sačuvano je i nedatirano izvješće Zagrebačkoga kaptola s kojim su kanonici trebali stupiti na Kraljevskom vijeću u Budimu pred Vladislavom i upoznati ga, među ostalim, s problemom neplaćanja desetine iz bekšinskoga kotara (DF 256406). Vidi i zasebno ispravu Kaptola i plemića Ivan Banffyja iz Lendave: KAZ, ACA, fasc. 17, br. 21 (DF 256410) (6.3.1505.).

svojim kanonicima.⁴⁶¹ Dvije godine prije toga, 1512. Kaptol dogovara s plemstvom Zaladske županije i njihovim podanicima da desetina neće prijeći 3 ugarska denara. Nije međutim precizirano radi li se o vinskoj desetini, desetini od žitarica ili oboje.⁴⁶²

Nekolicina isprava pokazuje da je Kaptol s jednim plemićem morao voditi zasebne pregovore. S vlasnikom posjeda Letinja (*Lethenye*) i *Znyteh*, Tomom *de Zech*, naime, zasebno dogovara 1509. godine da će u ime desetine godišnje plaćati 50 ugarskih forinti.⁴⁶³ Iz iduće pak godine sačuvana je kratka kaptolska isprava koja govori o tomu da isti Toma nije uplatio desetinu za 1509. godinu.⁴⁶⁴ Kaptol se nastavio sporiti s Tomom sve dok se 1513. godine nije upleo kralj Vladislav II. Jagelović naloživši mu da počne plaćati desetinu.⁴⁶⁵ Nisu međutim sačuvane isprave koje govore o tomu je li Toma vratio Kaptolu ono što mu nije uplaćivao zadnjih nekoliko godina zaredom.

Svi ovi navedeni slučajevi iz 14. i 15. stoljeća pokazuju da je redovito pobiranje desetine rijetko besprijekorno funkcioniralo. Zagrebački je kaptol uspijevao nametnuti najviše kontrole u onim trenucima kada bi se preklapile jaka kraljevska i biskupska vlast. No čak i tada, kao što se to dogodilo u slučaju Sigismunda Luksemburškog i Matijaša Korvina, nije garantiralo potpuni uspjeh. Sigismund je naime pogodio Celjskima, a Matijaš Korvin pečuškom biskupu Sigismundu. Ipak, budući da je prikupljanje desetine bilo usko povezano sa stalnim pregovaranjem i konsenzusom, kako s plemstvom tako i najnižim društvenim slojem – seljacima, ono je predstavljalo simboličnu i stvarnu manifestaciju prihvaćanja autoriteta pa je kralju uglavnom bilo u interesu pomagati Crkvi u njezinu nametanju.

⁴⁶¹ Vidi registar za 1505. godinu: KAZ, ACA, fasc. 29, br. 4 (DF 256589); 1507. godinu (u opisu isprave napisana kriva godina): KAZ, ACA, fasc. 27, br. 5 (DF 256404); 1510. godinu: KAZ, ACA, fasc. 29, br. 5 (DF 256590), fasc. 29, br. 6 (DF 256591); fasc. 29, br. 7 (DF 256592); 1512. godinu: KAZ, ACA, fasc. 29, br. 8 (DF 256593); fasc. 29, br. 9 (DF 256594); fasc. 29, br. 10 (DF 256595); 1513. godinu: KAZ, ACA, fasc. 29, br. 11 (DF 256596). Vidi i Tablica 17.

⁴⁶² KAZ, ACA, fasc. 19, br. 6 (DF 256405).

⁴⁶³ KAZ, ACA, fasc. 18, br. 1 (DF 256420) (5.5.1509.).

⁴⁶⁴ KAZ, ACA, fasc. 18, br. 5 (DF 256421) (10.4.1510.).

⁴⁶⁵ *Igitur vestre harum serie firmiter precipiendum mandamus quatenus acceptis presentibus dictas decimas iuxta contenta litterarum nostrarum obligatorialium sine aliqua difficultate et impedimento prefato capitulo vel hominibus ipsius dicare et communerare et eciam pleno cum effectu reddi et restitui exhiberique facere permittatis.* KAZ, ACA, fasc. 18, br. 6 (DF 256422) (9.8.1513.). Vidi i KAZ, ACA, fasc. 18, br. 7 (DF 256423).

Prvi je dio ove studije pokazao na koji su način funkcionirali „ekonomski“ odnosi između središnje vlasti i Zagrebačkoga kaptola u 14. i 15. stoljeću. Jedan, manji dio materijalnih resursa izravno je pritecao kralju. Nije se međutim radilo o resursima prikupljenima regularnim putem, već o darovima i izvanrednim porezima. U drugoj polovici 15. stoljeća kada osmanska prijetnja postaje sve snažnija, ugarsko-hrvatski su kraljevi pronalazili razne načine kako kaptolske resurse neregularnim putem preusmjeriti u protu-osmansku obranu. Jedan od njih bilo je korištenje kredita od zagrebačkih kanonika. S druge strane, iako novčani i ostali resursi Zagrebačkoga kaptola nisu možda u velikoj količini izravno dospijevali u budimsku ili višegradsku blagajnu, kralj je i u 14. i u 15. stoljeću u znatnoj mjeri kontrolirao način distribuiranja kaptolskih prihoda te ih koristio za potrebe „centralizacije“ svoje vlasti. Konkretnije, u trenucima kada je kraljevska vlast bila snažna, kralj, bilo posrednim bilo neposrednim putem, uvelike kontrolira koji će pojedinci dobiti doživotnu prebendu Zagrebačkoga kaptola. Osim toga, kralj je nastojao uspostaviti učinkoviti sustav pobiranja crkvene desetine jer su ti pak resursi imali dvojaku ulogu:

1. bili su ekonomska osnovica za funkcioniranje Kaptola kao vjerodostojnoga mjesta i općenito prihodi kanonicima;
2. njihovo je pobiranje učvršćivalo politički autoritet Kaptola, a time i kralja.

2. dio: ZAGREBAČKI KAPTOL I *DOMINIUM DIRECTUM*

Godine 1487. Zagrebački kaptol upućuje papi Inocentu VII. molbu za izmjenom Statuta Zagrebačkoga kaptola koji su prvi puta objavljeni 1334. godine.⁴⁶⁶ Iz kaptolskih odredbi iz 15. stoljeća vidi se da Kaptol uvodi razne promjene u upravljanju svojim posjedima i prihodima pa stoga ne čudi ovaj kaptolski zahtjev.⁴⁶⁷ Ipak, Kaptol nije nakon Inocentove dozvole objavio nove Statute te dapače 1510. godine uplaćuje naknadu za već postojeće.⁴⁶⁸ Krajem 15. i početkom 16. stoljeća u Zagrebu zbiva se mnogo toga (izgradnja palisada pa tvrđave, biskupija pod upravom patrona Tome Bakača 1510.-1518.) što je moglo doprinijeti odustajanju od zamašnoga posla kakav je bio sastavljanje novih Statuta. Postojao je međutim još jedan razlog – oslanjanje na tradiciju i stare prakse u srednjem je vijeku bilo iskazom moći neke institucije.⁴⁶⁹ I najbitnije, unatoč brojnim promjenama uvedenima u upravljanje posjedima i prihodima u 15. stoljeću, glavni je princip uprave ostao isti: Kaptol je dio posjeda držao u zajedničkom vlasništvu, a dio davao u koristovno, kako vlastitim članovima tako i svjetovnjacima. Ovo poglavlje ima za cilj argumentirati kako je kroz čitavo 14. i 15. stoljeće Zagrebački kaptol reproducirao način uprave nad svojim posjedima kakav je uspostavljen početkom 14. stoljeća i opisan u Statutima 1334.-1354. godine.

4. Kako Zagrebački kaptol upravlja svojim posjedima?

Jedna od rijetkih isprava koje ekspliciraju prirodu kaptolskoga vlasništva nad njegovim posjedima jest ona izdana 14. rujna 1339. godine koju sastavljač Statuta, gorički arhiđakon Ivan umeće u 4. dio Statuta. Isprava registrira dogovor između Zagrebačkoga kaptola i crkvenoga reda pavlina oko uživanja kaptolskoga otoka i posjeda Tupal kod skele Kraljev brod. Prema ispravi pavlini su se mogli koristiti navedenim posjedom s time što je Kaptol zadržavao izravno

⁴⁶⁶ MCZ 2, dok. 343, 431-432.

⁴⁶⁷ Usp. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz *crvene knjige*“.

⁴⁶⁸ MCV 2, dok. 350, 246.

⁴⁶⁹ Usp. Filippo de Vivo, „Historical Justifications of Venetian Power in the Adriatic“, *Journal of the History of Ideas* 64, br. 2 (2003): 159-176.

vlasništvo. To je konkretno, prema ispravi, značilo da Kaptol ima pravo sudske jurisdikcije u slučaju težih nedjela pri čemu se globa od kazni dijeli između Kaptola i pavlina. Osim toga, stanovnici toga posjeda trebali su pola marturine davati Kaptolu i za blagdan sv. Martina (11. studenoga) plaćati cenzus u iznosu od 40 denara.⁴⁷⁰ Uredba pak Statuta u 1. dijelu koja regulira odnos Kaptola i predijalaca kaže kako predijalci imaju koristovno vlasništvo dok Kaptol zadržava izravno.⁴⁷¹ Iako se u drugim ispravama i kaptolskim odredbama vezanim uz vlasništvo nad posjedima nazivi izravno i koristovno rijetko spominju, oni su svakako implicitni.

Koncept koristovnoga vlasništva (*dominii utile*) nastao je u srednjem vijeku i podrazumijevao prenošenje dijela upravnih ingerencija na drugoga pojedinca ili grupu pojedinaca, zbog čega ga ponekad srednjovjekovni pravnici nazivaju dvojno vlasništvo (*duplex dominium*). Budući da je Rimsko pravo u srednjem vijeku bilo autoritativno, srednjovjekovni su pravnici uz dosta poteškoća pokušavali koncept koristovnoga vlasništva usuglasiti s njim. Rimsko je pravo naime poznavalo samo apsolutno vlasništvo.⁴⁷² Iako je u teorijskoj sferi bilo problema oko definiranja vlasništva, na primjeru Kaptola može se vidjeti da se u praksi srednjovjekovno društvo vodilo prvenstveno *ad hoc* rješenjima i lokalnom pravnom tradicijom – „običajima“ kada su u pitanju vlasništvo i upravljanje posjedima.

⁴⁷⁰ *Quapropter nostre ecclesie et nostram possessionem sive Insulam cum terra dicta Tupal, ultra et circa fluvium Zaue ad portum regis dictum, prope Zagrabiam adjacentem et existentem cum omnibus suis utilitatibus et pertinentiis, terris, pratis, silvis, piscariis et aliis quibuscumque ob reverenciam dei et eius matris virginis gloriose, donamus et confirmamus in hiis scriptis ecclesie eiusdem virginis benedictae fratrum Heremitarum, ordinis sancti Augustini de Zagrabia ad usum prioris et fratrum in eadem ecclesia deo famulancium, sub suis metis et terminis antiquo perpetuo tenendam, possidendam et habendam, reservantes tamen nostre ecclesie et nobis competens directum dominium in eadem Insula et terra ac eciam infrascripta, primo videlicet: fidelitatem debitam ac iudicia sanguinis, furti, latrocinii et incendii enormia cum medietate emolimenti exinde proveniencium, semper alia medietate eisdem priori et fratribus remanente. Item similiter medietatem marturinarum omnium inhabitatorum eiusdem Insule et terre, a quibus et qualibet marturine consueverunt exigi de more consuetudo, alia medietate eisdem priori et fratribus remanente. Item habitatores sepe dicte Insule et terre annuatim in festo beati Martini censum quinquaginta denariorum bone monete zagrabiensis nobis solvere tenebuntur.* MHEZ 2, gl. 21, dio 4., 140. Naglasila P. V.

⁴⁷¹ *Vasallus autem, predialis seu emphitheota quilibet in suo feudo seu predio utile dominium optinet, nos directum, ex quo utili dominio consequitur ante omnia solutiones condemnationum iustas et emendas, in casibus non exceptis.* MHEZ 2, gl. 46, dio 1., 41-42. Naglasila P. V.

⁴⁷² O izravnom (*dominio directo*) i koristovnom (*dominio utili*) vlasništvu vidi više: Trevor Dean, *Land and Power in Late Medieval Ferrara: The Rule of the Este 1350-1450* (Cambridge: Cambridge University Press, 1988), 109-110; Gajer, „Posjedi zagrebačkog kaptola oko zagreba“, 58, 61; Richard C. Hoffman, *An Environmental History of Medieval Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 245; Thomas Rűfner, „The Roman Concept of Ownership and the Medieval Doctrine of *Dominium Utile*“, u *The Creation of the Ius Commune from Casus to Regula*, ur. John W. Cairns, J. du Plessis (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012), 127-142. O tom konceptu u Statutima vidi posebice: Magdalena Apostolova Maršavelski, „*Dominium utile* u tekstovima Ivana arhiđakona goričkog“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 63, br. 5-6 (2013): 1187-1202.

U hrvatskoj historiografiji uvelike je do sada bila prihvaćena shema koju je na temelju Statuta na primjeru Zagrebačkoga kaptolskog vlastelinstva ekstrapolirao Radovan Gajer. Prema toj je shemi dio svojih posjeda Kaptol držao u zajedničkom vlasništvu, dio davao u doživotno koristovno vlasništvo kanonicima kao prebendu, a dio davao u nasljedno koristovno vlasništvo svjetovnjacima.⁴⁷³ Gajer je, ponovno na temelju Statuta, rekonstruirao točno koji su posjedi pripadali kojoj skupini. Cilj je ovoga potpoglavlja Gajerovu shemu primijeniti na sva tri, odnosno četiri kaptolska vlastelinstva (definirana u 1. poglavlju) u 14. i 15. stoljeću te preispitati ima li uopće smisla pojedine posjede staviti, odnosno fiksirati u bilo koju od tih skupina.

Prema Statutima dakle posjedi koje Kaptol tada drži u zajedničkom vlasništvu na Zagrebačkom vlastelinstvu bili su: *Lepawez* (Nova Ves), *Rabuch* (Vrapče), *Oprouch* (Oporovec), *Retkouch* (Ratkovec), *Casna* (Kašina), *villa apud ecclesiam omnium sanctorum* (Sesvete) te posjed na Gradecu na kojem se nalazio toranj.⁴⁷⁴ R. Gajer tim je selima pridružio još i tzv. *villa servorum*, koje je ubicirao kao današnji Popovec.⁴⁷⁵ Svi posjedi sa Sisačkoga i Topličkog vlastelinstva navode se također kao zajednički u Statutima.⁴⁷⁶ Nadalje, posjedi koji bi spadali u drugu Gajerovu kategoriju, odnosno koje je Kaptol dodjeljivao kanonicima kao prebende prema Statutima bili su ovi:

Sela oko Zagreba		Sela sub montibus:	
<i>villa Miroseuch</i> (Miroševac)	1 predij	<i>villa Bachun</i> (Bačun)	5 porcija
<i>villa Pethcheuch</i>	2 predija	<i>villa sancti Symonis</i> (Markuševac)	6 porcija
<i>villa Chudkouch</i> (Čugovec)	2 predija	<i>villa Descicheuch</i> (Deščevec)	2 porcije
<i>villa Godegoych</i>	2 predija	<i>villa Critanouch</i>	3 porcije
<i>villa Jalseuch inferior</i> (Donji Jalševac)	2 predija	<i>Tornaua</i> (Trnava)	4 porcije
<i>Dolos</i>	2 predija	<i>Bidrag</i> (Bidrovec)	2 porcije
<i>Zepnicha</i> (Sopnica)	1 predij	<i>villa nigri Stephani</i> (Štefanovec)	2 porcije
<i>villa Donkouch</i> (Dankovec)	3 predija	<i>Vidouch</i> (Vidovec)	3 porcije
<i>Reznek</i> (Resnik)	2 predija		
<i>villa Pethkouch</i>	1 predij		
<i>Gay</i>	2 predija		
<i>villa Brezth</i> (Brestje)	2 predija		
Sveukupno	21 predij	Sveukupno	27 porcija

⁴⁷³ Gajer, „Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba“, 58-64. Nada Klaić i Marko Jerković prihvatili su primjerice Gajerovu shemu u svojim radovima. Vidi Jerković, *Zagrebački kanonici*, 168-175; Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 418-422.

⁴⁷⁴ MHEZ 2, gl. 13-14, dio 1., 22.

⁴⁷⁵ Gajer, „Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba“, 59.

⁴⁷⁶ *Zitech, noster comitatus existit, et redditus de eodem in decimis et in aliis indifferenter et totaliter ad nos pertinent in communi*. MHEZ 2, gl. 61, dio 1., 59. *Thoplica, quedam possessio existens in comitatu waradiensis, ad nos pertinet in comuni* [...]. MHEZ 2, gl. 64, dio 1., 61 (naglasila P. V.).

Tablica 4 Popis sela u vlasništvu kanonika prema Statutima⁴⁷⁷

Podjela sela na predije iz prvoga stupca izvršena je, kako Statuti otkrivaju, u doba biskupa Augustina Kažotića (1303.-1322.).⁴⁷⁸ Podjela pak sela *sub montibus* na porcije dogodila se 1326. godine nakon što su se stanovnici tih sela počeli buniti.⁴⁷⁹ Moguće kako je definiranje prebendi u Kažotićevo doba bilo povezano s time što Zagrebački kaptol 1313. godine kupuje posjed Trnavu kojim zaokružuje to vlastelinstvo.⁴⁸⁰

Naposljetku, treću skupinu posjeda činili su oni koje je Kaptol davao u koristovno vlasništvo u najvećem dijelu svjetovnjacima, a to su prema Statutima ovi posjedi:

Prediji na Zagrebačkom vlastelinstvu	Cenzus	Predijalac
<i>predium Gremla</i> (Grmošćica)	120 denara	braća Akon i Petar
<i>predium in Zauersya</i> (Završje)	60 denara	-
<i>predium Madonnici</i>	20 denara	-
<i>predium Thopolouch</i>	50 denara	-
<i>predium Rodes</i> (Rudeš)	120 denara	-
<i>prediolum in Rabuch</i> (Vrapče)	30 denara	Lambin
<i>predium superior Lonka</i> (Luka)	130 denara	-
<i>predium inferior Lonka</i>	180 denara	-
<i>predium Jarun</i> (Jarun)	200 denara	-
<i>predium Blata</i> (Blato)	160 denara	-
<i>terra sive predium circa Blata</i>	50 denara	Petar sin Martina Rakovačkog
<i>predium sive terra Babichan</i>	120 denara	-
<i>predium prebendale ad portum sancti Jacobi</i>	50 denara	kantor Petar
<i>predium insule sancti Jacobi cum terra</i>	40 denara	cistercitska opatija sv. Marije
<i>predium Issak, alio nomine Endriolouch cum terra Cluch</i>	120 denara	-
<i>predium Kagennik</i>	40 denara	-
<i>predium Strugh</i> (Struge)	30 denara	gorički arhidakon i njegov nećak Antonije
<i>predium Sydougay, alio nomine Wlkomerch</i> (Vukomerec)	90 denara	gorički arhidakon i njegov nećak Antonije
<i>2 predia prebendalia in Gay</i> (Gaj)	80 denara	-
<i>prediolum circa Zepnicham</i> (Sepnica)	25 denara	-
<i>predium supra molendina de Zagrabia</i>	40 denara	-
<i>predium ecclesie sancti Johannis de Zagrabia, inferior Blizna</i> (Bliznec)	60 denara	-
<i>prediolum in Bidragh</i> (Bidrovec)	30 denara	-
<i>predium Dankouch</i> (Dankovec)	280 denara	-

⁴⁷⁷ MHEZ 2, gl. 6, dio 2., 69 i gl. 9, dio 2., 70. Posjedi u ovoj i kasnijim tablicama ubicirani prema Dobronić, „Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa“.

⁴⁷⁸ *Predia autem canonicalia sepedictus sanctus pater dominus Augustinus episcopus fieri decrevit, que ante sua tempora non fuerunt eo modo prout nun existunt [...].* MHEZ 2, gl. 4, dio 2., 67.

⁴⁷⁹ *Et quoniam tempore domini Karoli regis Hungarie, domini nostri, sepius illarum habitatores nos affligebant rebelando pro eo sicut compulsi, de eis fecimus divisionem anno domini MCCC vicesimo sexto [...].* MHEZ 2, gl. 9, dio 2., 70.

⁴⁸⁰ CD 8, dok. 285, 344-345. O kupnji Trnave vidi i: Gajer, „Posjedi Zagrebačkog kaptola oko Zagreba“, 45.

<i>medietas predioli Chakanouch vocati, Bagar et Zorobabel</i>	12 denara	-
<i>prediolum Pethmanouch</i>	80 denara	-
<i>predium Jalseuch superior</i> (Jalševec)	400 denara	-
<i>predium Braxanoch</i> (Branovec)	100 denara	-
<i>predium Bokoucha</i> (Bukovac)	50 denara	-
<i>predium Vulkodolia</i> (Vukovdol)	80 denara	-
<i>prediolum cum vinea</i>	20 denara	Nikola sin Benedikta
<i>predium Nouzelech</i> (Novoselec)	80 denara	-
<i>predium Ziuinaria</i>	40 denara	-
<i>predium Dobrodol</i> (Dobrodol)	10 denara	-
<i>predium Popouch</i> (Popovec)	40 denara	-
<i>predia in Dols</i>	40 denara	kanonik Nikola sin Stjepana Moslavačkog
<i>Prediolum</i>	40 denara	klerik Stjepan sin Valentina
<i>Prediolum</i>	20 denara	Antonije sin Kozme
<i>predia circa Zauam</i>	90 denara	zagrebački arhidakon Benedikt
<i>predia Prezeka</i> (Oborovska Preseka na Savi)	160 denara	-
<i>terra Thupal</i> (Tupal)	50 denara	-
<i>possessio ad sanctum Petrum in Volaulaa</i> (Petrovina)	200 denara	-
<i>Bachun</i>	200 denara	Dionizije Veliki
<i>equitatura in Oporuch</i> (Oporovec)	30 denara	-
<i>alia equitatura in Oporuch</i>	25 denara	kanonik Antonije
<i>equitatura in Redkouch</i> (Retkovec)	25 denara	Bagar i Zorobabel
<i>alia equitatura in Redkouch</i> (Vrapče)	25 denara	-
<i>equitatura in Rabuch</i>	25 denara	kantor Stjepan
<i>Equitatura</i>	25 denara	Juraj, sin <i>Matheykonis</i> -a
<i>equitatura circa Lonkam</i> (Lučko)	25 denara	dekan Juraj
<i>possessio Prelaka</i>		
<i>predium Obrezina</i> (Obrezina kod Šćitarjeva)	60 denara	Petar sin Ivana iz Glavnice i Antonije sin Kozme
?	80 denara	župan Ivan sin Ivana
?	60 denara	Mihael Madžar, sin Petra, nasljednik <i>Abrahe</i>
?	40 denara	Ivan <i>Wysne</i>
?	40 denara	Ivan sin <i>Chuley</i> -a
?	40 denara	Gurgek i Antonije
?	40 denara	Ivan sin Ambroza
?	20 denara	sin <i>Mala</i>
?	60 denara	Stjepan i Pavao sinovi Mikca sina Kelemesa
<i>predium Lonka</i> (Lučko?)	40 denara	Mihael Madžar sin Herborta
<i>predium Zigeth, alio nomine Othok</i> (Otok)	40 denara	

Tablica 5 Popis kaptolskih predija na Zagrebačkom vlastelinstvu prema Statutima⁴⁸¹

Prediji na Sisačkom vlastelinstvu	Cenzus	Prediji na Topličkom vlastelinstvu	Cenzus
<i>predium Scelane</i> (Sela)	80 denara	<i>predium Demseuch</i>	100 denara
<i>predium Stopnik</i> (Stupno)	40 denara	<i>predium condam Iwan, filii Petk</i>	60 denara
<i>predium Jazuenik</i> (Jazvenik)	80 denara	<i>predium Borichuelgi</i> (Boričevac)	120 denara
<i>predium Petrouch</i> (Petrovec)	80 denara	<i>predium quondam Thatar</i>	50 denara
<i>predium Strelechk</i> (Streljačko)	40 denara	<i>predium condam Stephani</i>	50 denara
<i>predium Writ</i> (Vurot)	40 denara	<i>predium Orthlinouch</i> (Vrtlinovec)	40 denara
<i>predium Goricha</i> (Mala Gorica)	60 denara	<i>predium quod tenet Stephanus Walpoth</i>	40 denara
<i>predium Colpatow cum Racoua</i> (zemlja Kupa s Rakovim)	100 denara	<i>predium Nicodemusech</i>	40 denara
<i>predium Lachen</i>	30 denara	<i>predium ibi vicinum, ultra, montem Johannis</i>	40 denara
<i>predium Pyauechna</i> (Pijačevina)	30 denara	<i>predium quondam Lourandi</i> (Lovrentovec)	50 denara

⁴⁸¹ MHEZ 2, gl. 48, dio 1, 43-44. Pense su preračunate u denare.

<i>predium Chernechtw</i> (Črnc) (Vinodol kod Hrastovice)	60 denara	<i>predium Jalseuch</i> (Jalševec)	50 denara
	200 denara	<i>predium Drenouch</i> (Drenovec)	30 denara
		<i>predium condam Mikou</i>	40 denara
		<i>predium Lezkouch</i>	80 denara

Tablica 6 Popis kaptolskih predija na Sisačkom i Topličkom vlastelinstvu prema Statutima⁴⁸²

Radovan je Gajer primijetio da je distribucija posjeda bila takva da su se oni posjedi koji su davani kao prebende samim kanonicima nalazili oko Zagreba, i to relativno blizu katedrale, odnosno kanoničkih kurija.⁴⁸³ Uz neku kanoničku čast kanonici su uvijek dobivali i prebendu, no nije bilo točno određeno uz koju kanoničku čast ide koja prebenda. Peta naime odredba Statuta u 2. dijelu kaže da najstariji član (najstariji po tomu koliko je dugo kanonik) Kaptola u roku od osam dana ima pravo okupirati novu prebendu nakon što je ona prestala imati vlasnika. Ako prihvati novu prebendu, njegovu dotadašnju ima pravo preuzeti idući kanonik na redu po vremenu službe. I tako redom sve dok predij koji je zadnji kanonik odbacio ne preostane kanoniku s najmanjim vremenom službe.⁴⁸⁴ Uz dvije su se kanoničke časti prema Statutima ipak vezali i stalni posjedi. Statuti tako kažu da je prepozit Zagrebačkog kaptola uvijek uz tu službu dobivao i selo Vražji Laz kod Kašine, a kustos je dobivao posjed Geremlju, koja naknadno dobiva ime po kustosu – Kustošija.⁴⁸⁵ Isprava iz 1396. godine, međutim, pokazuje da se Vražji Laz u tom razdoblju nije automatski vezao uz prepozituru.⁴⁸⁶ Izvori iz 15. stoljeća nadalje pokazuju da su kanonici mogli uzeti neki posjed dodatno u „zakupništvo“, kao što je to primjerice učinio kanonik Stjepan Farkaš oko 1441. godine s kaptolskim posjedom Petrovinom.⁴⁸⁷

Kada se nadalje pozornost usmjeri na to kako su navedena imena posjeda, može se primijetiti da se oni posjedi koji su bili u zajedničkom kaptolskom vlasništvu oko Zagreba, ili pak davani kao prebende u Statutima nazivaju uglavnom selima (*villis*), dok se ostali posjedi nazivaju predijima (*prediis* ili *predioliis* – ako se radi o manjim posjedima). Prema Gajeru pak,

⁴⁸² MHEZ 2, gl. 63, dio 1., 60-61 i gl. 65, 62-63.

⁴⁸³ Gajer, „Posjedi Zagrebačkog kaptola oko Zagreba“, 61.

⁴⁸⁴ [...] *quod quandocumque vacare contigerit aliquod canonicale predium quocumque casu in nostra ecclesia, antiquior canonicus institutione, residens tamen, si voluerit illud valeat in nostra presencia per se vel per alium acceptare infra octo dies a die vacationis ipsius, suo libere dimisso, quod optinebat, et sic successive per ordinem intelligatur de singulis antiquioribus acceptare vacancia vel dimissa predia volentibus, repetitum demum novicius possit habere predium quod dimissum ultimo remanebit.* MHEZ 2, gl. 5, dio 2., 68.

⁴⁸⁵ Jerković, *Zagrebački kanonici*, 60, 185. Vidi i MHEZ 2, gl. 1, dio 3., 75 i gl. 15, dio 3., 97.

⁴⁸⁶ MHEZ 5, dok. 22, 27-31. Vidi i str. 87.

⁴⁸⁷ MHEZ 7, dok. 25, 20. i Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 43, 59.

koji se oslanja na mađarskoga povjesničara I. Szabu, Kaptol je u Statutima nazivao one posjede selima koji su se nalazili u kasnijoj fazi razvoja i imali već razvijenu strukturu.⁴⁸⁸ Drugačije rečeno, u kasnijoj fazi razvoja prediji postaju sela. Da bi se to moglo primijeniti i na druga kaptolska vlastelinstva, svjedoče nazivi pojedinih naselja u drugoj polovici 15. stoljeća, koji se mogu ekstrahirati iz kaptolskih popisa desetina za pojedina kaptolska vlastelinstva. Ona naselja koja se spominju u svim uspoređivanim izvorima u tablici istaknuta su:

Naselja prema Statutima (1334.-1354.) za Topličko vlastelinstvo	Naselja u popisu desetine za Topličko vlastelinstvo 1465. godine	Naselja u popisu desetine za Topličko vlastelinstvo 1475. godine	Naselja u popisu desetine za Topličko vlastelinstvo 1483. godine
<i>predium Orthlinouch</i> (Vrtlinovec)	<i>Ortlincz</i>	<i>villa Orthenowcz</i>	<i>Ortlinowcz</i>
<i>predium quod tenet Stephanus Walpoth</i> (Valpotovec)	<i>Walpotowcz</i>	<i>villa Walpowcz</i>	<i>villa Walpothowcz</i>
<i>predium Demseuch</i>	<i>Dymowczynna</i>	<i>villa Dimowosthina</i>	<i>villa Dymovschina</i>
-	<i>Lukaczowicz</i>	<i>villa Lukachichi</i>	-
<i>predium condam Iwan, filii Petk?</i>	<i>Iwankrwcz</i>	<i>villa Iwankowcz</i>	<i>villa Iwankowcz</i>
<i>predium quondam Thatar?</i>	<i>Thahowcz</i>	<i>villa Thahowci</i>	<i>villa Thohowcz</i>
<i>predium Jalseuch</i> (Jalševec)	<i>Jalsowcz Maior</i> <i>Jalsowcz Minor</i>	<i>villa Jalsowch</i>	<i>villa Jalsewcz</i>
-	<i>Ficzwrya</i>	<i>villa Fichury</i>	<i>villa Fychwrya</i>
-	<i>Wanekowcz</i>	<i>villa Wanekowchi</i>	<i>villa Vanekowcz</i>
<i>predium Lezkouch</i> (Leskovec)	<i>Lezkowcz</i>	<i>villa Leskowec</i>	<i>villa Lezkowcz</i>
-	<i>Jaxincz</i>	-	<i>villa Jaksyncz cum Pominowcz</i>
-	<i>Pozrednicza</i>	<i>villa Pozrednicza</i>	-
-	<i>Hlon</i>	-	-
<i>predium Drenouch</i> (Drenovec)	<i>Drenowcz</i>	<i>villa Drenowcz</i>	<i>villa Drenowecz</i>
-	<i>Farkasowcz</i>	<i>villa Farkasowch</i>	<i>villa Farkasewcz</i>
<i>predium quondam Lourandi</i> (Lovrentovec)	<i>Lowrantowcz</i>	<i>villa Lowranthowch</i>	<i>villa Loranthowcz</i>
-	<i>Ilyncz</i>	<i>villa Illinchy</i>	<i>villa Ilyncz</i>
-	<i>Domkowcz</i>	<i>villa Domkowch</i>	<i>villa Domkowcz</i>
-	<i>Tergoyscze</i>	<i>villa Tergowicthe</i>	<i>villa Tergovizche</i>
<i>predium Borichuelgi</i> (Boričevac)	<i>Borzewcz</i>	<i>villa Borisewchi</i>	<i>villa Boryhoucz</i>
-	<i>Zwdawcz</i>	<i>villa Zudowchy</i>	<i>villa Zwdowcz</i>
-	<i>Okowcz</i>	<i>villa Okowchi</i>	<i>villa Okowcz</i>
-	<i>Dyanesowcz</i>	<i>villa Dyanosowcz</i>	<i>villa Dyaniseucz</i>
-	<i>Sypkowcz</i>	<i>villa Sipkowcz</i>	<i>villa Sypkowcz</i>
-	<i>Cusczewcz</i>	<i>villa Kuscewchi</i>	<i>villa Kwschewcz</i>
-	<i>Opidum</i>	<i>opidum Toplica</i>	<i>opidum Thopplicensis</i>
-	-	-	<i>villa Ivkacheucz</i>
-	-	-	<i>villa Pethkowcz</i>
-	-	<i>villa Lomowo</i>	-

⁴⁸⁸ Gajer, „Posjedi Zagrebačkog kaptola oko Zagreba“, 14.

-	-	<i>villa Pominowchi</i>	-
---	---	-------------------------	---

Tablica 7 Usporedba naziva naselja na Topličkom vlastelinstvu⁴⁸⁹

Naselja prema Statutima (1334.-1354.) za Sisačko vlastelinstvo	Naselja u popisu desetina za Sisačko vlastelinstvo iz 1502. godine
<i>predium Scelane</i> (Sela)	<i>villa Zela</i>
<i>predium Stopnik</i> (Stupno)	<i>villa Stupek</i>
<i>predium Jazuenik</i> (Jazvenik)	<i>villa Jazwinnik</i>
<i>predium Petrouch</i> (Petrovec)	<i>villa Petrowcz</i>
<i>predium Strelechck</i> (Strelečko)	<i>villa Strelecko</i>
<i>predium Writ</i> (Vurot)	<i>villa Wrywthi</i>
<i>predium Goricha</i>	-
<i>predium Colpatow cum Racoua</i> (Kupa s Rakovim)	-
<i>predium Lachen</i>	-
<i>predium Pyauechna</i> (Pijačevina)	-
<i>predium Chernechtw</i> (Črnc)	-
<i>predium Vinodol</i> (Vinodol)	-
-	<i>villa Dwsicha</i> (Dužica)
-	<i>Drenchina Superior</i> (Drenčina)
-	<i>villa Drenchina Inferior</i>
-	<i>oppidum Zizek</i> (Sisak)
-	<i>villa Wzne</i>
-	<i>villa Odra</i> (Odra)
-	<i>villa Pzauhno?</i>
-	<i>Zwzarones</i>
-	<i>villa Pyawetno</i>

Tablica 8 Usporedba naziva naselja na Sisačkom vlastelinstvu⁴⁹⁰

Naselja u Statutima (1334.-1354.) za Zagrebačko vlastelinstvo	Naselja u popisu desetine iz Štibre 1472. godine	Naselja u popisu desetine iz Štibre 1502. godine
<i>Oprouch</i> (Oporovec)	<i>villa Opporowz prediales</i>	<i>Oporowcz</i>
<i>predium Nouzelech</i> (Novoselec)	<i>villa Noua Zela</i>	<i>villa Nowozelczy</i>
<i>predium Dobrodol</i> (Dobrodol)	<i>villa Dobrodol</i>	<i>Dobrodol</i>
<i>predium Popouch</i> (Popovec)	<i>villa Popowcz</i>	<i>Popowcz</i>
-	-	<i>Nowaczy ad Kobylyak</i>
-	-	<i>Kobilyak ad Nowak</i>
-	<i>villa Kobilaak ad Cralevcz</i>	<i>Kobilyak ad Kralewecz</i>
-	<i>villa Cherye</i>	<i>Czeryee</i>
-	<i>villa Kralowcz</i>	<i>Kralewcz</i>
-	<i>villa Zwybye</i>	<i>Zwiblyee</i>
-	-	<i>Othok</i>
-	<i>villa Naard</i>	<i>Narth</i>
-	-	<i>Iwanya Reka</i>
<i>Gay</i>	<i>villa Gay Barnabe prebendarii</i> <i>In eadem villa porcio Gally prebendarii</i>	<i>Gay prebendariorum</i>
<i>predium Rodes</i> (Rudeš)	<i>villa Rodes Simonis prebendarii</i>	<i>Rodes</i>
-	-	<i>Lwka iudicis</i>

⁴⁸⁹ MHEZ 2, gl. 65, dio 1., 62-63; MNL OL, DF 256727 (1465.); KAZ, ACA, fasc. 70, br. 9 (DF 256736) (1475.); fasc. 70, br. 10 (DF 256737) (1483.).

⁴⁹⁰ MHEZ 2, gl. 65, dio 1., 62-63; KAZ, ACA, fasc. 46, br. 33 (DF 256650) (1502.).

-	-	<i>Othok abbatorum propter Lwka</i>
-	<i>villa Gromilye domini custodis</i>	<i>Gromilyee</i>
<i>predium in Zauersya (Završje)</i>	-	<i>Zawersyee</i>
-	-	<i>Zazy</i>
<i>predium Obrezina (Obrezina kod Šćitarjeva)</i>	<i>villa Obrezina</i>	<i>Obrezyna</i>
-	<i>Zelnicza superior In minori Zelnicha</i>	<i>Zelnycza Inferior</i>
-	<i>In maiori Koznicza Coznicza sancti Johannis in toto est desolata</i>	<i>Koznycza sancti Johannis</i>
-	-	<i>Koznycza dominorum</i>
-	<i>Sithani Othkok ... ecclesiam sancti Johannis similimo in toto est desolata</i>	<i>Othkok Sithny</i>
-	<i>villa Koyenik</i>	<i>Koyenik</i>
<i>predium insule sancti Jacobi cum terra</i>	-	<i>Othkok abbatis in portu</i>
-	<i>Villa Rametnicz</i>	<i>Remethyncz</i>
-	<i>villa Nowak</i>	<i>Nowak in portu</i>
-	-	<i>Dauidowcz</i>
-	<i>villa Petrovczi</i>	<i>Petrowcz</i>
-	<i>villa Thopolowcz</i>	<i>Thopolowcz</i>
<i>predium Ziuinaria</i>	<i>Zwinaryevo</i>	-
-	<i>villa Jelkowcz</i>	-
-	<i>villa Dwymowcz</i>	-
<i>Reznek (Resnik)</i>	<i>villa Reznik</i>	-
<i>Zepnicha (Sepnica)</i>	<i>villa Zepnicza Blasii prebendarii</i>	-
<i>predium Lonka (Lučko?)?</i>	<i>villa Loka</i>	-

Tablica 9 Usporedba naziva naselja na Zagrebačkom vlastelinstvu⁴⁹¹

Kao potvrdu toj tvrdnji može se pridodati i odredba Statuta vezana uz predije na Topličkom vlastelinstvu koja kaže kako su u tome trenutku neki od predija već postali „veznikati“, to jest sela, no svi su posjedi „prediji“ u trenutku kada se nekome potvrđuju – daju u koristovno vlasništvo.⁴⁹² Predijalni ugovori također ukazuju na to da su se posjedi prilikom „primopredaje“ uglavnom nazivali predijima (vidi Tablica 14). To znači da su u konačnici posjedi mogli biti nazivani i predijima i selima, ovisno o kontekstu u kojem se spominju. Nekada su se nazivali i predijem i selom kao primjerice naselje Otok koje se nalazilo u sklopu posjeda Prevlaka u ispravi iz 1481. godine.⁴⁹³ Moguće da je razlog zašto dolazi do izjednačavanja ovih termina naprosto izgled naselja. Prema Gajeru se naime selo pojavljuje kada u sklopu nekog predija nastaje

⁴⁹¹ MHEZ 2, gl. 13-14, dio 1., 22; gl. 48, dio 1, 43-44; gl. 6, dio 2., 69 i gl. 9, dio 2., 70; KAZ, ACA, fasc. 20, br. 2 (1472.); fasc. 20, br. 8 (DF 256463) (1502., na Hungaricani naznačena kriva godina).

⁴⁹² *Et quamvis de predictis prediis aliqua pro nunc sint veznicatus, hec tamen respiciunt tempus quando alicui in predium conferuntur [...].* MHEZ 2, gl. 64, dio 1., 62.

⁴⁹³ *et ipsemet Nicolaus Iwanowych predium suum et villam Othok [...].* DF 256576 (isprava nema označenu signaturu KAZ).

središte. Treba međutim uzeti u obzir da kuće, odnosno kurije seljaka nisu uvijek bile pozicionirane na jednom mjestu, jedna do druge. Prema istraživanjima primjerice mađarskih arheologa kuće su bile disperzirane po cijelom naselju u kasnom srednjem vijeku jer su se odmah do njih nalazile oranice.⁴⁹⁴ Sugerira to i jedna isprava iz 1411. godine koja spominje da su ljudi kalničkoga kaštelana odnijeli 3 kuće zajedno sa „zgradama“ kaptolskih podanika iz naselja *Dukes Mehresye* na Topličkom vlastelinstvu.⁴⁹⁵ Prema ovom izvoru dakle podanici na kaptolskim vlastelinstvima, ili barem dio podanika, gradili su nekakvu vrstu prenosivih kuća koje su vjerojatno bile raspoređene po cijelome naselju / posjedu.

Kod slučaja posjeda Prevlaka treba se nadalje posebno zaustaviti jer su prediji u sklopu toga posjeda bili specifični. Taj se posjed nalazio uz Savu i Statuti otkrivaju da ga je Kaptol dao u doživotno u koristovno vlasništvo već spominjanom arhiđakonu Ivanu kao nagradu jer ih je ovaj obnovio.⁴⁹⁶ Ista odredba Statuta međutim nadalje otkriva da su na tome posjedu postojali predijalci, njih čak 12 (vidi Tablica 5), iz čega se može samo zaključiti da je na tim posjedima postojala neka vrsta „podzakupništva“. Isprava iz 1422. godine koja opisuje uvjete davanja ovoga posjeda u zalog (*pignus*), odnosno podzakupništvo, otkriva da se nastavilo s tom praksom „podzakupljivanja“ i nakon arhiđakonove smrti, no u tome vremenu ne posve uspješno. Isprava tako spominje kako jedan od „zakupnika“, prepozit Dominik, nije plaćao cenzus zadnjih par godina za Savicu i Otok (*Zawayche et Otok*) koji su sada dati u *pignus* te se oni navode kao zapušteni (*quaedam praediola nostra omnino deserta*). Kaptol je te posjede neposredno prije davanja u zalog prepustio Dominikovu nećaku Ladislavu *de Danad*, no on sam vratio ih je Kaptolu. Najnoviji doživotni zakupnik, kanonik Blaž iz Ivanića držao je predij Kosnicu.⁴⁹⁷

M. Jerković u jednom od svojih članaka posebice se bavio slučajem posjeda Prevlake, koristeći ga kao argument kako davanje ovoga posjeda u podzakupništvo pokazuje učinkovitost

⁴⁹⁴ József Laszlovszky, „Agriculture in Medieval Hungary“, u *The Economy of Medieval Hungary*, ur. József Laszlovszky, et al. (Leiden – Boston: Brill, 2018), 104.

⁴⁹⁵ [...] *ad quandam possessionem predicti capituli Zagrabiensis Dukes Mehresye vocatam, tres domos cum edificiis recipi et deportari, nec non quedam prata seu fenilia ipsorum ibidem existencia falcari et quadraginta currus feni vel citra similiter recipi et asportari fecissent*. MHEZ 5, dok. 279, 364.

⁴⁹⁶ *Preterea possessio Prelaka vocata, ultra et cicra Zauam cum portu super Zauam, est novissimis temporibus recuperata per dominum Johannem, archidiaconum de Guerche, suis laboribus et expensis, ex qua causa per nos est data eidem archidiacono, cum omnibus suis redditibus et proventibus quoad vitam suam, nichilominus tamen ipse archidiaconus interim ministrabit ad cellarium nostrum, sicut et facit, quasi pro censu ipsius possessionis annuatim decem cubulos frumenti, et alios decem de milio, ac dabit unam marcam. Post obitum vero ipsius archidiaconi devolvetur ad nostram comunitatem cum omnibus redditibus predialium ibidem et aliis, sicut est et per ipsum archidiaconum ordinatum*. MHEZ 2, gl. 48, 44.

⁴⁹⁷ MHEZ 6, dok. 63, 64-66.

Kaptola u upravljanju svojim posjedima.⁴⁹⁸ Može se međutim iznijeti i ponešto drugačija interpretacija. Kao što je već naglašeno Prevlaka se nalazila tik uz Savu, preciznije rečeno taj se posjed prostirao s obje obale Save, koja je ponekad znala poplavljavati okolna područja. O tomu svjedoči isprava za Ivanju Reku iz 1422. godine.⁴⁹⁹ Kaptol je zbog toga nametao na tome području dodatnu dužnost svojim podložnicima – izgradnju nasipa.⁵⁰⁰ Osim toga kako svjedoči popis desetine iz druge polovice 15. stoljeća ti su posjedi znali biti i napušteni, vjerojatno upravo zbog poplava.⁵⁰¹ Potvrđuje to i isprava iz 1462. godine kojom predijalac Ladislav Ivanović iz Brezovice dogovara s Kaptolom posebne uvjete podavanja u idućih 6 godina za predij Kosnicu jer ga namjerava ponovno naseliti.⁵⁰² Najvjerojatnije je razlog, dakle, zašto su kanonici Prevlaku davali u zakupništvo kanoniku pa tek onda u podzakupništvo predijalcima taj da su posjedi u sklopu Prevlake zahtijevali stalnu brigu. No isto tako izgleda kako niti takav model nije bio najuspješniji, što pokazuje isprava o zalogu iz 1422. godine. O složenosti brige za taj posjed govori i to da se struktura toga posjeda izmijenila u drugoj polovici 15. stoljeća. Posjed se u popisu desetine iz 1472. godine navodi kao zapušten, a iz popisa iz 1502. godine saznajemo da je podijeljen, pri čemu jedan dio pripada kanonicima (*Koznycza dominorum*), vjerojatno kao posjed u zajedničkom vlasništvu (vidi Tablica 9). Potom prema kaptolskoj ispravi iz 1486. koja reambulira posjed Obrezinu, taj posjed više se uopće ne spominje kao dio Prevlake.⁵⁰³ Nova pak promjena nastaje nakon 1495. godine kada je Kosnica preuređena u kaptolski zajednički posjed čije je prihode Kaptol svake godine davao pojedinim kanonicima u zakup.⁵⁰⁴

U popisima posjeda u Statutima posebno se također izdvajaju tzv. ekvitature (vidi Tablica 5) za koje se ne može sa sigurnošću tvrditi zašto su dobile zaseban naziv. Jedna od mogućnosti koju Gajer navodi jest da su tako nazvane jer se radilo o posjedima koji su svi, osim jednog procijenjeni na 25 denara.⁵⁰⁵ Radilo se u svakom slučaju o posjedima koji su bili raspršeni na

⁴⁹⁸ Jerković, „Rijeka Sava i Zagrebački kaptol u razvijenom srednjem vijeku“, 146-148.

⁴⁹⁹ [...] *qui per frequentem sui inundationem eidem pauperibus in pratis et segetibus et aliis hactenus rebus ipsorum plurimas molestias et damna intulit atque fecit* [...]. MHEZ 6, dok. 57, 56-57. Vidi i: Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 64, 70 (1493.).

⁵⁰⁰ [...] *ad mandatum sui domini portionati fortificare littora Zawe circa eandem villam existencia adminus bis in anno, dum videlicet eidem domino portionato videbitur, et si necesse erit eciam pluries et tocies quociens placuerit* [...]. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 65, 70.

⁵⁰¹ KAZ, ACA, fasc. 20, br. 2.

⁵⁰² MHEZ 7, dok. 407, 428.

⁵⁰³ KAZ, ACA, fasc. 23, br. 26 (DF 256500)

⁵⁰⁴ Vidi potpoglavlje „Plemići kao predijalci: primjer Jaroslavića / Ivanovića“.

⁵⁰⁵ Gajer, „Posjedi Zagrebačkog kaptola oko Zagreba“, 63-64.

prostoru kaptolskih zajedničkih posjeda i vjerojatno o posjedima koji nisu bili veliki na što upućuje iznos cenzusa.

Nadalje, struktura posjeda prikazana u Statutima upućuje na to da je svaki predij dobio po jedan predijalac. Na temelju toga Gajer je rekonstruirao postotak predijalaca na Zagrebačkom vlastelinstvu. Takva je rekonstrukcija međutim upitna jer nije za sve predije na Zagrebačkom vlastelinstvu navedeno da u tome trenutku njima upravlja neki predijalac (vidi Tablica 5). To se može ilustrirati slučajem predija Dobri dol. Taj je naime predij u Statutima naveden bez predijalca. Kaptolska isprava iz 1381. godine otkriva da je taj predij tada bio dat u koristovno vlasništvo vrbovečkom arhiđakonu Ivanu i njegovu nećaku Martinu, pri čemu je Martin imao nasljedno pravo na taj posjed.⁵⁰⁶ Isprava također spominje prijašnjega predijalca toga posjeda, zagrebačkoga prepozita Nikolu. Taj se prepozit može identificirati kao Nikola Mihovilov koji je bio prepozit u razdoblju o. između 1365. i 1380.⁵⁰⁷ Vrlo je vjerojatno sve do prepozita Nikole predij Dobri dol bio u zajedničkom kaptolskom vlasništvu. Potom, u već spominjanom slučaju posjeda Petrovina, nakon smrti kanonika Stjepana Farkaša, taj je posjed bio cijelo vrijeme u zajedničkom kaptolskom vlasništvu.⁵⁰⁸ Popis pak desetine iz 1465. godine za Topličko vlastelinstvo pokazuje kako je na jednom posjedu koji se u Statutima javlja pod imenom „predij“ moglo prebivati više predijalaca. Tako su za Vrtlinovec navedena dva predijalca, Blaž i Mihael; Valpotovec čak četiri, dva Blaža te Gurg i Valent. Za Domkovec koji se ne spominje u Statutima navedeni su Ivan i Matej; te za naselje Okovci Vrban, Gurg i Klement.⁵⁰⁹ Kaptolska uredba iz 1487. godine koja regulira podavanja predijalaca i obveze njihovih podanika iz topličkoga predija Domkovec također govori o predijalcima u množini iako se ne precizira njihova brojka.⁵¹⁰ To znači da podjela posjeda na predije kako je prikazana u Statutima nije i u stvarnosti zaživjela, preciznije jedan predij nije uvijek bio dat u koristovno vlasništvo jednom predijalcu ili predijalnoj obitelji, a nekada uopće nije bio dat u koristovno vlasništvo, već je ostao u zajedničkom kaptolskom vlasništvu. Zato se uostalom posjedi i prihodi s Topličkoga i Sisačkoga vlastelinstva u Statutima navode kao zajednički.⁵¹¹

⁵⁰⁶ KAZ, ACA, fasc. 24, br. 8 (DF 256543).

⁵⁰⁷ Jerković, *Zagrebački kanonici*, 170.

⁵⁰⁸ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 43, 57-59.

⁵⁰⁹ DF 256727.

⁵¹⁰ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 54, 65-66.

⁵¹¹ Vidi bilj. 476.

Slika dakle koju dobivamo o izgledu kaptolskih vlastelinstava iz Statuta govori samo o trenutnom stanju vlastelinstva nekad u prvoj polovici 14. stoljeća – riječ je o „fotografiji“, a ne o dijakronijskoj slici. Historiografska rekonstrukcija nastala na temelju Gajerove analize idealizirana je verzija. Ne može se naime sa sigurnošću utvrditi stvarni postotak predija i predijalaca niti sveukupni prihodi od cenzusa u nekom trenutku na temelju odredbi iz Statuta, kao ni iz popisa desetina. Premda se ponekad predijalci pojavljuju u popisima desetina iz druge polovice 15. stoljeća, u stvarnosti je njihov broj bio veći od prikazanoga. Neki su predijalci bili oslobođeni davanja desetine pa se samim time ni ne pojavljuju u popisima.⁵¹² Sve ovo nadalje upućuje na zaključak da je Kaptol bio uglavnom fleksibilan glede toga koje će od svojih posjeda u nekom trenutku dati u koristovno vlasništvo predijalcima (ili kanonicima), a koje će posjede zadržati u zajedničkom vlasništvu. Kategorije posjeda utvrđene u Statutima bile su stvarne i postojale su, ali koji će posjedi pripadati kojoj kategoriji, to je bilo promjenjivo. Iznimka su tomu bili posjedi koje je Kaptol davao kao prebende, ti posjedi kasnije nisu davani u zakup pojedincima koji nisu bili članovi Zagrebačkoga kaptola. Međutim, i tamo dolazi do promjena u 15. stoljeću jer su tim posjedima bili pridodati oni koji su se nalazili jugoistočno od Sesveta, a Kaptol ih je prisvojio od Gradeca. Ivanja Reka tako se 1494. godine spominje kao selo podijeljeno među pojedinim kanonicima.⁵¹³ O dodjeljivanju tih novih posjeda kao prebendi svjedoči i popis prihoda iz sela oko Kraljevca 1508.-1513. gdje se kao vlasnik nekih od tih posjeda (u svojstvu prebende) navodi kanonik Ilija de Buča.⁵¹⁴ Osim toga, kako pokazuje isprava iz 1396. godine odluka o tomu koji će posjed komu pripasti morala je biti donesena zajednički. Te je godine prepozit Ladislav bez kaptolskoga odobrenja počeo koristiti zajednički kaptolski posjed Blagušu i selo Vražji Laz koji su se nalazili pored posjeda Kašina kao svoju prebendu. Kaptol ga je zbog toga tužio pred biskupskim vikarom koji je donio presudu u korist Kaptola.⁵¹⁵

Stvarnu predodžbu o postotku predijalaca možemo dobiti zapravo samo za Gradačko-petrinjsko vlastelinstvo. Iz 1484. godine naime sačuvan je popis stanovništva i desetine prema

⁵¹² Vidi primjerice slučaj literata Ivana iz Ludbrega koji je bio oslobođen davanja desetine: MHEZ 6, dok. 568, 619-620. Vidi i: MHEZ 7, dok. 280, 297-298.

⁵¹³ [...] *quod coloni de Iwanyareka singulis annis deinceps teneantur ad mandatum sui domini porcionati* [...]. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 65, 70.

⁵¹⁴ KAZ, ACA, fasc. 42, br. 1.

⁵¹⁵ MHEZ 5, dok. 22, 27-31.

kojem je od sveukupno 241 podložnika njih 45 predijalaca, što daje postotak od 18.67 % predijalaca.⁵¹⁶ Dvadesetak godina kasnije situacija se ponešto izmijenila jer popis iz 1512. godine koji popisuje podanike i njihova selišta bilježi 409 podložnika sveukupno, od kojih opet 45 predijalaca, a što daje postotak od 11 %.⁵¹⁷ Ovakav nesrazmjer u postotku posljedica je toga što je krajem 15. stoljeća Kaptol tek počeo provoditi svoju administrativnu upravu nad Gradačko-petrinjskim vlastelinstvom, kao i toga što popis ukazuje na veliki priljev novoga stanovništva. O tomu svjedoči činjenica da ih se mnogo spominje kao „novaci“ (*novicii*).

Gajer je nadalje na temelju podataka iz Statuta izračunao mogući broj selišta, najmanjih zemljišnih jedinica, za Zagrebačko vlastelinstvo. Njegova je procjena da se radi o 1234 selišta, pri čemu je 9.7 % u zajedničkom kaptolskom vlasništvu, 22.6 % u vlasništvu pojedinih kanonika i 67.7 % u vlasništvu predijalaca.⁵¹⁸ Nada Klaić uz pomoć njegove metodologije izračunala je kako se Sisačko vlastelinstvo sastojalo od otprilike 166 selišta, a Topličko 156.⁵¹⁹ Dok se broj selišta još nekako može procijeniti za 14. stoljeće uz pomoć Statuta, za 15. je to praktički nemoguće bez preciznih popisa. Budući da su samo rijetki sačuvani, nedovoljni za preciznije statističke izračune, iz toga se materijala, kao i iz činjenice da se broj sela općenito povećao u 15. stoljeću, može samo zaključiti da je broj selišta prilično porastao u drugoj polovici 15. stoljeća. Kaptolska normativna odredba za Sisačko vlastelinstvo iz 1470. godine daje naslutiti da je krčenje šume i stvaranje novih selišta tada bilo prilično intenzivno.⁵²⁰ Osim toga, dostupni kaptolski popisi pokazuju kako u tome vremenu često dolazi do diobe selišta na dva, a ponekad i na četiri dijela. Ovakva je recimo bila situacija na Sisačkom vlastelinstvu 1499. u slučaju selišta u zajedničkom kaptolskom vlasništvu i na Gradačko-petrinjskom 1516. godine za selišta u Petrinji:

Naselje	Broj stanovnika	Selišta	Pola selišta	Četvrtina selišta	Jedno i pola selišta	Dva selišta
---------	-----------------	---------	--------------	-------------------	----------------------	-------------

⁵¹⁶ DF 256457.

⁵¹⁷ Izračunato prema KAZ, ACA, fasc. 81, br. 10. i fasc. 81, br. 12.

⁵¹⁸ Gajer, „Posjedi Zagrebačkog kaptola oko zagreba“, 64-79.

⁵¹⁹ Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 421-422.

⁵²⁰ *Item, terras, extirpaturas nemini alteri nisi vicino ipsorum et in eisdem villis commoranti vendere possint, salvis tamen terris arrabilibus sessionum, de quibus prius exstitit conclusum. Item, si aliquis terras de rubetis et silvis ad instar unius moderne sessionis extirpaverit, talis infra octo annos nullam de ipsis nobis faciat solucionem. Elapsis autem ipsis octo annis, aut hominem ad ipsas terras, locet, aut instar aliorum sessiones tenencium, de eisdem solvat; idem que intelligatur de illis, qui in locis desertis domos edificare et easdem habitare voluerint.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 42. Naglasila P. V.

<i>Oppidum Zytec</i> (Sisak)	74	4	58	11	1	-
<i>In prouincia Prachno</i> ()	28	16	11	1	-	-
<i>Inferiori Drenchina</i> (Donja Drenčina)	56	31	24	-	-	1
<i>Zeela</i> (Sela)	44	21	23	-	-	-
<i>Odra</i> (Odra)	19	2	12	4	1	-
<i>In superiori Drenchina</i> (Gornja Drenčina)	22	12	10	-	-	-
<i>Wriuthi</i> (Vrutki)	12	-	12	-	-	-
<i>Jazwenyk</i> (Jazvenik)	30	8	20	2	-	-
<i>Pethrowcz</i> (Petrovec)	11	5	5	-	1	-
<i>Dwsicza</i> (Dužica)	49	11	34	2	1	1
Ztrelechko	12	2	10	-	-	-
Wzthye	8	7	-	-	-	1
	365	119	219	20	4	3

Tablica 10 Popis selišta na Sisačkom vlastelinstvu 1499. godine⁵²¹

Naselje	Broj stanovnika	Selišta	Pola selišta	Četvrtina selišta	Jedno i pola selišta	Tri četvrtine selišta
Petrinja	82	14	59	6	1	2

Tablica 11 Popis selišta na Gradačko-Petrinjskom vlastelinstvu za Petrinju 1516. godine⁵²²

Izraženo u postocima, tada je na zajedničkim kaptolskim posjedima na Sisačkom vlastelinstvu 60 % stanovništva imalo pola selišta, 32.6 % cijelo selište, i preostali su imali četvrtinu ili više od jednoga selišta. U slučaju Petrinje, čak 72 % stanovništva držalo je pola selišta, a 17 % cijelo selište. U obzir treba uzeti i činjenicu da je struktura selišta bila mnogo podložnija promjenama od strukture predija jer su se selišta češće prodavala i zakupljivala.⁵²³ Josip je Adamček nadalje na temelju popisa crkvenih desetina pokušavao procijeniti broj stanovnika na Topličkom vlastelinstvu, preciznije utvrditi je li se taj broj smanjivao, povećavao, ili ostajao stabilnim. Prema njegovim zaključcima dolazi do pada broja podložnika sredinom 1470-ih godina za skoro polovicu. Posebno je kao otegotnu okolnost izdvojio „tursko pustošenje“.⁵²⁴ Adamček je međutim zbrajao pojedinačno samo podložnike koji su plaćali ili desetinu od usjeva ili vina. Kada se pak njihov broj sveukupno usporedi i zbroji, vidi se da dio stanovništva nije davao uopće desetinu od usjeva ili vina pa ni nisu popisivani u toj kategoriji. Godine 1465. tako su

⁵²¹ Napravljeno prema KAZ, ACA, fasc. 49, br. 1 (DF 256663). Ubrojena i ona selišta koja su označena kao napuštena (*deserta*).

⁵²² KAZ, ACA, fasc. 81, br. 19 (DF 256950).

⁵²³ Usp. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 1, 23 i dok. 23, 41. Vidi i potpoglavlje „Monetizacija i *dominium directum*“.

⁵²⁴ Adamček, *Agrarni odnosi*, 59.

sveukupno popisana zapravo 532 podanika, a 1475. njih 475.⁵²⁵ Razlika je dakle za 57 podanika, odnosno obitelji, što znači da se broj stanovnika nije toliko dramatično izmijenio u tome razdoblju.

Osim što se kaptolski posjedi mogu podijeliti na one koji su bili u kaptolskom zajedničkom vlasništvu, koji su davani kanonicima kao prebende i koji su davani u koristovno vlasništvo, mogu se podijeliti i na alodijalne i rustikalne posjede. Alodijalni ili dominikalni posjedi bile su oranice, livade, vinogradi, pašnjaci, koji su se nalazili u potpunosti u vlasništvu gospodara, to jest sve što bi podanici proizveli na alodijalnim posjedima, pripadalo je gospodaru. U alodijal spadaju i gospodarske zgrade i kurijalni dvor.⁵²⁶ Također je često rad podanika na alodijalnim posjedima bio jedna od njihovih obveza, u literaturi se to naziva „tlakom“ (fr. *corvée*). Rustikalni su pak posjedi bili oni koji su se nalazili u nasljednom koristovnom vlasništvu zavisnih seljaka, odnosno „kmetova“. Izvori vezani uz Zagrebački kaptol pokazuju kako Kaptol u 14. stoljeću nije imao mnogo alodijalnih posjeda. Oko Zagreba Kaptol je te posjede 1330. godine rasporedio u 30 porcija:

Tlake prema Statutima	
<i>terra que existit circa fluvium Ternaue, prope ecclesiam beate virginis de Oporovec</i>	17 porcija
<i>terra, Crog vocata (Krog)</i>	6 porcija
<i>terra in Rabuch circa magnam viam (Vrapče)</i>	4 porcije
<i>alia [terra] existentes in Casna (Kašina)</i>	3 porcije

Tablica 12 Popis tlaka na Zagrebačkom vlastelinstvu prema Statutima⁵²⁷

Alodijalni posjedi na Zagrebačkom vlastelinstvu očito su bili raspršeni na području posjeda u kaptolskom zajedničkom vlasništvu. Međutim, jedan dio alodijalnih oranica nalazio se i na onim posjedima koje su kanonici dobivali kao prebende. To otkriva primjerice jedna kaptolska isprava iz 1445. godine kojom je utvrđen način na koji će tadašnji uživatelj predija Sopnica kao svoje prebende, prebendar Ambrozije, naseliti taj posjed. Isprava naime spominje zemlju čiji su prihodi pripadali Kaptolu zajednički: *Alias autem decimas similiter bladi, preter ipsis terris suis tlakalibus cedentes, ad communitatem nostram, annis singulis perpetuis futuris temporibus*

⁵²⁵ Izračunato prema DF 256727 (1465.) i DF 256736 (1475.).

⁵²⁶ Više o alodijalu i rustikalu: Brgles, *Ljudi, prostor i mijene*, 187; Tomislav Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva* (Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2003), 20.

⁵²⁷ MHEZ 2, gl. 11, dio 2., 71.

dare, soluere et ministrare debebunt et tenebuntur [...].⁵²⁸ Jedna od odluka iz Crvene knjige iz 1487. godine prema kojoj su kanonici odlučili uvesti kaznu u slučajevima kada bi podanici ostavili svoju stoku i konje da pasu na alodijalnoj zemlji kanonika, potvrđuje da je i u drugoj polovici 15. stoljeća alodijalna zemlja bila važan dio gospodarstva.⁵²⁹ Osim oranica i neki od vinograda nalazili su se u sklopu kaptolskoga alodija, što otkrivaju obveze kaptolskih kmetova, koji su među ostalim morali raditi u vinogradima. Nešto je alodijala Kaptol imao i na Sisačkom i na Topličkom vlastelinstvu, no Statuti ne preciziraju gdje su se oni točno nalazili niti koliko ih je bilo. Na Sisačkom vlastelinstvu u 14. je stoljeću Kaptol imao i alodijalne ribnjake.⁵³⁰ Izvori pak iz 15. stoljeća potvrđuju svakako da je Kaptol imao alodijalne livade na Sisačkom vlastelinstvu;⁵³¹ te alodijalne vinograde na posjedu Petrovina.⁵³² Nadalje, u popisima selišta i stanovništva Gradačko-petrinjskoga vlastelinstva iz 1512. ponegdje se nailazi na posjede po nazivom *terra dominorum*, što bi upućivalo na to da se radi o alodijalnoj zemlji, a i dio podanika naziva se tlakalima (*tlacalibus*).⁵³³ Već spominjani popis kaptolskih selišta iz 1516. godine za Petrinju popisuje 7 i pola alodijalnih selišta, kada se ukupno zbroje polovice selišta koje su podložnici uživali.⁵³⁴ Budući da je sveukupno bilo otprilike 50 selišta, to daje postotak od 15 % alodijalnih selišta. U drugim slučajevima bez preciznih popisa nemoguće je izračunati postotak alodijalnih posjeda, pogotovo stoga što je alodijalna zemlja bila raspršena unutar rustikalne, odnosno izvori sugeriraju da su se alodijalne i rustikalne oranice nalazile jedne do drugih.

Ono nadalje o čemu malo doznajemo iz izvora jest što je bilo s posjedima koji su se nalazili u koristovnom vlasništvu. Popis desetine i stanovništva iz 1484. s Gradačko-petrinjskoga vlastelinstva sugerira da su i predijalci imali alodijalnu zemlju.⁵³⁵ Popis naime grupira zasebno predijalce i podložnike koji su njima pripadali. Pri tomu je i uz predijalce i uz njihove podanike

⁵²⁸ MHEZ 7, dok. 53, 47-48 (naglasila P. V.).

⁵²⁹ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 55, 66.

⁵³⁰ Sisačko vlastelinstvo: *Et quidem nostri marturinarii ibidem pro nobis ita colunt vineas et agros sicut Zagrabie ymmo ad quedam alia obligantur, ut patebit, tenentur enim clausuram nostram super Zauam pro piscibus semper, quando expedit, facere et firmare eo modo sicut requiritur, et tempore capture piscium* [...]. MHEZ 2, gl. 61, 59. Topličko: [...] *et iidem marturinarii tenentur colere vineam nostre comunitatis ibidem in omnibus suis necessariis operibus* [...]. MHEZ 2, gl. 54, 61. Prenosi i Adamček, *Agrarni odnosi*, 384-385.

⁵³¹ [...] *et fenilia nostra similiter communia falcare et extirpare tenebuntur* [...]. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 43.

⁵³² *Item curiam spanalem ac domum et celarium nostrum ibidem habitum disponere et vineam ecclesie nostre bono modo colere et labores eiusdem quoslibet perficere*. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 43, 58.

⁵³³ KAZ, ACA, sv. 81, br. 12 i fasc. 81, br. 10 (1512.).

⁵³⁴ KAZ, ACA, fasc. 81, br. 19 (DF 256950).

⁵³⁵ DF 256457.

zabilježeno da su dali određenu količinu usjeva i vina za desetinu. To vjerojatno znači da su jobagioni tih predijalaca jednim dijelom vršili agrikulturne poslove i za svoje predijalce. Kaptolska odredba o predijalcima također daje za zaključiti da je mogao postojati interni dogovor između predijalaca i njihovih podložnika glede agrikulturnih poslova.⁵³⁶

Prema J. Adamčeku u drugoj polovici 15. stoljeća dolazi do smanjivanja alodijala.⁵³⁷ Ipak u slučaju kaptolskih vlastelinstava ne može se ništa decidirano tvrditi zbog manjka izvora o tomu. Ako je i došlo do smanjenja alodijala, kaptolske normativne odredbe za 15. stoljeće koje reguliraju obveze kaptolskih podanika svakako sugeriraju da je alodijal i dalje bio važan dio vlastelinstava, jednako kao u 14. stoljeću.⁵³⁸ Na kraju može se zaključiti da je Kaptol kontinuirano na sličan način upravljao svojim vlastelinstvima kroz 14. i 15. stoljeće, uvijek jedan dio posjeda držeći u izravnom vlasništvu, a dio dajući u koristovno. Takav način uprave bio je zapravo različit od recimo engleskih vlastelinstava, gdje se izravan i neizravan način neprestance izmjenjivao kroz 14. i 15. stoljeće. Povjesničar Philip Slavin u svojoj studiji o agrikulturnoj proizvodnji katedralne zajednice u Norwichu iznosi podatak da su engleski vlastelini, kako crkveni tako i svjetovni, negdje od sredine 13. stoljeća prelazili na izravan način upravljanja vlastelinstvima, što je trajalo do otprilike 1380. godine, kada prelaze na neizravan i više se ne vraćaju izravnom.⁵³⁹ U slučaju kaptolskih vlastelinstava kontinuirano je trajao „mješoviti“ način uprave i nastavio se u ranom novom vijeku.

5. Zagrebački kaptol i nametanje identiteta: slučaj predijalaca⁵⁴⁰

U prethodnom poglavlju opisan je način uprave Zagrebačkoga kaptola nad svojim vlastelinstvima. Iz te je analize proizišlo da su mnogi od posjeda bili davani u doživotno koristovno vlasništvo. Ono što nije do kraja objašnjeno jest pitanje kako je Kaptol kroz dulji

⁵³⁶ [...] *ac labores consvetos ad vinearum et agrorum culturas, sicut aliquis ex nobis de suis, nisi ex specialiter convencione inter aliquem vasallum et suos colonos aliter fuerit ordinatum* [...]. MHEZ 2, gl. 46, dio 1., 42.

⁵³⁷ Adamček, *Agrarni odnosi*, 385-386.

⁵³⁸ Vidi potpoglavlje „Neprivilegirani podložnici i Zagrebački kaptol u 14. i 15. stoljeću“.

⁵³⁹ Philip Slavin, *Bread and Ale for the Brethren: The Provisioning of Norwich Cathedral Priory, 1260–1536* (Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 2012), 5-6.

⁵⁴⁰ Poglavlje nastalo na temelju članka: Petra Vručina, „Imposing Identity: The Case of Zagreb Chapter’s and Bishop’s Conditional Landholders in the Late Middle Ages“, u *Institutional aspects of Church and Social History*, ur. Marko Jerković (Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 2021), 173-206.

period učinkovito provodio ovaj mehanizam. Što je nekog pojedinca navodilo na to da ostane vjeran podanik Zagrebačkom kaptolu kroz dulje vrijeme, možda i kroz nekoliko generacija? Predijalci, koje izvori ponekad izjednačavaju s terminom *iobagiones nobiles*, u Slavoniji se pojavljuju još u 13. stoljeću.⁵⁴¹ Ti su pojedinci tada bili uglavnom vezani uz utvrde i imali svojevrsne vojne obveze, a kako je to pokazao M. Ančić, moglo se raditi i o kolonistima kojima je kralj dao određene povlastice.⁵⁴² Društvena kategorija predijalaca susreće se i u ostatku Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva, no karakterističnija je za crkvena vlastelinstva, kao i za periferne dijelove Kraljevstva zbog vojne obrane pa se tako predijalci pojavljuju i u Zagrebačkoj biskupiji.⁵⁴³ Ono što je uglavnom općenito vrijedilo za pojedince koji su postajali predijalcima jest da su oni taj status (i zemlju) dobivali u zamjenu za vjernost, vojnu i administrativnu službu i cenzus.⁵⁴⁴ S obzirom na njihov pomalo ambivalentan društveni status, kroz historiografiju se također stalno provlačilo pitanje jesu li predijalci Zagrebačke crkve neka vrsta nižih ili kondicionalnih plemića. Kako je to također M. Ančić pokazao, ambivalentnost jednim dijelom proizlazi iz činjenice da se u hrvatskoj historiografiji ustalila pojednostavljena shematska podjela na plemiće i seljake, kao i zbog toga što isprave ne ekspliciraju da su predijalci u stvari bili u pratnji elite, čije se službe vladar odrekao.⁵⁴⁵ Prema M. Jerkoviću predijalci Zagrebačke crkve bili su prije svega pravna skupina te ih se ne može smatrati nižim plemićima budući da su predijalce Zagrebačke crkve sačinjavali i plemići i ne-plemići.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ Kako Rady upozorava predijalci i *iobagiones nobiles* razlikuju se u tomu što su ovi potonji bili potomci pojedinaca vezanih uz utvrde, dok su prvi dobivali zemlju od zemljoposjednika pod određenim uvjetima. Rady, *Nobility, Land and Service*, 81-82.

⁵⁴² Ančić, „*Gradu kmeti ili iobagiones castri* kao element društvene strukture Hrvatskoga Kraljevstva“, 124-125.

⁵⁴³ O predijalcima u Ugarsko-hrvatskom Kraljevstvu: Rady, *Nobility, Land and Service*, 79-85; i Zagrebačkoj biskupiji: Magdalena Apostolova Maršalevski, *Iz pravne prošlosti Zagreba* (Zagreb: Školska knjiga, 1998), 219-241; Josip Adamček, „Vlastelinstva Čazma, Ivanić i Dubrava u srednjem vijeku“, u *Čazma u prošlosti i danas. Zbornik radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanog u Čazmi studenoga 1976*, ur. Hrvoje Tartalja, Valentin Putanec, Mirko Valentić (Čazma: Samoupravna interesna zajednica kulture i informacija, 1979), 86-96; Gajer, „Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba“, 62-64, 97-99. O predijalcima vezanima uz utvrde županija: Gábor Szeberényi, „Plemići, predijalci i *iobagiones castri* Rovišća u 13. i 14. stoljeću“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 30 (2012): 31-55; o onima u službi ivanovaca u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu: Zsolt Hunyadi, „Hospitaler Estate Management in the Medieval Kingdom of Hungary (Thirteenth to Fourteenth Centuries)“, u *The Military Orders, Vol. IV: On Land and By Sea*, ur. Judi Upton-Ward (London: Routledge, 2008), 145-153; u službi plemićke obitelji Pekri: Antun Nekić, *Plemićki rod Tetenj od 13. do sredine 15. stoljeća*, doktorski rad (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2017), 168.

⁵⁴⁴ Rady, *Nobility, Land and Service*, 82.

⁵⁴⁵ Ančić, „*Gradu kmeti ili iobagiones castri* kao element društvene strukture Hrvatskoga Kraljevstva“, 38-39; 92-93.

⁵⁴⁶ Jerković, *Zagrebački kanonici*, 172.

Jesi li predijalci tvorili stvarnu društvenu skupinu, čiji je pravno definiran status bio osnova, ovom prilikom ispitat ću preko koncepta identiteta. Odnosno, ova raščlamba nastojat će utvrditi jesu li pojedinci koji su se nazivali predijalcima, neovisno o tomu jesu li bili plemići ili ne-plemići, tvorili zaseban grupni identitet koji je za sobom nosio poseban društveni ugled, status i privilegije. Američki sociolozi Peter J. Burke i Jan E. Stets definiraju identitet kao „skup značenja koja definiraju nekog pojedinca kada je taj pojedinac nositelj određene uloge u društvu, ili član određene grupe, ili pak pojedinac koji posjeduje specifične karakteristike koje ga ili ju identificiraju kao jedinstvenu osobu“. Prema ovim dvama autorima pojedinac se također uvijek definira kao pripadnik nekoliko grupacija.⁵⁴⁷ U prošlosti su to primjerice mogli biti rod, bratovština, grad, etnička grupa, i ono što nas zanima ovom prilikom – institucija (Zagrebačka crkva). Dakle, u ovom slučaju nije bilo bitno je li pojedinac plemić ili ne-plemić, već da je u „vazalnom“ odnosu prema Zagrebačkom kaptolu. „Vazalna“ podređenost Kaptolu kreirala je sasvim nova društvena značenja, a time i ulogu.

U raščlanjivanju toga jesi li predijalci tvorili zaseban identitet, krenut ću od pitanja jesu li predijalci sebe percipirali kao posebnu društvenu skupinu, kao i jesu li ih drugi tako percipirali. O tomu nešto govori isprava Matijaša Korvina izdana 27. ožujka 1470. godine. U toj ispravi predijalci sami sebe nazivaju „plemeniti predijalci Zagrebačke crkve“ (*vniversi nobiles prediales episcopatus Zagrabiensis*), a kao takve prepoznaje ih i kralj Matijaš. Sama svrha izdavanja isprave bila je potvrda njihovih starih prava i isprava navodno izgubljenih u vrijeme osmanskih napada. Prema toj ispravi nadalje predijalci Zagrebačke crkve imali su ista prava kao i ostali plemići, s naglaskom na to da su prije svega trebali služiti Zagrebačkoj crkvi i biskupu.⁵⁴⁸ U tome kontekstu, značajna je odredba koju Matijaš Korvin donosi tri godine ranije, 1467. godine, prema kojoj su crkveni predijalci pripadali kategoriji pravih plemića samo ako su imali kraljevu

⁵⁴⁷ Peter J. Burke i Jan E. Stets, *Identity Theory* (Oxford: Oxford University Press, 2009), 3.

⁵⁴⁸ *Pro parte fidelium nostrorum nobilium predialium episcopatus Zagrabiensis nostre expositum est maiestati eo modo, quod lizet ipsi ex antiqua eorum consuetudine ac indultis et concessionibus dominorum regum Hungarie nostrorum scilizet predecessorum, semper in medio eorum laudabiliter obseruatis omnibus illis libertatibus et nobilitatum prerogatiuis quibus scilizet ceteri nobiles regni quomodolibet vtuntur et gaudetur isto dumtaxat, excepto inquantum iurisdictionem prefate ecclesie Zagrabiensi et episcopo in eadem ecclesia pro tempore constituto cum debitis et consentis seruiciis et obedientia subiecti haberentur vsi fuerunt et gauisi super quibusquidem prerogatiuis eorum iura et litteras prefatorum dominorum regum emannata habuissent et confectas, sed eodem preteritis disturbiorum temporibus, que in dicto regno nostro Sclauonie antea crebro in valuissent ab eis aliquomodo alienate essent.* KAZ, ACA, fasc. 1, br. ii (MNL OL, DF 256103). Naglasila P. V.

potvrdu.⁵⁴⁹ Predijalci su Zagrebačke crkve dakle u drugoj polovici 15. stoljeća i nadalje pravno i kolektivno doživljavani kao kondicionalni plemići, no imali su slična prava kao i pravi plemići.⁵⁵⁰ Recimo početkom 16. stoljeća o njihovu položaju svjedoči popis kraljevskoga poreza za 1516. godine prema kojem su predijalci bili oslobođeni plaćanja istog.⁵⁵¹

U ispravi iz 1470. godine nadalje kralj Matijaš ne razlikuje biskupske od kaptolskih predijalaca pa se može pretpostaviti da je tom prilikom mislio i na jedne i na druge. Jedna druga isprava iz 1480. godine u kojoj potvrđuje Zagrebačkom kaptolu pravo na izuzeće od plaćanja poreza sugerira da mu je bila poznata razlika između kaptolskih i biskupskih predijalaca jer se u ispravi poziva na one kaptolske pritom ih nazivajući *iobagionales condiciones homines eiusdem capituli*.⁵⁵² Osim predijalnih ugovora nema mnogo sačuvanih isprava u kojima se kaptolski predijalci spominju, odnosno isprava iz kojih bi se moglo vidjeti jesu li se pojedinci koji su imali predijalni status tako identificirali. Stoga je vrijedna nekolicina isprava s početka 16. stoljeća koja opisuju sporove između kaptolskih podanika i plemstva iz Varaždinske županije. Kaptol je tako sucima Varaždinske županije 1512. godine prijavio slučaj u kojem je *nobilis Ambrosius predialis* bio napadnut na javnoj cesti od strane drugoga plemića i njegovih pomagača.⁵⁵³ Tri godine kasnije, varaždinski suci ispitali su već spomenuti slučaj u kojem je plemić Akacije na topličkom kupalištu napao kaptolskoga predijalca, u ispravi navedenog kao *Martinus Zwsecz nobilis predialis prefati capituli*.⁵⁵⁴

Od kada su točno predijalci Zagrebačke crkve formirali kolektivni identitet teško je reći jer izvori o njima postaju brojniji tek u 14. stoljeću. Slika koju dobivamo o biskupskim predijalcima iz toga razdoblja svjedoči da su oni tada bili identitetski formirana skupina. Naime, godinu dana nakon što je javno obznanjena prva verzija Statuta, 1335., biskupski predijalci organiziraju pobunu protiv zagrebačkoga biskupa, koja je najvjerojatnije bila povezana s

⁵⁴⁹ *Nobiles autem regni intelligentur, qui habent merem nobilitatem a regibus seu privilegium nobilitatis huiusmodi, sive tales sub nomine regio, sive sub ecclesiis, sive sub quacunque alia iurisdictione degant. Alii autem omnes solvant ubique, sive sint nobiles castrenses, sive prediales ecclesiarum, qui non habent privilegium nobilitatis a regibus* [...]. Bak, *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, 704. Citira i Rady, *Nobility, Land and Service*, 84-85. Naglasila P.V.

⁵⁵⁰ Usp. Rady, *Land and service*, 79.

⁵⁵¹ *Item libere ville et nobiles prediales in episcopatu Zagrabienensi de quibus nihil solutum est faciunt portas 312 que faciunt florenos 234*. Adamček i Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*, dok. 28-29, 78, 79.

⁵⁵² KAZ, ACA, fasc. i, br. 13 (DF 256105). Iako se za predijalce Zagrebačkoga kaptola u izvorima uglavnom koristio naziv *prediales*, naziv *iobagionales condiciones homines* može se odnositi samo na predijalce.

⁵⁵³ KAZ, ACA, fasc. 60, br. 12 (DF 256709).

⁵⁵⁴ KAZ, ACA, fasc. 60, br. 14 (DF 256712).

uvođenjem ubiranja pune crkvene desetine.⁵⁵⁵ Način na koji je pobuna opisana u izvorima upućuje na to da su predijalci kolektivno djelovali. Kada je pak taj slučaj završio na kraljevskom sudu 1340. godine, pobunjenici su se identificirali prvenstveno kao predijalci, iako se kasnije za neke od njih saznaje da su bili i pravi plemići.⁵⁵⁶ Može se iznijeti kao pretpostavka da je razlog što su se ti *nobiles* identificirali kao predijalci taj što su se pozivanjem na predijalni identitet pokušavali izbjeći plaćanje pune desetine.

Nadalje, može se također pretpostaviti da je sastavljač Statuta Zagrebačkoga kaptola gorički arhiđakon Ivan detaljne uredbe o (kaptolskim) predijalcima u Statute (1334.-1354.) unio nakon pobune biskupskih predijalaca, kako bi se izbjeglo tako nešto u budućnosti u kaptolskom slučaju. Za jednu se uredbu, 48., u prvom dijelu Statuta, vezanu uz predije oko Zagreba koja ih popisuje zajedno s iznosom predijalnoga cenzusa može utvrditi da je sastavljena nakon ožujka 1349. godine.⁵⁵⁷ U toj se uredbi spominje predijalno uživanje posjeda Otok i Kosnica u sklopu Prevlake od strane župana Ivana (*nobilis viri comitis Ivani filii Ivani filii Jarozlai*), a taj je ugovor bio sastavljen u ožujku 1349. godine, što dakle znači da ni sama uredba nije mogla biti sastavljena ranije.⁵⁵⁸ Drugi razlog zašto mislim da je odredbe o predijalcima gorički arhiđakon unio kasnije jest zato što je njihov položaj legitimirao pozivajući se na Rimsko pravo, umjesto na običajno pravo. U 45. uredbi prvoga dijela Statuta gorički arhiđakon uvodi pojmove koji se za predijalce koriste u Rimskom pravu: *vassalus*, *emphitheotus*, i *feudum*. Odnosno, pojmove iz Rimskoga prava nastojao je poistovjetiti s pojmom *predialis* koji se koristio u administraciji Zagrebačke biskupije:

Čini se da su predijalac, *vazal* i *naljedni zakupnik* isto, ali razlikuju se u više toga, i ne treba se brinuti oko toga budući da ovom više pozornosti daje običaj, odnosno tko ima više prava na *feud*, a tko manje; prema običaju naše domovine, naime, takvi se

⁵⁵⁵ Isprava koja govori o početku bune: CD 10, dok. 147, 205-206. Više o pobuni: Marko Jerković, „Što znači pobuniti se protiv biskupa u srednjem vijeku: crkveni predijalci i Zagrebačka biskupija u prvoj polovici 14. stoljeća“, u *Zbornik radova Res novae et seditiones: pobuna kao čimbenik promjene*, ur. Leona Slatković Harčević, i Marijan Vodopija (Zagreb: Hrvatski studiji, 2017), 47-66.

⁵⁵⁶ [...] *Petrus filius Dryse, Borg filius Iwan, Demetrius filius Georgii et Draghan filius Wydus olym fuissent prediales ecclesie Zagrabiensis et tandem pro eo, quia se nobiles fore allegassent* [...]. CD 10, dok. 389, 570-571. Naglasila P. V. Prenosi i Margetić, „Pravna osnova crkvene desetine na hrvatskim pravnim područjima“, 40.

⁵⁵⁷ MHEZ 2, gl. 48, dio 1., 44.

⁵⁵⁸ CD 11, dok. 393, 520-521.

jednostavno zovu predijalcima, kad bismo ih ispravno zvali, rekli bismo vazali zbog feuda, a ne predijalci zbog predija. [...].⁵⁵⁹

U istoj uredbi gorički arhiđakon referira se na jednu od tada najpoznatijih knjiga koje su se bavile feudalnim pravom u srednjem vijeku – *Libri Feudorum*. Primjer koji je prenio opisuje idealne odnose između gospodara i njegova „vazala“. Prema njemu vazal je nakon zakletve gospodaru bio dužan štiti gospodara, njegove tajne, njegovu pravdu i njegove posjede:

Stoga bez obzira na to radi li se o feudu, prediju ili nasljednom zakupništvu, kako se komu više sviđa, kad god netko želi izabrati svoga gospodara, mora za njega, svoga gospodara, kako slijedi, prisegnuti i biti lojalan, što obuhvaća šest (stvari) baš kao što je opisano kanonskim pravom na ovaj način: sigurno, oprezno, pošteno, korisno, jednostavno i moguće. Sigurno, kako ne bi naštetio svojem tijelu. Oprezno, kako ne bi oštetio gospodara otkrivanjem tajne ili informacije o fortifikacijama zbog kojih je zaštićen. Pošteno, kako ne bi krivo sudio. Korisno, kako ne bi učinio štetu svojim posjedima. Jednostavno, odnosno moguće, kako ne bi dobra, koja (mu) je njegov gospodar mogao lagano predati, upropastio [...].⁵⁶⁰

Dok se u slučaju biskupskih predijalaca u izvorima često nailazi na vijeća koja su imitirala županijske shodove i na kojima se kolektivni identitet predijalaca vidljivo iskazivao, u slučaju kaptolskih predijalaca takvih je izvora malo.⁵⁶¹ Za kaptolsko Topličko vlastelinstvo, sačuvana je isprava od 12. srpnja 1447. srpnja prema kojoj su se predstavnici topličke zajednice, među njima i predijalci, okupili kako bi raspravili jednu kupoprodajnu transakciju.⁵⁶² Iz godine 1487. godine također je sačuvana isprava koja opisuje vijećanje topličke zajednice, a među njima i predijalaca,

⁵⁵⁹ *Predialis et vasallus et emphitheota idem esse videntur, sed differunt in pluribus, nec est currandum in quo, quoniam circa hec magis attenditur consuetudo, ut plurimum quis plus iuris habeat in feudo, quive minus ex eisdem, nam de consuetudine nostre patrie, tales simpliciter prediales vocantur, cum proprie deberent dici vasalli a feudo, non prediales a prediis [...].* MHEZ 2, gl. 45, 40-41. Prevela P. V. Više o utjecaju Rimskoga prava na običajno u pogledu zemljoposjedničkih odnosa: Susan Reynolds, *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted* (Oxford: Oxford University Press, 2001); 3-14.

⁵⁶⁰ [...] *Sive ergo sit feudum, sive predium, sive emphiteotis, que melioracio interpretatur, quandoque quod quis optat a suo domino optinere, debet pro eo, suo domino, a quo illud consequitur, fidelitatem servare et iurare, in qua sex continentur sicut scriptum in iuris canonici corpore invenitur hoc modo: incolume, tutum, honestum, utile, facile et possibile. Incolume, ne sit in dampnum corpori suo. Tutum, ne sit in dampnum de secreto suo vel de municionibus, per quas tutus esse potest. Honestum, ne sit ei in dampnum de iustitia sua vel de aliis causis, que ad honestatem eius pertinere videntur. Utile, sic, ne sit ei in dampnum de suis possessionibus. Facile, vel possibile, ne ad bonum, quod dominus suus leviter poterat facere, faciat ei difficile [...].* MHEZ 2, gl. 45, 41. Prevela P. V. O *Libri Feudorum*: Reynolds, *Fiefs and Vassals*, 20.

⁵⁶¹ Rady, *Nobility, Land and Service*, 82. Vidi primjer toga vijeća: [...] *iidem prediales ipsarum provinciarum eorum predia tenere et conservare dinoscuntur, cum pluribus honorabilibus et nobilebus secularibus viris assessoribus eiusdem congregacionis nobiscum, pro iudicio consedentibus [...].* MHEZ 5, dok. 14, 18 (1396.).

⁵⁶² MHEZ 7, dok. 100, 103-104.

u vezi kupoprodajne transakcije.⁵⁶³ U primjeru iz 1404. godine, ne spominju predijalci, no zasigurno su i oni bili prisutni kao važni predstavnici zajednice. Isprava naime registrira da su tom prilikom kaptolski izaslanici, lektor Petar, varaždinski arhiđakon Stjepan i prebendar Juraj okupili predstavnike Topličkoga vlastelinstva (*prefatam nostram comunitatem dicti nostri comitatatus de Thoplica convocassent*) kako bi zajedno raspravili o graničnom sporu između dvaju tamošnjih predijalaca.⁵⁶⁴ U slučaju Sisačkoga vlastelinstva isto možemo potvrditi postojanje sličnih vijeća jer su se ona vezala uz sudsku funkciju vojvode.⁵⁶⁵

Predijalni ugovori biskupskih predijalaca pokazuju da su vlastelinska vijeća koja organizira biskup, a na kojima su bili okupljeni i predijalci, često služila za ponovno potvrđivanje ili darovanje novih predija nakon čega bi se sastavile isprave o tomu.⁵⁶⁶ Je li prisustvo šire zajednice bilo potrebno kako bi se legitimirao status kaptolskih predijalaca kao u slučaju biskupskih, izvori nam ne otkrivaju, no kaptolski su predijalci u svakom slučaju bili dužni nabaviti pisanu ispravu o svom statusu. Tako su nalagali Statuti, a da su predijalci doista poštivali ovu odredbu svjedoči već spomenuta isprava iz 1428. godine koja govori o slučaju preminuloga topličkoga predijalca Mihaela. Nakon njegove smrti njegova udovica, brat Juraj i župnik Kozma otvorili su škrinju preminulog u kojoj se među ostalim nalazio predijalni ugovor.⁵⁶⁷

Statuti Zagrebačkoga kaptola nam nadalje pobliže opisuju obveze i privilegije kaptolskih predijalaca. Prije svega kaptolski su predijalci imali sudsku jurisdikciju nad svojim podložnicima u svim kriminalnim slučajevima osim u onima koji su se ticali ubojstva, krađe, požara i nasilja. Ako su imali više od 6 podređenih seljaka (*colonorum*), mogli su samostalno imenovati vesnika

⁵⁶³ [...] *coram testibus videlicet Mathia Stankaycz prediali de Pethkowcz, Valentinus Iwahens prediali de Kwschowcz, Andreas Longinicz, Ambrosio Golacz, Gregorio Lomot, Gregorio Verokoych, Benediczak institori, ciuibus oppidi Toplicensis, Emerico Italico, nobili Stephano de Tronkowcz. Item Martinus Ilinz et Ambrosio de Swdowcz, predialibus* [...]. KAZ, ACA, fasc. 60, br. 59 (DF 256716). Naglasila P. V.

⁵⁶⁴ MHEZ 5, dok. 181, 222-223. Predijalci se kao zasebna skupina stanovništva spominju i u nedatiranoj kaptolskoj odredbi iz prve polovice 15. stoljeća vezanoj uz Topličko vlastelinstvo: [...] *nullus nostrorum predialium, civium et iobagionum ac alterius status hominum in dicta nostra provincia Thoplicensi* [...]. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 2, 24. Naglasila P. V.

⁵⁶⁵ Vidi poglavlje „Vlastelinstvo Zagrebačkoga kaptola ili vlastelinstva Zagrebačkoga kaptola?“.

⁵⁶⁶ Vidi primjerice: CD 15, dok. 243, 335-336; CD 18, dok. 67, 88-89; MHEZ 5, dok. 13-17, 16-24; dok. 60-66, 70-77; dok. 73, 82-83, dok. 328-329, 438-440, dok. 331-333, 441-445, dok. 374-378, 516-520; MHEZ 6, dok. 92, 101-102; dok. 94, 103; dok. 96-109, 104-118; dok. 114-116, 122-125; dok. 118, 125-126.

⁵⁶⁷ [...] *consensum eiusdem domine, preterea prefatum Georgium, fratrem viri sui, citasset, vocasset et dicisset uxorem ipsius Georgii, quod acciperet clavem et transiret ad scrineum et in illo scrineo essent sexaginta floreni (auri) et litere privilegiales super ipsa duo predia confecta* [...] MHEZ 6, dok. 224, 250. Naglasila P. V. U Statutima: MHEZ 2, gl. 7, dio 1., 16-17; gl. 46, dio 1., 41-42.

(*villici*) koji je također imao pravo suđenja.⁵⁶⁸ Predijalcima je bilo zabranjeno samostalno suđenje izvan granica kaptolskih vlastelinstava. Ako se incident dogodio izvan granica kaptolskih vlastelinstava, zemljoposjednici su bili dužni suđenje provesti pred katedralom, što je vjerojatno značilo pred kanonicima kao svjedocima.⁵⁶⁹ Uz sudsku jurisdikciju, jednako važna obveza bila je i kontinuirana poljoprivredna proizvodnja. Jedna od uredbi Statuta propisivala je oduzimanje posjeda u slučaju njegova zanemarivanja dvije godine.⁵⁷⁰

Od ostalih administrativnih dužnosti, predijalci su prema Statutima imali obvezu sakupljati marturinu od njima podređenih podanika oko blagdana sv. Martina. Taj je porez u 14. stoljeću iznosio 18 denara.⁵⁷¹ Ako su predijalci imali problema s njezinim skupljanjem, kaptolski je dekan prema Statutima trebao pomoći sakupljati ju na Zagrebačkom vlastelinstvu. Na Sisačkom i Topličkom vjerojatno je sličnu dužnost imao kaptolski špan. Predijalci su također imali pravo zadržati jednu trećinu marturine za sebe.⁵⁷² To se međutim promijenilo u 15. stoljeću. Tako sugerira kaptolska statutarna odredba iz 1487. koja kaže da predijalci u Toplicama nemaju pravo ubirati za sebe trećinu toga poreza.⁵⁷³ Popisi daća i desetina s Topličkoga vlastelinstva iz druge polovice 15. stoljeća, kao i popisi s Gradačko-petrinjskoga vlastelinstva zapravo sugeriraju da se u 15. stoljeću kanonici nisu više u toj mjeri oslanjali na predijalce prilikom prikupljanja poreza, već su u tomu sudjelovali sami, uz pomoć nižih službenika na vlastelinstvu kao što su suci ili vesnici te ritard na Topličkom vlastelinstvu i vojvoda na Sisačkom.⁵⁷⁴ S druge strane ti popisi, kao i popisi rashoda iz Zagreba s početka 16. stoljeća (iz 1512. i 1517.) pokazuju da su kanonici tada često predijalce slali kao svoje izaslanike, bilo u Budim do kralja bilo do drugih mjesta u Slavoniji.⁵⁷⁵

⁵⁶⁸ MHEZ 2, gl. 46, dio 1., 41. Vidi i: MHEZ 2, gl. 11, dio 1., 19.

⁵⁶⁹ [...] *ut nullus de nostris vasalis, predialibus, vel emphitheotis de cetero audeat causas examinare vel discutere inter suos colonos de feudo vel predio quod a nobis optinet et forenses, extra nostrum territorium ubicumque, sed comuniter ante nostram ecclesiam maiorem.* MHEZ 2, gl., dio 1, 47, 42.

⁵⁷⁰ MHEZ 2, gl. 46, dio 1., 42. U ispravama vidi primjerice MHEZ 6, dok. 553, 604; dok. 564, 617.

⁵⁷¹ MHEZ 2, gl. 15, dio 1., 22.

⁵⁷² MHEZ 2, gl. 46, dio 1., 41-42.

⁵⁷³ [...] *prediales omnes et singuli in dicta nostra provincia thoplicensi existentes pro se pretendebant terciam partem marturinarum, quia iidem prediales super hoc hactenus nulla iura prodixerint, ideo per nos statutum est, quod de cetero iidem omnes et singuli prediales nullo modo habeant illam terciam partem dictarum marturinarum* [...]. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 54, 65-66.

⁵⁷⁴ Vidi primjerice popis desetine i prihoda iz 1465. godine za Topličko vlastelinstvo: DF 256727, i za vlastelinstvo Gradac iz 1484. godine: KAZ, ACA, fasc. 20, broj nije vidljiv na ipravi (DF 256457).

⁵⁷⁵ Vidi posebice DF 256572.

Kaptolski su predijalci nadalje bili dužni plaćati novčani cenzus. Na Zagrebačkom vlastelinstvu predavali su ga dekanu, a iako nije eksplicirano u slučaju vlastelinstva Sisak i Toplica, vjerojatno kaptolskom županu (*comiti*) oko blagdana sv. Martina (11. studenoga). Taj se cenzus potom dijelio među kanonicima.⁵⁷⁶ Isprave iz druge polovice 14. stoljeća i s početka 15. stoljeća pokazuju da je kasnije Kaptol uglavnom zahtijevao davanje cenzusa u dva navrata, za blagdan sv. Martina (11. studenoga) i sv. Jurja (24. travnja).⁵⁷⁷ Statuti donose iznose cenzusa za pojedine predije,⁵⁷⁸ no treba imati na umu da su se ti iznosi mijenjali, kao uopće i koji su posjedi bili davani u koristovno vlasništvo, što je pokazano u prethodnom potpoglavlju.⁵⁷⁹ Zbog toga nikako ne treba iznose cenzusa uzimati kao fiksnu vrijednost kroz 14. i 15. stoljeće. Isprava iz 1457. godine vezana uz sisački predij Vurot sugerira isto tako da se cenzus u tome vremenu počeo poistovjećivati s marturinom pa su tako Demetrije i Grgur u ime podređenosti Zagrebačkom kaptolu 11. studenoga trebali plaćati 1 zlatni forint, koliko je iznosila i marturina u slučaju posjedovanja cijeloga selišta.⁵⁸⁰

Potom, predijalci su bili dužni davati desetinu, kao i darove (*munera*).⁵⁸¹ Darovi, zajedno s ugošćivanjem (*descensu* ili *procurationi*), bili su simbolična podavanja kojima su podanici priznavali autoritet Kaptola kao svoga gospodara. Davanje *munerorum* ima elemente rituala i ceremonije kojima je učvršćivan autoritet.⁵⁸² Odnosno, takva je praksa u srednjem vijeku bila jedan od načina stvaranja društvenoga znanja. Ceremonijalni karakter ugleda se i u odabiru blagdana na koji su podanici morali davati darove. Statuti zapravo ne preciziraju u koje su dane predijalci morali donositi darove, no može se pretpostaviti da su se oni preklapali s danima kada su ih seljaci morali davati. Na kaptolskom Zagrebačkom vlastelinstvu seljaci su tako bili dužni

⁵⁷⁶ MHEZ 2, gl. 48, dio 1, 43.

⁵⁷⁷ Usp. CD 15, dok. 107, 145-146 i MHEZ 6, dok. 144, 148.

⁵⁷⁸ O iznosima cenzusa vidi Tablica 5 i Tablica 6.

⁵⁷⁹ Jedan primjer promjene iznosa cenzusa donosi Jerković, *Zagrebački kanonici u 14. stoljeću*, 177. Za predij Jalševac u Statutima je primjerice naveden iznos od 50 denara, a u ispravi iz 1375. godine 4 pense, odnosno 160 denara. CD 15, dok. 107, 145-146.

⁵⁸⁰ [...] *in dicto predio racione dominii nobis et ecclesie nostre singulis annis perpetuis futuris temporibus semper in festo beati Martini episcopi et confessoris unum florenum auri, ad instar aliorum predialium nostrorum in predicta provincia nostra Zithiczensi predia possidencium, dare* [...]. MHEZ 7, dok. 299, 318. Vidi i ispravu iz 1454. godine za Zagrebačko vlastelinstvo: MHEZ 7, dok. 238, 252-253. Usp. s „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 41.

⁵⁸¹ MHEZ 2, gl. 46, dio 1., 41-42.

⁵⁸² Usp. Dean, *Land and Power in Late Medieval Ferrara*, 127-128; Reynolds, *Fiefs and Vassals*, 28-29.

dati darove na Božić, Uskrs i na blagdan sv. Stjepana.⁵⁸³ Blagdan sv. Stjepana zasigurno je imao posebno simboličko značenje budući da je sv. Stjepan bio svetac zaštitnik Zagrebačke crkve.

Što se tiče ugošćivanja, Statuti ga nalažu predijalcima koji su živjeli na Sisačkom i Topličkom vlastelinstvu. Tamošnji su predijalci morali ugostiti kaptolskoga špana jednom godišnje na svoj račun, oko blagdana sv. Mihovila. Uredba dapače objašnjava da motiv nametanja ugošćivanja nije bila pohlepa, već je ono trebalo biti znakom podložnosti gospodaru: [...] *in signum subieccionis ipsorum predialium, non arrogancie causa vel ingurgitacionis*.⁵⁸⁴ No, budući da isprava iz 1430. kaže kako predijalci s Topličkoga vlastelinstva koji se tamo spominju moraju plaćati 40 denara godišnje *ratione descensus*, to znači da je s vremenom obveza ugošćivanja počela biti zamjenjivana novčanom daćom.⁵⁸⁵ Naposljetku, Kaptol je predijalcima imao pravo nametnuti i izvanredni porez (*collecta extraordinaria*).⁵⁸⁶

Unatoč statutarnim odredbama, ugovori su se individualno sklapali, što je pak značilo da ova opisana podavanja nisu vrijedila u svim slučajevima. Primjerice, Statuti propisuju da predijalci koji se nalaze u sklopu posjeda Prevlaka (*terra Prelaka*), uz uobičajen novčani cenzus, moraju plaćati i cenzus u prirodninama, što je vjerojatno bilo povezano s podzakupništvom.⁵⁸⁷ Potom, već spomenuti ugovor iz 1347. koji regulira obveze pavlina u vezi kaptolskoga posjeda Tupal, određuje kako pavlini moraju davati samo polovicu marturine.⁵⁸⁸ Kada su isti 1394. pretrpjeli požar, Kaptol ih je oslobodio plaćanja svih daća osim desetine od vina i usjeva.⁵⁸⁹ U drugim slučajevima Kaptol je zahtijevao posebne obveze, koje su ovisile o geografskim obilježjima posjeda predanog u koristovno vlasništvo. Tako je predijalac Petar sin Tome koji je kupio jednu petinu posjeda Sudovec u sklopu Topličkoga vlastelinstva imao, kao i još neki predijalci na tome vlastelinstvu, dužnost brinuti se za nasip koji je bio dijelom irigacijskoga sustava na rijeci Bednji.⁵⁹⁰ Kaptol je ponekad tražio i ponovno naseljavanje pojedinih posjeda,

⁵⁸³ MHEZ 2, gl. 19, dio 1., 23-24.

⁵⁸⁴ MHEZ 2, gl. 64, dio 1., 62. Usp. s uredbom koja opisuje ugošćivanje dekana: gl. 31, dio 1., 29-30; i Sisačkoga *comes*-a: gl. 62, 60.

⁵⁸⁵ MHEZ 6, dok. 337, 328-329.

⁵⁸⁶ MHEZ 2, gl. 64, dio 1., 62.

⁵⁸⁷ MHEZ 2, gl. 47, dio 1., 44.

⁵⁸⁸ [...] *medietatem marturinam omnium inhabitatorum eiusdem insule et terre, a quibus marturine consueverunt exigi de more consueto, alia medietate eisdem priori et fratribus remenente* [...]. CD 10, dok. 345, 491-492.

⁵⁸⁹ CD 17, dok. 432, 620-621.

⁵⁹⁰ [...] *cum aliis predialibus nostris de eadem Zwdowch clausuram in fluvio Bednya vocato tempore opportuno debentes, semper claudere et recludere iuvare teneantur* [...]. MHEZ 6, dok. 567, 618-619.

kao što je bio slučaj s Jakobom i Nikolom koji su dobili u koristovno vlasništvo napuštene predije uz rijeku Savu.⁵⁹¹

Nadalje obaveza koju su predijalci Zagrebačkoga kaptola vjerojatno ponekad trebali ispunjavati bila je ona vojna. U predijalnim ugovorima biskupskih predijalaca, vojna se obveza izravno spominje u nekim slučajevima, na što ne nailazimo u ugovorima kaptolskih predijalaca.⁵⁹² To se može povezati s činjenicom da za razliku od zagrebačkoga biskupa, Kaptol nije imao vlastiti banderij. Ipak, kaptolski su predijalci mogli vojno djelovati ako je to bilo potrebno za zaštitu kaptolskih posjeda. Godine 1360. kaptolski i biskupski podanici napali su posjed plemića Ladislava Teutuševa jer je ovaj pokušavao proširiti svoje posjede na račun crkvenih.⁵⁹³ Među onima koji su sudjelovali u napadu bio je već spominjani brezovački plemić Ivan sin Ivana, ujedno i kaptolski predijalac. Predijalni ugovori vezani uz Gradačko-petrinjsko vlastelinstvo krajem 15. stoljeća pak sugeriraju da u tome razdoblju i kaptolski predijalci, barem na tome vlastelinstvu, imaju vojne dužnosti. U travnju 1489. godine, naime, Kaptol daje plemiću Petru Radoslavčiću (*nobili Petro Radozlawchych*) 6 selišta u selu Kranjska (*sex sessiones iobagionales in villa nostra Cranzka vocata*) u Donjem Gradcu i njegovu bratu Blažu 3 selišta, u zamjenu za davanje u službu Kaptolu dva konjanika kada je Kaptolu to potrebno.⁵⁹⁴ Kaptol je očigledno bio zadovoljan Petrovom vojnom službom jer istom, kao i njegovu potomku Ivanu 1507. godine dodatno poklanja dva i dvije četvrtine selišta (*duas sessiones iobagiones et duas quartas*) u istom selu Kranjska u Donjem Gradcu.⁵⁹⁵ I dvije godine nakon toga, Kaptol Petru i njegovim nasljednicima poklanja dodatna napuštena selišta koja su se nalazila u istom naselju.⁵⁹⁶ Popis stanovništva iz 1512. godine za Gradačko-petrinjsko vlastelinstvo dodatno potvrđuje da su neki od tamošnjih predijalaca svakako imali vojne obveze budući da se navode kao kaštelani (vidi Tablica 13). Vojne obveze predijalaca na tome vlastelinstvu imaju dugu tradiciju jer su ih još njihovi prijašnji vlasnici zahtijevali u zamjenu za uživanje posjeda. Primjerice, 1437. godine Simon Zudar darovao je predij Čuntić Petru i Simonu Ladomeriću, među ostalim, u zamjenu za 2

⁵⁹¹ MHEZ 7, dok. 238, 252-253.

⁵⁹² Vidi naprimjer: MHEZ 5, dok. 141, 155-157; MHEZ 7, dok. 204, 211-212.

⁵⁹³ CD 13, dok. 2, 2-4; dok. 4, 5-6. Prenosi i: Mladen Ančić, „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 27 (1994): 37.

⁵⁹⁴ *Ita tamen quod idem Petrus ac heredes sui vniuersi de dicto predio duos equites ad nostra et ecclesie nostre seruicia opportuna paratos tenere et habere semperque fidelia et debita seruicia nobis et ecclesie nostre impendere debeant et teneant* [...]. KAZ, ACA, fasc. 100, br. 14 (DF 256957). Naglasila P. V.

⁵⁹⁵ KAZ, ACA, fasc. 110, br. 6 (DF 257125).

⁵⁹⁶ KAZ, ACA, fasc. 110, br. 27 (DF 257144) (13.4.1509.).

konjanika.⁵⁹⁷ Vjerojatno je Kaptol, dakle, samo preuzeo već postojeću praksu na Gradačko-petrinjskom vlastelinstvu.

5.1. Plemići kao predijalci: primjer Jaroslavića/Ivanovića

Sljedeća pitanja kojima se posebno treba pozabaviti kako bi se utvrdilo jesu li predijalci Zagrebačkoga kaptola doista tvorili poseban kolektivni identitet su: jesu li se sami brinuli o kaptolskim predijima, jesu li imali obavezu rezidiranja na kaptolskim posjedima te koliku je Kaptol općenitu kontrolu imao nad njima. Kako bih rasvijetlila odgovore na ova pitanja, posebice ću se fokusirati na slučaj plemića iz Brezovice, Jaroslavića, odnosno Ivanovića.⁵⁹⁸ O razdoblju od skoro stoljeća i pol u kojem je ova obitelj držala kaptolske predije Otok i Kosnicu ostalo je sačuvano relativno mnogo isprava poglavito zato što se ova predijalna obitelj izdvaja od ostalih predijalaca – Ivan Jaroslavić i njegovi potomci nisu bili uobičajeni kaptolski predijalci.

Dakle, dotični Ivan Jaroslavić 1349. godine kupuje od goričkoga arhiđakona Ivana kaptolske predije Otok i Kosnicu, nakon čega se oni nalaze u njegovu koristovnom vlasništvu.⁵⁹⁹ No, osim kaptolskih predija, Ivan postaje koristovnim vlasnikom posjeda i drugih crkvenih institucija. Godine 1353. zagrebački biskup Nikola daruje mu predij Brest kao nagradu za njegove usluge.⁶⁰⁰ Nešto ranije iste godine ivanovci u Gori daruju mu predij Sitno.⁶⁰¹ Posljednji predij Ivan dobiva u koristovno vlasništvo 1358. od cistercitske opatije u Topuskom.⁶⁰² U izvorima sam zapravo naišla na sveukupno dva slučaja pojedinaca koji su bili vlasnici posjeda više od jedne crkvene institucije. Uz Ivana Jaroslavića, drugi pojedinac koji se pojavljuje kao predijalac dviju institucija jest Nikola Moslavački (*Nicolaus filius Stephani de Monozlou*). Sačuvan je naime ugovor iz 1293. godine prema kojem njegov otac, Stjepan Moslavački tada postaje nasljednim predijalcem Zagrebačkoga biskupa.⁶⁰³ Statuti pak Zagrebačkoga kaptola

⁵⁹⁷ CB, dok. 173, 325. U ispravi iz 1463. godine, kada je vlastelinstvo još pod upravom Frankopana također se spominju se predijalci: MHEZ 7, dok. 428, 452-453.

⁵⁹⁸ O plemstvu iz Brezovice u 14. stoljeću: Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 63-66; Ančić, „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, 32, 39; krajem 14. i početkom 15. stoljeća; Miljan, *Plemićko društvo Zagrebačke županije*, 60; u drugoj polovici 15. stoljeća: Emilij Laszowski, „Brezovica“, *Prosvjeta* 5, br. 20 (1897) 20: 628-631.

⁵⁹⁹ CD 11, dok. 393, 520-52.

⁶⁰⁰ [...] *quandam terram ad possessionem Brezt pertinentem* [...]. CD 13, dok. 148, 200.

⁶⁰¹ CD 12, dok. 121, 165-167.

⁶⁰² CD 12, dok. 357, 463-466.

⁶⁰³ Ugovor kaže da je Stjepan dobio u nasljedno koristovno vlasništvo posjed Gvešće kod Vaške: CD 7, dok. 145, 165.

otkrivaju da je Nikola u međuvremenu postao i kaptolskim predijalcem.⁶⁰⁴ Kako pokazuju primjeri drugih srednjovjekovnih vlastelinstava u Europi, višestruke vlastelinske službe bile su ponekad zabranjivane zbog straha od nelojalnosti i zanemarivanja posjeda i službi.⁶⁰⁵ U slučaju Ivana Jaroslavića postavlja se pitanje je li uspijevao učinkovito upravljati svim četirima predijalnim posjedima s obzirom na to da su isti bili dislocirani.

Isprava od 1. kolovoza 1397. godine koju izdaje kralj Sigismund na zahtjev sudaca Zagrebačke županije, a doticala se Ivanovih unuka Ivana i Nikole, svjedoči o tomu da Ivanovi potomci nisu najrevnije upravljali posjedima Kosnica i Otok. U ispravi kralj Sigismund upozorava da do blagdana sv. Mihovila (29. rujna) Ivan, Nikola i njihov rođak Antun imaju obnoviti posjede nakon što su njihovom krivicom počeli biti napušteni, u suprotnom će im posjed biti oduzet.⁶⁰⁶ Izvori ne govore o tomu jesu li Ivan, Nikola i Antun u tome trenutku upravljali i preostalim predijalnim posjedima, no svakako su u tome trenutku upravljali vraćenim matičnim posjedom u Brezovici koji Jaroslavićima krajem 13. stoljeća oduzimaju Babonići.⁶⁰⁷ Moguće da je to bio razlog zanemarivanja kaptolskoga predijalnoga posjeda. Nadalje, mjesto izdavanja isprave, Šebeš, nam otkriva da su Ivan, Nikola i Antun sudjelovali s kraljem u bitci kod Nikopolja, kao što je S. Miljan zaključila.⁶⁰⁸ To je važno istaknuti za ovu priliku jer to pokazuje da je ova plemićka obitelj i nadalje bila u bliskim odnosima s kraljem iako ju Miljan kategorizira u srednje plemstvo. O njihovom utjecaju na lokalnoj pak razini svjedoči činjenica da se zadnje spomenuti Ivan 1408. pojavljuje kao podžupan Zagrebačke županije.⁶⁰⁹ Zbog toga utjecaja, kao i zbog dobrog odnosa s kraljem, Kaptol im je vjerojatno i dalje priznavao status predijalaca iako su zapostavljali predijalne posjede. Da je ipak bio zabrinut zbog ovakva stanja svjedoče isprave iz 1404. godine iz kojih se vidi da Kaptol od kralja zahtijeva ponovnu reambulaciju posjeda Prevlaka, vjerojatno kako bi potvrdio svoj autoritet nad tim posjedom nakon što su Kosnica i Otok bili neko vrijeme bili zapušteni.⁶¹⁰ U ispravi, naime, u kojoj kralj

⁶⁰⁴ MHEZ 2, gl. 48, dio. 1, 46.

⁶⁰⁵ Primjerice obitelj Este zabranila je to na svojim vlastelinstvima: Dean, *Land and Power in Late Medieval Ferrara*, 116, 130. Vidi i: Scott L. Waugh, „Tenure to Contract: Lordship and Clientage in Thirteenth-Century England“, *The English Historical Review* 101, br. 401 (1986): 812.

⁶⁰⁶ MHEZ 5, dok. 48, 58-59. Ivanovo obiteljsko stablo vidi u: Miljan, *Plemićko društvo Zagrebačke županije*, 235.

⁶⁰⁷ Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 65-66.

⁶⁰⁸ Miljan, *Plemićko društvo Zagrebačke županije*, 174-175 i bilj. 805.

⁶⁰⁹ Miljan, *Plemićko društvo Zagrebačke županije*, 60, 157, 191, 201, 205.

⁶¹⁰ MHEZ 5, dok. 174-175, 212-214; dok. 191, 239-240.

Sigismund imenuje ljude koji su na terenu trebali izvršiti omeđivanje posjeda našli su se i Ivan i Nikola Jaroslavić, što vjerojatno znači da ih je sam Kaptol bio tužio.

Idućih nekoliko dokumenata razotkriva nam kako je došlo do zanemarivanja kaptolskih predijalnih posjeda. Prvi od tih dokumenata vezan je uz prosvjed Ivana Jaroslavića 1366. godine kod kralja Ludovika zbog navodno previsokoga cenzusa za posjede Otok i Kosnicu.⁶¹¹ Jaroslavići su, već tada, čini se, davali predije u sklopu Prevlake u neku vrstu podzakupništva, što potvrđuju skoro stoljeće mlađe isprave. Godine 1452. daljnji nasljednik spomenutog Ivana, ponovno imena Ivan, dao je založiti Kosnicu za 20 zlatnih forinti svome rođaku (*sororio nostro*) Ivanu Rayaharu, pri čemu je isprava utvrđivala da Ivan, ali i njegovi nasljednici mogu bilo kada vratiti posjed uz isplatu od 20 forinti. Tadašnji Ivan Jaroslavić međutim nije bio zadovoljan kako je Ivan Rayahar upravljao Kosnicom jer godinu dana kasnije, uz iste uvjete, zalaže Kosnicu svojem drugom rođaku, Ivanu Kasnaru.⁶¹² Ovaj je dogovor trajao preko 30 godina o čemu svjedoči sačuvana oporuka Ivana Kasnara iz 1488. godine koja veli da spomenuti ostavlja određenu sumu novca koja pripada posjedu Kosnica prebendarima, a taj su posjed još njegovi preci bili uzeli u zalog od Ivana iz Brezovice za 42 zlatne forinte.⁶¹³ Iznos zaloga razlikuje se u ove dvije isprave, u prvoj se govori o 20, a u drugoj o 42 forinte pa iz toga nije sasvim jasno za koji je iznos točno Ivan iz Brezovice dao Kosnicu u zalog. Osim toga, vjerojatno se nije radilo o zalogu, već o „najmu“. Odnosno, Ivan Kasnar je vjerojatno svake godine uplaćivao Ivanu iz Brezovice određeni „cenzus“ za Kosnicu, jednako kao što su plemići iz Brezovice morali davati cenzus Kaptolu. To potvrđuje recimo isprava iz 1481. godine u kojoj se Nikola, sada pod pridjevkom Ivanović, žali cistercitskom opatu zbog navodno previsokoga cenzusa.⁶¹⁴

Jaroslavići, ili kako se od 1480-ih zovu, Ivanovići, općenito su imali praksu zalaganja svojih posjeda. Ostala je tako sačuvana isprava iz 1451. godine kojom Ivan iz Brezovice zalaže jedan dio svojih posjeda kaštelanu Engelhardu Auspergeru.⁶¹⁵ Godine 1458. isti Ivan zalaže Brezovicu, Veliki i Mali Lipovec i Strepit Stjepanu Lorandiju za 300 zlatnih forinti *pro* [...].

⁶¹¹ CD 13, dok. 359, 493-494.

⁶¹² KAZ, ALC I, fasc. 9, br. 140 (DF 274939).

⁶¹³ *Item possessionem Koznyczam vocatam quam habere impignorare litteris mediantibus ab Iwan filio Iwan de Brezojczya per quadraginta duobus florenos* [...]. DF 274956 (nema oznake signature KAZ). Vidi i ispravu koju sastavljaju prebendari 28.10.1491.: KAZ, ACA, fasc. 91, br. 20 (DF 256836).

⁶¹⁴ DF 256576. Nikolin pridjevnik Ivanović (*Iwanowich*), nastao je vjerojatno od imena njegova slavna prethodnika Ivana sina Ivanova. O nastanku prezimena uz pomoć osobnoga imena: Brgles, *Ljudi, prostor i mijene*, 227-228.

⁶¹⁵ KAZ, ALC I, fasc. 7, br. 138 (DF 255516).

*necessitatibus suis ipsum ad presens vrgentibus.*⁶¹⁶ Iz 1465. ostala je sačuvana isprava kojom isti Ivan zalaže Brezovicu i druge posjed Jurju de Ebres za neimenovanu sumu novca.⁶¹⁷ I naposljetku iz 1468. godine sačuvana je isprava sudaca Zagrebačke županije koja registrira žalbu rektora oltara sv. Magdalene Antonija iz Zagrebačke katedrale. Prema toj ispravi Ladislav iz Brezovice bio je istom oltaru dao založiti 18 svojih selišta za 60 zlatnih forinti, međutim odbijao je predati ih Antoniju na korištenje.⁶¹⁸ Ova česta zalaganja posjeda pokazuju da je plemstvu iz sredine 15. stoljeća stalno trebao gotovi novac kako bi moglo sudjelovati u političkom i društvenom životu Slavonije i Kraljevstva. Da su Jaroslavići/Ivanovići i dalje u njemu bili aktivni svjedoči činjenica da se pojavljuju kao banovi i kraljevi ljudi u pravnim transakcijama.⁶¹⁹ No, to je istovremeno značilo da nisu uvijek nadgledali svoje posjede. Godine 1462. tako se primjerice pojavljuje isprava koja registrira dogovor Kaptola i Ladislava iz Brezovice o umanjenim daćama budući da Ladislav namjerava naseliti novo stanovništvo na predij.⁶²⁰ To znači da je u ranijem razdoblju posjed bio opustio, ponovno vjerojatno zbog zanemarivanja posjeda, iako je moguće da su uzrok zapuštenosti bile i savske poplave.⁶²¹ Krajem pak 1480-ih potreba za gotovim novcem ove obitelji postala je tako velika da Nikola više nije bio u stanju isplaćivati cenzus Zagrebačkom kaptolu. Kralj Vladislav II. u ispravi iz 1489. godine traži bana Matiju Gereba da prisili Nikolu Ivanovića isplatiti dugovanja.⁶²² Budući da Nikola to ne čini, kako pokazuje isprava iz 1493. godine, prema kojoj Kaptol pokreće spor protiv Nikole zbog dugovanja od neplaćanoga cenzusa u iznosu od 200 zlatnih forinti, bio je primoran Kaptolu vratiti posjede.⁶²³ Isprava o uvođenju ovih posjeda u puno vlasništvo Zagrebačkoga kaptola sačuvana je iz 1495. godine.⁶²⁴

Iz ovoga slučaja sporenja oko cenzusa vidi se zašto u izvorima nema mnogo sačuvanih primjera davanja kaptolskih posjeda u koristovno vlasništvo pojedincima koji su već držali druge posjede u koristovnom vlasništvu, ili pak imali svoje posjede. U ispravama u kojima Jaroslavići

⁶¹⁶ KAZ, ALC I, fasc. 9, br. 189 (DF 274940).

⁶¹⁷ KAZ, ALC I, fasc. 6, br. 115 (DF 255628).

⁶¹⁸ MCZ 2, dok. 261, 322-323.

⁶¹⁹ Laszowski, „Brezovica“, 630.

⁶²⁰ MHEZ 7, dok. 407, 428.

⁶²¹ Vidi poglavlje „Kako Zagrebački kaptol upravlja svojim posjedima?“ .

⁶²² KAZ, ACA, fasc. 23, br. 15. (DF 256493).

⁶²³ KAZ, ACA, fasc. 23, br. 16 (DF 256494).

⁶²⁴ KAZ, ACA, fasc. 23, br. 17 (DF 256495). Isprava iz 1505. godine svjedoči i o tomu da Nikola Ivanović nije imao muškoga nasljednika pa moguće da je to bio dodatni razlog zašto je Kaptol htio vratiti Kosnicu i Otok pod izravno vlasništvo. KAZ, ALC I., D 298 (DF 255611).

zalažu posjede tako se uopće ne spominje da je Kosnica kaptolski predij, kao ni njihov predijalni status. Unatoč tomu, Kaptol je dulje vrijeme držao ovu obitelj u predijalnom statusu, vjerojatno zbog njezinoga društvenog položaja. Imanje u službi pojedinca koji je primjerice kraljev familijar, odnosno blizak kralju, pogodovalo je interesima Zagrebačkoga kaptola. S druge pak strane, Ivanu je status predijalca Zagrebačke crkve dodatno uvećavao prihode i ugled te predstavljao jedan od mehanizama društvenoga umrežavanja.⁶²⁵ Svakako je moguća i teza N. Klaić da se Ivan Jaroslavić sredinom 14. stoljeća bio okrenuo upravljanju predijima u koristovnom vlasništvu jer nije bio u tom trenutku u mogućnosti vratiti stare posjede njegove obitelji koje su bili kupili Babonići.⁶²⁶

Kako pokazuju izvori iz druge polovice 15. stoljeća, Kaptol je u tome periodu nastavio biti oprezniji u vezi davanja posjeda u koristovno vlasništvo, odnosno pojačavao kontrolu nad svojim predijalcima. Statutarna odredba iz 1478. koja je regulirala odnose predijalaca i njihovih podanika na posjedu Domkovec u sklopu vlastelinstva Toplice, određuje da predijalci moraju rezidirati na posjedu.⁶²⁷ Kada 1485. godine Kaptol kaštelanu iz Petrinje Pavlu Bogoviću i njegovu bratu Nikoli daruje u nasljedno koristovno vlasništvo selo Gornji Čuntić s 9 i pola selišta te 3 naseljena selišta u Donjem Čuntiću, kao jedan od uvjeta ističe obvezu rezidiranja na posjedu.⁶²⁸ Istu je obvezu imao i plemić Petar Radoslavčić.⁶²⁹ Upitno je ipak u kojoj su mjeri to poštivali ostali predijalci koji su ujedno bili plemići i imali svoje obiteljske posjede. Kao što je bilo pokazano na primjeru Jaroslavića/Ivanovića, oni su svoje predije davali u podzakupništvo. Isto tako popis stanovništva iz 1512. za Gradačko-petrinjsko vlastelinstvo sugerira da oni predijalci koji su živjeli u trgovištu (*oppido*) uglavnom nisu rezidirali na posjedu (vidi Tablica 13), no trgovište vjerojatno nije bilo jako udaljeno od samih posjeda. Isti popis pokazuje da nisu svi predijalci imali podanike i nisu svi imali jednak broj selišta iako su u većini slučajeva imali po tri. Može se pretpostaviti da je onim predijalcima koji su imali više sebi podređenih podanika

⁶²⁵ Usp. Antun Nekić, „Društvene mreže i uspon oligarha: primjer Babonića (od 1270-ih do 1320-ih)“, *Historijski zbornik* 70, br. 1 (2017): 27.

⁶²⁶ Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, 65.

⁶²⁷ [...] *quod nullus eorum extra dictam provinciam nostram residens, predium tenere possit, sed residenciam faciens personalem in eodem, quod nos [...] unicuique observare volumus; non violare [...]*. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 54, 66.

⁶²⁸ KAZ, ACA, fasc. 108, br. 21 (DF 257080).

⁶²⁹ *Quodque ipsi et sui heredes vniuersi si extra limites predictae possessionis nostre Gradecz moram trahentes aut aliorum quorumcumque seruiciis [...] easdem sex sessiones tenere et possidere non valeant neque possint modo qualicumque alioquin a proprietate earundem cadant et eisdem destituantur eo facto*. DF 256957.

bilo lakše obrađivati zemlju, a isto tako veće je kućanstvo uglavnom podrazumijevalo i veći društveni ugled.⁶³⁰ Ono što je još definiralo status predijalaca bio je i broj konja koje su posjedovali. Sačuvan je tako jedan popis, vjerojatno iz 1491. godine koji bilježi da je tada 13 predijalaca imalo jednoga konja, a 7 po dva konja.⁶³¹

Ime predijalca	Broj selišta	Broj podanika
Donji/Veliki Gradac (Inferioris Gradecz)		
<i>Andreas Chawchych</i>	3	2 inkvilina
<i>Philippus</i>	3	1 inkvilin
<i>Myksa Gwych</i>	3	1 inkvilin
<i>Anthonius Podwakoych</i>	3	3 inkvilina
<i>Johannes Gwych</i>	3	3 inkvilina
<i>Petrus Iannyn</i>	0.5	2 inkvilina
<i>Janko Hungarus</i>	3	1 inkvilin
<i>Petrus Radozlawchych castelanus</i>	9	9 jobagiona
<i>Lukas Swskowich</i>	3	2 jobagiona
<i>Philippus Swskowich</i>	3	2 jobagiona, 1 inkvilin
<i>Michal Kastrylowich (castelanus in Petryna)</i>	3	4 jobagiona
<i>Mathias Kastrilowych (in oppido morator)</i>	2	-
<i>Blas Radozlawchych (in oppido morator)</i>	2	-
<i>Petrus Thwrak</i>	3	1 jobagio
<i>Johannes Brathomanych</i>	3	-
<i>Iwko Horuathyn</i>	3	-
<i>Iwray Brathusewych (in oppido morator)</i>	3	-
<i>Martinus Wkychéwich</i>	3	1 inkvilin
<i>Johannes Brathomanych</i>	<i>habet in oppido duas domus cum orto et terciam domum in fortalicio in terra dominorum</i>	-
<i>Mathias Kastrylowych</i>	<i>tenet sessionem terciam predialem sub castro sed domum et ortum amplum tenet in terra dominorum ibidem super castrum</i>	-
<i>Thoma Iantholowych</i>	3	1 inkvilin
<i>Beno</i>	3	-
<i>Iwan Belacz</i>	3	-
<i>Petrus Thwrak</i>	<i>habet domum et ortum sub castro in terra dominorum eciam in fortalicio</i>	1 inkvilin
<i>Mykwla Thwrak</i>	2	-
<i>Blas Radozlawchych</i>	1	3 inkvilina
<i>Petrus Radozlawschich castelanus</i>	<i>tenet domum et ortum sub castro ac ad duas dietas terre ibidem</i>	4 kolona
<i>Michael Kastrilowych predialis castelanus in Petryna</i>	<i>habet domum sub castro super terram dominorum ortum autem</i>	1 inkvilin
<i>Myksa Gwych castelanus in Petryna</i>	<i>tenet sub castro domum et ortum in terra dominorum</i>	2 inkvilina
<i>Johannes Wgrin</i>	<i>H“abet domum et ortum amplum sub castro in terra dominorum</i>	-
<i>Janthol Podwakych</i>	<i>habet sub castro domum et ortum et sessionem 0.5</i>	-
<i>Sthepan Jélych</i>	1	-
<i>Clemens</i>	<i>tenet sub castro domum et ortum, terras autem</i>	2 inkvilina

⁶³⁰ Usp. Brunner, 'Land' and Lordship, 212.

⁶³¹ KAZ, ACA, fasc. 82, br. 1/1.

	<i>sessionem trium habet</i>	
<i>Stephan Lathkowych</i>	<i>sub castro habet domum, ortus et terras ibidem</i> <i>s 3</i>	1 jobagio
<i>Iwrach Thwrak</i>	3	1 inkvilin
<i>Thomas Bogawchych</i>	1.5	2 jobagiona
<i>Georgius gener Nicolai Bogawchych</i>	1.5	2 jobagiona
Gornji/Mali Gradac (Superioris Gradecz)		
<i>Valo</i>	0.5	-
<i>Mathe Thwrak</i>	2.5	3 inkvilina
<i>Jwray Dininraych</i>	3	-
<i>Stephanus Magnus</i>	3	4 inkvilina
<i>Anthonius Selezny</i>	3	-
<i>Martinus Kargasich</i>	3	4 inkvilina
<i>Mathias Iranowich</i>	3	-
<i>Sthepan Jamnychich</i>	?	2 iobagiona

Tablica 13 Popis predijalaca u Velikom i Malom Gradcu 1512. godine⁶³²

Za neplemićke se predijalce ipak može pretpostaviti da su uglavnom rezidirali na ili blizu samoga posjeda te se izravno brinuli o njemu s obzirom na to da se posjedovanje zemlje u srednjem vijeku povezivalo automatski s društvenim statusom te bilo izvorom identifikacije pojedinca.⁶³³ To znači da je neplemićkim predijalcima briga oko predijalnoga posjeda ujedno predstavljala uspon na društvenoj ljestvici, barem virtualni. Da je neplemićkim pojedincima predijalni status bio ono čemu su težili svjedoči jedan mlađi primjer iz 17. stoljeća kada Kaptol novim predijalcem imenuje stražara Valentina Bezuha 1659. godine darovavši mu posjed u Gredi.⁶³⁴ Kaptol je tom prilikom imenovao Valentina predijalcem kako bi ga u jeku pobune na svojim vlastelinstvima zadržao na svojoj strani.

Iako Kaptol nije dakle bio sklon davati svoje posjede u koristovno vlasništvo pojedincima koji su već bili nečiji predijalci, već spomenuti slučaj Petra Radoslavčića koji 1507. i 1509. godine dobiva nova selišta pokazuje da je već postojeći predijalac mogao dobiti od Kaptola dodatne posjede u koristovno vlasništvo. Petar ih je dobio zbog svojih zasluga Kaptolu (*consideratis fidelibus seruiciis*).⁶³⁵ Te su zasluge najvjerojatnije bile vojne budući da je Petar bio kaštelan. Kao što se može ekstrahirati i iz drugih predijalnih ugovora, Kaptol je darovao ili prodavao predije u koristovno vlasništvo općenito samo onim pojedincima u koje je imao

⁶³² Tablica napravljena uz pomoć KAZ, ACA, sv. 81, br. 12 i KAZ, ACA, sv. 81, no. 10 (1512.).

⁶³³ A. J. Gurevich, *Categories of Medieval Culture* (London – Boston – Melbourne: Henley: Routledge & Kegan Paul, 1975), 48; Rady, *Nobility, Land and Service*, 79.

⁶³⁴ Josip Adamček *et al.*, *Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću (Građa)* (Zagreb: Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Odjel za hrvatsku povijest, Arhiv Hrvatske; Sisak: Historijski arhiv, 1985), dok. 275, 532-534.

⁶³⁵ DF 257125.

povjerenja, najčešće stečenog zbog prijašnjih zasluga Kaptolu. Primjerice 1424. godine Kaptol je predij Boričevac (*Borichevch*) darovao građaninu svoga trgovišta Toplice Jurju Ivanovom.⁶³⁶ Potom, 1439., Kaptol daruje predij Vurot (*Vruthky*) koji se nalazio na Sisačkom vlastelinstvu plemiću Jurju Emerikovom iz Borća (*de Borch*) za njegove (neimenovane) zasluge.⁶³⁷ U sljedećem primjeru iz 1440. godine Kaptol daruje predij Kobiljak, vjerojatno na Zagrebačkom vlastelinstvu, literatu Ivanu iz Ludbrega ponovno za neke njegove zasluge.⁶³⁸ Kaptol je u Ivanovoj ispravi specificirao da ako se Ivan odluči zarediti predij dobiva doživotno, nakon čega se predij vraća Kaptolu. Ako pak sklopi brak, njegovi muški nasljednici imaju pravo naslijediti predij.⁶³⁹ Pojedinci u koje je Kaptol imao povjerenja bili su i članovi obitelji ili familijari kanonika. Među takvima bio je Fabijan, nećak kanonika Pavla iz Miletinca, koji oko 1477. dobiva u koristovno vlasništvo selište kod trgovišta Sisak.⁶⁴⁰ Godine 1454. Jakob i Nikola, familijari zagrebačkoga kanonika Franje dobivaju posjede kod Save.⁶⁴¹ Sličan je bio i stoljeće stariji slučaj iz 1347. godine. Tada je naime Kaptol prihvatio prodaju predija Obrezina koji se nalazio u sklopu većega posjeda Prevlake od strane Mihovila Mađara Herbertova sina Antoniju Kuzminom sinu i ujedno nećaku goričkoga arhidakona Ivana, sastavljača Statuta Zagrebačkoga kaptola.⁶⁴²

Kaptol je nadalje povjerenje ukazivao onima koji su više generacija bili kaptolski predijalci, kao što je bio slučaj Ivanovića iz Brezovice. To je bio jedan od načina održavanja političke stabilnosti.⁶⁴³ No, kao što je također slučaj Ivanovića pokazao, to je moglo imati i svoje negativne strane. Ivanovići su u više navrata pokušali sniziti visinu dužnoga cenzusa. Njihov slučaj pokazuje nadalje još jednu stvar. Kako otkriva isprava koju sastavljaju prebendari Zagrebačkog kaptola 1491. godine, negdje oko toga vremena Nikola Ivanović bio je Kosnicu

⁶³⁶ MHEZ 6, dok. 144, 147-148.

⁶³⁷ [...] *pro suis multimodis laudabilibus servicii et favorosis obsequiorum gratuiti meritis per ipsum nobis et ecclesie nostre exhibitis et impensis [...]*. MHEZ 6, dok. 553, 604; dok. 564, 617.

⁶³⁸ [...] *ob aliqualem ergo suorum meritorum remunerarationem [...]*. MHEZ 6, dok. 568, 619-629.

⁶³⁹ MHEZ 6, dok. 568, 619-629.

⁶⁴⁰ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 33, 52.

⁶⁴¹ [...] *quandam terram nostram desertam et nemorosam, inter possessiones et villas Marynncz et Koyenik vocatas, ultra fluvium Zave habitem et existentem, nunc omnino habitatoribus destitutam, nobilibus Iacobo et Nicolao filiis Demetrii de Othok, familiaribus honorabilis viri magistri Francisci de eadem Othok, socii et canonici nostri [...]*. MHEZ 7, dok. 238, 252-253. Naglasila P. V.

⁶⁴² CD 11, dok. 268, 352-353.

⁶⁴³ Usp. Michael Hicks, *Bastard Feudalism* (London – New York: Routledge, 2013), 93–100.

prepustio svojoj sestri Doroteji, kako bi ona njome upravljala.⁶⁴⁴ Međutim, iz ostalih isprava vezanih uz taj predij vidi se da se Kaptol i dalje Nikoli obraćao kao koristovnom vlasniku posjeda. Ovo otvara pitanje jesu li žene u nekim iznimnim slučajevima mogle biti predijalcima. Kaptolski statuti svjedoče o tomu da je Kaptol ponekad i ženskim nasljednicima ostavljao svoje beneficije.⁶⁴⁵ Budući da ta uredba spominje i vinograde, a ne samo predije, vjerojatnije je ipak da se to rijetko događalo u slučaju predija. Može se pretpostaviti kako žene nisu dobivale posjed u koristovno vlasništvo jer su miraz i praksa djevojačke četvrtine mogli uzrokovati gubitak posjeda, ili dodatno zakomplicirati nasljeđivanje.⁶⁴⁶ Da je ta praksa vjerojatno bila rijetka svjedoči i predijalni ugovor biskupskoga predijalca 1402. godine. Tada je, naime, predijalac zagrebačkoga biskupa Eberharda Stjepan Fabijanov posvojio svoje rođake Jurja i Dominika, nakon čega su oni postali legitimni nasljednici.⁶⁴⁷ U drugom slučaju, 1416. godine također vezanom uz biskupske predijalce, kći preminuloga predijalca udala se za pojedinca koji je postao novi vlasnik istoga posjeda.⁶⁴⁸

Kao što se vidi iz dosadašnje analize, Kaptol je imao nekoliko mehanizama kojima je kontrolirao svoje predijalce i vezao ih uz sebe: većinom je kao predijalce izabirao one pojedince koji nisu bili koristovni vlasnici posjeda drugih institucija, postupno je uvodio obvezu rezidiranja predijalaca na koristovnim posjedima, a prije svega predijalcima su postajali oni pojedinci koji su već nekako zaslužili povjerenje kanonika. Je li Kaptol doista uspijevaao u kontroliranju svojih predijalaca najbolje se može vidjeti ako usporedimo Kaptol s nekom drugom institucijom. Ovom

⁶⁴⁴ *Tamen quia tempore medio facta inter ipsum Nicolaum ab vna ac nobilem dominam Dorotheam sororem suam carnalem partibus ab altera certa dispositione et concordia id Nicolaus Iwanowych prefatam possessionem Koznycza ad manus ipsius domine Dorothee sororis sue dedit et assignauit.* DF 256836. Naglasila P. V.

⁶⁴⁵ *In eo eciam casu, feudum, predium, emphitheosis vel vinea ad nostram dispositionem libere devolvitur in nostris tenutis ubicumque ex antiqua consuetudine, iam scripta, quando huiusmodi optinens feudum, predium, emphitheosim vel vineam recedit de hoc mundo sine heredis solacio masculini, nec iuuetur nostrarum beneficio litterarum, quamvis **consveverimus cum filiabus talium agere graciose.*** MHEZ 2, gl. 46, dio 1., 42. Naglasila P.V. Prenosi i Gajer, „Posjedi Zagrebačkog kaptola“, 98.

⁶⁴⁶ Dean, *Land and Power in Late Medieval Ferrara*, 122. Feudalno je pravo u biti zbranjavalo davanje ženama posjed u koristovno vlasništvo. Ibid, 110. O djevojačkoj četvrtini u Slavoniji: Marija Karbić, „Women and Property in Medieval Slavonian Towns“, u *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property*, ur. Irena Benyovsky Latin i Zrinka Pešorda Vardić (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014), 439–454; Nekić, *Plemićki rod Tetenj od 13. do sredine 15. stoljeća*, 171-188. U slučaju biskupskih predijalaca sačuvana su 2 primjera u kojima su žene dobile predijalni status, no radi se u svakom slučaju o iznimkama: MHEZ 7, dok. 52, 46-47; dok. 239, 253-255.

⁶⁴⁷ MHEZ 5, dok. 156, 185.

⁶⁴⁸ MHEZ 5, dok. 379, 521-522. Žene su postajale predijalcima uglavnom samo kada se radilo o zajedničkom držanju posjeda s mužem. Vidi primjerice slučaj iz 1434. kada opatija Topusko dodjeljuje predij Ladislavu Totu i njegovoj ženi Jeleni. MHEZ 6, dok. 419, 425-426. Vidi i Miljan, *Plemićko društvo Zagrebačke županije*, 119.

prilikom to će biti cistercitska opatija u Topuskom jer je za nju ostalo sačuvano relativno dosta podataka.

Opatija Topusko imala je manje posjeda od Zagrebačkoga kaptola i mnogo manji institucionalni utjecaj (u prvom redu kao vjerodostojno mjesto) što se odražavalo i na njen položaj kao prirodnog gospodara. Samim je time naime imala manje mogućnosti u izabiranju svojih predijalaca od Zagrebačkoga kaptola. Ono što se zna o pojedincima koji su postajali predijalcima opatije Topusko daje za naslutiti kako su ti predijalci izdašno izvlačili korist od Opatije. To jest, opatija Topusko teže je kontrolirala svoje predijalce. Krajem 13. i početkom 14. stoljeća njezinim predijalcima mahom su postajali pojedinci iz roda Babonića koji su se potom pred kraljem i drugim plemstvom u Slavoniji uvelike koristili svojim položajem pokrovitelja ove opatije.⁶⁴⁹ Sredinom pak 14. stoljeća nad opatijom utjecaj je ostvarivao Ladislav Teutušev, čiji je slučaj detaljno raščlanio M. Ančić. Nakon što je, u ne do kraja objašnjenim okolnostima, Ladislav dobio nakratko posjed ove opatije u zalog, postaje njenim predijalcem 1355. godine. Međutim odbijao je plaćati Opatiji dužne poreze zbog čega krajem 14. stoljeća dolazi do sudskih sporova između njega i Opatije, kao i nasilnih sukoba.⁶⁵⁰ Opatija je osim toga u 14. stoljeću izgubila jedan predij – Čuntić. U ispravi koja registrira dogovor između Ladislava Teutuševa i cistercitskoga opata iz 1355. godine Čuntić se spominje kao okupirani predij, pri čemu nije sasvim jasno je li *ducissa* koja ga je tada držala činila to u svojstvu predijalca.⁶⁵¹ Cistercitska opatija nije uspjela vratiti taj predij, i u 15. ga stoljeću pronalazimo kao dio kaptolskoga Gradačko-petrinjskog vlastelinstva.⁶⁵² U 15. je stoljeću cistercitska opatija u Topuskom nastavila imati problema sa svojim predijalcima o čemu govori isprava iz 1441. godine. Kralj Vladislav I. Jagelović tada na zahtjev opata Blaža nalaže banu Matku Talovcu i predstavniku Zagrebačkoga

⁶⁴⁹ Vidi više: Ančić, „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, 33-35; Hrvoje Kekez, „Cistercians and Nobility in Medieval Croatia: The Babonići Family and the Monasteries of Topusko (Toplica) and Kostanjevica (Landstrass) in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries“, *Cîteaux: Commentarii cistercienses* 61 (2010): 264-275; Nekić, „Društvene mreže i uspon oligarha: primjer Babonića (od 1270-ih do 1320-ih)“, 26-31.

⁶⁵⁰ Vidi više: Ančić, „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“, 37-39.

⁶⁵¹ [...] *predium Chultich, quod ad presens per dominam nostram ducissam detinetur recuperare poterit ab eadem suis laboribus et expensis* [...]. CD 12, dok. 202, 266.

⁶⁵² DF 257080. O prediju Čuntić u 14. stoljeću vidi i: Novak, „Hrvatski Čuntić i njegova okolica u 14. stoljeću“, posebice 61.

kaptola da pregledaju isprave predijalaca Topuske opatije i vrate joj one posjede koji su otuđeni.⁶⁵³

Dok je u slučaju opatije Topusko, ona zbog predijalaca vjerojatno čak izgubila posjed, u slučaju Kaptola samo jedan primjer govori o tomu da je možebitno predijalac okupirao kaptolski predijalni posjed. Godine 1326. godine pred zagrebačkim županom Punekom pokrenut je spor oko kaptolskoga posjeda Vinodol koji je zadnjih nekoliko godina bio okupiran.⁶⁵⁴ Isprava međutim ne otkriva tko je bio okupator – da li predijalac ili netko drugi. Kao što smo vidjeli iz slučaja obitelji Jaroslavić/Ivanović, ali kao što se može vidjeti i iz jednoga primjera u kojem Kaptol oduzima posjed svojem dotadašnjem predijalcu 1439. godine (vidi Tablica 14), ni kaptolski predijalci nisu uvijek poštivali svoje obveze. Ipak, za razliku od Topuske opatije, Kaptol je imao dovoljno snažan autoritet vratiti posjed, dok se Topuska opatija uglavnom morala obraćati višim instancijama kako bi ih vratila.

Zaključno dakle predijalci su bili plemićki i neplemićki podanici Zagrebačkoga kaptola sa specifičnim društvenim statusom koji im je donosio društveni ugled i materijalnu korist, zbog čega su se tako i identificirali. Da im je Kaptol doista pokušavao nametnuti novi identitet, odnosno što je više moguće vezati ih uz instituciju svjedoči činjenica da je predijalcima imenovao pojedince u koje je imao povjerenje i koji su, u nekim slučajevima, kroz više generacija ostajali u kaptolskoj službi. Na vlastelinstvima srednjovjekovne Njemačke, Francuske i zemalja Beneluksa praksa je uglavnom bila drugačija – vlastelini su od sredine 13. stoljeća davali posjede u zakup koji je trajao nekoliko godina, a ne doživotno ili kroz nekoliko generacija.⁶⁵⁵ Razlika je također bila u tomu da su drugi europski vlastelini unajmljivali pojedince koji su vršili službu upravitelja vlastelinstva. U slučaju kaptolskih vlastelinstva zadatak upravljanja i administracije na vlastelinstvima u velikoj su mjeri činili predijalci. Glavna je obveza kaptolskih predijalaca tako bila brinuti se o posjedu koji su dobili u koristovno vlasništvo, što je značilo i o ljudima koji su tamo bili naseljeni.

Status predijalaca svjedočanstvo je toga da je srednjovjekovno društvo nije bilo statično, a podjela na malobrojne plemiće i ostale ne-plemiće mnogo fluidnija i složenija nego što to na

⁶⁵³ MHEZ 7, dok. 6, 4-5. Vidi i slučaj iz 1402. godine kada opat oduzima predij Stirmec Nikoli Tataru zbog nevjernosti i zapuštanja predija. MHEZ 5, dok 158, 187-188.

⁶⁵⁴ CD 9, dok. 257, 313-314.

⁶⁵⁵ Georges Duby, *Rural Economy and Country Life in the Medieval West* (Philadelphia: University of Pennsylvania, 1998), 274.

prvi pogled izgleda. Na kaptolskim vlastelinstvima predijalni status određenim pojedincima omogućavao je uspon na društvenoj ljestvici, čime je Kaptol podsticao društvenu mobilnost i cirkulaciju, te time istovremeno smanjivao šanse za pobune.⁶⁵⁶

Predijalac	Posjed	Način i godina stjecanja posjeda	Izvor
<i>Petrus filius Nepret iobagio castris Zagrabienensis</i>	<i>terra seu possessio Ziget, prope Zauam</i>	–; 1315.	CD 8, dok. 339, 417
<i>Fratres Heremitarum, ordinis sancti Augustini</i>	<i>possessio sive insula cum terra Tupal, ultra et circa fluvium Zuae; quasdam terrae cum vineis</i>	darovanje; 1339. i 1347.	MHEZ 2, gl. 21, dio 4., 140; CD 11, dok. 283, 372-374
<i>Anthonius filius Cozma nepos domini Johannis archidiaconi de Guerche et Petrus, filius Johannis de Glaunicha</i>	<i>possessio Obrezina</i>	prodaja; 1347.	CD 11, dok. 268, 352-353
<i>nobilis vir comes Ivan filius Ivan filius Jarozlai</i>	<i>possessiones in Prelaka, Otok et Coznychy</i>	prodaja za 30 marki; 1349.	CD 11, dok. 393, 520-521; CD 13, dok. 359, 493-494;
<i>Andreas filius Cosme et Georgius filius Stephani</i>	<i>possessio Felsewynadal</i>	–; prije 1350.	CD 11, dok. 441, 581-581
<i>Philippus filius Barnaba</i>	<i>predium Benedychdol cum terra Thouch in comitatu Thoplicensi</i>	darovanje; 1372.	CD 14, dok. 291, 392-393
<i>Johannis filius Ladislai et suos fratres vterinos</i>	<i>predium Jalsoch in comitatu Thoplicensi</i>	–; prije 1375.	CD 15, dok. 107, 145-146
<i>Johannis archidiaconus de Vrboch</i>	<i>prediolum Dobridol</i>	darovanje; 1381.	DF 256543
<i>Georgius, filius Iwan, civis noster de dicto oppido Toplicha</i>	<i>terra... prope oppidum nostrum Toplicha... Borichech vocate</i>	darovanje; 1424.	MHEZ 6, dok. 144, 147-148
<i>Stephanus, filius Symeonis, ac Nicolaus, Supanus et Iacobus</i>	<i>unius sessionis in predio Oderianowch</i>	kupnja; 1430.	MHEZ 6, dok. 337, 328-329
<i>nobilis Georgius, filius Emerici de Borch</i>	<i>predium Wruthky in provincia de Zitech</i>	darovanje nakon što je posjed bio konfisciran; 1439.	MHEZ 6, dok. 553, 604; dok. 564, 617
<i>Petrus, filius Thome</i>	<i>quinte partis terre Zwdowch</i>	kupnja za 50 pensi bečkih denara; 1440.	MHEZ 6, dok. 567, 618-619
<i>discretus vir Iohannes, litteratus de Ludbreg</i>	<i>predium Kobilaak</i>	darovanje; 1440.	MHEZ 6, dok. 568, 619-620
<i>egregius Georgius et suis fili Osualdo et Stephanus</i>	<i>predium Pyanecho</i>	darovanje; 1457.	MHEZ 7, dok. 216, 222
<i>nobilis Iacobus et Nicola filii Demetrii de Otok, familiares honorabilis viri magistri Francisci de eadem Othok, socius et canonicus noster</i>	<i>terra ultra fluvium Zave habitam, inter possessiones et villas Maryncz et Koyenik</i>	darovanje; 1454.	MHEZ 7, dok. 238, 252-253
<i>litteratus Luca</i>	<i>medietas predium Dobrodol</i>	darovanje; 1458.	MHEZ 7, dok. 332, 352-353
<i>nobilis Paulus Bogowchych castellanus noster in Petryna</i>	<i>villa nostra Gorni Chwlthychy; tres sessiones iobagionales in villa nostra Dolny Chwlthychy</i>	darovanje; 1485.	DF 257080
<i>Petrus Radozlawych predialis de Inferiori Gradech</i>	<i>sessiones iobagionales in villa nostra Cranzka</i>	darovanje; 1489., 1507. i 1509.	DF 256957; 257125; 257144

Tablica 14 Popis kaptolskih predijalaca i njihovih posjeda u 14. i 15. stoljeću

⁶⁵⁶ Usp. Fourquin, *An anatomy of popular rebellion*, 65-67.

6. Monetizacija i *dominium directum*

U svojim tekstovima N. Klaić i M. Jerković predijalce nazivaju „zakupnicima“.⁶⁵⁷ Ovaj termin međutim zahtijeva dodatno objašnjenje. Predijalci nisu bili obični zakupnici u onom smislu da su gospodaru plaćali samo cenzus u zamjenu za korištenje zemlje. Kao što je već naznačeno, oni su taj status stjecali nasljedno (*in perpetuo*) i Kaptolu se obvezivali na vjernost kao njegovi „vazali“. Zatim, kao što smo vidjeli u prethodnom potpoglavlju, koristovna vlast nad posjedom vukla je za sobom velike društvene implikacije, uzdižući status i prestiž pojedinaca koji su postajali predijalcima.⁶⁵⁸ Čak i kada su institucije (poput cistercita i pavlina) bile te koje su dobivale posjed u koristovno vlasništvo, i oni su se obvezivali na vjernost Kaptolu. Idući razlog zašto je anakrono nazivati predijalce zakupnicima jest jer ih sam Kaptol uglavnom nije tako nazivao. Termin „zakupništvo“ koristio je u drugom kontekstu – kada zakupljuje svoje prihode.⁶⁵⁹ Ono što je nadalje bitno jest činjenica da se status predijalca češće stjecao nego što se mogao kupiti (vidi Tablica 14). Čak i u slučaju kupoprodaje, Kaptol prodaje posjede onim pojedincima u koje je imao povjerenje, a to je značilo da su oni već ranije nekim činom iskazali vjernost Kaptolu.

Ovo je samo jedan primjer društvenih mehanizama i implikacija koje se sakrivaju iza novčanih transakcija. Razdoblje 14. i 15. stoljeća, već je vrijeme kada monetizacija duboko prodire u sve pore društva, o čemu govore i malobrojni sačuvani kupoprodajni ugovori u slučaju Zagrebačkoga kaptola.⁶⁶⁰ Ovo poglavlje ima za cilj rekonstruirati društvene mehanizme koji su se sakrivali iza novčanih praksi i transakcija kako bi se utvrdilo u kojoj je mjeri Kaptol kontrolirao proces monetizacije i širenja tržišta u upravljanju svojim posjedima. Nadasve kako bi se argumentirala tvrdnja da je srednjovjekovni koncept vlastelinstva onemogućavao

⁶⁵⁷ Vidi primjerice Jerković, *Zagrebački kanonici*, 170-175; Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 555-556. Klaić i podanike naziva zakupnicima. Isto, 547. Vidi i Hunyadi, „Hospitalier Estate Management in the Medieval Kingdom of Hungary (Thirteenth to Fourteenth Centuries)“, 145-153.

⁶⁵⁸ Usp. Brunner, *Land and Lordship*, 217; Howell, *Commerce before Capitalism in Europe*, 41.

⁶⁵⁹ Kaptol koristi termin zakupništvo u svezi s posjedima eventualno kada je iste davao u koristovno vlasništvo samim kanonicima. To je naime podrazumijevalo kako im ti posjedi nisu dati u nasljedno koristovno vlasništvo, već za života. Osim toga oni su sami bili „gospodari“, nisu ulazili u „vazalni“ odnos. Vidi jedan takav primjer kada kanonik Stjepan Farkaš zakupljuje posjed Petrovinu: *Et quod diebus elapsis eciam possessionem ipsius Capituli Wolawlya, alio nomine Petrowina vocatam, a manibus honorabilis [magist]ri Fabiani, concanonici eorum et officialis ipsorum in eadem possessione, sibi in arendam data constituti [...].* MHEZ 7, dok. 25, 20. Naglasila P. V.

⁶⁶⁰ Vidi primjerice ispravu iz 1525. godine koja donosi prijepis kupoprodajnih ugovora topličkoga građanina Marka Poljaka iz 1492., 1521. i 1525.: KAZ, ACA, fasc. 59, br. 23 (MNL OL, DF 256707).

konceptualiziranje imovine kao tržišnog dobra iz dva razloga. Kao prvo, jer je, kako objašnjava Howellova, njezova karakteristika nepokretnosti imala ulogu stabiliziranja društvenih veza i garantiranja društvenoga poretka.⁶⁶¹ Kao drugo zato što je glavni element vlastelinstva činio posjed – predij za koji se smatralo da je funkcionalan samo ako su obradive površine (*terrae arrabiles*) činile cjelinu s livadama, šumama, pašnjacima, vodenim resursima i drugim prirodnim cjelinama (*utilitatibus*) koje su se uglavnom koristile zajednički na posjedu. Kada je dakle ojačao proces monetizacije, uvedene su restrikcije prilikom kupoprodaje kojima se nastojalo održavati strukturu posjeda i vlastelinstva u cjelini.

Ono što je za indikativno za ovu analizu predijalni su ugovori koji rijetko govore o pravu na kupnju i prodaju posjeda, već samo o pravu na držanje posjeda. Ugovor iz 1424./1425. u tome je smislu izuzetak jer sadrži formulu koja ukazuje i na pravo kupnje posjeda: *liberam emendi et permutandi habeat facultatem*.⁶⁶² Da su predijalci mogli prodavati i kupovati posjede samo uz pristanak institucije, u ovom slučaju Zagrebačkoga biskupa govore dva već spominjana ugovora iz 1347. i 1349. vezana za posjede Obrezinu, Otok i Kosnicu unutar Prevlake.⁶⁶³ Čak i kada se nije radilo o cijelom posjedu, već samo o selištu, Kaptol je i to trebao odobriti. Primjerice, 1430. godine predijalac Ivan iz Malog Jalševca prodao je predijalcu Stjepanu iz Vanekovca pola selišta i pola od 8 jugera pripadajuće zemlje, i drugu polovicu selišta i pripadajuće zemlje Nikoli iz Farkaševca, što su odobrili tadašnji toplički španovi (*comites*) kantor Ivan i arhiđakon Stjepan. U ispravi je čak objašnjena neka vrsta motivacije za kupoprodajni ugovor, odnosno njegovo opravdanje: *ob amorem fraternalis*.⁶⁶⁴ Čini se također kako se prilikom kupoprodaje posjeda pazilo na to da prodani dio posjeda ne ostane izdvojen iz cjeline, već da bude uklopljen u drugi predij. To se možda najbolje vidi iz jedne isprave sastavljene 1401. godine kada je predijalac Ivan kupio nekoliko jutara zemlje i vinograd od čak osam različitih pojedinaca i pripojio to svojem posjedu.⁶⁶⁵ Moglo je ipak doći i do parcelizacije posjeda, što se vidi iz prodaje petine

⁶⁶¹ Howell, *Commerce before Capitalism in Europe*, 34-35.

⁶⁶² MHEZ 6, dok. 144, 147-148.

⁶⁶³ Vidi Tablica 14. Usp. s predijalnim ugovorima zagrebačkoga biskupa: CD 8, dok. 404 (1318.); MHEZ 5, dok. 196, 245-246 (1405.); MHEZ 5, dok. 258, 340-341 (1409.); MHEZ 5, dok. 416, 563-564 (1419.); MHEZ 7, dok. 448, 501-503 (1464.). Vidi i slučaj jednog predijalca Čazmanskoga kaptola kojem su čazmanski prepozit i zagrebački biskup odobrili prodaju posjeda (*ex beneplacito et permissione honorabilis viri Petri prepositi ecclesie nostre, generalis vicarii venerabilis patris et fratris Jacobi dei gracia episcopi Zagrabiensis domini nostri*) CD 9, dok. 182, 227 (1325.).

⁶⁶⁴ MHEZ 6, dok. 337, 328-329.

⁶⁶⁵ MHEZ 5, dok. 112, 123-124.

predija Sudovec 1440. godine, no taj je dio posjeda mogao funkcionirati kao zaseban predij jer je pojedinac kojem je posjed prodan dobio status predijalca.⁶⁶⁶

Nešto je drugačija bila situacija kada su seljaci, odnosno jobagioni bili u pitanju. Kaptolska statutarna odredba iz 1470. godine vezana uz Sisačko vlastelinstvo daje naslutiti da je prodaja selišta bila relativno česta pojava. Ipak, čak i u tom slučaju prilikom kupoprodaje nisu se smjele razdvajati livade i obradive zemlje od selišta.⁶⁶⁷ Kaptol u istoj uredbi ograničava prodaju zemlje koja se nalazila na iskrčenoj zemlji.⁶⁶⁸ Na zabranu odvojenoga prodavanja selišta od njemu pripadajućih nepokretnih resursa (*utilitatibus*) upozorava i kaptolska isprava koja privilegira trgovište Varaždinske Toplice iz 1420. godine.⁶⁶⁹ Nekolicina pak isprava vezanih uz Topličko vlastelinstvo svjedoči o tomu da su se kupoprodaje, bilo selišta, vinograda bilo kuće i drugih nepokretnih dobara na Topličkom vlastelinstvu, odvijale u Varaždinskim Toplicama pred najvažnijim predstavnicima zajednice. Kako bi kupoprodaja bila legitimna, oni su ju morali odobriti, a naknadno je transakciju odobravao i Zagrebački kaptol. Primjerice, 12. srpnja 1447. toplički sudac Osvald kupuje kuću i pola selišta za 35 forinti. Dogovor o kupnji odvijao se u Varaždinskim Toplicama, vjerojatno u sakristiji župne crkve sv. Martina, pred topličkim španom i ritardom, nekolicinom topličkih građana, topličkim predijalcima i ostalim svjedocima.⁶⁷⁰ Istu je kupoprodaju u prosincu 1447. godine odobrio Kaptol (*facte nostrum benivolum consensum*) i izdao ispravu o transakciji.⁶⁷¹ Drugi je sačuvani primjer iz 1487. godine kada je neka toplička građanka Elena prodala vinograd za 3 zlatne forinte nakon smrti svoga brata. Ta se kupoprodaja odvijala također pred španom, ritardom i drugim stanovnicima topličke provincije, a novac od prodaje Elena je darovala crkvi sv. Martina.⁶⁷² Isprava iz 1525. godine koja potvrđuje vlasništvo

⁶⁶⁶ MHEZ 6, dok. 567, 618-619.

⁶⁶⁷ *Sessiones autem in provincia adeo volumus esse liberas, quod vendi et emi valeant tali videlicet modo, quod si aliquis nunc vel in futurum sessionem tenens, medietatem eciam aut quartam partem eiusdem sessionis vendere voluerit, extunc vendat eandem cum terris arabilibus, fenilibus et aliis ad eandem porcionem spectantibus, nec aliquis terras arabiles vel fenilia a sessione sua vendere aut quoquomodo valeat alienare.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 41. Naglasila P. V.

⁶⁶⁸ *Item, terras extirpaturas nemini alteri nisi vicino ipsorum et in eisdem villis commoranti vendere possint, salvis tamen terris arrabilibus sessionum, de quibus prius exstitit conclusum.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 42.

⁶⁶⁹ *Volumus eciam ut terras arabiles et prata ad sessiones pertinentes ab ipsis sessionibus mediante vendicione vel impignoratione, nisi aliqis ex ipsis huiusmodi terras et prata cum fundo et sessione vendere voluerit, non possit nec valeat ullomodo alienare.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 1, 23.

⁶⁷⁰ MHEZ 7, dok. 100, 103-104.

⁶⁷¹ MHEZ 7, dok. 131, 132.

⁶⁷² *Idcirco prefata Elena filia sororis Benedicti Lissichicz ex consensu et consilio prouidorum virorum vendidit, dedit et assignavit vineam prefatam Jacobo et Elene [...] coram testibus videlicet Mathia Stankaycz prediali de*

kaptolskim jobagionima Valentinu i Blažu Maričiću za vinograd na kaptolskom posjedu Trnava u sklopu Zagrebačkoga vlastelinstva pokazuje da je čak i u slučaju manjih zemljišnih posjeda kupoprodaja uključivala element povjerenja. Spomenuti je vinograd, naime, prema ispravi bio kupio Valentinov i Blažev pradjed (*abauus*) koji je kao jobagion živio na selištu nekog prebendara.⁶⁷³ Jedna druga isprava, opet vezana uz posjed Trnavu, izdana 1441. i prepisana 1511. zabranjuje vlasnicima vinograda u spomenutoj Trnavi da ga prodaju nekom tko nije podložnik Zagrebačkoga kaptola.⁶⁷⁴

Nadalje, način na koji je Kaptol nastojao kontrolirati monetarne instrumente, vidi se i iz njegove specifične prakse zalaganja posjeda. Već je spomenut primjer iz 1422. godine kada je Kaptol dao založiti dva predija u sklopu posjeda Prevlaka. Isprava kaže da je Kaptol to morao učiniti jer je zadnjih nekoliko godina bio pritisnut s plaćanjem kraljevskoga poreza. Budući da je Toplički posjed već bio zakupljen na nekoliko godina (*ad certos futuros annos arendando*), Kaptol tom prilikom daje u zalag na godinu dana novoveškom župniku dva napuštena manja predija (*praediolarum*) Savišće i Otok (*Zawayche* i *Ottok*) u sklopu Prevlake za 283 dukata. Novoveška župa nalazila se blizu katedrale te bila povezana s Kaptolom na način da je novoveški župnik ujedno bio katedralni kapelan, a često i kaptolski kanonik.⁶⁷⁵ Kaptol je dakle mogao imati potpuno povjerenje da novoveški župnik neće otuđiti posjede što se ponekad događalo.⁶⁷⁶ Drugi puta kada u izvorima nailazimo na slučaj da je Kaptol založio (*impignorat*) svoje posjede jest u prosincu 1469. Tada Kaptol zalaže cijelo Topličko vlastelinstvo, zajedno s prihodima Petru *Razyina*, njegovoj majci Margareti i njegovoj polubraći Kristoforu i Fridriku Lambergeru za 500 zlatnih forinti. Isprava naglašava da je zalag učinjen zbog velike potrebe

Pethkowcz, Valentinus Iwahens prediali de Kwschowcz, Andreas Longinicz, Ambrosio Golacz, Gregorio Lomot, Gregorio Verokoych, Benediczak institori, ciuibus oppidi Toplicensis, Emerico Italico, nobili Stephano de Tronkowcz. Item Martinus Ilincz et Ambrosio de Swdowcz, predialibus [...]. KAZ, ACA, fasc. 60, br. 59 (DF 256716).

⁶⁷³ DF 257194.

⁶⁷⁴ KAZ, ACA, fasc. 110, br. 28 (DF 257145). Ipak, vlasnici vinograda općenito su vjerojatno mogli slobodno kupovati/prodavati vinograde, uz pristanak Kaptola. Kaptolska odredba vezana uz Sisačko vlastelinstvo, 1482. godine primjerice kaže da podanici mogu slobodno prodavati, kupovati i darovati novo-zasađene vinograde. Ograničavalo im se jedino da iste daruju crkvenim institucijama jer su takvi vinogradi uglavnom ostajali neobrađeni. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 42, 56.

Volumus eciam ut terras arabiles et prata ad sessiones pertinentes ab ipsis sessionibus mediante vendicione vel impignoratione, nisi aliqis ex ipsis huiusmodi terras et prata cum fundo et sessione vendere voluerit, non possit nec valeat ullomodo alienare. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 1, 23.

⁶⁷⁵ CD 12, dok. 16, 21 (1351.).

⁶⁷⁶ Vidi primjerice: CD 8, dok. 203, 243-245, dok. 232-233, 279-28; CD 9, dok. 186-187, 230-232, dok. 255, 310-311, dok. 282, 340; dok. 417, 510-511; CD 10, dok. 152, 210-211, dok. 158, 217-221, dok. 295, 400-406.

(*maxima necessitate compulsi*).⁶⁷⁷ Moguće da je potreba za novcem bila povezana s osmanskim upadom do Save iste godine, odnosno zbog ojačavanja obrambenoga sustava. Ovoga puta Kaptol je sa zalogom postupio na ponešto rizičniji način, ustupivši svoje vlasništvo svjetovnjacima. Drugi izvori ipak sugeriraju da je Kaptol, odnosno Zagrebačka crkva već imala uspostavljen nekakav odnos povjerenja s tom obitelji. Fridrik Lamberger, naime, 1471. godine oporučno ostavlja 730 zlatnih forinti za obnovu katedrale.⁶⁷⁸

Dok se Kaptol praksi zalaganja posjeda okretao samo u izvanrednim okolnostima, na regularnoj je bazi zakupljivao svoje posjede i prihode. Godine 1477. Kaptol donosi statutarnu odluku o onim pojedincima koji će u budućnosti zakupljivati vlastelinstvo Toplicu. Prema toj odluci oni koji su zakupili Toplicu morali su isplaćivati plaću slugama (*famulis*), njih 6 u topličkoj utvrdi te nadgledati radove utvrđivanja. Osim toga, imali su dužnost oprostiti desetinu i podavanja onim podanicima kojima su Osmanlije na svojim posjedima bili nanijeli štetu.⁶⁷⁹ Ovo pokazuje kako, unatoč tomu što su kanonici uz pomoć prakse zakupljivanja nastojali steći dodatne prihode, ipak su se najviše brinuli o tomu kakva će biti uprava nad vlastelinstvima. Oni koje Kaptol naziva *locatores vel arendatores* najčešće su bili sami kanonici.⁶⁸⁰ Također, kada primjerice 1481. Kaptol daje Gradačko-petrinjsko vlastelinstvo u zakup Jurju de Topusko i Fabijanu de Zinče, posebno im nalaže da se moraju brinuti za podanike.⁶⁸¹ Iznajmljivanjem prihoda samim kanonicima Kaptol je i dalje osiguravao kvalitetnu upravu nad stanovništvom na posjedima te istovremeno kontrolirao cirkulaciju novca unutar svoje institucije. Pa ipak kada osmanska opasnost postaje akutnom, 1543. godine Kaptol mijenja takav način uprave donošenjem odluke o zabrani davanja kaptolskih posjeda, odnosno prihoda od kaptolskih posjeda u zakup.⁶⁸²

Nastojanje Kaptola da kontrolira monetizaciju možda najbolje svjedoči slučaj kako se Kaptol odnosio prema trgovištima na svojim vlastelinstvima. Prvi se puta trgovište na kaptolskim vlastelinstvima pojavilo relativno kasno – 1344. godine kada je osnovana *libera villa*

⁶⁷⁷ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 22, 36-37.

⁶⁷⁸ MCZ 2, dok. 269, 333-334.

⁶⁷⁹ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 32, 51-52.

⁶⁸⁰ Vidi Tablica 17.

⁶⁸¹ Vidi poglavlje „Vlastelinstvo Zagrebačkoga kaptola ili vlastelinstva Zagrebačkoga kaptola?“.

⁶⁸² Adamček, *Agrarni odnosi*, 465. Adamček je tu kaptolsku odluku prenio iz „Crvene knjige“. Prema M. Jerkoviću ta se odluka odnosila na predijalce, no radilo se zapravo o kanonicima-zakupnicima. Jerković, „Kaptolski Sisak u srednjem vijeku: Društvo, gospodarstvo, posjedi“, 21. Ovo je još jedan od pokazatelja zašto predijalce ne treba poistovjećivati sa zakupnicima.

Nova Ves.⁶⁸³ U to vrijeme neka od trgovišta na biskupskim vlastelinstvima postoje već dulje vrijeme (Čazma, Ivanić, Vugrovec).⁶⁸⁴ Osim Nove Vesi, još je nekoliko trgovišta postojalo na kaptolskim vlastelinstvima. Sajam u Toplicama spominje se još 1336. godine, no tek izvor iz 1420. potvrđuje da su Varaždinske Toplice u jednom trenutku postale pravi *oppidum*.⁶⁸⁵ Prvi je pak spomen Siska kao vlastelinskoga trgovišta (*oppidi*) iz 1470. godine, no Sisak je vjerojatno dulje vrijeme prije te godine imao status vlastelinskoga trgovišta.⁶⁸⁶ Kao novo trgovište, odnosno *liber vicus* pojavljuje se Opatovina 1476. godine.⁶⁸⁷ Iako nisu službeno zvani trgovištima (*oppidis, liberis villis* ili *liberis vicibus*), već samo selom (*villae*) još je dvama naseljima na Zagrebačkom vlastelinstvu Kaptol dao slične povlastice, a to su Petrovina i Sesvete (1482.).⁶⁸⁸ Na Gradačko-petrinjskom vlastelinstvu znamo da je svakako postojalo bar jedno vlastelinsko trgovište – Velika Petrinja (*oppidum Magna Petrina*) o kojem je isprava iz 1507.⁶⁸⁹ Nije međutim sasvim jasno je li i u podnožju utvrde u Velikom/Donjem Gradcu bilo organizirano trgovište. U popisu stanovništva i posjeda iz 1512. s toga područja spominje se *oppidum*, no moguće je da se to odnosi na Veliku Petrinju.⁶⁹⁰ Pitanje koje također za sada ostaje neodgovoreno jest je li Velika Petrinja isto što i *villa* Petrinja, odnosno tzv. Stara Petrinja koja se spominje još u 13. stoljeću. Povjesničari i arheolozi utvrdili su da se nekakvo naselje nalazilo na području današnjega Jabukovca. Vrlo vjerojatno radi se doista o kaptolskoj Velikoj Petrinji, no i dalje je upitno je li to naselje istovjetno s Petrinjom iz 13. stoljeća.⁶⁹¹

Sve do nedavno trgovišta, odnosno manja gradska naselja promatrala su se u kontekstu njihova pozitivna ili negativna utjecaja na razvoj gospodarstva i trgovine.⁶⁹² Tako je i J. Adamček analizirajući trgovišta u Slavoniji u kasnom srednjem vijeku i ranom novom vijeku zaključio kako njihovo stagniranje u ranom novom vijeku označava negativan trend u

⁶⁸³ O osnivanju N. Vesi detaljnije: Marko Jerković, i Petra Vručina, „Upravni modeli katedralne zajednice i kreiranje društvene zajednice: slučaj osnaka Nove Vesi“, *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu* 8, br. 1-2 (2017): 229-268.

⁶⁸⁴ Usp. Adamček, *Agrarni odnosi*, 166, 170.

⁶⁸⁵ CD 10, dok. 219, 290; Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 1, 23.

⁶⁸⁶ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 38-43.

⁶⁸⁷ MCZ 2, dok. 309, 385-386.

⁶⁸⁸ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 43-45, 57-61.

⁶⁸⁹ KAZ, ACA, fasc. 73, br. 6 (DF 256747)

⁶⁹⁰ Vidi KAZ ACA, sv. 81, br. 12, i Tablica 13.

⁶⁹¹ Usp. Ivica Golec, *Povijest grada Petrinje* (Petrinja: Matica hrvatska Petrinja; Sisak: Družba „Braća hrvatskoga Zmaja“, Zmajski stol u Sisku, 2014), 42-46.

⁶⁹² István Petrovics, „The Medieval Market Town and Its Economy“, u *The Economy of Medieval Hungary*, ur. József Laszlovszky, *et al.* (Leiden, Boston: Brill, 2018), 359-360.

gospodarskom razvoju.⁶⁹³ Razvoj trgovišta, međutim, može se promatrati i u ponešto drugačijem kontekstu. Neven je Budak primjerice u svojoj studiji primijenio koncept centraliteta. Prema tom konceptu centralni veći grad preuzima sve funkcije, dok one manje važne funkcije preuzimaju okolna trgovišta, zbog čega su i manje razvijena. U jedno takvo trgovište spadale bi i Varaždinske Toplice koje su se nalazile u Varaždinskoj županiji, sa središtem u gradu Varaždinu.⁶⁹⁴ N. Budak ipak se u svojoj studiji nije u toj mjeri pozabavio pitanjem zašto naselja poput Varaždinskih Toplica imaju uvelike agrarni karakter s minimalnim razvojem obrta i trgovine.⁶⁹⁵ Odgovor na to pitanje ponudio je engleski povjesničar Keith D. Lilley. Prema njemu naime vlastelini su na osnivanje gradskih naselja gledali kao na kontrolirani pothvat koji je imao za cilj uvećanje njihovih prihoda.⁶⁹⁶ Tomu bih još pridodala, vraćajući se na početak ovoga poglavlja, da je vlastelinima bilo prije svega u interesu očuvati strukturu i funkcionalnost posjeda čemu veliki broj trgovišta (kao i njihova veličina) ne bi tomu pogodio.

Kako su kanonici na kaptolskim trgovištima kontrolirali trgovinu i posljedično tomu proces monetizacije najbolje svjedoči jedna kaptolska nedatirana uredba vezana uz trgovište Varaždinske Toplice, vjerojatno iz prve polovice 15. stoljeća. Prema toj ispravi u ožujku i srpnju, kada kaptolski španovi ili zakupnici prodaju vino ubrano od desetine i teragija, ostali kaptolski podanici smiju prodavati svoje vino samo tri dana u ta dva mjeseca.⁶⁹⁷ Statutarna odredba vezana uz trgovište Sisak i Sisačko vlastelinstvo iz 1470. godine opisuje sličnu praksu. U razdoblju od 40 dana nakon Uskrsa podanici nisu smjeli prodavati vino. U suprotnom su njihovo vino plijenili sisački službenici.⁶⁹⁸ U vrijeme pak decimiranja svinja podanicima sa Sisačkoga vlastelinstva

⁶⁹³ Adamček, *Agrarni odnosi*, 162-190, 396-407.

⁶⁹⁴ Neven Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*.

⁶⁹⁵ Analogija može pomoći razjasniti što mislim pod tim. Primjerice neki od gradova u Dalmaciji nisu zadovoljavali uvjet centraliteta, no i dalje su bili više orijentirani na trgovinu na daljinu i općenito bili monetiziraniji od naselja u Slavoniji. Tomu je svakako pridonio njihov geografski položaj uz more. O srednjovjekovnim gradovima u Dalmaciji vidi primjerice: Tomislav Raukar, *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku* (Split: Književni krug, 2007).

⁶⁹⁶ Keith D. Lilley, *Urban Life in the Middle Ages, 1000-1450* (London: Palgrave, 2002), 106-108.

⁶⁹⁷ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 2, 24-25.

⁶⁹⁸ *Que quidem vina thabernarii in eisdem provincia et oppido commorantes, singulis annis a media quadragesime infra octavas festi resurrectionis domini tunc immediate sequentis cessata propinacione et vendicione quorumcumque vinorum aliorum, propinare et finaliter vendere tenebuntur. Ubi vero aliquis sub huiusmodi deputato tempore occulte vel manifeste et in contrarium premissorum aliqua vina propinaret, extunc talia vina in fraudem premissorum propinata occupentur per spanum et vayvodam aut villicum, quorum clue partes spano seu comiti, tertia vayvode aut villico, sub cuius officiolatu reperientur, cedere debent.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 24, 43.

bilo je zabranjeno prodati više od četiri svinje.⁶⁹⁹ Suprotno recimo ovakvoj praksi ograničavanja trgovine, stanovništvo slobodnoga grada Gradeca moglo je bez sličnih zapreka prodavati svoje proizvode na sajmu kada i kako želi.

Način na koji je kontrola vlastelina nad trgovištem djelovala ograničavajuće za daljnji razvoj tržišta i monetarnih praksi vidi se i u činjenici da su, za razliku od slobodnih kraljevskih gradova, u slučaju vlastelinskih trgovišta vlastelini bili ti koji su kralja tražili pravo na održavanje sajмова, a ne sama zajednica. Ugarski kralj Ladislav Posmrtni tako je u travnju 1456. godine na zahtjev Kaptola, Varaždinskim Toplicama potvrdio pravo na održavanje sajma oko blagdana sv. Mihaela (29. rujna).⁷⁰⁰ Dvadesetak godina kasnije, Matijaš je Korvin, isto na zahtjev Zagrebačkoga kaptola, dopustio kaptolskom naselju Sesvete održavanje sajma oko blagdana sv. Jurja (24. travnja).⁷⁰¹ Početkom pak 16. stoljeća, Vladislav je sličnu privilegiju potvrdio trgovištu Velika Petrinja na kaptolski zahtjev. Velika Petrinja tako je dobila pravo na tjedno održavanje sajma, svaki utorak (*forum ebdomadale liberum singulis feriis terciis*), kao i godišnjeg sajma na blagdan sv. Stjepana kralja.⁷⁰² Još jedna od razlika između kaptolskih vlastelinskih trgovišta i slobodnih kraljevskih gradova bila je i ta da su se slobodni kraljevski gradovi često znali buniti protiv davanja crkvene desetine ili protiv načina kako daju desetinu.⁷⁰³

O gospodarskim aktivnostima u kaptolskim trgovištima nešto nam otkriva i arheologija. Prilikom pripreme za izgradnju „Centra-Kaptol“ u današnjoj ulici Nova Ves 1998. godine, a na mjestu nekadašnjega kaptolskog naselja, arheolozi su otkopali radionicu pećnjaka koja je bila najproduktivnija u drugoj polovici 15. stoljeća i početkom 16. stoljeća. Pećnjaci su glinene, glazirane izrezbarene ploče od kojih su se izrađivale kaljeve peći u kasnom srednjem vijeku, a koje su služile za zagrijavanje prostora. U 15. su stoljeću kaljeve peći bile pravi izum jer je

⁶⁹⁹ *Item, volumus, quod nullus ex dictis iobagionibus nostris usque ad dicacionem porcorum, preter scitum et voluntatem comitis nostri aut wayuode, ultra quatuor porcos in fraudem dominii nostri sub ammissione omnium peccorum suorum etiam in qualicumque necessitate vendere valeat.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 42.

⁷⁰⁰ MHEZ 7, dok. 275, 294-295.

⁷⁰¹ KAZ, ACA, fasc. 100, br. 102 (DF 256978).

⁷⁰² DF 256747.

⁷⁰³ Vidi primjerice za Gradec (CD 9, dok. 292, 352-354); Koprivnicu (CD 10, dok. 351, 499-500; CD 11, dok. 206, 270-271; dok. 241, 321, dok. 297-298, 391-392); Samobor (CD 11, dok. 187, 242).

njihovim korištenjem po prvi puta riješen problem zadimljenosti prostorija. Osim toga služile su i za ukrašavanje interijera.⁷⁰⁴

Slika 1 Kaljeva peć s vitezom⁷⁰⁵

S obzirom na motive kojima su izrezbareni pećnjaci iz Nove Vesi, može se zaključiti da je novoveška radionica koristila kalupe koji su dolazili iz radionice u Budimu, a među kojima je najreprezentativniji tip peći bila tzv. „peć s vitezom“ (vidi Slika 1). Peć je tako nazvana zbog motiva viteza koji se pojavljuje izrezbaren i koji je u drugoj polovici 15. stoljeća bio popularan i proizvodio se diljem Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva.⁷⁰⁶ Pisani izvori ne otkrivaju ništa o radionici pa tako ne znamo ni tko je bio vlasnik radionice niti kako se njome upravljalo i kolike je prihode donosila. Prema arheologu Borisu Mašiću, radionica je počela s radom u vrijeme kada u Zagreb dolaze Albeni krajem 14. stoljeća donoseći sa sobom umjetnički utjecaj iz Češke koji je

⁷⁰⁴ Boris Mašić, *Kasnogotički pećnjaci s Nove Vesi* (Zagreb: Muzej Grada Zagreba, 2002), 6-17. O srednjovjekovnim pećnjacima vidi i: Zorislav Horvat, „Grijanje u srednjovjekovnim burgovima kontinentalne Hrvatske; Kamini, dimnjaci i kaljeve peći“, *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* vol. 2, br. 3-4, (7-8) (1994): 227-237.

⁷⁰⁵ Izvor: Mašić, *Kasnogotički pećnjaci s Nove Vesi*, 24.

⁷⁰⁶ Mašić, *Kasnogotički pećnjaci s Nove Vesi*, 24-28; K. Orosz, „Stove Tiles from the Benedictine Abbey at Pécsvárad“, *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 63 (2012): 429-431.

vidljiv i na najstarijim novoveškim pećnjacima. S obzirom na to da su kaljeve peći pronađene samo u tvrđavama i kurijama poput Medvedgrada, Susedgrada i Garić-grada te očito imale i ulogu reprezentiranja društvenoga statusa, manje je vjerojatno da je vlasnik radionice bio neki novoveški građanin. Najvjerojatnije je vlasnik, a ujedno i naručitelj bio sam Kaptol ili eventualno Zagrebački biskup.⁷⁰⁷ Dakle opet, za razliku od slobodnih kraljevskih gradova, stanovništvo koje je živjelo u vlastelinskim trgovištima imalo je manje prostora za svoje vlastite proizvodne inicijative. O tomu recimo govori i činjenica da se cehovi u Novoj Vesi pojavljuju tek početkom 17. stoljeća (1627.), dok na Gradecu postoje od sredine 15. stoljeća.⁷⁰⁸

Osim što su trgovišta na vlastelinstvima kanonicima služila kao mjesta za pribavljanje gotova novca, osnivanje novih trgovišta imalo je i ulogu privlačenja novoga stanovništva. To se može ekstrahirati iz par osnivačkih povelja trgovišta. Povelje Nove Vesi (1344.) i Opatovine (1476.) tako izravno vele da je glavni uzrok njihova osnivanja bilo privlačenje novoga stanovništva. Nova Ves nalazila se tik do katedrale i mjesta na kojem su kanonici živjeli pa su osnivanjem trgovišta u blizini vjerojatno htjeli uvećati prostor na kojem je mogla živjeti katedralna zajednica, uključujući i prebendare.⁷⁰⁹ S druge strane, *liber vicus* Opatovina trebala je privući nove stanovnike nakon izgradnje palisada oko katedrale zbog osmanskih osvajanja. Bez ljudi organizacija obrane ne bi bila moguća.⁷¹⁰ Isprava koja privilegira naselje Petrovinu (1482.) kaže kako Kaptol daje povlastice tom naselju da bi se privuklo novo stanovništvo nakon što ga je staro napuštalo zbog osmanskih osvajanja: *propter creberimas incursiones Turcorum populis et incolis destituta existat.*⁷¹¹ Zbog istih razloga povlastice dobiva i selo Sesvete.⁷¹²

Trgovišta su najzad imala i funkciju administrativnih središta, pri čemu je rektor župe imao važnu ulogu jer je mogao izdavati isprave.⁷¹³ No da Kaptol nije sve funkcije htio utvrditi na jednom mjestu i time dodatno osnažiti trgovišta svjedoči slučaj Sisačkoga vlastelinstva na kojem

⁷⁰⁷ Mašić, *Kasnogotički pećnjaci s Nove Vesi*, 38-40.

⁷⁰⁸ Lelja Dobronić, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, 184.

⁷⁰⁹ MHEZ 2, gl. 27, dio 4., 145-147.

⁷¹⁰ [...] *considerata magnitudine et amplitudine eiusdem civitatis sive municionis nostre, ad quam deffendendam et custodiendam sine admoniculo laicorum et hominum popularium nequaquam nos ipsi sufficere possumus* [...]. MCZ 2, dok. 309, 385-386.

⁷¹¹ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 43, 57-58. Vidi cijelu ispravu u DF 256660.

⁷¹² Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 45, 60.

⁷¹³ Usp. primjerice MCZ 1, dok. 309, 294; KAZ ACA, fasc. 60, br. 38 (DF 256715) (1524.); KAZ, ACA, fasc. 59, br. 23 (DF 256707) (1525.).

se izbor vojvode provodio u Selima, a ne u Sisku.⁷¹⁴ Sisak je naime imao svojega zasebnog vesnika (*villici*) pa je Kaptol vjerojatno htio na vidljiv način odvojiti funkciju vojvode i vesnika, kao i onemogućiti da trgovište Sisak preuzme sve važnije funkcije na vlastelinstvu.⁷¹⁵

Stanovništvo koje je živjelo u trgovištima imalo je status „građana“ (*civium*), no to ih nije mnogo razlikovalo od ostalih podložnika na kaptolskim vlastelinstvima (vidi Tablica 15). Jednako kao i jobagioni, imali su pravo na slobodno upravljanje svojom imovinom u oporuci.⁷¹⁶ Također su imali obvezu iskazivanja vjernosti gospodaru u obliku davanja darova (*munerorum*) tri puta godišnje;⁷¹⁷ i morali su davati desetinu. Građani Varaždinskih Toplica, osim toga, bili su dužni davati namirnice kada je to bilo potrebno i brinuti se za zajedničke (kaptolske) kuće, kurije, gospodarske zgrade, kanale i kupalište.⁷¹⁸ Glavna razlika između kaptolskih jobagiona i građana bila je u tomu što su građani plaćali više poreza u novcu te što su mogli birati vlastitoga suca ili vesnika. Taj je sudac međutim opet sudsku jurisdikciju dijelio s ostalim kaptolskim službenicima. Sačuvani popis selišta za Topličko vlastelinstvo iz 1499. godine pokazuje da su građani imali u prosjeku manje selišta, skoro svi Topličani imali su ili pola ili četvrtinu selišta (vidi Tablica 10), što znači da su se manje oslanjali na poljoprivrednu proizvodnju, a više na obrt. S druge strane, popisi desetina pokazuju da nisu imali manje vinograda od jobagiona.⁷¹⁹

Nažalost nema sačuvanih oporuka ni isprava jobagiona pa se ne može usporediti imovina građana i jobagiona. Dokumenti koji su sačuvani za građane pokazuju da su građani imali dosta prilika za steći pokretnu i nepokretnu imovinu. Primjerice, građanka Kavka iz Nove Vesi 1382. oporučno ostavlja vinograd i zemlju nekom Mateju koji se trebao brinuti za njezino dvoje djece dok ne odrastu.⁷²⁰ Potom 1429. godine toplički župnici Kuzma i Mihael daruju u koristovno nasljedstvo postolaru Dominiku četvrtinu nekog selišta i mlin na Topličici zbog njegovih

⁷¹⁴ Vidi poglavlje „*Vlastelinstvo Zagrebačkoga kaptola ili vlastelinstva Zagrebačkoga kaptola*“.

⁷¹⁵ Sisački vesnik spominje se u Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 41.

⁷¹⁶ Vidi potpoglavlje „Neprivilegirani podložnici i Zagrebački kaptol u 14. i 15. stoljeću“.

⁷¹⁷ S iznimkom građana N. Vesi koji su u jednom periodu dobili oslobođenje na tri godine (1361.-1364.). CD 13, dok. 99, 149.

⁷¹⁸ *Ab omnibus autem aliis minutis serviciis, nee non daciis et collectis ac laboribus, preter decimas ac taxas quas pro necessitatibus ecclesie nostre super ipsam provinciam nostram plerumque imponere nos cogit necessitas, nec non victualia, que etiam necessitatis tempore exigenda occurrunt, ac reformationem domorum, curie, cellarii, vasorum et balnei pro communi utilitate fienda, ad que unacum aliis ipsius nostre provincie hominibus, more hucusque observato tene buntur prorsus et per omnia liberi et exempti habeantur. Volumus etiam ut terras arabiles et prata ad sessiones pertinentes.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 1, 23. 9

⁷¹⁹ Vidi primjerice popise desetina: DF 256727 (1465.); DF 256735 (1475.) i KAZ, ACA, fasc. 70, br. 12 (DF 256739) (1512.).

⁷²⁰ MCZ 1, dok. 309, 294.

zasluga. Nakon što je postolar umro, njegova je žena Skolastika u svoje, i u ime svoga sina potvrdila kod Kaptola tu darovnicu.⁷²¹ Toplički građanin Andrija 1524. sastavlja oporuku iz koje se vidi da je raspolagao s dosta pokretne i nepokretne imovine koju ostavlja svojoj djeci i crkvenim institucijama za zakladne mise.⁷²² Godine 1525. jedan drugi toplički građanin Marko Poljak daje prepisati nekoliko isprava koje donose podatke o vinogradima i selištima koje je stekao kupnjom i držao u koristovnom vlasništvu.⁷²³

Naposljetku da kanonici trgovište nisu smatrali mnogo drugačijim od svojih drugih posjeda svjedoči primjer Nove Vesi, odnosno toga što se s njom događalo u kasnijem razdoblju. Prema istraživanju Lelje Dobronić stanovnici Nove Vesi u više su navrata u 18. i početkom 19. stoljeća nastojali svoje trgovište odvojiti od ostatka vlastelinstva i steći punu autonomiju. Kaptol to međutim nije nikada dopustio. Isti je pravni položaj Nova Ves uživala sve do 1850. godine kada postaje dijelom jedinstvene gradske cjeline.⁷²⁴

Obilježja urbane autonomije	Nova Ves (MHEZ 2, gl. 27, dio 4., 145-147)	Opatovina (MCZ 2, dok. 309, 385-386)	Varaždinske Toplice (Tkalčić, „Izprave XV. vjeka iz crvene knjige“, dok. 1, 23)	Sisak (Tkalčić, „Izprave XV. vjeka iz crvene knjige“, dok. 23, 38-43)	Petrovina, Sesvete (Tkalčić, „Izprave XV. vjeka iz crvene knjige“, dok. 43-45, 57-61)
pravna autonomija	+ -	+ -	+ -	+ -	-
fiksne globe	+	+	+	+	+
Porezi plaćeni u novcu	+ -	+	+ -	+ -	+ -
izuzimanje od vlastelinskih nameta	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -
pravo na nekretnine	+	+	+	+	+
samouprava	+ -	+ -	+ -	+ -	+ -

Tablica 15 Usporedba pravnih elemenata trgovišta na vlastelinstvima Zagrebačkoga kaptola: + označava puno pravo, +- označava djelomično pravo.⁷²⁵

Ova je analiza pokazala da je unatoč velikom stupnju monetizacije, Kaptol uvelike kontrolirao postojeće tržište, bilo posjeda bilo agrikulturnih proizvoda. Tako je predije češće darovao negoli prodavao – u oba slučaja samo vjerodostojnim pojedincima. U slučajevima kupoprodaje predija, selišta i ostalih nepokretnih dobara pazilo se na to da posjedi čine cjelinu sa svim svojim

⁷²¹ MHEZ 7, dok. 292, 309-310.

⁷²² KAZ, ACA, fasc. br. 60, br. 38 (DF 256715).

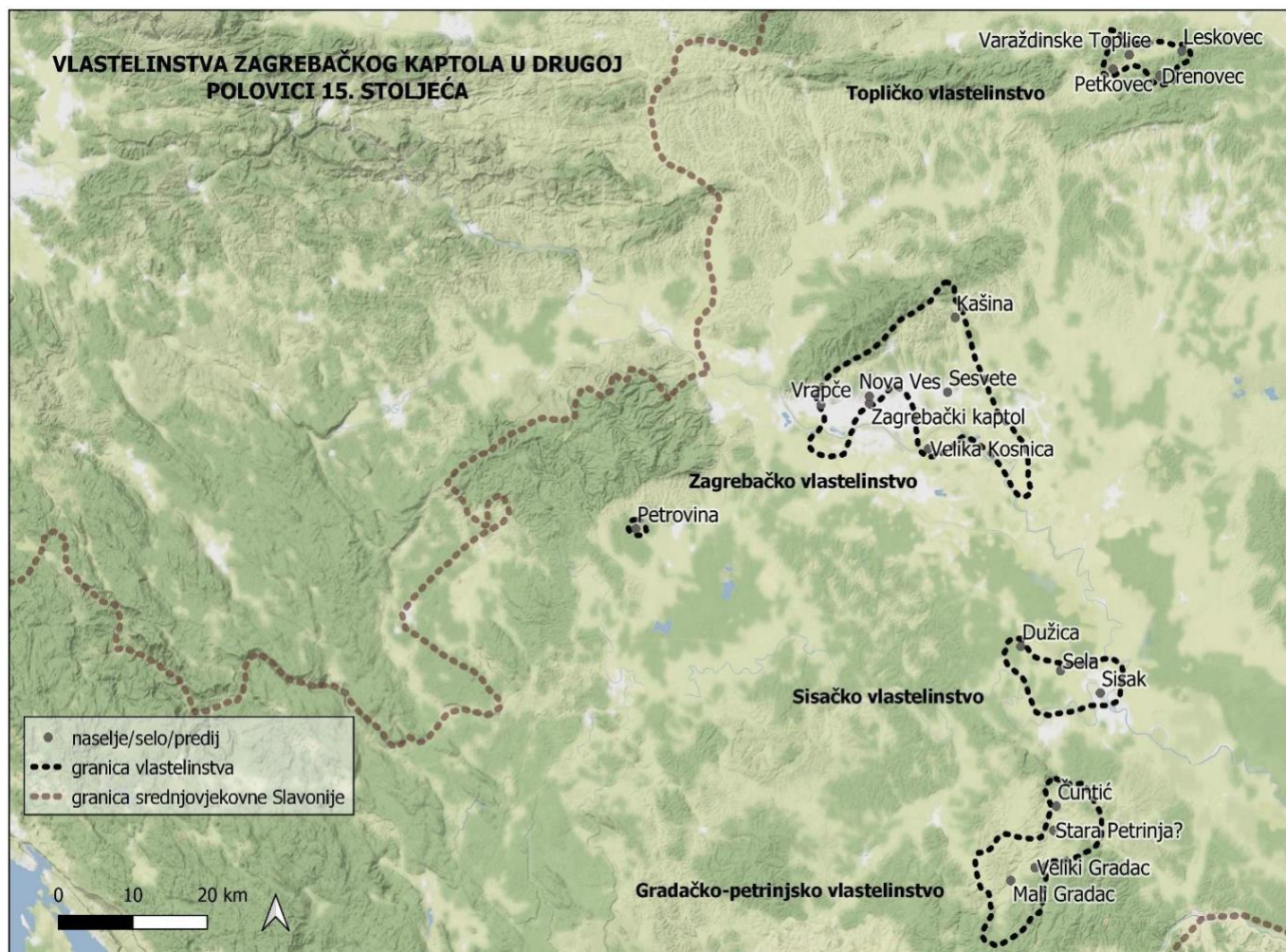
⁷²³ DF 256707.

⁷²⁴ Lelja Dobronić, “Nova Ves – povijesni dio Zagreba”, *Starine* 60 (1987): 7-18. Usp. i Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 553.

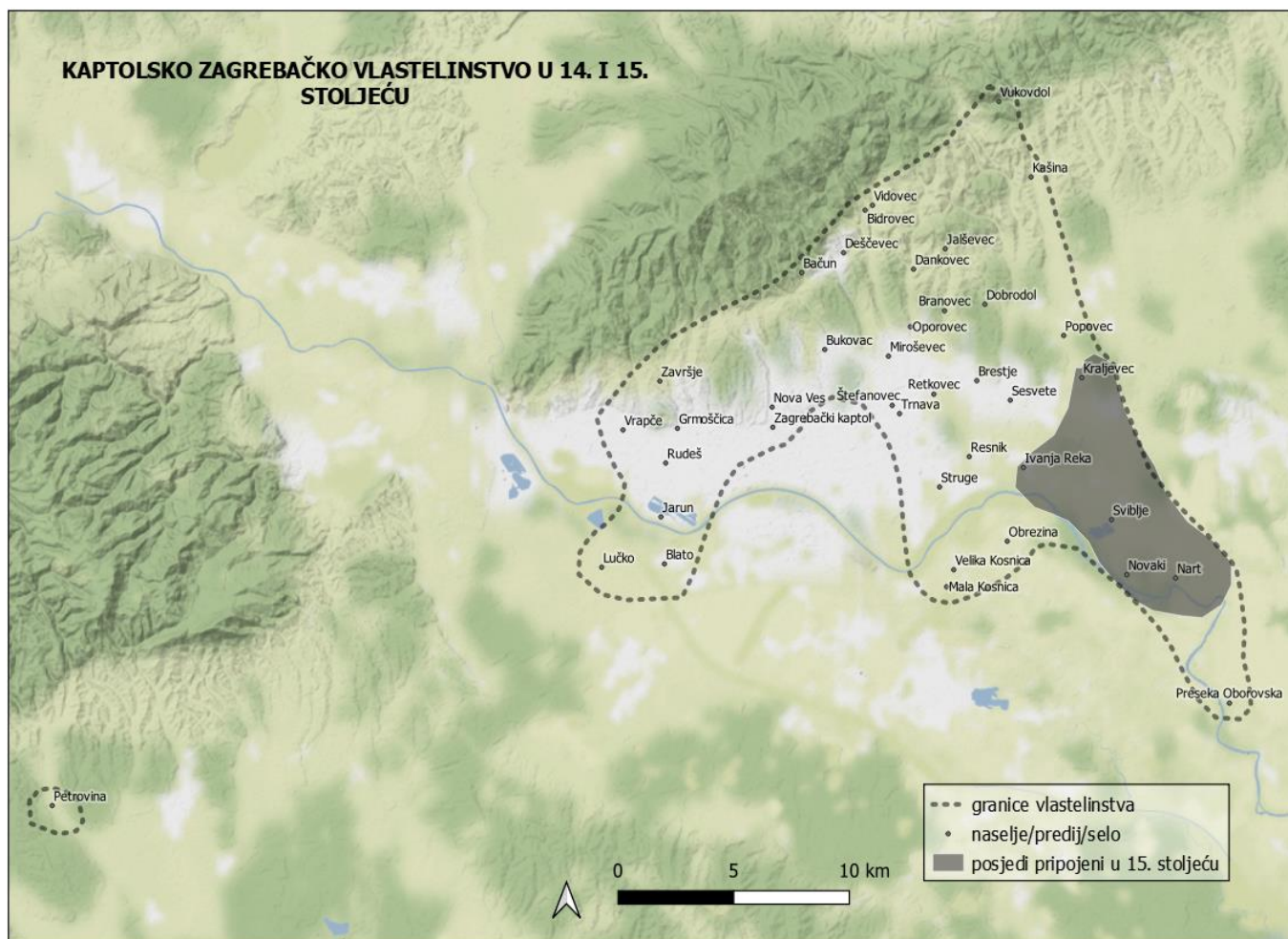
⁷²⁵ Model analize napravljen Lilley, *Urban life in the Middle Ages, 1000-1450*, 51.

prirodnim resursima (*utilitatibus*). Iako su kaptolska trgovišta bila mjesta gdje se odvijalo najviše trgovine, ona je također bila regulirana, a samim trgovištima nije nikada bila data puna autonomija.

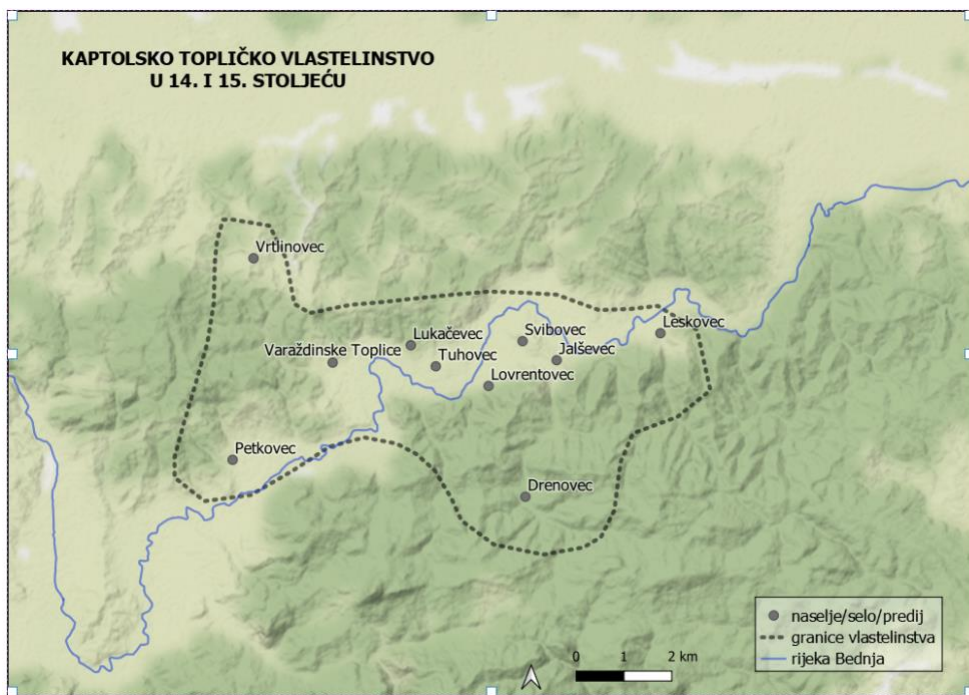
Zagrebački je kaptol u 14. i 15. stoljeću svojim vlastelinstvima upravljao na način da je dio svojih posjeda držao u izravnom vlasništvu, a dio u neizravnom ili koristovnom. Iako ne toliko često, Kaptol je ponekad mijenjao kategorije posjeda. Budući da je bio vlasnikom brojnih posjeda, a što je značilo da sami kanonici nisu uspijevali upravljati njima, dobar dio posjeda prepuštao je u koristovno vlasništvo predijalcima – pojedincima bilo plemićkoga bilo neplemičkog porijekla. Kako bi što učinkovitije upravljali predijima, Kaptol je predijalce nastojao maksimalno vezati uz svoju instituciju, očekujući od njih da rezidiraju na posjedu i svakodnevno se brinu za posjed dat im u koristovno vlasništvo. U slučaju neplemičkih pojedinaca to je uglavnom funkcioniralo jer je takve pojedince predijalni status ujedno uzdizao na društvenoj ljestvici. U slučaju plemstva, međutim, znalo je dolaziti do sporova zbog zanemarivanja njihovih obveza. Kaptol je također u rijetkim prilikama prodavao predije predijalcima, češće ih je darovao za već stečene zasluge Kaptolu, čime je računao na njihovu lojalnost. Kupoprodaja predija, kao i ostalih manjih posjeda vršena je uz budno oko Kaptola jer je Kaptol nastojao očuvati strukturu posjeda, sa svim *utilitatibus*. Najzad, Kaptol je u velikoj mjeri kontrolirao i trgovinu agrikulturnim proizvodima kako bi kanonici prvi imali mogućnost doći do gotova novca.

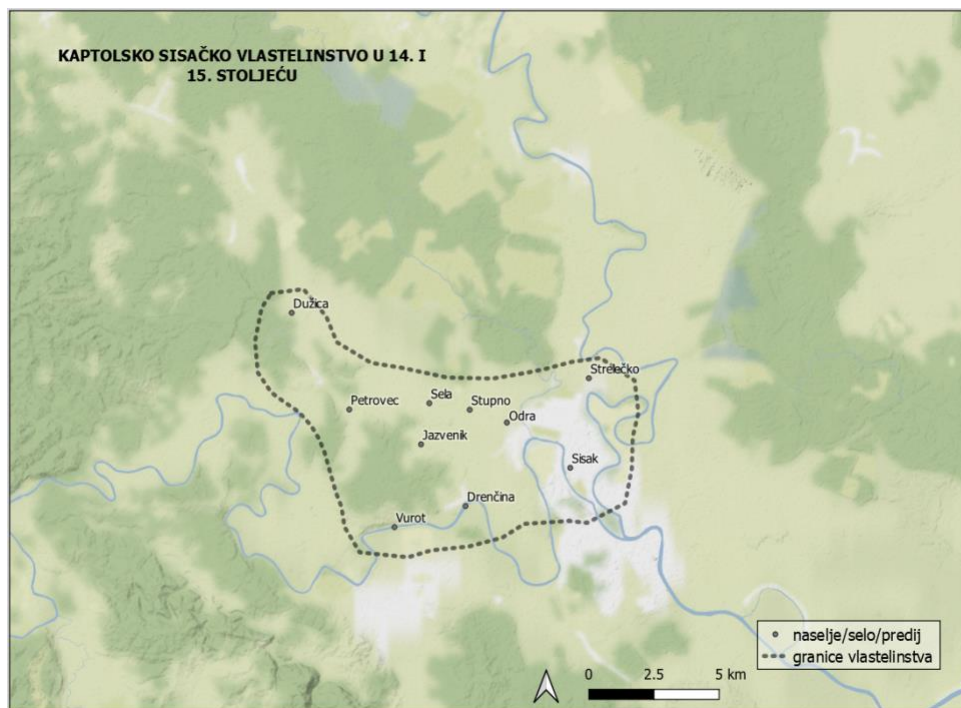
Karta 2 Kaptolska vlastelinstva u drugoj polovici 15. stoljeća

Karta 3 Kaptolsko Zagrebačko vlastelinstvo u 14. i 15. stoljeću

Karta 4 Kaptolsko Topličko vlastelinstvo u 14. i 15. stoljeću

Karta 5 Kaptolsko Sisačko vlastelinstvo u 14. i 15. stoljeću

3.dio: ULOGA POVJERENJA U GOSPODARSKOM SUSTAVU ZAGREBAČKOG KAPTOLA⁷²⁶

Do sada je u ovoj studiji već bilo riječi o povjerenju, pokazano je tako u kojoj je mjeri Kaptolu bilo važno oslanjati se na lojalne pojedince u upravljanju posjedima i prihodima. Pitanje uloge povjerenja, odnosno njegove distribucije u gospodarskom sustavu Zagrebačkoga kaptola, može se još raščlaniti. Geoffrey Hosking, kao jedan je od prvih povjesničara koji je implementirao koncept povjerenja u svoja istraživanja, pokazao je u kojoj mjeri taj koncept može pomoći u shvaćanju funkcioniranja nekog ekonomskog sustava. Hosking naime na primjeru Rusije u prvoj polovici 20. stoljeća pokazuje kako je u toj državi prežitak predmodernoga društvenog funkcioniranja u kojem zajednica distribuirala pomoć i bogatstvo onima u potrebi (*joint responsibility*), otežavao implementaciju društveno-ekonomskog modela modernih europskih država, koji počiva na povjerenju u institucije i zakone.⁷²⁷ Posljednji dio ove studije pokazuje uz pomoć koncepta povjerenja kako su u gospodarskom sustavu Zagrebačkog kaptola istovremeno bila prisutna dva naoko suprotna trenda – racionalizacija sustava kojom se težilo uvećavanju prihoda – i moralna ekonomija, koja je osujećivala tržišnu ekonomiju.

7. Administracija, monetizacija i agrikulturna proizvodnja

7.1 Korporativizam

Prikupljanje prihoda u srednjem je vijeku bio zahtjevan i organizacijski izazovan pothvat. Ono što se pri tomu za Zagrebački kaptol pokazalo kao važan čimbenik bio je način na koji se ova crkvena institucija od samoga početka postojanja unutar-institucionalno izgrađuje. Radi se naravno o tomu da je Zagrebački kaptol sebe doživljavao kao korporaciju u kojoj je djelatnost pojedinca bila podređena onoj kolektivnoj. Ideja djelovanja ove institucije kao „jednoga tijela“

⁷²⁶ Nastalo jednim dijelom na temelju magistarskoga rada: Petra Vručina, *The Role of Trust in Administering the Incomes of the Zagreb Chapter (1466-1499)* (Magistarski rad. Budimpešta: Central European University, 2020).

⁷²⁷ Geoffrey Hosking, „Trust and distrust: a suitable theme for historians?“, *Transactions of the Royal Historical Society* 16 (2006): 98-101. O konceptu povjerenja od istoga autora vidi i: Geoffrey Hosking, *Trust: A History* (Oxford: Oxford University Press, 2014).

bio je ključan element prilikom donošenja svih odluka vezanih uz njene članove, a samim time i na one povezane s „ekonomijom“.⁷²⁸ Korporativizam je naime pomogao kreirati posebne obrasce ponašanja koji su, ako ne uvijek, onda barem često pridonosili stvaranju međusobnog povjerenja članova Kaptola, ali i Kaptola i drugih pojedinaca i institucija. Upravo zahvaljujući tim, često „konzervativnim“ obrascima, sustav je mogao djelovati prilično fleksibilno, prilagođavajući se novonastalim okolnostima.⁷²⁹ Ovo potpoglavlje stoga analizira na koji je način ideja korporativizma doprinijela kreiranju učinkovitoga i racionalnog gospodarskog sustava.

Možda najvažniji unutar-institucionalni mehanizam koji je pridonio stvaranju kohezije i međusobnoga povjerenja među kanonicima bilo je organiziranje kaptolskih skupština. Statuti Zagrebačkoga kaptola (1334.-1354.) u 2. glavi naglašavaju da se kanonici moraju okupiti kada se pojavi neki problem kako bi o njemu raspravili. Kanonike je pritom okupljao prepozit, ili dekan u njegovoj odsutnosti tako što je naredio zvonjavu u katedrali oko prve ure.⁷³⁰ Zapisi kaptolskih sjednica iz 15. stoljeća potvrđuju ovu praksu. Tako primjerice zapis iz 1474. godine kaže da su se kanonici okupili na zvuk zvonjave iz katedrale (*domini capitulariter ad sonum maioris campane congregati*).⁷³¹ Takva je vrsta okupljanja očito bila moguća jer je većina kanonika živjela u području oko katedrale – u tzv. *area capitularis* i od 1344. u Novoj Vesi.

Kanonici su nadalje odluke donosili glasovanjem. Mogli su ih donijeti jednoglasno, kao naprimjer 7. siječnja 1477. kada je Kaptol raspravljao o načinu zakupljivanja prihoda sa svojega Topličkog vlastelinstva.⁷³² No, mogli su donijeti odluku i dvotrećinskom većinom, kao što to utvrđuje glava statuta koja propisuje izbor kaptolskoga dekana: [...] *in quem maior et senior pars consentit ita, quod pars minor, visa intencione maioris, debet cum ea concordare* [...].⁷³³ Donošenje odluka po ovom principu uvedeno je na Trećem Lateranskom saboru (1179.).⁷³⁴ Nije

⁷²⁸ O korporativizmu Zagrebačkoga kaptola: Jerković, *Zagrebački kanonici*, 4-5, 25-27, 31. Usp. i: Ekelund, *et al.*, *Sacred Trust*, 20-22.

⁷²⁹ Usp. Barbara A. Misztal, „Trust in Habit: A Way of Coping in Unsettled Times“, u *Trust in Contemporary Society*, ed. Masamichi Sasaki (Leiden – Boston: Brill, 2019), 41-59.

⁷³⁰ [...] *quod quandocumque aliqua ponderosa in nostro expediendo capitulo imminebunt, campana ad hec consveta ad mandatum prepositi vel decani eciam, aut in eorum absencia, in ecclesia maiori pulsetur regulariter circa horam primam*. MHEZ 2, gl. 2, dio 1., 13.

⁷³¹ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 28, 46. Vidi i: dok. 34,52; dok. 35, 53; dok. 67, 71.

⁷³² [...] *capitulariter congregati unanimiter concluderunt*. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 32, 51-52. Vidi i dok. 7, 29; dok. 28, 46.

⁷³³ Pt 1, ch. 26 in MHEZ 2, 27. Naglasila P. V. Ovdje je međutim autor Statuta krivo prepisao sintagmu *maior et senior pars*, trebalo bi stajati *maior et sanior pars*. Zahvaljujem Katalin Szende što me na ovo upozorila.

⁷³⁴ Arthur P. Monahan, *Consent, Coercion, and Limit: The Medieval Origins of Parliamentary Democracy* (Leiden: McGill-Queen's University Press, 1987), 140.

međutim sasvim jasno misli li se ovdje na pravu dvotrećinsku većinu ili pak na princip senioriteta prema kojem je mišljenje određenih, starijih, članova Kaptola vrijedilo više od mišljenja drugih članova. Prema kanonskom pravu mišljenja najvažnijih članova neke korporacije smatrana su samim time pravom većinom.⁷³⁵ Bez obzira na to radi li se o pravu senioriteta ili o pravoj dvotrećinskoj većini, prema pravnim povjesničarima uvođenje principa većine, umjesto principa jednoglasnosti, označava stvarnu transformaciju neke organizacije u korporativno tijelo u svojstvu pravne osobe.⁷³⁶

Zagrebački kaptol na svojim sjednicama donosio je razne odluke i zaključke, a među ostalim i one koji su se doticali reputacije Kaptola. A narušena reputacija mogla je utjecati i na kaptolske prihode. Kao što Robert B. Ekelund i njegovi suautori objašnjavaju: „srednjovjekovna se Crkva oslanjala na svoju reputaciju kako bi kvalitete njezinih usluga bile zajamčene“.⁷³⁷ Uz to Zagrebački kaptol nije bio samo crkvena institucija, već *de facto* dio aparata državne vlasti s obzirom na to da je djelovao kao vjerodostojno mjesto. Tim je više za Kaptol bilo važno održavati dobru sliku o sebi, kao i povjerenje u instituciju. Stoga je Kaptol mogao biti prilično nemilosrdan ako se njegovi članovi nisu uzorno ponašali, odnosno ako je javnost saznala da se nisu uzorno ponašali. U kolovozu 1472. Kaptol donosi odluku da oduzima prebendu svojem prebendaru Ivanu iz Zeline jer je uvrijedio kanonika.⁷³⁸ Na istoj sjednici donosi i zaključak da će oduzeti prebendu svakom članu koji javno uvrijedi drugoga člana ili pokaže nepoštovanje prema nekom.⁷³⁹ Ovakva je odluka zapravo i bila u skladu sa Statutima prebendara Zagrebačkoga kaptola koji propisuju da se prebendarima koji uvrijede druge prebendare oduzme prebenda na godinu dana.⁷⁴⁰ Statuti Zagrebačkoga kaptola također sadrže odredbu koja se tiče uvreda, no ona propisuje samo novčanu kaznu za takvo nedjelo, ne i oduzimanje posjeda.⁷⁴¹ Kažnjavanje zbog javnoga vrijeđanja bilo je uobičajeno u srednjem vijeku jer je poticalo glasine i time moglo ugroziti reputaciju institucije ili pojedinca.⁷⁴²

⁷³⁵ Monahan, *Consent, Coercion, and Limit*, 140.

⁷³⁶ Szende, *Trust, Authority, and the Written Word*, 86.

⁷³⁷ Ekelund *et al.* *Sacred Trust*, 27.

⁷³⁸ [...] *in medium nostri veniens plures ex nobis et nostris irreverenter verbis impudicis, inhonestis et iniuriosis affecit* [...]. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 25, 45.

⁷³⁹ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 25, 45.

⁷⁴⁰ MCZ 3, 295.

⁷⁴¹ MHEZ 2, gl. 26, dio 4., 144-145.

⁷⁴² Usp. Petra Vručina, „Uvreda i *fama publica* u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama“, *Povijesni prilozi* 54 (2018): 39-64.

Desetak godina kasnije (1484.), na sjednici 16. lipnja, Kaptol donosi odluku o izopćenju i oduzimanju prebende i prihoda najviše rangiranom kaptolskom članu – prepozitu jer je navodno bio naložio napad na kuriju kantora Bartolomeja. Prema zapisu s te sjednice prepozit Robert bio je zatočio i nekoliko prebendara te udario franjevca rukom, a bio je optužen i za lažno svjedočenje.⁷⁴³ Idući je puta Kaptol kaznio svoga člana 1494. godine kada je na neko vrijeme oduzeo kanonikat i prebendu Fabijanu de Zemče jer je često bio viđen u javnosti s udovicom Dorotejom. Taj je skandal trajao dulje vrijeme jer kaptolski zapis otkriva da su se Fabijan i Doroteja viđali u vrijeme dok je Dorotejin muž, ujedno i kaptolski sudac, još bio živ.⁷⁴⁴ Može se pretpostaviti da skandal nije zamro tako brzo ni nakon što je Kaptol kaznio Fabijana jer mjesec dana nakon te odluke Doroteja kod Zagrebačkog kaptola ovjerava ispravu kojom poklanja svoju kuću u Novoj Vesi, a koja je nekada pripadala njenu mužu, dotičnom Fabijanu.⁷⁴⁵

Kanonik Fabijan pak nije bio jedini koji se našao u problemima zbog ženskoga društva. Nekoliko dana prije donošenja odluke o kažnjavanju prepozita Roberta, 8. lipnja 1484. Kaptol donosi odluku da svi kanonici koji imaju gostionicu podliježu gubitku godišnjega prihoda ako bi dozvolili sumnjivim ženama tamo boraviti i konzumirati vino. Ako bi istu stvar učinili prebendari, oni se kažnjavaju zatočeništvom u kaptolskom tornju u trajanju od tri dana. Prema istom zapisu, kažnjavat će se i oni kanonici koji se bave kockanjem.⁷⁴⁶ Kaptol je nadalje kažnjavao svoje članove i zbog druženja s određenim ljudima. O tomu svjedoči slučaj iz kolovoza 1494. godine kada su dva prebendara morala obećati pred ostalim kanonicima da neće ugošćivati neke sumnjive ljude (*quasdam suspectas personas*), u suprotnom im Kaptol prijeti oduzimanjem prebende.⁷⁴⁷ Sačuvan je jedan zapis s kaptolske sjednice iz 1501. godine koji govori o tomu da su kanonici i svojim podanicima mogli oduzeti imovinu ako se pročuje glas o njihovu nemoralnom ponašanju. Tom su prilikom naime oduzeli sva pokretna i nepokretna dobra

⁷⁴³ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 50, 62-63.

⁷⁴⁴ [...] *consorcio nostro capitulari decernimus esse privandum et privamus in hiis scriptis, donee et quousque de scandalis suis se curaverit emendare et tandem emendatus gratiam meruerit obtinere* [...]. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 62, 71-72.

⁷⁴⁵ MNL OL, DF 256768.

⁷⁴⁶ [...] *quod nequaquam permittat intiare mulieres suspectas et currentes ad vinum bibendum, neque ibidem noctantum, quicumque contra faciat sit privatus omnibus proventibus canonicalibus per integrum annum. Prebendarii vero et alii clerici ecclesie contra facientes ponantur ad turrin per triduum, ubi ieiunent in pane et aqua per eosdem tres dies* [...]. *Eandem penam paciantur domini et alii clerici qui in tabernis de cetero ad tabulam luserint*. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 49, 62.

⁷⁴⁷ MCZ 2, dok. 374, 497.

stanovitom Marku *Czirzakowich*-u iz Kraljevca, no bilješka nažalost ne otkriva kakvo je to skandalozno ponašanje za koje je bio optužen.⁷⁴⁸

Dok su navedene kaptolske sjednice mogle biti bilo kada sazvane, glavna kaptolska skupština uvijek se održavala 10. kolovoza na blagdan sv. Lovre. Na toj su se sjednici izabirali kaptolski službenici. M. Jerković uvjerljivo pretpostavlja da je zagrebački biskup Augustin Kažotić (1302.-1322.) odabrao ovaj blagdan za glavnu kaptolsku sjednicu. Augustin Kažotić bio je naime iz Trogira gdje je sv. Lovro slavljen kao lokalni svetac.⁷⁴⁹ Kažotić se osim toga u jednoj od odredbi Statuta spominje kao osoba koja je uspostavila praksu izabiranja službenika: *Constitutionis autem domini Augustini episcopi, sancte memorie.*⁷⁵⁰

Nema nažalost sačuvanih kaptolskih izvještaja koji bi otkrivali kako je u stvarnosti protjecalo izabiranje službenika. Prema Statutima taj je postupak bio strogo nadgledan i reguliran. Odredba koja precizira izbor novoga dekana upozorava na grijeh arogancije ako izbori ne bi bili provedeni kako je propisano.⁷⁵¹ Prije svega, kaptolski dekan nije mogao biti izabran više od četiri puta zaredom, a birao se jednoglasno ili dvotrećinskom većinom.⁷⁵² Bilo kakva vrsta „lobiranja“ dva tjedna prije izbora bila je zabranjena i kažnjiva.⁷⁵³ Dekan je bio najvažniji službenik povezan s „ekonomijom“ jer je bio zadužen za diobu zajedničkih kaptolskih prihoda među kanonicima. Također je nadgledao provođenje odluka koje Kaptol donosi na nižim administrativnim razinama.⁷⁵⁴ Ovako definirana funkcija dekana bila je specifična za Ugarsku crkvu jer nisu svi kaptoli imali dekana, a ako su ga i imali, njegove su obveze mogle biti sasvim drugačije.⁷⁵⁵ Većina recimo crkvenih kaptola u Dalmaciji nije imala dekana, i općenito je imala

⁷⁴⁸ KAZ, ACA, fasc. 29, br. 116 (DF 256585).

⁷⁴⁹ Jerković, *Zagrebački kanonici*, 67-68.

⁷⁵⁰ MHEZ 2, gl. 26, dio 1., 27.

⁷⁵¹ [...] *ne Lucifer, caput et pater superbie, in nobis posset sibi habitaculum vendicare, a cuius potestate nos liberet Jhesus Christus.* MHEZ 2, gl. 26, dio 1., 27.

⁷⁵² MHEZ 2, gl. 28, dio 1., 28.

⁷⁵³ [...] *qui vero pro se dictum officium voluerit postulare, inhibemus, ne ante dies quindecim precedentes festum beati Laurentii, hoc acceptare presummat vel etiam ultra simplicem postulacionem sive a capitulo in comuni sive a canonicis in speciali promissionem, pactum seu obligacionem quamlibet debeat exigere.* MHEZ 2, gl. 27, dio 1., 28.

⁷⁵⁴ [...] *ad eius autem pertinet officium procurare et promovere agenda et expedienda nostra et de nostro consilio si fuerint ardua ubicumque, nostrosque redditus et proventus [...] inter nos, prout habet consuetudo et dictat ratio, fideliter, iuramento super hoc prestito, peragare et etiam dispensare.* MHEZ 2, gl. 26, dio 1., 27. O dekanu usp. i Jerković, *Zagrebački kanonici*, 68.

⁷⁵⁵ Ugarski kaptoli u Egeru i Bratislavi imali su primjerice dekana sa sličnim dužnostima kao što je imao zagrebački dekan. Rastislav Luz (ur.), *Účtovné registre Bratislavskej kapituly 1417–1529* [Računi Bratislavskog kaptola 1417–1529] (Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2018), 19; László Solymosi, „Az egri káptalan

nešto drugačiju hijerarhijsku strukturu.⁷⁵⁶ Ta je razlika potjecala od različitih tradicija koje su utjecale na nastanak i razvoj kaptola u srednjovjekovnoj Dalmaciji i Slavoniji. Kaptoli u Dalmaciji vuku svoje podrijetlo još iz razdoblja ranoga kršćanstva/kasne antike dok su kaptoli kontinentalne Hrvatske nastali pod utjecajem Ugarske crkve.⁷⁵⁷ Primjer pak dekana francuskoga katedralnog kaptola u Verdunu pak svjedoči o tomu da su dekani mogli biti zaduženi i za duhovnu brigu i disciplinu nad kanonicima, a ne za ekonomiju. Taj je kaptol imao posebnoga rizničara zaduženoga za gospodarske poslove.⁷⁵⁸

Rigoroznost koju naglašavaju Statuti prilikom izbora dekana može se objasniti činjenicom da je kanonik na toj poziciji ostvarivao mnogo dodatnih prihoda. Prema 29. glavi Statuta imao je pravo na prihode jednoga kanonikata, odnosno jedan kanonički dio iz zajedničkih prihoda. Dobivao je 40 denara od svakoga pojedinog vesnika (vjerojatno ipak samo sa Zagrebačkog vlastelinstva) te darove od stranaca koji su se ubirali od vinograda na zajedničkim kaptolskim posjedima (dva pijetla s četiri kruha). Dobivao je nadalje jedno vjedro zobi, koje su mu vesnici ili njihovi pomoćnici dovozili tri puta godišnje, a imao je pravo i na jedan denar od svakoga jobagiona ili kolona na blagdan svetoga Martina u ime ugošćivanja. Najzad, imao je pravo na prihode od sudske globe.⁷⁵⁹ Zbog toga što je nadgledao ubiranje desetine, dekan je bio u poziciji prisvojiti prihode pa je Kaptol morao usvojiti mehanizme njegova odabira koji su osiguravali koliko-toliko povjerenje u obavljanje njegove službe. Jedan od mehanizama provjere obavljanja njegove dužnosti bila je mogućnost novoizabranoga dekana da otvori istragu vezanu uz aktivnosti i pobiranje prihoda njegova prethodnika ako je postojala sumnja da je ovaj nešto prisvojio.⁷⁶⁰ Da se u stvarnosti to doista nekada događalo svjedoči dokument iz 1508. godine koji registrira istragu protiv dotadašnjega sisačkoga špana. Nažalost nisu sačuvani izvori koji otkrivaju je li i kako kaptolski špan kažnjen.⁷⁶¹ Također, prema Statutima prilikom

dékánválasztási statútumai a XV. századból“ [Statuti izbora dekana Egerskoga kaptola u XV. stoljeću], *Levéltári Közlemények* 87 (2016): 147-154.

⁷⁵⁶ Usp. Ante Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli: loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre* (Zagreb: HAZU, 2008).

⁷⁵⁷ Vidi detaljnije Jerković, *Zagrebački kanonici*, 53-55, koji je ideju razvio na temelju studije Roberta Brentana i Mladena Ančiča.

⁷⁵⁸ Michaël George, *Le chapitre cathédral de Verdun à la fin du Moyen Âge (fin XIIe - début XVIe siècle): étude d'une communauté ecclésiastique séculière* (Doktorski rad: Université de Lorraine, 2016), 85-86.

⁷⁵⁹ MHEZ 2, gl. 29, dio 1., 28-29.

⁷⁶⁰ MHEZ 2, gl. 29, dio 1., 28-29.

⁷⁶¹ *Registrum factum per me Stephanum et venerabiles dominos Nicolao dubicensis, alter Nicolaum Wazka, archidiaconos et Paulum de Roycha, canonicos Zagradiensis ad hoc capitulariter deputatos in facto birsagiorum,*

„primopredaje“ dužnosti pod teretom prisege dekan je morao u roku od osam dana vratiti sva dobra koja je koristio, a da su pripadala zajedničkom kaptolskom vlasništvu.⁷⁶²

Sličan postupak izbora primjenjivao se i u slučaju izbira ostalih službenika, primjerice kmetskoga župana (*comes servorum*), odnosno špana ili *stibrarius*-a, kako se taj službenik zvao na kaptolskom Zagrebačkom vlastelinstvu u 15. stoljeću.⁷⁶³ Ovaj se službenik morao brinuti za vino u kaptolskom podrumskom skladištu i nadzirati prikupljanje vinske desetine. Posebice je morao paziti na to da podložnici sami o svojem trošku organiziraju prijevoz mošta do kaptolskoga skladišta. U vrijeme kad je nadzirao branje grožđa i prijevoz mošta do podrumskoga skladišta, zagrebački je špan imao pravo na jedno ugošćivanje kod jobagiona bilo kada, koje je uključivalo tri obroka. Za prvi su mu podložnici bili dužni dati govedinu ili svinjetinu, za drugi dva kuhana pileta s potrebnim začinima, i za treći pečenoga pijetla. Osim toga, prilikom ugošćivanja njegovim su konjima bili dužni osigurati pola vjedra zobi i sijeno. A morali su se pobrinuti i za španovu pratnju. Kada špan pak napušta službu, podložnici koji drže cijelo selište, imali su mu obvezu platiti dva banska denara i pola vjedra zobi.⁷⁶⁴ Špan kaptolskoga Zagrebačkoga vlastelinstva imao je i sudske ovlasti, o kojima se raspravlja u prvom poglavlju. Španovi Topličkoga i Sisačkog vlastelinstva zasigurno su imali slične dužnosti nadziranja pobiranja desetine i ostalih prihoda. Popisi naime prihoda (nekad i rashoda) Topličkoga vlastelinstva pokazuju da su ih uglavnom sastavljali oni vlastoručno ili pak njihovi pomoćnici.⁷⁶⁵ Isto pokazuju i popisi prihoda i rashoda vezanih uz Gradačko-petrinjsko vlastelinstvo.⁷⁶⁶

Službenici koje je Kaptol još izabirao na glavnoj skupštini bila su dva administratora: *conservatores rationum et quasi custodes reddituum ac proventuum nostre comunitatis consveverunt registratores vocari.*⁷⁶⁷ Njihova je dužnost bila zapisivati i provjeravati zajedničke

aliarumque oppresionum magistrum Matheum de Zenth Iwan pro nunc (?) spanum Sythecensis in eadem Syzek exactorum et commissarum. KAZ, ACA, fasc. 39, br. 15 (DF 256635).

⁷⁶² *Qui decanus eciam finito tempore sui officii sub debito iuramenti ex tunc infra dies octo rationem plenam et cum effectu de hiis omnibus, que ad ipsum de nostris bonis quibuscumque pervenerant, reddere obligetur.* MHEZ 2, gl. 29, dio 1., 28-29.

⁷⁶³ *Comes servorum consvevit vocari, qui eligitur ex nobis eodem die quando et decanus et quasi eodem modo, quia oportet ut is fiat, qui ex nobis pro se partem habuerit pociorem.* MHEZ 2, gl. 25, dio 1., 26.

⁷⁶⁴ MHEZ 2, gl. 25, dio 1., 26-27.

⁷⁶⁵ Primjerice popis prihoda iz 1475. sastavio je literat Andrej, familijar kanonika i sufragana Jurja, KAZ, ACA, fasc. 70, br. 8 (DF 256735); pops iz 1476. godine sastavio je kanonik Emerik *de Jakozerdahel*, fasc. 70, br. 7 (DF 256734).

⁷⁶⁶ Primjerice 1491. godine gradačko-petrinjski inventar sastavio je kanonik Ivan iz Ivanića, KAZ ACA, fasc. 81/1 (DF 256933); 1511. kanonik Pavao, fasc. 81, br. 7 (DF 256938).

⁷⁶⁷ MHEZ 2, gl. 32, dio 1., 30.

prihode koji su dolazili sa Zagrebačkoga vlastelinstva, poput desetine i sajamskih daća, potom provjeravati popise zakupljenih prihoda te nadzirati veličinu bačvi za vino u kaptolskom podrumskom skladištu.⁷⁶⁸ Jedan zapis s kaptolske sjednice od 20. srpnja 1487. pokazuje da je Kaptol tada birao trojicu članova koji su nadgledali popise svih prihoda. Dakle, u 15. stoljeću nije više bilo nužno da se ovi službenici izabiru na glavnoj kaptolskoj sjednici.⁷⁶⁹ No, osim članova Kaptola koji su provjeravali popise, kanonici koji su zakupili neke godišnje prihode zapravo su uglavnom sami popisivali stanovništvo i desetinu, ili druge dužne prihode.⁷⁷⁰ Budući da su neki desetinski kotarevi bili prilično udaljeni od Zagreba, sudjelovanje kanonika u sakupljanju desetine bilo je važno u uspostavljanju autoriteta i povjerenja između onih koji su bili dužni davati desetinu i samih kanonika.

Nisu svi službenici koji su imenovani na blagdan sv. Lovre bili izabirani. Neki su bili i izravno imenovani. Radilo se prvenstveno o vesnicima ili sucima.⁷⁷¹ Ako se radilo o vesnicima trgovišta, njih je Kaptol samo potvrđivao. Može se pretpostaviti da su vesnici bili podložnici koji su uživali povjerenje, kako Kaptola tako i seoske zajednice budući da su morali posredovati između njih. Na temelju isprave iz 1452. koja nabroja broj svinja u vlasništvu podložnika, može se također zaključiti da su oni bili i imućniji podložnici. Sisački vesnik koji se tamo spominje držao je krdo koje se sastojalo od 140 svinja.⁷⁷² U slučajevima kada je neki predijalac na svojem posjedu imao više od 6 podložnika, imao je pravo sam izabrati vesnika.⁷⁷³

Posljednji važan službenik uključen u vođenje kaptolske ekonomije bio je kaptolski podrumar (*cellerarius*). Njega je Kaptol zadužio za distribuciju dnevnih porcija od zajedničkih prihoda – Statuti ne ekspliciraju to u odredbi – no zasigurno se radilo o vinu i žitaricama, odnosno brašnu. Pri tomu je podrumar diobu prihoda morao vršiti na način da bude dostatna za čitavu godinu. Tri su kanonika jednom mjesečno trebala provjeravati njegove prihode za slučaj da nije nešto prisvojio. Kazna za to bila je izopćenje. Statuti ne ekspliciraju je li *cellerarius* bio imenovan 10 kolovoza, kao i ostali službenici. Ne saznajemo ni je li se radilo o kanoniku ili

⁷⁶⁸ MHEZ 2, gl. 32, dio 1., 30. Usp. Jerković, *Zagrebački kanonici*, 69.

⁷⁶⁹ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 56, 66.

⁷⁷⁰ Vidi primjerice: KAZ, ACA, fasc. 78, br. 8 (DF 256630) (Glavnica, 1474); fasc. 22, br. 2 (DF 256469) (Zagorje, 1484); fasc. 30, br. 8 (DF 256607) (Podgorje, 1501.).

⁷⁷¹ MHEZ 2, gl. 35, dio 1., 33. Usp. Jerković, *Zagrebački kanonici*, 70.

⁷⁷² Usp. MHEZ 7, dok. 206, 214.

⁷⁷³ MHEZ 2, gl. 46, dio 1., 41. I vidi poglavlje „*Vlastelinstvo Zagrebačkoga kaptola ili vlastelinstva Zagrebačkoga kaptola?*“.

laiku, kao niti je li njegova služba bila stalna.⁷⁷⁴ Prije nego su krenuli obavljati dužnost svi su nabrojani službenici morali položiti zakletvu, čija je svrha bila osvijestiti osjećaj dužnosti, lojalnosti i pravednosti. Zakletva je ovako glasila:

Ja N. itd. dužnosnik kaptola Zagrebačke crkve, izabran i jednoglasno imenovan od svojih sukanonika za ovaj period, ponavljam prisegu vjernosti stavljenu pred mene: prisežem na ovo sveto Evanđelje da ću u ovoj službi sve dužnosti koje se tiču iste, koje su mi nametnute i za koje se očekuje da ih izvršim, izvršavati vjerno i precizno, neću prekoračiti svoje ovlasti, već ponizno i pobožno izvršiti ono što su mi povjerali sukanonici, i ako bi to bio slučaj, ispraviti ono što je učinjeno mojoj krivicom ili napustiti rečenu službu bez ikakvog prigovora. Tako mi Bog pomogao i ovo sveto Evanđelje.⁷⁷⁵

Osim što je korporativizam utjecao na kaptolsku administrativnu organizaciju, utjecao je i na raspodjelu prihoda među kanonicima. Prihodi su naime mogli biti zajednički i individualni. Prihodi koji su bili zajednički provizorno ću nadalje podijeliti na „vanjske“ i „unutarnje“ (vidi slika 2). Vanjski prihodi potjecali su od desetine s posjeda koji nisu bili u vlasništvu Zagrebačkoga kaptola;⁷⁷⁶ od sajmišne daće s gradečkoga trga; te od darova i oporučnih legata koje je Kaptol stjecao kao vjerska organizacija.⁷⁷⁷

Popisi zakupništva prihoda Zagrebačkoga kaptola pokazuju da je nakon desetine sajmišna daća, odnosno tribut iz Zagreba donosio najviše prihoda, no zbog njega je Kaptol imao i najviše problema.⁷⁷⁸

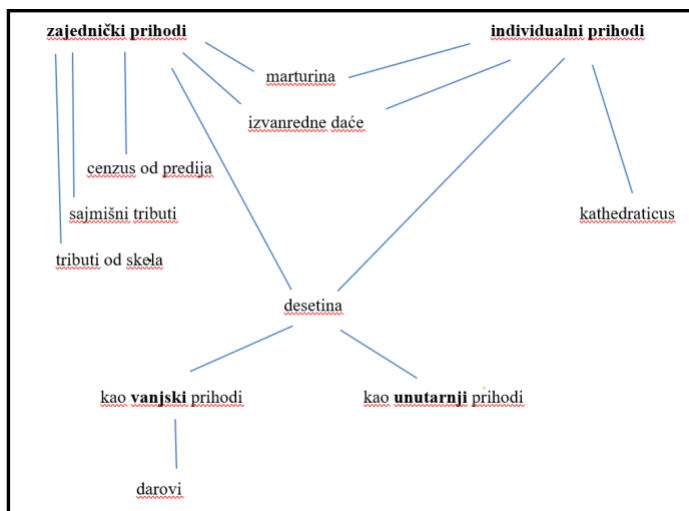
⁷⁷⁴ MHEZ 2, gl. 3, dio 2., 67. Usp. Jerković, *Zagrebački kanonici*, 69-70.

⁷⁷⁵ *Ego N. etc. officialis capituli ecclesie zagrabiensis pro hac vice de unanimi voto dominorum meorum electus et deputatus, repetendo juramentum in ante per me de fidelitate facienda prestitum, juro ad hec sancta dei ewangelia, quod in hoc officiolatu meo, omnia onera eidem concernencia et michi imposita et per me assumpta fideliter et accurate dirrigam, nec in huiusmodi officio excedam, sed humiliter et devote comissis dominorum meorum obediam, et si casus dederit, pro quo merito corrigi aut deponi de dicto officiolatu mererem, ipsum gratuite sine omni rebellionem suscipiam. Ita me deus adiuvet et hec sancta dei ewangelia.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 74, 75. Prevela P. V. Usp. o zakletvama u srednjovjekovnom društvu: Susan Reynolds, „Trust in Medieval Societies and Politics“, u *The Middle Ages Without Feudalism: Essays in Criticism and Comparison on the Medieval West* (Farnham – Burlington: Ashgate, 2012), 8-11.

⁷⁷⁶ O desetini vidi potpoglavlje „Praksa zakupljivanja prihoda“.

⁷⁷⁷ Vidi poglavlje „Liturgija i ekonomija: koncept svetog povjerenja“.

⁷⁷⁸ Vidi Tablica 17.

Slika 2 Shematski prikaz kaptolskih prihoda

Nakon što je naime Gradec osnovan 1242. godine nastala je prilično neobična situacija – dogovoreno je da cijela sajmišna daća neće pripadati Gradecu, već da dvije trećine pripadaju Kaptolu. Krajem 13. stoljeća, 1292. godine, kralj Andrija III. i preostalu trećinu sajmišne daće daruje Kaptolu, a isto potvrđuje Karlo Anžvinac 1318. godine.⁷⁷⁹ Zbog te odluke Gradec uvodi novi porez filarščinu, kako bi kompenzirao gubitak sajmišne daće. To saznajemo iz mandata Karla Anžvinca od 2. veljače 1321. banu Ivanu Baboniću u kojem mu nalaže da istraži slučaj filaršćine i ostalih poreza.⁷⁸⁰ Ban u vezi novouvedenih daća na Gradecu u kolovozu presuđuje da ih sukladno Zlatnoj buli Gradec nije imao prava uvoditi zbog čega mora vratiti sav novac koji je daćom stekao. Nove daće ipak nisu ukinute, već proglašene kraljevskim i date kao takve na uživanje Zagrebačkom kaptolu.⁷⁸¹ Nakon nekog vremena Gradec se dosjetio novoga načina kako zaobići kraljevske privilegije date Kaptolu. Iz ugovora nastalog 1324. godine između Kaptola i Gradeca saznajemo da Gradec između te godine i banove presude od 1321. uvodi novi porez na onu robu koju je Kaptol ostavljao uskladištenu na Gradecu kako bi ju potom prodavao, a radilo se o vinu i žitu. Nakon uvođenja toga poreza Kaptol je morao popustiti. Stoga navedene 1324. godine pred gradečkim sucem Kaptol pristaje na uvođenje filaršćine i poreza na sol (*star*) pri čemu Gradec odustaje od poreza na kaptolsku uskladištenu robu, i osim toga, Kaptol može kada

⁷⁷⁹ CD 7, dok. 78, 96-97 i CD 8, dok. 406, 503; MHEZ 2, gl. 15, dio 4., 133-135.

⁷⁸⁰ CD 9, dok. 1, 1.

⁷⁸¹ CD 9, dok. 19, 27-28. Tu banovu odluku potvrđuje i Karlo I. 1323. godine: MCZ 1, dok. 126, 107-108.

želi prodavati svoje vino na Gradecu.⁷⁸² Kako bi dodatno ojačali taj sporazum Kaptol i Gradec daju ga potvrditi kod kralja 1340. godine.⁷⁸³ Dvije godine nakon ovoga sporazuma utvrđuju točne iznose tributa na koje je Kaptol imao pravo ubiranja.⁷⁸⁴

Budući da su Kaptol i Gradec praktički neprestano bili u sukobu u kasnom srednjem vijeku i „natjecali“ se oko prisvajanja raznih resursa, pitanje gradske trgovine ponovno izranja na površinu u jednom trenutku. Gradec tako u srpnju 1510. godine upućuje prosvjed kralju Vladislavu II. protiv Kaptola jer je Kaptol navodno sagradivši svoje dućane otjerao trgovce s područja Gradeca, čime je uzurpirao dnevni gradski sajam (*forum civitatis ordinarium usurapsset*).⁷⁸⁵ Stvar se nakon toga dodatno zaoštrila jer u rujnu iste godine kralj Vladislav II. Jagelović nakon gradečkog prosvjeda nalaže protonotaru Franji iz Moravča i sucima zagrebačke županije da povedu istragu u vezi kaptolskoga prava na organiziranje sajma.⁷⁸⁶ Nakon što su Vladislavu nastavili pristizati prosvjedi, sad s kaptolske strane, kralj u istragu uključuje plemstvo iz križevačke i varaždinske županije iako slavonski shod potvrđuje Kaptolu pravo na sajam.⁷⁸⁷ Shod u Križevcima 1511. godine organiziran na kraljev mandat, na kojem je svjedočilo preko 50 osoba, potvrđuje kaptolsko pravo na sajam te da stranci na istom trgu oduvijek prodaju svoju robu.⁷⁸⁸ Na oktavalnom sudu kralj potvrđuje ove iskaze, kao i kaptolsko pravo na organiziranje sajma.⁷⁸⁹

O organizaciji sajma ispred Zagrebačke katedrale u 15. stoljeću prvi puta saznajemo iz zapisa s kaptolskih sjednica iz 1483. godine koja nalaže da kaptolski sudac ili špan (*spanus seu iudex noster*) ima zadatak nadgledati sajam koji se održavao na Kaptolu (*forum nostrum hic in area nostra*). Pri tomu špan ima pravo izreći kaznu zatvora ako primijeti prijevaru prilikom trgovanja. Još isprava Andrije II. iz 1217. spominje kaptolski sajam koji se održavao oko blagdana sv. Stjepana kralja.⁷⁹⁰ No, taj sajam i kaptolski sajam u 15. stoljeću nisu ista stvar. Ovaj, naime, u 15. stoljeću organiziran je svaki dan, a ne jednom godišnje.⁷⁹¹ Kaptol je dakle,

⁷⁸² CD 9, dok. 167, 207-208; MHEZ 2, gl. 16, dio 4., 135-136.

⁷⁸³ CD, dok. 321, 456-457; dok. 323, 459-460; dok. 391, 557-558; MHEZ 2, gl. 17, dio 4., 136-138.

⁷⁸⁴ MHEZ 2, gl. 12, dio 1., 20-23.

⁷⁸⁵ MCZ 3, dok. 78, 84.

⁷⁸⁶ MCZ 3, dok. 79-80, 84-87.

⁷⁸⁷ MCZ 3, dok. 81, 87-89; dok. 89-91, 95-99.

⁷⁸⁸ MCZ 3, dok. 94, 101-108.

⁷⁸⁹ MCZ 3, dok. 97, 114.

⁷⁹⁰ MCZ 1, dok. 8, 6-7. Vidi i Buntak, *Povijest Zagreba*, 103.

⁷⁹¹ [...] *forum autem quottidianum ipsi capitulares in area ipsorum capitulari* [...]. MCZ 3, dok. 94, 102.

unatoč tomu što je dobivao dio gradečke sajmišne daće, u 15. stoljeću počeo organizirati vlastiti dnevni sajam na svojem teritoriju, čime je dodatno ugrozio interese susjednoga Gradeca. Stranim je trgovcima pak sajam na Kaptolu bio prikladniji jer je robu bilo lakše dovesti do Kaptola negoli do Gradeca.

Kaptolski unutarnji prihodi potjecali su nadalje od desetine s onih posjeda koji su bili u vlasništvu Zagrebačkoga kaptola, od darova (*munerorum*), zatim od cenzusa predijalaca, marturine, izvanrednih poreza, tributa ili daća, te prihoda od mlinova, ribnjaka i kupališta. Tributi su mogli biti sajmišni te od skela i mostarina. Prihodi od skela i mostarine bili su manji od sajmišnih daća, no i dalje važan dio sveukupnih prihoda.⁷⁹² Na Zagrebačkom vlastelinstvu, negdje na prostoru posjeda Prevlaka, Kaptol je bio u vlasništvu skele ili riječnoga prijelaza Jelenbrod. Predijalni ugovor iz 1349. godine pokazuje da je prihode od te skele zajednički ubirao Kaptol, a ne predijalac, iako se nalazila na području njegova koristovnog posjeda.⁷⁹³ Druga skela na Zagrebačkom vlastelinstvu, ona sv. Jakova, nalazila se na posjedu koji je pripadao kanoničkoj prebendi te blizu otoka koji je Kaptol dao u koristovno vlasništvo cistercitima.⁷⁹⁴ Nju je Kaptol međutim izgubio krajem 14. stoljeća zbog biskupa Eberharda.⁷⁹⁵ Na kaptolskom Sisačkom vlastelinstvu nalazile su se još dvije skele, na području trgovišta Sisak i naselja Črnc.⁷⁹⁶ Jednu od njih, prema navodima Statuta (1334.-1354.), tada je okupirao Ladislav Teutušev, no Kaptol ju je uspio vratiti jer se u ispravi iz 1470. godine navodi da Kaptol uživa prihode od dviju skela (*item vadum tam in Galya quam in Odra ordinacioni nostre reservamus*) na tome vlastelinstvu.⁷⁹⁷

Prihode od mostarine Kaptol je počeo uživati kada je Zagrebačkom vlastelinstvu pripojio posjede jugoistočno od Sesveta. O mostu koji se nalazio na rječici *Zelna*, na javnoj cesti iz Ivanića prema posjedu Cerje, saznajemo iz isprave iz 1443. godine. Ban Hrvatske, Dalmacije i Slavonije Matko Talovac tom prilikom nalaže prioru opatije u Božjakovini da obnovi taj most na

⁷⁹² Vidi Tablica 17.

⁷⁹³ [...] *nec hoc pretermittimus, quod portus Zaue in eadem possessione existens cum suis redditibus et proventibus pro nobis semper remanebit* [...]. CD 11, dok. 393, 521.

⁷⁹⁴ *Item, predium prebendale ad portum sancti Jacobi, per Petrum cantorem olim acquisitum pro prebenda, ad denarios quinquaginta. Item, predium insule sancti Jacobi cum terra, quam abbas sancte Marie de Zagrabia, circa suam ecclesiam a nobis optinet, ad denarios quadraginta* [...]. MHEZ 2, gl. 48., dio 1., 44.

⁷⁹⁵ Vidi poglavlje „Gospodarska autonomija – ili ipak ne?“.

⁷⁹⁶ [...] *item, tributa portus super Zauam, in Colpatw et in Chernechtw ad nos pertinent, sed pro nunc in Chernechtw nichil possidemus propter occupationem magistri Theuthus* [...]. MHEZ 2, gl. 63, dio 1., 61. Za ubikaciju vidjeti: Dobornić, „Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa“, 208, 213–214.

⁷⁹⁷ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 43.

svoj trošak i preda ga Kaptolu i rektoru oltara sv. Križa.⁷⁹⁸ Iako je most bio obnovljen prior opatije u Božjakovini nije se pomirio s time da Zagrebački kaptol ubire tamo mostarinu jer ga zajedno s banom Hrvatske i Dalmacije Ivanom Sekeljem okupira. Zbog toga je Kaptol tražio intervenciju slavonskoga bana Fridrika Celjskog.⁷⁹⁹ Nakon presuda bana Matka Talovca i gubernatora Ivana Hunjadyja da prior Opatije mora pokriti troškove za ponovnu izgradnju mosta, on to dulje vrijeme odbija. Sukob između Kaptola i Opatije u vezi mostarine iz Cerja svakako jenjava do 1458. godine kada Kaptol traži Matijaša Korvina potvrdu na pravo uživanja toga tributa.⁸⁰⁰ Manju daću ili tribut Kaptol je ubirao i na Gradačko-petrinjskom vlastelinstvu, no u popisima prihoda nije navedeno o kakvoj se vrsti tributa radi – da li o mostarini, sajmišnom tributu ili tributu od skela.⁸⁰¹ Kaptolski statuti spominju da je Kaptol kanonicima dodjeljivao i prihode, ili dio prihoda od mlinova koji su se nalazili oko Zagreba, njih 9.⁸⁰² Prema ispravi s kraja 15. stoljeća na Topličkom je vlastelinstvu sveukupno bilo 18 mlinova koji su donosili prihode u iznosu od 980 denara, odnosno 9 forinti i 80 denara.⁸⁰³ Kaptol je također ubirao prihode od ribnjaka na Savi, na posjedu Otok, koje je davao kanonicima u zakup kako otkrivaju popisi zakupništva, na rok od pet godina.⁸⁰⁴

Jedan od prihoda koji se ne pojavljuje u računima Zagrebačkoga kaptola jer se ne tiče samih kanonika, već prebendara, no ipak je bio dosta važan, bio je prihod od kupališta u Zagrebu.⁸⁰⁵ Ono se nalazilo na potoku Medveščaku, kod cistercitskoga samostana. Od sredine 14. stoljeća kaptolski ga prebendari zakupljuju od cistercita. Ono što je ovdje zanimljivo jest činjenica da jednom kada su prebendari počeli zakupljivati prihode od cistercita, cisterciti su kupalište davali u najam samo prebendarima.⁸⁰⁶ Nakon što cisterciti odlaze iz Zagreba početkom 16. stoljeća

⁷⁹⁸ *Pro eo nos una cum eisdem nobilibus iudicantes commisimus eo modo, ut predictus dominus prior **annotatum pontem dicti tributi Cherye iuxta illam villam Kerpanouch, per ipsum distractum, hac vice reedificare ac dicto Capitulo et altari pacifice relinquere et post hec dum pontem eundem reformare necesse fuerit, ipsum Capitulum et altare, tociens quociens opportunum fuerit, libere possit reformare dictusque dorminus prior de cetero annotatum tributum in Cherye per se aut per suos in nullo auderet impedire, prefata eciam fossata complere et complanare per ipsamque viam publicam et antiquos homines deambulantes ad ipsum tributum Cherye absque impedimento transire libere et pacifice permitere teneatur.*** MHEZ 7, dok. 37, 33-34.

⁷⁹⁹ MHEZ 7, dok. 82 i 84, 83-84, 85-86; dok. 127, 129; dok. 143, 144-145; dok. 147, 148-149.

⁸⁰⁰ MHEZ 7, dok. 127, 129; dok. 143, 144-145; dok. 147, 148-149; dok. 328, 348.

⁸⁰¹ Vidi KAZ, ACA, sv. 81, br. 12 (DF 256943).

⁸⁰² MHEZ 2, gl. 12, dio 2., 71.

⁸⁰³ Prenosi Budak, *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*, 102-103

⁸⁰⁴ AHAZU, II.c.49.

⁸⁰⁵ O prihodima vidi: MCZ 3, 317-318.

⁸⁰⁶ Ivona Vargek, *Pleasure or necessity? Zagreb Baths in the Middle Ages*, magistrarski rad (Central European University, Budimpešta, 2019), 26-28.

izbija spor između prebendara i Demetrija, prepozita novoimenovane Župe sv. Marije, na koga su prešla sva prava koja su cisterciti imali, uključujući i vlasništvo nad kupalištem. Nakon višegodišnjega sporenja u koje se uključio i kardinal i patron Zagrebačke biskupije Toma Bakač te papa Lav X., dogovoreno je da Demetrije ostaje vlasnikom, no mora nastaviti iznajmljivati kupalište prebendarima.⁸⁰⁷

Slika 3 Folij iz kaptolskoga dokumenta koji pokazuje podjelu prihoda među kanonicima⁸⁰⁸

⁸⁰⁷ Vargek, *Pleasure or necessity?*, 28-29.

⁸⁰⁸ Izvor: DF 256986, slika 27.

Nakon prikupljanja navedenih zajedničkih prihoda izravno ili preko zakupa, Kaptol, preciznije dekan dijelio ih je i distribuirao svojim članovima u jednakim dijelovima.⁸⁰⁹ Kako je to izgledalo pokazuje primjerice jedna sačuvana isprava koja bilježi diobu prihoda od desetine iz Bekšina 1508. godine. Tom je prilikom svaki kanonik dobio 1.5 zlatnih forinti (vidi slika 3). Dublju analizu kaptolskih prihoda i rashoda nemoguće je napraviti jer Kaptol nije jednom ili samo nekoliko puta godišnje dijelio prihode, već učestalo, kako ih je i ubirao. I osim toga, na tim dokumentima često nije uopće naveden datum podjele prihoda.

Individualni pak prihodi bili su oni koji su kanonici dobivali od svoje prebende i kanonikata, s time što su kanonici dostojanstvenici (prepozit, lektor, kantor, kustos i arhiđakoni) imali veće prihode od jednostavnih kanonika.⁸¹⁰ Ako se radilo o zagrebačkom prepozitu, čazmanskom prepozitu i arhiđakonima, oni su dodatne prihode dobivali i u vidu poreza koji su plaćali pojedini župnici, tzv. katedratika koji je iznosio 50 denara. Zagrebačka je biskupija bila podijeljena na 14 arhiđakonata, no samo je 10 od 32 kanonika bilo arhiđakonima (vidi Tablica 16).⁸¹¹

Arhiđakonat	Služba	Broj župa	Prihodi od katedratika (u denarima)
Gora	zagrebački prepozit	42	2100
Zagorje		19	950
Svetačje (Zinche)	čazmanski prepozit	33	1650
Gušće (Guescha)		31	1550
Zagreb	zagrebački arhiđakon	29	1450
Dubica	dubički arhiđakon	41	2050
Komarnica	komarnički arhiđakon	47	2350
Gorica	gorički arhiđakon	61	3050
Kalnik	kalnički arhiđakon	19	950
Vaška	vaškanski arhiđakon	18	900
Čazma	čazmanski arhiđakon	37	1850
Bekšin	bekšinski arhiđakon	32	1400
Varaždin	varaždinski arhiđakon	10	500
Vrbovec	vrbovečki arhiđakon	3	150
Sveukupno		375	20 900 denara ili 209 ugarskih forinti

Table 16 Popis župa i njihovih prihoda⁸¹²

⁸⁰⁹ Vidi KAZ, ACA, fasc. 101, br. 9 (DF 256986) i AHAZU II.c.49.

⁸¹⁰ Detaljno raščlanjeni u: Jerković, *Zagrebački kanonici*, 185-186.

⁸¹¹ O hijerarhiji i administrativnoj podjeli prihoda vidi više: Jerković, *Zagrebački kanonici*, 45-60. Vidi i treći dio Statuta MHEZ 2, 74-99.

⁸¹² Napravljeno prema Buturac, „Popis župa Zagrebačke biskupije od god. 1334.“.

Također sudeći po popisu župa iz 1501. godine, iako se neke župe popisane u Statutima iz 1334. tamo ne spominju, broj župa svakako je uvećan do toga razdoblja.⁸¹³ Deset arhiđakona i dva prepozita, osim katedratika, prema Statutima, dobivali su i globe od crkvenih sporova u svojem arhiđakonatu te arhiđakonsku desetinu, koja je činila četvrti dio prihoda od desetine iz nekog desetinskog kotara u Zagrebačkoj biskupiji. To dakle znači da čak ako se radilo o kotaru zagrebačkog biskupa, a ne Kaptola, arhiđakon je imao pravo na svoj dio prihoda (u Tablici 16 istaknuti kotari zagrebačkog biskupa).

Zaključno, dakle, institucionalna organizacija koja se temeljila na korporativizmu kreirala je povjerenje između članova Kaptola, kao i Kaptola i vanjskog svijeta. To joj je posljedično omogućilo učinkovito funkcioniranje. Kaptol je usustavio razne mehanizme kojima je sprječavao da njegovi službenici prisvajaju prihode i ugrožavaju reputaciju institucije. Korporativni identitet bio je također zaslužan za način na koji su se prikupljali razni prihodi od podložnika i potom dijelili među kanonicima. Iduće poglavlje detaljnije razmatra kako je Kaptol administrativno racionalizirao svoj upravni sustav nad vlastelinstvima u kasnom srednjem vijeku.

7.2. Praksa zakupljivanja prihoda

Osim što je sastavljač Statuta gorički arhiđakon Ivan zaslužan za to da su Statuti ugledali svjetlo dana, zaslužan je i za uvođenje prakse koja će u naredna dva stoljeća, od kad je uvedena 1335. godine predstavljati glavni princip pomoću kojega su kanonici Zagrebačkoga kaptola uvećavali svoje prihode – a radi se o zakupljivanju.⁸¹⁴ Ova praksa ne bi bila moguća bez sve obilnije administrativne dokumentacije vezane uz skupljanje prihoda, i upravljanje rashodima, koju počinje producirati katedralna zajednica od sredine 15. stoljeća. Cilj je ovoga poglavlja ispitati povezanost rastućega povjerenja u administraciju i mogućnosti racionalizacije proizvodnje u uvjetima predmodernoga doba. Kako su administracija i racionalizacija povezane može se ispitati analizom same forme administrativne dokumentacije.⁸¹⁵ I najzad, unatoč tomu što su određeni postupci racionalizacije postojali, valja uvijek imati na umu da je srednjovjekovna

⁸¹³ Usp. Buturac, „Popis župa Zagrebačke biskupije od god. 1334.“.

⁸¹⁴ MHEZ 2, gl. 33, dio 1., 31-32.

⁸¹⁵ O takvoj analizi administracije vidi: Valeria Van Camp, „La diplomatie des comptes: méthode, limites et possibilités. L'exemple de Mons, XIVe-XVe siècles“, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel und Wappenkunde* 61 (2015): 237-270. O primjeni koncepta povjerenja u proučavanju pravno-administrativne povijesti: Szende, *Trust, Authority, and the Written Word*.

ekonomija „organska“ ekonomija, što znači da uvelike ovisi o vremenskim i klimatološkim uvjetima.⁸¹⁶ Ako oni nisu bili povoljni, i mogućnosti racionalizacije bile su ograničene.

Prema odredbi Statuta koju sastavlja gorički arhiđakon Ivan praksa zakupljivanja funkcionirala je na način da su u vremenu prije prikupljanja jesenske desetine, oko blagdana sv. Stjepana kralja (20. kolovoza) pojedini kanonici nudili zakupninu za neki desetinski kotar. Onaj koji je ponudio 2 marke više imao je prednost. Prema istoj odredbi nadalje zakupnik je dobivao ono što je zakupio tek nakon što je sve otplatio, no nije morao sve platiti odjednom. Najviše je dvoje kanonika moglo zakupiti isti kotar.⁸¹⁷ Osim ove uredbe iz 14. stoljeća ne postoje drugi izvori o zakupljivanju pa ne možemo ništa više reći o tomu iz toga razdoblja. Iako nisu sačuvani, može se pretpostaviti da se nekakvi popisi desetina i zakupnina vode već sredinom 14. stoljeća jer Statuti spominju postojanje registratora koji su trebali provjeravati iste.⁸¹⁸ Također, iako uvijek postoji mogućnost da su ti nesačuvani popisi nastradali zbog same starosti, vjerojatnije je da ih je izlučila sama katedralna zajednica. U samim naime počecima ove prakse kanonici vjerojatno nisu prepoznavali važnost dugotrajnijega čuvanja ove dokumentacije, iščitavanja trendova u agrikulturnoj proizvodnji koju ista nudi, kao i činjenice da je i ta dokumentaciju mogla biti osnovom pravnom potraživanju. Također, u počecima ta dokumentacija vjerojatno nije bila sustavnije i uniformnije pisana.

Praksu zakupništva možemo pratiti nešto detaljnije od 1445. godine od kada su u Crvenoj knjizi sačuvani popisi istih. Popisi se mogu podijeliti u dvije grupe, one napisane 1445.-1490. i od 1506. pa nadalje. Popisi naime iz prve grupe nisu napisani na jednom mjestu već su razbacani među ostalim kaptolskim odredbama i bilješkama. Nisu također sačuvani popisi za sve godine već samo za neke iako se može pretpostaviti da su kanonici svake godine sastavljali popise. Od 1490. pa sve do 1506. uopće nema sačuvanih popisa u Crvenoj knjizi, a od 1506. godine popisi su pisani na ponešto drugačiji način. Svi su kronološkim redoslijedom zapisivani na istom mjestu u kodeksu, a od 1510. godine popisi pokazuju i izmijenjenu praksu zakupljivanja. Kanonici od tada tri, nekad i četiri put godišnje (zadnji datum je 10. kolovoza, odnosno blagdan sv. Lovre)

⁸¹⁶ Termin „organska ekonomija“ donosi E. A. Wrigley, a preuzima John Landers u *The Field and the Forge: Population, Production, and Power in the Pre-industrial West* (Oxford Scholarship Online, 2010).

⁸¹⁷ MHEZ 2, gl. 33, dio 1., 31-32.

⁸¹⁸ Vidi potpoglavlje „Korporativizam“. To je vrijeme kada i druge katedralne zajednice u Ugarsko-hrvatskom Kraljevstvu počinju voditi takvu vrstu dokumentacije. Usp. primjerice za Bratislavski kaptol: Luz (ur.), *Účtovné registre Bratislavskej kapituly 1417–1529*, 27.

zapisuju koliko je do trenutka zapisivanja određeni kanonik deponirao zlatnih forinti u ime zakupa i koliko je još dužan. Čini se da je takva praksa uvedena jer su kanonici prijašnjih godina bili nemarni kod zakupljivanja. Na to upućuju odredbe koje Kaptol donosi u zadnjoj četvrtini 15. stoljeća. Odredba iz 1487. određuje datum na koji su pred Kaptolom zakupnici trebali dati na uvid popise desetine za prethodnu godinu, a za što je određen tjedan nakon glavne kaptolske sjednice 10. kolovoza. U suprotnom im se oduzimaju prihodi zakupništva od prethodne godine.⁸¹⁹ Trinaest godina kasnije Kaptol određuje da kanonici koji su zakupili desetinu do blagdana sv. Jurja (23. travnja) moraju dati na uvid popise desetine. U suprotnom opet bivaju kažnjeni gubitkom zakupljenih prihoda.⁸²⁰ Godine 1490. Kaptol donosi i odluku da neki drugi pojedinac ne može uplatiti zakupninu umjesto onoga koji ju je obećao platiti.⁸²¹ Sami popisi zakupništva iz Crvene knjige upućuju na to da su početkom 16. stoljeća kanonici discipliniranije pristupali zakupljivanju jer se iznosi zakupništva uglavnom povećavaju u tome razdoblju:

	Zagrebačko polje	Glavnica	Gorica	Podgorje	Zagorje
1445.	kanonik Ivan; 152	kanonik Ivan; 76	-	-	-
1447.	-	bekšinski arhidakon Ivan i drugi kanonik Ivan; ?	gorički arhidakon Jakob; 350	s Petrovinom; kanonici Fabijan <i>de Roycze</i> i Blaž <i>de Nemes</i> ; ?	kanonik Ivan i svećenik Nikola; ?
1449.	kanonik Ivan; 156	zagrebački arhidakon; 84	gorički arhidakon Jakob; 370	-	-
1452.	kanonik Fabijan i gradečki kapetan Sebold; 140	medvedgradski kapetan Eberhard; 44	Ivan Kasnar i Klement de Gara; ?	s Petrovinom; Martin de Mathinowcz; 220	-
1454.	-	-	gorički arhidakon Jakob; 450	s Petrovinom, dubički arhidakon Petar; 170	-
1474.	-	kanonik Blaž; 110	kanonici Emerik <i>de Lestalowecz</i> ; 200	← i Petrovina uključena	-
1477.	kanonik Fabijan; 92	kanonici Fabijan i Emerik; 90	kanonik Juraj <i>de Topusko</i> ; 120	-	-
1478.	kanonik Fabijan <i>de Zinche</i> ; 120	kantor Bartolomej; 88	kanonik Juraj <i>de Stenychnyak</i> ; 94	s Petrovinom, kanonik Fabijan; 73	kanonici Toma Tompa i Mihael; 120
1489.	zagrebački arhidakon Andrej; 143	-	kanonik Juraj, toplički opat i kanonik Nikola de Buča; 200	←	kanonici Fabijan de Zenče i Emerik iz Sv. Križa; 115
1490.	kanonici Stjepan i Ivan <i>Jalsich</i> ; 166	kanonik Stjepan; 120	čazmnski arhidakon; 150	s Petrovinom bekšinski arhidakon; ?	lektor; 142
1506.	čazmanski prepozit Blaž; 249	čazmanski arhidakon; 112	kanonik Antonije Junior; 215	kanonik Briccius; 136	čazmanski arhidakon; 100
1507.	kanonik Antonije; 223	bekšinski arhidakon; 113	kanonik Fabijan; 300	lektor; 160	lektor; 108
1508.	kustos; 220	kanonik Ivan <i>Bradach</i> ; 113	kustos; 236	lektor; 200	lektor; 125

⁸¹⁹ *In vigilia beati Laurentii concluderint domini de capitulo, quod omnes et singuli domini decimatores anni preteriti, qui decimas deduxerant, registra vera et non ficta usque octavum diem in sacristia presentare et assignare debeant et teneantur sub pena privacionis proventuum tocius anni.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 57, 67.

⁸²⁰ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 61, 69.

⁸²¹ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 58, 67.

		117			
1509.	zagrebački arhidakon; 230	kanonik Matej; 108	gorički arhidakon Ivan i kanonik Baltazar; 232	kanonik Emerik i gorički arhidakon Baltazar Mladi; 130	kanonik Ivan <i>Bradach</i> ; 128
1510.	sufragan i zagrebački arhidakon; 201	kanonik Ivan Bekšin; 100	kanonik Matej; 159	sufragan; 154	kanonik Petar <i>de Rypach</i> ; 132
1511.	vrbovečki arhidakon; 241	kanonik Petar <i>de Rypach</i> ; 117	kanonik Petar <i>Grangya</i> ; 246	kanonik Ivan <i>Suppanych</i> ; 156	lektor; 131
1512.	komarnički arhidakon; 270	kanonik orguljar; 118	kanonik Petar <i>Grangya</i> ; 206	kanonik Andrej; 109	kanonik Ivan <i>Suppanych</i> ; 127
1513.	kanonik Ladislav; 280	kanonik Ivan <i>Suppanych</i> ; 120	gorički arhidakon; 230	gorički arhidakon; 125	lektor Petar <i>Grangya</i> ; 119
1514.	kanonik Juraj <i>Razyna</i> ; 253	kanonik Ivan <i>Suppanych</i> ; 150	kanonik Ivan <i>Suppanych</i> ; 150	varaždinski arhidakon; 140	varaždinski arhidakon; 100
1515.	lektor Petar <i>Grangya</i> ; 280	bekšinski arhidakon; 120	gorički arhidakon; 240	lektor Petar <i>Grangya</i> ; 136	lektor Petar <i>Grangya</i> ; 90
1516.	lektor Petar; 290	kanonik Emerik orguljar; 150	kanonik Andrija, <i>episcopus Rosonensis</i> ; 240	lektor; 140	lektor Petar; 137
1517.	komarnički arhidakon; 241	vrbovečki arhidakon; 126	gorički arhidakon; 244	lektor Petar <i>Grangya</i> ; 140	kanonik <i>de Zalatha</i> ; 112
1519.	kanonik Ladislav; 280	kantor; 131	zagrebački arhidakon; 280	lektor Petar <i>Grangya</i> ; 87	lektor Petar <i>Grangya</i> ; 81
1520.	zagrebački arhidakon; 277	zagrebački arhidakon; 140	zagrebački arhidakon; 270	zagrebački arhidakon; 90	zagrebački arhidakon; 73
1521.	lektor; 281	lektor; 138	<i>episcopus Rosonensis</i> ; 271	kanonik Ivan <i>Suppanych</i> ; 101	lektor Petar; 95
1522.	vrbovečki arhidakon; 295	komarnički arhidakon; 156	kanonik Ivan <i>Suppanych</i> ; 279	lektor Petar; 109	lektor Petar; 99
1523.	lektor; 314	lektor; 131	kanonik Matej; 300	gorički arhidakon Ivan; 122	kanonik Petar <i>Rypach</i> ; 102
1524.	varaždinski arhidakon; 304	lektor; 132	lektor; 225	zagrebački arhidakon; 71	kanonik Petar <i>Rypach</i> ; 133
1525.	čazmanski arhidakon; 322	?; 151	kanonik Petar <i>Rypach</i> ; 200	gorički arhidakon; 106	zagrebački arhidakon; 133

	Toplice	Sisak	Bekšin	sajmišna daća oko Zagreba	tribut od skele Jelenbrod	mostarina iz Cerja
1445.	-	kanonici Matej Kelked i Fabijan <i>de Roycze</i> ; 76	-	?; 100	kanonici Fabijan <i>de Roycz</i> i Ivan <i>de Marouicza</i> ; 34	-
1447.	kanonici Mihael iz Moravče i Matija Kelked; ?	kanonik Stjepan; ?	-	gradečki vesnik Martin; 80	kanonik Matej Kelked; 24	-
1449.	-	-	vrbovečki arhidakon Ivan; 50	kanonici Ivan i Osvald; 100	-	-
1452.	kanonici Mihael iz Toplice, Blaž Nemet i Matije <i>de Rokonok</i> ; 280	-	bekšinski arhidakon Ivan; 55	kapetan Sebald; 90	kanonik Fabijan; 32	-
1454.	-	-	svećenik Nikola i kaptolski notar Mihael; 40	-	-	-
1474.	kanonik Juraj <i>de Topusko</i> ; 420	kanonici Juraj i Pavle <i>de Milemycz</i> ; 100	-	Juraj <i>de Milemycz</i> ; 100	lektor; 6	-
1477.	kanonik Emerik; 300	kantor Bartolomej i	kanonik Juraj <i>de Milechincz</i> ; 100	lektor; 70	lektor; 7 forinti i 4 pense	-

		kanonik Pavao; 30				
1478.	-	Toma Tompa; 35	Toma Tompa; 80	Toma Tompa; 80	bekšinski arhidakon; 6	bekšinski arhidakon; 17
1489.	varaždinski arhidakon Ivan; 374	-	-	-	kanonik Fabijan; 10	?: 23
1490.	kanonik Toma; 350	-	kanonik Antonije; 109	kanonik vikar; 113	kanonik Stjepan; 10.5	kanonik Ivan <i>Jalsich</i> ; 10
1506.	kanonik Antonije <i>de Rothnya</i> ; 371	kanonik Matej iz Sv. Ivana; 104	-	kanonik Antonije Junior; 96	kanonik Matej iz Sv. Ivana; 7	kanonik Fabijan; 31
1507.	kanonik Matej iz Sv. Ivana; 390	kanonik Matej iz Sv. Ivana; 102	-	kanonik sufragan; 101	kanonik Briccius; 7	kanonik Matej iz Sv. Ivana; 30
1508.	kanonik Juraj; 400	dubički arhidakon; 91	-	kustos; 91	kanonik orguljar; 6	kanonik orguljar; 31
1509.	kanonici Emerik i Baltazar; 350	dubički arhidakon Gal; 93	-	kanonik Andrej <i>Reznek</i> ; 93	kanonici Nikola i Andrej; 7	kanonik Emerik; 33
1510.	Juraj <i>de Razyna</i> ; 391	dubički arhidakon; 86	-	sufragan; 85	sufragan i lektor; 7	sufragan; 31
1511.	kanonik Petar <i>Grangya</i> ; 420	kanonik Ivan <i>Suppanych</i> ; 110	-	kanonik orguljar; 86.5	kanonik Petar <i>Grangya</i> ; 8	kanonik Petar <i>Grangya</i> ; 35
1512.	kanonik Petar <i>Grangya</i> ; 450	dubički arhidakon; 105	-	komarnički arhidakon; 115	bekšinski arhidakon; 8	kanonik <i>Bradach</i> ; 39
1513.	kanonik Ivan iz Varaždina; 472	kanonik Ladislav; 123	-	gorički arhidakon; 72	lektor; 7	kanonik Andrej; 38
1514.	kanonik <i>de Razynya</i> ; 357	-	kanonik orguljar Emerik; 300	kanonik orguljar; 62	lektor; 6	vaškanski arhidakon; 25
1515.	lektor Petar <i>Grangya</i> ; 460	kustos; 111	kustos; 150	kanonik Juraj <i>de Razynya</i> ; 120	lektor Petar <i>Grangya</i> ; 7	bekšinski arhidakon; 36
1516.	vaškanski arhidakon Juraj; 501	lektor Petar; 132	?: 150	kanonik Emerik orguljar; 111	vrbovečki arhidakon; 7	kanonik Andrej orguljar; 50
1517.	komarnički arhidakon; 405	kanonik <i>de Razynya</i> ; 97	kanonik <i>de Razynya</i> ; 110	sufragan; 103	vrbovečki arhidakon; 7.5	lektor; 40
1519.	lektor Petar <i>Grangya</i> ; 550	kanonik Ivan <i>Suppanych</i> ; 132	zagrebački arhidakon; 57	vrbovečki arhidakon; 106	kanonik Stjepan Moslavački; 6 forinti i 45 denara	lektor Petar <i>Grangya</i> ; 40
1520.	komarnički arhidakon Juraj; 590	zagrebački arhidakon; 127	zagrebački arhidakon; 60	zagrebački arhidakon; 101	kanonik Juraj; 7.5	sufragan; 50
1521.	lektor; 650	kanonik Juraj; 127	kanonik Matej; 70	<i>episcopus Rosonensis</i> ; 96	kanonik Ivan <i>Suppanych</i> ; 5	lektor Petar; 54
1522.	lektor Petar; 655	vrbovečki arhidakon; 132	lektor Petar; 71	kanonik <i>de Zalatha</i> ; 95	lektor Petar; 5	kanonik Stjepan; 52
1523.	lektor; 659	varaždinski arhidakon Juraj; 126	kanonik Zalata; 153	kanonik <i>Kosen...</i> ; 141	kanonik <i>Klokoch</i> ; 5	kanonik <i>Kosen...</i> ; 53
1524.	lektor; 654	kanonik <i>Klokoch</i> ; 124	kanonik Bernard; 100	zagrebački arhidakon; 150	lektor; 6.5	varaždinski arhidakon; 53
1525.	kanonik Andrej; 663	gorički arhidakon; 152	kanonik Ivan <i>Suppanych</i> ; 133	kanonik Petar <i>Rypach</i> ; 145	lektor Petar; 7.5	kanonik <i>de Monslo</i> ; 50

Tablica 17 Popis zakupnika i zakupnina prema kaptolskoj Crvenoj knjizi⁸²²

Izmijenjena administrativna praksa, dakle, doprinijela je boljem nadgledanju ovoga procesa, a time i uvećanim prihodima. Iz gornje se tablice mogu izvući još neki zaključci o ovoj praksi. Kao

⁸²² Tablica pokazuje kanonike koji su zakupili pojedine prihode i iznos zakupnine u zlatnim forintama. Napravljeno prema AHAZU II.c.49. Usp. i Adamček, *Agrarni odnosi*, 88-89.

što je već J. Adamček primijetio, Kaptol je uglavnom davao u zakup prihode samo svojim kanonicima, a ne osobama izvan Kaptola.⁸²³ Razlog tomu bio je vjerojatno upravo taj da su sami kanonici-zakupnici imali obvezu nadgledanja prikupljanja prihoda, bilo destine bilo drugih vlastelinskih prihoda. Jedini slučajevi u kojima Kaptol osobama izvan institucije zakupljuje desetinu jest kada je s vlasnicima tih vlastelinstava ili sa župnicima vodio sporove oko prava na prikupljanje desetine. Primjerice, u prvom su dijelu spomenuti sporovi s krapinskim župnikom, s plemićima iz desetinskoga kotara Bekšin i s plemstvom iz kotara Međimurje.⁸²⁴ Sačuvana je i veoma oštećena isprava Ludovika Jagelovića iz 1519. iz koje se može vidjeti da Kaptol s Nikolom Frankopanom tada dogovara zakupninu desetine sa svojih posjeda u Zagrebačkoj županiji, vjerojatno u goričkom desetinskom kotaru.⁸²⁵

Zagrebački se kaptol svojim sustavom zakupljivanja prihoda razlikovao od crkvenih institucija u Italiji i Dalmaciji, koje su regularno svoje prihode davale u zakupništvo osobama izvan svoje institucije.⁸²⁶ S druge strane, računi Bratislavskoga kaptola pokazuju da ni njihovi kanonici nisu često davali svoje prihode u zakup.⁸²⁷ Razlika u praksi zakupljivanja, ponovno bi mogla biti povezana s drugačijim ustrojem kaptola u srednjovjekovnoj Europi. Nadalje, gornja tablica pokazuje da su se kanonici uglavnom stalno izmjenjivali prilikom zakupljivanja. Preciznije, zakupljivanje određenih prihoda i kanonička čast nisu bili povezani. Također, iako u praksi zakupljivanja češće sudjeluju kanonici dostojanstvenici (prepozit, lektor, kantor, kustos, arhiđakoni), u tomu sudjeluju i oni niže rangirani, jednostavni kanonici. Budući da se radi o velikim iznosima u gotovu novcu može se samo pretpostaviti da su se u to uključivali oni kanonici koji su od ranije posjedovali neku imovinu, moguće da su to uglavnom bili kanonici plemićkoga porijekla. Zakupljivanje prihoda zasigurno je članovima Kaptola unutar institucije donosilo dodatnu moć i ugled, no nažalost nisu sačuvani izvori iz kojih bi se moglo rekonstruirati na koji su način stjecanje prihoda preko zakupništva, ugled i utjecaj unutar Kaptola bili povezani.

⁸²³ Adamček, *Agrarni odnosi*, 88.

⁸²⁴ Vidi potpoglavlje „Zagrebački kaptol i crkvena desetina 1466.-1526. godine“.

⁸²⁵ MNL OL, DF 256305 (nema označene signature KAZ).

⁸²⁶ Za Italiju vidi Boyd, *Tithes and Parishes in Medieval Italy*, 196-207; za Dalmaciju Mišo Petrović, *The Development of the Episcopal Office in Medieval Croatia-Dalmatia: The Cases of Split, Trogir and Zadar (1270-1420)*, doktorski rad (Budapest: Central European University, 2021), 64-65; Popić, *Krojenje pravde*, 95-96.

⁸²⁷ Usp. Luz (ur.), *Účtovné registre Bratislavskej kapituly 1417–1529*.

Dok kanonici zakupljuju desetinu i druge prihode u novcu, uglavnom je prikupljaju u naturi.⁸²⁸ Statutarne i druge odredbe iz 14. i 15. stoljeća definiraju plaćanje crkvene desetine u novčanom ekvivalentu, što je J. Adamčeka navelo na zaključak da su seljaci u nekim mjestima desetinu plaćali samo u novcu i da je u drugoj polovici 15. stoljeća svima, kralju, plemstvu i seljacima, više odgovaralo da se desetina plaća u novcu.⁸²⁹ Međutim, u popisima desetine prihodi u novcu samo se sporadično pojavljuju u kasnom srednjem vijeku.⁸³⁰ Budući da kanonici zakupljuju desetinu, zasigurno su imali više koristi od ubiranja prihoda u naturi, koje su potom prodavali. Već je spomenuto da su primjerice u Toplicama dva mjeseca u godini bila rezervirana samo za prodaju vlastelinskih proizvoda.⁸³¹ Isto sugerira i isprava vezana za Petrovinu iz 1482. koja govori o jednom mjesecu u kojem kanonici imaju pravo prodavati vino.⁸³² Popisi prihoda i rashoda kaptolskoga Gradačko-petrinjskoga vlastelinstva ekspliciraju da sami kanonici *prodaju* onu desetinu koju su skupili u prirodinama, ništa nažalost ne govoreći o cijenama.⁸³³ Isprava iz Siska pak zabranjuje da podanici koji su držali svinje prodaju više od četiri svinje prije njihova decimiranja.⁸³⁴ Popis prihoda s posjeda oko Kraljevca iz 1510. otkriva da su kanonici i u Zagrebu prodavali svinje koje su ubrali od desetine.⁸³⁵ Isti popis još otkriva da su u Zagrebu prodavali i svinje dovožene sa Sisačkoga vlastelinstva.⁸³⁶ Prema statutarnoj odredbi iz 1492.

⁸²⁸ Prema uredbi iz 1478. mogli su uplaćivati u zlatnim forintama, tzv. *moneta nigra*, *moneta reglis* i solidima. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 38, 54.

⁸²⁹ Vidi Adamček, *Agrarni odnosi*, 73, 115. Vidi i str. 109 gdje kaže da se na Sisačkom vlastelinstvu desetina od 1470. plaćala u novcu i da više nije popisivana. U statutarnoj ispravi iz 1470. desetina je doista izražena u novčanom ekvivalentu, no kao i u drugim slučajevima to ne znači da se samo tako plaćala. Također se ne može zaključiti da desetina više nije popisivana na temelju toga što nisu sačuvani popisi desetine usjeva i vina sa Sisačkoga vlastelinstva.

⁸³⁰ Vidi popis desetine iz 1462. za Topličko vlastelinstvo, prema kojem je desetina djelomično prikupljana u novcu: DF 256730 (nema oznake KAZ); iz 1511 za Goricu, u potpunosti u novcu: KAZ, ACA, fasc. 99, br. 102 (DF 256932); iz 1512. za Podgorje, djelomično u novcu: KAZ, ACA, fasc. 30, br. 9 (DF 256608). Isprava iz 1505. godine primjerice veli da se desetina s Gradačko-petrinjskoga vlastelinstva prikupljala i u naturi i u novcu: [...] *decimas nostras in pertincenciis utriusque Gradecz et Petrinya, possessionum scilicet dictorum fratrum nostrorum et capituli in comitatu zagrabienis existencium, tum in pecuniis, tum etiam in specie exigi solitas* [...]. MCZ 3, dok. 41, 41. Naglasila P. V. Jedna od odredbi Statuta (1334.-1354.) također spominje da tada seljaci iz Glavnice mogu davati desetinu u novcu ako im to više odgovara: *pro nostro comuni registrantur vel dicantur et tolluntur in denariis et interdum in specie, prout in progressu apparebit*. MHEZ 2, gl. 55, dio 1., 47.

⁸³¹ Vidi poglavlje „Monetizacija i dominium directum“.

⁸³² *Item, quod nos singulis annis uno mense, quo maluerimus vina nostra inibi habenda, cessante omni alia vendicione vinorum quorumlibet vendere et propinari faciemus*. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 43, 58.

⁸³³ Vidi popis iz 1512. / 1513.: DF 256943.

⁸³⁴ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 42.

⁸³⁵ KAZ, ACA, fasc. 42, br. 1.

⁸³⁶ *Item habuimus de porcis quas duxerant de Zytech porcicos in toto 34 pro usu domini*. KAZ, ACA, fasc. 42, br. 1.

vojvoda i špan rijekom Savom prevozili su svinje sa Sisačkoga vlastelinstva do Zagreba.⁸³⁷ Kanonici su u Zagrebu prikupljenu desetinu od žitarica i vina mogli prodavati na gradečkom trgu (i kasnije na svom kaptolskom) te točiti vino u vlastitim gostionicama koje su njihove kurije često imale.⁸³⁸ A osim kanonicima, i seljacima je uglavnom više odgovaralo plaćati desetinu u naturi – do gotova novca u srednjem vijeku nekad nije bilo lako doći.⁸³⁹

Kao još jedan indikator prikupljanja desetine uglavnom u naturi svakako treba istaknuti spominjanje skladišnih podruma u izvorima. Glavni skladišni podrum Zagrebačkoga kaptola u Statutima spominje se kao *nostrum cellarium*. Vjerojatno se nalazio negdje u blizini katedrale jer nekoliko odredbi Statuta određuje da podložnici dužnu desetinu i ostale prihode moraju prevesti do katedrale.⁸⁴⁰ Osim toga skladišnog podruma, ostali su se nalazili u pojedinim desetinskim kotarevima.⁸⁴¹ I kanoničke su kurije imale velike skladišne podrume, koje spominju izvori, a na što upućuju i arheološka istraživanja.⁸⁴²

Sam proces popisivanja pojedinaca i prihoda zasigurno je u seoskoj zajednici bio doživljavan kao jedan od važnijih društvenih događanja. U slučaju pobiranja desetine, kako otkriva isprava plemića iz Pregrade Andreja *de Kreyga* iz 1477. godine, kaptolski je decimator (uglavnom ujedno i kanonik) trebao doći u Pregradu na blagdan Svijećnice (2. veljače) i idućih 6 dana popisivati stanovništvo i njihove prihode.⁸⁴³ Kako nadalje otkriva isprava iz 1475. koja regulira

⁸³⁷ [...] *seriose committant vauode et huzoronibus, quod huiusmodi porcos dicatos ipsi ducant ad portum capituli, vocatum Jelenbrod, quod si idem domini secus fecerint, extunc obligati erunt porcum ilium solvere, quem nauta solitus est recipere in portu regio*. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 63, 70.

⁸³⁸ Gostionice (*thabernae*) kanonika spominju se u odredbi iz 1484. Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 49, 62.

⁸³⁹ Usp. Lilley, *Urban Life in the Middle Ages, 1000-1450*, 110.

⁸⁴⁰ Vidi primjerice MHEZ 2, gl. 16, dio 1., 23: [...] *vinum recolligere et ducere Zagrabiam ad nostrum cellarium, iuxta nostri preceptum decani vel eiusdem, quantum ad hoc, alterius presidentis, suis laboribus et expensis* [...]. Vidi i gl. 48 i 50, dio 1., 44-45.

⁸⁴¹ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 29, 47; dok. 42, 56 i dok. 43, 58.

⁸⁴² Isprava iz 1422. spominje *cellarium* u kanoničkoj kuriji: [...] *ausu temerario violate hostiliter descendendo curiasque et domos eorundem canonicorum, et signanter dominorum Ladislai de Dawoth predicti, Stephani Farcasii, archydiaconi de Bexyin, magistri Mychaelis, doctoris artis medicine ac Johannis, cantoris eiusdem ecclesie, immaniter invadendo et subintratando serasque et clausuras necnon hostia domorum et celariorum eorundem confrangendo* [...]. MHEZ 6, dok. 72, 83. Naglasila P. V. Iz arheološke perspektive vidi: Sandra Križić Roban, „Podrumski prostori kanoničkih kurija Kaptol 20 i 24 u Zagrebu“, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 40, br. 1 (1997): 107-116. Kanoničke kurije nisu sačuvane iz srednjovjekovnoga razdoblja, no one su zasigurno bile temeljem izgradnje novijih kurija.

⁸⁴³ *Item quod decimator capituli singulis annis in festo purificationis Virginis Marie accedet circa dictum deputatum colonum cum registris aut dicis eademque registra ac dicatum paria signabit dicto colono et decimator manebit ibidem infra sex dies expectando solucionum decimacatum dicatarum*. DF 256396.

pobiranje desetine u Zagorju, popisivanje se vršilo u župnoj crkvi.⁸⁴⁴ Potom je idućih 6 dana, zajedno sa službenicima ili predstavnicima tamošnjih vlastelinstava decimator čekao u selu da seljaci uplate, odnosno daju desetinu, a plemić Andrej dodatno je zahtijevao da decimator ostane u naselju naredna dva tjedna ako netko nije bio odmah u mogućnosti uplatiti desetinu.⁸⁴⁵ Ovakav postupak vršen je vjerojatno dva puta godišnje, drugi puta oko blagdana sv. Martina (11. studenoga).⁸⁴⁶ Uopće stvaranje popisa desetine i prihoda utjecalo je na razvoj prezimena, odnosno priimaka – preteča prezimena pojedinaca, čime je Zagrebački kaptol jednostavnije identificirao i kontrolirao iste.⁸⁴⁷

Na samom kraju 15. stoljeća dolazi do još jedne administrativne novine. Neki popisi vezani uz desetinski kotar Goricu, recimo iz 1461.,⁸⁴⁸ bili su sastavljeni na način da su kanonici popisivali samo imena seljaka, bez da su naznačili količinu ubrane desetine. U kasnijim se popisima pojavljuje uvijek i količina.⁸⁴⁹ Ono što se iz popisa desetina još može uočiti jest izmjena organizacije desetinskih kotareva, njihovih granica, a što je ujedno i indikator racionalizacije. Statuti definiraju 6, odnosno 7 glavnih kotareva: veliki i mali kotar oko Zagreba; Goricu; Zagorje; Bekšin i Međimurje; Toplice; i Sisak (vidi Karta 1). Popisi zakupništva i popisi desetine iz druge polovice 15. stoljeća i početka 16. stoljeća, pak, uopće ne spominju veliki i mali kotar, već Zagrebačko polje (*Campus Zagrabensis*). U popisima zakupništva kotar koji se bilježi kao *Campus Zagrabensis* najvjerojatnije je obuhvaćao širi prostor od samoga Turopolja s obzirom na relativno visoki iznos zakupa. Kaptol je naime radio popise desetina posebno za *Campus*, a posebno za Štibru (Zagrebačko vlastelinstvo).⁸⁵⁰ Ponekad je dapače radio posebne

⁸⁴⁴ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz *crvene knjige*“, dok. 29, 49.

⁸⁴⁵ DF 256396; Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz *crvene knjige*“, dok. 29, 49. Popisi crkvene desetine zagrebačkog biskupa sugeriraju da su u slučaju plaćanja desetine novcem podanici imali vremena cijelu godinu kako bi ju platili. Adamček, *Agrarni odnosi*, 144.

⁸⁴⁶ Vidi Adamček, *Agrarni odnosi*, 143.

⁸⁴⁷ Za takvo istraživanje u slučaju desetinskoga kotara Glavnica vidi: Brgles, *Ljudi, prostor i mijene*, kao i druge radove istoga autora. O načinu na koji je pragmatična pismenost bila iskazom moći i autoriteta nad nekom grupom ljudi usp.: Tomislav Popić, „Politički aspekti pragmatične pismenosti u trinaestostoljetnom Trogiru: Skica za portret“, *Povijesni prilozi* 62 (2022): 47-82.

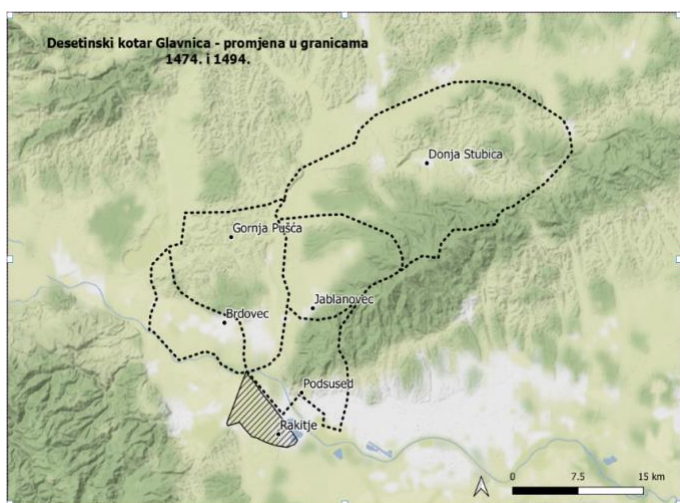
⁸⁴⁸ DF 256565 (nema oznake KAZ). Vidi i jedan nedatirani popis: KAZ, ACA, fasc. 30, br. 4 (DF 256601).

⁸⁴⁹ Vidi primjerice popis iz 1492. godine: KAZ, ACA, fasc. 26, br. 15 (DF 256566) i iz 1493. godine: fasc. 26, br. 16 (DF 256568).

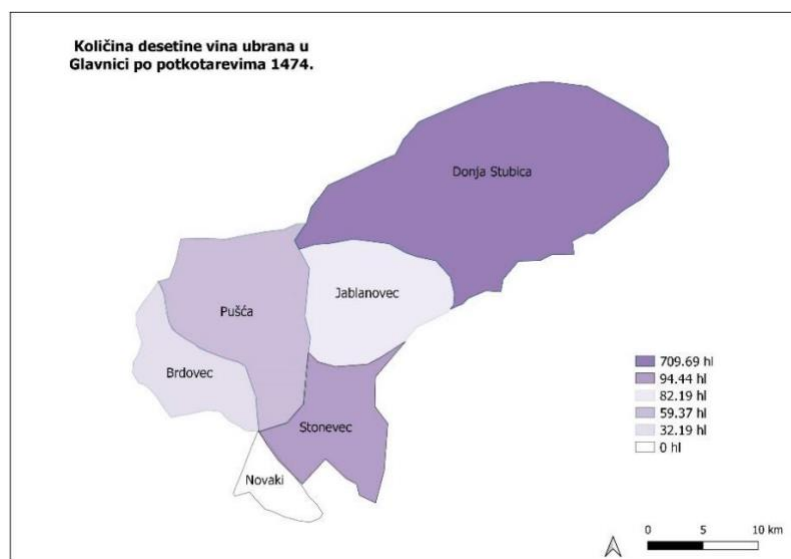
⁸⁵⁰ Vidi primjerice popis za Turopolje iz 1459. godine: KAZ, ACA, fasc. 37, br. 4. (DF 256625); 1488. godine: fasc. 37, br. 5 (DF 256626); 1501. godine: fasc. 37, br. 9 (DF 256624); 1503. godine: fasc. 37, br. 1 i br. 6 (DF 256622 i DF 256627); za Štibru/kaptolsko Zagrebačko vlastelinstvo iz 1472. godine: fasc. 20, br. 2; 1496. godine: fasc. 20, br. 5 (DF 256459); 1512. godinu: fasc. 20, br. 9 (DF 256462).

popise desetine za naselja oko Zagreba.⁸⁵¹ Dio prihoda sa svog Zagrebačkog vlastelinstva pak vjerojatno nije uvijek davao u zakup, već prikupljao izravno za kaptolsko zajedničko podrumsko skladište. A dio prihoda išao je samim kanonicima, što se vidi i iz popisa, gdje je označeno koji prihodi pripadaju kojem kanoniku.

Nadalje, Kaptol je na području oko Zagreba (prvotni veliki i mali kotar) izdvojio zaseban desetinski kotar Glavnicu u 15. stoljeću, vjerojatno zbog velike proizvodnje vina.⁸⁵² No, ni taj desetinski kotar nije cijelo vrijeme obuhvaćao isto područje na što recimo upućuje usporedba popisa iz 1474. i 1494. godine. Potonji popis ne bilježi potkotar Novaki (vidi Karta 6).

Karta 6 Granice kaptolskoga desetinskoga kotara Glavnica 1474. i 1494. godine⁸⁵³

Karta 7 Distribucija količine vina u potkotarevima u Glavnici 1474. godine⁸⁵⁴

⁸⁵¹ Vidi popis za sela oko Kraljevca 1508.-1513.: KAZ, ACA, fasc. 42, br. 1 (prema Adamčeku to su svi bili posjedi kanonika Ilije de Buča, no iz popisa proizlazi da neki nisu bili. Adamček, *Agrarni odnosi*, 108); za Vugrovec iz 1508.: KAZ, ACA, fasc. 45, br. 20 (DF 256642), iz 1513.: fasc. 45, br. 21 (256643), iz 1516.: fasc. 45, br. 23 (DF 256645); za naselja oko Markuševca iz 1511.: fasc. 15, br. 65 (DF 256399) i 1516.: fasc. 15, br. 66 (DF 256400); za Davidovac iz 1511.: fasc. 12, br. 3 (DF 256363).

⁸⁵² Kao što pokazuje Karta 7, Kaptol je s ovoga područja ubirao velike količine vina, a prema Brglesovu istraživanju u 16. stoljeću to je područje uopće u Slavoniji proizvodilo najveće količine vine iza Srijema i Tokaja. Brgles, *Ljudi, prostor i mijene*, 263.

⁸⁵³ Napravljeno uz pomoć popisa DF 256630; KAZ, ACA, fasc. 38, br. 10 (DF 256632) i Branimir Brgles, „Model obradbe protostatističkih vrela na primjeru analize najstarijih registara desetinskoga kotara Glavnice“, *Historijski zbornik* 69, br. 2 (2016): 293-333.

⁸⁵⁴ Prilikom pretvorbe u hektolitre uzeta je najmanja moguća vrijednost vjedra vina, odnosno da vjedro vina iznosi 62. 5 litara. U Ugarskoj se naime količina vjedra vina kretala između 62. 5 litara i 125 litara. Josip Adamček, „Građa o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1563–1574“, *Arhivski vjesnik* 7-8 (1964): 25.

Moguće da je Kaptol izdvojio to područje zbog slabih prihoda. Desetinski kotar Gorica u 15. stoljeću također se prestaje zakupljivati u cjelini, Kaptol izdvaja Podgorje kao samostalni kotar. Iako Kaptol najčešće svoj najzapadniji posjed Petrovinu zakupljuje zajedno s Podgorjem, 1452. godine Petrovina se recimo pojavljuje kao zasebno zakupljen teritorij. Iste godine Kaptol daje zakupiti još dva posjeda koja nisam uspjela identificirati pod nazivima *Mokrice* i *Githyer*.⁸⁵⁵ Najzad, od 1506. godine Kaptol još počinje zakupljivati desetinu s Gradačko-petrinjskoga vlastelinstva, čiji se iznos kretao oko 100 zlatnih forinti, te posjede s predija Kosnica za oko 20 forinti. Iznosi zakupništva ukazuju na to da je Kaptol dobrom administrativnom upravom, ali i seljaci stabilnom proizvodnjom, uspio održavati prihode na istoj razini ili ih čak uvećati. Na to upućuju i sami popisi prihoda, koje donosim u dijakronoj analizi onih elemenata iz kojih je to bilo moguće ekstrahirati. Popisi desetina naime do 1526. godine nisu sačuvani u cijelosti, mnogi od njih oštećeni su tako da ih nije moguće za razdoblje druge polovice 15. stoljeća i prve polovice 16. analizirati na način kako se to već radilo u drugim europskim historiografijama.⁸⁵⁶ Osim toga ti popisi nisu sastavljeni uniformno. Kanonici su donekle mijenjali način kako sastavljaju popise desetina i drugih prihoda. Najprimjetnije je to na vinskoj desetini. Ona se na samom kraju 15. stoljeća uglavnom počela bilježiti odvojeno od desetine usjeva, odnosno nije se više bilježila po naseljima, već po brežuljcima – „goricama“ (*montalibus*). U slučaju desetine usjeva kanonici nekada zajedno bilježe količinu ubrane pšenice, prosa, zob i raži, a nekada za svaku žitaricu rade zaseban popis. I najzad, same mjerne jedinice u kojima su kanonici zapisivali desetinu predstavljaju veliki problem za uspoređivanje popisa. U slučaju vinske desetine tako se primjerice iznos pinti po jednom vjedru mijenjao u raznim kotarevima. Na području Susedgrada jedno se vjedro tako sastojalo od 20 pinti.⁸⁵⁷ Iz popisa desetine vina za Topličko vlastelinstvo razvidno je da je tamo količina pinti za jedno vjedro vina bila drugačija i vjerojatno iznosila 10 pinti. U slučaju pak desetine usjeva kanonici su koristili nekoliko različitih mjernih jedinica. Na Zagrebačkom vlastelinstvu koristili su kazone (*cazones* ili *corzhones*) i kvarte (*quarte*), a na

⁸⁵⁵ AHAZU II.c.49.

⁸⁵⁶ Za primjere statističke analize popisa desetine i vlastelinskih prihoda vidi: Ben Dodds, „Demesne and Tithe: Peasant Agriculture in the Late Middle Ages“, *The Agricultural History Review* 56, br. 2 (2008): 123-141; Christopher Dyer, „Peasant Farming in Late Medieval England: Evidence from the Tithe Estimations by Worcester Cathedral Priory“, u *Peasants and Lords in the Medieval English Economy: Essays in Honour of Bruce M. S. Campbell*, ur. Maryanne Kowaleski, et al. (Turnhout: Brepols, 2015), 83-109; Emmanuel Le Roy Ladurie, Joseph Goy, *Tithe and Agrarian History from the Fourteenth to the Nineteenth Century: An Essay in Comparative History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1982).

⁸⁵⁷ Adamček, „Građa o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1563-1574“, 25.

Topličkom pak polonče (*polonche*) i kvarte, a spominju se i mjere (*menzurae*). Prema Statutima tri polonče bila su dva kazona, no nisam našla u izvorima kakvom je odnosu *menzura* s drugim mjerama.⁸⁵⁸ U slučaju desetine usjeva s područja pod kaptolskom jurisdikcijom računali su uglavnom prema svežnjevima (*capetiis*).

Godina	1472.	1502.	1512.
Broj pojedinaca koji su platili desetinu pšenice	213	208	216
Količina	317.5 kazona (<i>corzhonum</i>) i 7.5 kvarti (<i>quartum</i>)	233 kazona i 1 kvarta	231 kazona i 1 kvarta

Tablica 18 Usporedba desetina pšenice ubrane na kaptolskom Zagrebačkom vlastelinstvu⁸⁵⁹

Godina	1475.	1522.
Broj pojedinaca koji su platili desetinu prosa	206	202
Količina	124.5 polonči i 96 kvarti	149 polonči i 8 kvarti

Tablica 19 Usporedba desetine prosa ubrane na kaptolskom Topličkom vlastelinstvu⁸⁶⁰

Godina	1476.	1522.
Broj pojedinaca koji su platili desetinu pšenice	216	230
Količina	69.5 polonči	40 polonči

Tablica 20 Usporedba desetine pšenice ubrane na kaptolskom Topličkom vlastelinstvu⁸⁶¹

Godina	1465.	1475.	1516.
Broj pojedinaca koji su platili desetinu vina (uključeni i pojedinci koji nisu bili podložnici Zagrebačkoga kaptola – <i>extranei</i>)	671	599	470
Količina	1997 vjedara	2525 vjedara i 8 pinti	3199 vjedara

Tablica 21 Usporedba desetine vina ubrana na kaptolskom Topličkom vlastelinstvu⁸⁶²

⁸⁵⁸ MHEZ 2, gl. 64, dio 1., 61. Mjera kazon moguće da je povezana s mjerom koja se spominje još u ispravi pečuskoga biskupa i gubernatora Dalmacije i Hrvatske Kalana iz 1193. godine (*que vulgo cazun nuncupantur*). CD 2, dok. 244, 259-260.

⁸⁵⁹ Napravljeno prema KAZ, ACA, fasc. 20, br. 2 (1472.); fasc. 20, br. 8 (DF 256463) (1502.); fasc. 20, br. 9 (DF 256462) (1512.).

⁸⁶⁰ Napravljeno prema DF 256727 (1465.); KAZ, ACA, fasc. 70, br. 8 (DF 256735) (1475.) i fasc. 70, br. 14 (DF 256741) (1522.).

⁸⁶¹ KAZ, ACA, fasc. 70, br. 7 (DF 256734) (1476.) i fasc. 70, br. 15 (DF 256742) (1522.). Popis iz 1522. bilježi sveukupne prihode (*conumeracionem*) seljaka, a ne desetinu pa je prihod od 400.5 polonči trebalo podijeliti s 10.

⁸⁶² Napravljeno prema DF 256727 (1465.); DF 256735 (1475.) i (DF 256739) (1512.). Pri preračunavanju uzeto da jedno vjedro sadrži 10 pinti.

Godina	Broj pojedinaca koji su platiti desetinu		Usjevi		Vino	
	1474.	1494.	1474.	1494.	1474.	1494.
<i>Villicatus</i> Stonevec	107	53	138.5	94	149.5	
<i>Villicatus</i> Brdovec	91	83	86.5	212.5	95	
<i>Villicatus</i> Pušća	117	69	116.5	106	131.5	
<i>Villicatus</i> Jablanovec	52	42	63	71	51.5	
<i>Villicatus</i> Stubica	359	415	356	648	1135.5	
Ukupno	726	662	760.5 svežnjeva	1131.5 svežnjeva	1563 vjedara	2911 vjedara

Tablica 22 Usporedba desetine vina i usjeva ubranih u desetinskom kotaru Glavnica⁸⁶³

Godina	1489.	1516.
Broj pojedinaca koji su platili desetinu vina, uključujući pojedince koji nisu bili podložnici Zagrebačkoga kaptola (<i>extranei</i>)	809	963
Količina	2678 vjedara	5288 vjedara

Tablica 23 Usporedba desetine vina ubrane u Zagorju oko Krapine⁸⁶⁴

Dok su se sveukupni prihodi iz pojedinih zakupljenih područja uglavnom uvećavali ili bili isti, analizirani popisi prihoda po tablicama pokazuju da je agrikulturna proizvodnja bila neravnomjerna: proizvodnja usjeva je ili padala ili stagnirala, a proizvodnja vina uglavnom se povećavala. Prema tablici 18 dobivena količina pšenice s kaptolskoga Zagrebačkog vlastelinstva u godini 1472. i 1502. razlikuje se za 100 kazona manje. Količina prosa na Topličkom vlastelinstvu u razdoblju između 1472. i 1522. razlikuje za oko 15 polonči više (Tablica 19). Količina pak pšenice manja je za otprilike 30 polonči između 1476. i 1522. (Tablica 20). Međutim, količina vina uvećana je za otprilike 1000 vjedara između 1465. i 1516. na istom vlastelinstvu (Tablica 21).

Prema tablici 22 koja pokazuje dijakronu količinu ubrane desetine vina i usjeva iz kotara Glavnica u razdoblju 1474.-1494. broj pojedinaca koji su platili desetinu smanjio se za 9.2 % iako je ukupna količina desetine usjeva povećana za 67.2 %, a desetine vina za 53.69 %. Prema

⁸⁶³ Napravljeno prema DF 256630 (1474.) i DF 256632 (1494.). Za razliku od ostalih popisa desetine, popisi iz Glavnice omogućuju analizu po potkotarevima (*villicatibus*). Brgles je također objavio transkripciju popisa desetine iz 1474. u *Ljudi, prostor i mijene*, 273-288. Moja se transkripcija ponešto razlikuje od Brglesove.

⁸⁶⁴ Napravljeno prema KAZ, ACA, fasc. 22, br. 2 (DF 256469) (1489.); fasc. 25, br. 5 (DF 256560) (1516.).

tablici 23 koja pokazuje količinu desetine vina ubrane u Zagorju u naseljima oko Krapine za razdoblje 1489.-1516., i broj pojedinaca koji su platili desetinu i sakupljena količina desetine vina uvećani su pri čemu je količina sakupljene desetine vina uvećana za čak 97 %. Ove brojke iskaz su nestalnosti srednjovjekovne poljoprivredne proizvodnje s kojom su seljaci i Kaptol morali računati.

Kaptol je ipak racionalnom administrativnom upravom uspijevaio koliko-toliko predviđati ishod proizvodnje prije određivanja iznosa zakupništva. U srednjovjekovnoj su Slavoniji također vladali uglavnom povoljni klimatološki uvjeti za uzgoj usjeva i vitikulture.⁸⁶⁵ Sami su podložnici također primjenjivali tehnike koje su umanjivale rizik malih agrikulturnih prinosa.⁸⁶⁶ Među njima bilo je primjerice sijanje različitih kultura odjednom.⁸⁶⁷ Iz odredbe kaptolskih Statuta i iz popisa desetina znamo da su podanici među ostalim davali desetinu od zobi i od mahunarki.⁸⁶⁸ To je važno za istaknuti jer je znanost utvrdila da sijanje potonjeg ima učinak obogaćivanja zemlje nutrijentima potrebnima za rast biljaka, koji su se gubili stalnim obrađivanjem zemlje.⁸⁶⁹ A to je isto tako značilo da se na kaptolskim vlastelinstvima u kasnom srednjem vijeku koristio tropoljni sustav, kao što je već R. Gajer utvrdio.⁸⁷⁰ Nadalje, čuvanje stoke na obradivoj zemlji također je pridonosilo njenoj plodnosti.⁸⁷¹ Jedan nedatirani kaptolski popis sela oko Zagreba, njihovih stanovnika i stoke, vjerojatno negdje s kraja 15. stoljeća, pokazuje da je svaka obitelj imala bar nešto stoke, a često su dvije vrste – i govedo i svinje.⁸⁷² To znači da su vjerojatno stoku koristili i kako bi gnojili zemlju. Prema istraživanjima mađarskih arheologa na području Karpatskog bazena krajem srednjeg vijeka počeo se koristiti asimetrični plug koji je bio učinkovitiji, a površine za sijanje obrađivale su se u trakama, što je također poboljšavalo prinose.⁸⁷³ Ako se usporede karte 6 i 7 vidi se da je u kotaru Glavnica najveća količina vina dolazila s brežuljkastoga područja, što dakle znači da su seljaci znali kako iskoristiti geografski

⁸⁶⁵ Brgles, *Ljudi, prostor i mijene*, 62-63. Usp. Laszlovszky, „Agriculture in Medieval Hungary“, 85.

⁸⁶⁶ Dodds, „Demesne and Tithe: Peasant Agriculture in the Late Middle Ages“, 124; Scott, *The Moral Economy of the Peasant*, 19.

⁸⁶⁷ O prikupljanju žitarica vidi u Statutima: MHEZ 2, gl. 50, dio 1., 45. Vidi i Massimo Montanari, *Food is Culture* (New York: Columbia University Press, 2006), 15.

⁸⁶⁸ Vidi MHEZ 2, gl. 65, dio 1., 61.

⁸⁶⁹ Dodds, „Demesne and Tithe: Peasant Agriculture in the Late Middle Ages“, 127.

⁸⁷⁰ Gajer, „Posjedi Zagrebačkog kaptola oko Zagreba“, 19.

⁸⁷¹ Laszlovszky, „Agriculture in Medieval Hungary“, 93.

⁸⁷² Vidi DF 256598 (ne vidi se signatura KAZ). Detaljniju analizu popisa nije moguće napraviti jer je popis na nekim dijelovima oštećen i nije sačuvan u cjelini.

⁸⁷³ Laszlovszky, „Agriculture in Medieval Hungary“, 96-99.

teren za maksimiziranje proizvodnje određenog agrikulturnog proizvoda. U slučaju uzgoja stoke, posebice su važne bile šume koje su se koristile za žirenje svinja.⁸⁷⁴

Prema J. Adamčeku, agrikulturna je proizvodnja bila toliko razvijena da je da do neke mjere došlo do specijalizacije proizvodnje na vlastelinstvima – prvenstveno vinove loze na Topličkom vlastelinstvu i svinjogojstva na Sisačkom.⁸⁷⁵ Ilustracije radi, na Sisačkom vlastelinstvu popisane su primjerice 1499. godine 404 svinje, a 1509. čak 924.⁸⁷⁶ No, bez obzira na to što su seljaci možda više ulagali u jedan agrikulturni proizvod u jednom razdoblju, popisi desetina i dalje svjedoče da nisu nikad uzgajali samo jednu kulturu, ili se bavili samo jednom vrstom poljoprivrede. Iako je za Sisačko vlastelinstvo uzgoj svinja bio karakterističan, seljaci su ih uzgajali i na drugim vlastelinstvima. Popis desetine za Zagrebačko vlastelinstvo iz 1498. bilježi da su te godine ubrane 74 svinje i za 594 svinja podanici su morali dati otkupninu u novcu.⁸⁷⁷ Popis desetine za Topličko vlastelinstvo iz 1522. godine donosi brojku od 86 svinja.⁸⁷⁸ Iz te bilješke međutim nije jasno radi li se o sveukupnom broju svinja na vlastelinstvu ili pak o desetinanim svinjama. Desetina svinja ubirana je i na Gradačko-petrinjskom vlastelinstvu.⁸⁷⁹ A podanici i Kaptol čak su i na Sisačkom vlastelinstvu poticali proizvodnju vina premda ona tamo nije previše uspijevala.⁸⁸⁰

Unatoč tomu što su popisi desetina i zakupništva samo sporadično sačuvani, na temelju sačuvanoga materijala može se zaključiti da je Kaptol u kasnom srednjem vijeku počeo sistematičnije voditi dokumentaciju vezanu uz popisivanje prihoda i time učinkovitije pratiti mogućnosti racionalizacije i uvećavanja prihoda. Odnosno, krajem srednjeg vijeka prihodi su uvećani ne toliko zbog uvećavanja same proizvodnje koliko zbog učinkovitije administracije. Nadalje, profit – iako se i o njemu razmišlja već tada – nije bio jedini koji je determinirao kako će Kaptol kreirati svoju ekonomiju. U praćenju kretanja agrikulturne proizvodnje najvažniju je ulogu imalo osiguravanje minimuma od proizvodnje podanicima kako bi oni bili u stanju proizvoditi i u idućim godinama. Da se sustav nastojao prilagođavati proizvodnim mogućnostima

⁸⁷⁴ Adamček, *Agrarni odnosi*, 208-209; Laszlovszky, „Agriculture in Medieval Hungary“, 87.

⁸⁷⁵ Adamček, *Agrarni odnosi*, 191-215.

⁸⁷⁶ KAZ, ACA, fasc. 46, br. 33 (DF 256655 i DF 256654). Usp. i Adamček, *Agrarni odnosi*, 118.

⁸⁷⁷ KAZ, ACA, fasc. 20, br. 7 (DF 256460).

⁸⁷⁸ KAZ, ACA, fasc. 70, br. 15 (DF 256742).

⁸⁷⁹ Vidi za Gradačko-petrinjsko iz 1484. i 1498. godine: DF 256457 i KAZ, ACA, fasc. 81, br. 6 (DF 256937).

⁸⁸⁰ Vidi necjeloviti popis desetine vina sa Sisačkoga vlastelinstva iz 1505. godine: KAZ, ACA, fasc. 46, br. 33 (DF 256652).

podanika svjedoči recimo već spomenuta činjenica da od 1543. godine Kaptol zabranjuje zakupljivanje svih prihoda (desetine i ostalih prihoda) na svojim posjedima, što je značilo da se kanonicima umanjila mogućnost stjecanja dodanih prihoda, odnosno profita. Iduće poglavlje detaljnije razmatra funkcioniranje moralne ekonomije i njezinu ulogu u gospodarskom sustavu Zagrebačkog kaptola.

8. Koncept moralne ekonomije

Odnosi gospodara i podanika u srednjovjekovnoj Zapadnoj Europi u 14. stoljeću i prvoj polovici 15. bili su suočeni s velikim izazovima. Početkom 14. stoljeća u Europi dolazi do snažnoga rasta broja stanovnika, koji je potom bio praćen silaznom demografskom krivuljom zbog posljedica maloga ledenog doba i širenja kuge, a susljedno tomu i nestašica hrane. Engleska i Francuska zbog Stogodišnjega su rata pri tomu dodatno nastradale, rezultat su čega bile pobune stanovništva – među najpoznatijima su francuska Žakerija iz 1358. i pobuna Wata Taylera u Engleskoj 1381. godine.⁸⁸¹

Za razliku od ostatka Europe, pa i ostatka srednjovjekovnih hrvatskih zemalja, čini se da Slavonija nije osjetila veće posljedice širenja kuge, a čak se niti sporadično u izvorima ne spominju nestašice hrane sredinom i u drugoj polovici 14. stoljeća na istom području.⁸⁸² U slučaju podanika Zagrebačkoga kaptola nadalje izvori također ne bilježe neke veće pobune kaptolskih podložnika sve do druge polovice 16. stoljeća.⁸⁸³ Jedina veća pobuna koja se dogodila, a da je mogla utjecati na podložnike u Slavoniji zbila se u Ugarskoj 1514. kada se poziv kardinala Tome Bakača na križarski rat protiv Turaka premetnuo u pobunu seljaka pod

⁸⁸¹ Duby, *Rural Economy and Country Life*, 312-357. O ruralnoj Francuskoj u 14. i 15. stoljeću vidi i: Hugues Neveux, Georges Duby, *et al.*, *Histoire de la France rurale: Tome 2, L'âge classique des paysans, de 1340 à 1789* (Paris: Éditions du Seuil, 1975), 9-73. O pobunama u 14. i 15. stoljeću u Engleskoj i Francuskoj: Fourquin, *An anatomy of popular rebellion*, 134-143.

⁸⁸² Usp. Raukar, *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*, 33-38, i Laszlovszky, „Agriculture in Medieval Hungary“, 87.

⁸⁸³ O tomu više: Petra Vručina, „Pozadina Sisačke bitke ili kako je rat utjecao na *moralnu ekonomiju*“, u *Sisačka bitka 1593. – 2018.: zbornik radova sa znanstvenog kolokvija povodom 425-te obljetnice Sisačke bitke održanoga u Sisku 20. rujna 2018. godine*, ur. Hrvoje Kekez *et al.*, (Sisak: Sisačka biskupija; Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište: Hrvatski studiji Sveučilišta, 2019), 203-221.

vodstvom Jurja Dózse.⁸⁸⁴ Nakon te pobune seljaci su zakonom postali vezani za zemlju. To, pak, u slučaju vlastelinstava Zagrebačkoga kaptola nije bilo primjenjivano bar još neko vrijeme.⁸⁸⁵

Dakle, iako su se vlastelinstva Zagrebačkoga kaptola s jedne strane uklapala u širi trend prenošenja uprave nad posjedima na „zakupnike“, s druge strane, odnos između Kaptola i njegovih podanika u 14. i 15. stoljeću ne odgovara posve trendovima osnaživanja nezadovoljstva i samosvijesti seljačkih zajednica kao što se to događalo u ostatku Zapadne Europe.⁸⁸⁶ Daleko od toga da izostanak spomena o pobunama ne-privilegiranih podanika u izvorima iz 14. i 15. stoljeća dokazuje skladne odnose između Kaptola i njegovih podanika, to ipak ukazuje na to da je Kaptol kao „feudalni“ gospodar ispunjavao barem minimalne obveze prema svojim podanicima u tome periodu. Dok je J. Adamček u svojoj analizi vlastelinskih odnosa kretao iz jednostrane pozicije eksploatacije onih ne-privilegiranih, kao što je već više puta istaknuto, u ovom poglavlju odnose između Kaptola i ne-privilegiranih podložnika objašnjavat ću preko koncepta moralne ekonomije. Analizirajući pobune seljaka na području kolonizirane jugoistočne Azije krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u jeku nagloga prijelaza iz tradicionalne na tržišnu, kapitalističku ekonomiju, američki antropolog i politolog James C. Scott primijenio je koncept moralne ekonomije. Pod njim Scott podrazumijeva način na koji su sami seljaci konceptualizirali ekonomiju, to jest njihova shvaćanja pravedne ekonomije.⁸⁸⁷ Prema tim shvaćanjima seljacima nije smetalo da gospodar ubere veću količinu proizvedenih agrikulturnih dobara, ako su i sami proizveli više. Nezadovoljstvo se javljalo u onim trenucima kada je gospodar ubrao prihode koji su podložnim seljacima bili nužni za normalno funkcioniranje ili u krajnjem slučaju preživljavanje, ili kada im je uskratio pravo zaštite.⁸⁸⁸ Takav je pak sklop razmišljanja bio posljedica specifičnoga načina ponašanja i mentaliteta koji Scott naziva „etikom održivosti“ (*subsistence ethic*). Uzrokovali su ga bojazan od propalih žetvi, od nemogućnosti održavanja kućanstva i u krajnjem slučaju gladi. Sam se obrazac ponašanja očitovao u oslanjanju na druge, bolje-stojeće pojedince i gospodare u obliku recipročnih veza te primjeni agrikulturnih

⁸⁸⁴ O pobuni vidi primjerice: Norman Housley, „Crusading as social revolt: The Hungarian peasant uprising of 1514“, *Journal of Ecclesiastical History* 49 (1998): 1-28.

⁸⁸⁵ Géza Pálffy, *Povijest Mađarske: Ugarska na granici dvaju imperija: (1526. - 1711.)* (Samobor: Meridijani, 2010), 87.

⁸⁸⁶ O tomu usp.: Doby, *Rural Economy and Country Life*, 332-357.

⁸⁸⁷ James C. Scott, *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia* (New Haven – London: Yale University Press, 1976), 3, 31.

⁸⁸⁸ Scott, *The Moral Economy of the Peasant*, 7.

„konzervativnih“ tehnika za koje se smatralo da garantiraju uspješne prinose, kao i uopće izbjegavanju rizika u agrikulturnoj proizvodnji. Pred-moderni seljak, dakle, uglavnom nije stremio k maksimiziranju svoje proizvodnje.⁸⁸⁹ Moralna je ekonomija drugim riječima nalagala da gospodar prilagodi svoja potraživanja sukladno rodosti agrikulturnih kultura u određenoj sezoni. Odnosno, J. C. Scott upozorava na potrebu preispitivanja odnosa gospodara i seljaka: *kada su seljaci taj odnos doživljavali kao eksploataciju?*⁸⁹⁰

Moralnom ekonomijom bavio se i E. P. Thompson istražujući pobune seljaka u 18. stoljeću u Engleskoj. Thompson je u svojoj studiji pokazao da je moralna ekonomija isto tako nalagala da gospodari prilagode cijenu agrikulturnih proizvoda, u slučaju kojim se Thompson bavio – brašna, koje se masovno koristilo za svakodnevnu prehranu i preživljavanje, sukladno onom što se smatra „pravednim“.⁸⁹¹ Konceptualiziranje pravedne cijene (*justum pretium/just price*) ima dugu srednjovjekovnu tradiciju. Kao što to John W. Baldwin objašnjava, pravedna se cijena određivala na temelju dviju stvari: troškova proizvodnog procesa i troškova rada obrtnika ili trgovca. U tome procesu bilo kakvo cjenkanje bilo je zabranjeno. Glavni pobornici pravedne cijene bili su srednjovjekovni teolozi poput Tome Akvinskog.⁸⁹² Zadnji element koji moralna ekonomija uključuje bila je fizička zaštita u slučaju napada.⁸⁹³ Jedan od argumenata izraelskoga povjesničara Gadija Algazija protiv postojanja stvarne recipročnosti i moralne ekonomije jest da su gospodari u stvarnosti rijetko doista slali vojnu pomoć svojim podložnicima u slučaju potrebe, već da je zahtjev za zaštitom prvenstveno bio diskurs kojim su se seljaci služili kada su pregovarali s gospodarima.⁸⁹⁴ No kao što Scott zaključuje, recipročnost i osiguravanje minimuma od proizvodnje za seljake je moglo značiti više toga – nekada oprost od davanja dijela ili svih daća, nekada slobodan pristup šumama i livadama koje se zajednički koriste, a nekada vojnu zaštitu.⁸⁹⁵ Ne treba također zanemariti kako fizička zaštita nije podrazumijevala samo

⁸⁸⁹ Scott, *The Moral Economy of the Peasant*, 2-7.

⁸⁹⁰ Scott, *The Moral Economy of the Peasant*, 157-161. Naglasila P.V.

⁸⁹¹ E. P. Thompson, „The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century“, *Past & Present* 50 (1971): 76-136. Usp. i Scott, *The Moral Economy of the Peasant*, 163-165.

⁸⁹² John W. Baldwin, „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries“, *Transactions of the American Philosophical Society, New Series* 49, br. 4 (1959): 7-9. Vidi i Howell, *Commerce before Capitalism in Europe*, 277-278.

⁸⁹³ Brunner, *'Land' and Lordship*, 200-210.

⁸⁹⁴ Gadi Algazi, „Feigned Reciprocities: Lords, Peasants, and the Afterlife of Late Medieval Social Strategies“, u *Negotiating the gift: pre-modern figurations of exchange*, ur. G. Algazi, et al. (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003), 99-127.

⁸⁹⁵ Scott, *The Moral Economy of the Peasant*, 179.

izravno slanje vojnika na mjesto događaja, već i stalno ulaganje u obrambeni sustav i njegovu organizaciju. Premda je pitanje jesu li seljaci to doživljavali kao recipročnost, gospodari su također održavali red na svojim vlastelinstvima organizirajući vlastelinski sud, kao što je pokazano u prvom poglavlju.

Svakako stoji činjenica da su ustupci davani i s jedne i s druge strane češće negoli rjeđe bili nevoljko izvojevani. No, iako je recipročnost između gospodara i podanika uključivala pregovore, ne slažem s Algazijevim stajalištem da se radilo samo o diskursu. Odnosno, radilo se o diskursu koji je legitimirao „pregovore“ između gospodara i podanika. I podanicima i gospodarima bilo je poznato što jedni od drugih mogu očekivati izvan toga što je bilo napisano na papiru (ili pergameni). Samim time gospodari su svoje ponašanje uvelike morali usklađivati sukladno zahtjevima podanika. Jer, kada nisu, podanici su svoje nezadovoljstvo u kasnom srednjem vijeku iskazivali u obliku pobuna. U nastavku dakle slijedi analiza sustava (ne)povjerenja između Kaptola i njegovih podložnika, odnosno propitivanje u kojoj se mjeri Kaptol kao gospodar nastojao prilagođavati njihovim zahtjevima u 14. i 15. stoljeću, i nastupao zaštitnički.

8.1. Ne-privilegirani podanici i Zagrebački kaptol u 14. i 15. stoljeću

Kao što je primijetio Damir Karbić, istraživanja vezana uz seljaštvo u kasnom srednjem vijeku na prostoru hrvatskih zemalja pomalo su zanemarena i uglavnom vezana uz agrarne i vlastelinske odnose.⁸⁹⁶ Dosadašnji zaključci u hrvatskoj historiografiji o najnižim slojevima stanovništva na vlastelinstvima Zagrebačkoga kaptola također su proizlazili iz analize upravljačkoga i administrativnoga sustava, odnosno njihova odnosa s Kaptolom kao gospodarom.⁸⁹⁷ Ova se analiza zbog prirode izvora neće mnogo odmaknuti od te tradicije, no sačuvana normativna i proto-statistička vrela vezana uz Zagrebački kaptol omogućuju dublju analizu odnosa podložnika i Kaptola te ponešto drugačije zaključke od onih kakvi su do sada iznijeti u hrvatskoj historiografiji.

Za početak treba razjasniti termin kojim se koristim kada govorim o najvećoj društvenoj skupini koja je živjela na kaptolskim vlastelinstvima. U hrvatskoj historiografiji ustalio se termin

⁸⁹⁶ Damir Krbić: „Društvo: seljaštvo (razvoj, vrste, gospodarska uloga)“, u *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*, ur. Marija Karbić (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 56.

⁸⁹⁷ Vidi ranije citiranu literaturu vezanu uz Zagrebački kaptol.

„kmet“, dok se u novije vrijeme upotrebljava i termin „seljak“. ⁸⁹⁸ Problem s terminom kmet leži u tomu što je poprimio uglavnom negativnu konotaciju u historiografiji. Preciznije, većinom se veže uz društveno izrabljivana pojedinca iako je primjerice M. Ančić pokazao da termin semantički ima mnogo šire značenje. ⁸⁹⁹ Kao drugi problem ističe se činjenica da se kmetovi uglavnom percipiraju kao homogena društvena skupina premda i među njima u srednjem vijeku dolazi do društvenoga stratificiranja. Kako su podložnici na kaptolskim vlastelinstvima sami sebe nazivali na vernakularu u tome razdoblju ne možemo znati jer izvori koji bi to spominjali ne postoje. ⁹⁰⁰ S obzirom na sve ovo, odlučila sam koristiti širi termin *ne-privilegirani podanici*, kao i koristiti kroatizirane inačice latinskih naziva, gdje prijevod nije moguć.

Među tim ne-privilegiranim podložnicima Statuti (1334.-1354.) razlikuju dvije osnovne grupe – *serve (servos)* i *kunovnjake (marturinarios)*, koji se ponegdje u Statutima nazivaju i kolonima (*colonis*) ili pak jobagionima (*iobagionibus*). Kako prenosi R. Gajer, naziv kolon znači „obrađivač zemlje, ratar“ te „naseljenik“. ⁹⁰¹ Koliko je u prvoj polovici 14. stoljeća kada nastaju Statuti Zagrebačkoga kaptola bilo starog, a koliko novonaseljenog stanovništva ne možemo ni naslutiti. Ono što se eventualno može pretpostaviti jest kako u tom razdoblju posjedi nisu bili prenapučeni. To naime sugerira činjenica da Statuti spominju podjelu posjeda na cijela selišta, a tek mlađi izvori govore o podjeli selišta na dva ili ponekad četiri dijela. ⁹⁰² Naziv pak *marturinarii* dolazio je od naziva poreza na zemlju – *marturine*, koju su kaptolski podložnici plaćali. ⁹⁰³ *Marturina* je bila ista za kaptolske podložnike na sva 3 vlastelinstva i u vrijeme sastavljanja Statuta povišena je za 1 denar zbog inflacije te je iznosila 18 denara. ⁹⁰⁴ Radilo se zapravo o porezu na uživanje zemlje, a samo je ime toga poreza, kako otkrivaju Statuti, potjecalo od toga što su nekad podanici bili dužni svojim gospodarima davati jednu vjeveričinu kožu.

⁸⁹⁸ Usp. Karbić: „Društvo: seljaštvo (razvoj, vrste, gospodarska uloga)“, 55-60; Adamček, *Agrarni odnosi*; Klaić *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, 546-572.

⁸⁹⁹ Ančić, „*Gradu kmeti ili iobagiones castri* kao element društvene strukture Hrvatskoga Kraljevstva“, 46-49.

⁹⁰⁰ Početkom 17. stoljeća kada su isprave pisane dijelom na vernakularu, suci Zagrebačke županije „kmetove“ nazivaju: *podlosniki, kmetti* ili *kmethi, pwrgary*. Vidi: Josip Adamček et al., „Prva buna Štibrenaca (1608-1610)“, *Arhivski vjesnik* 17-18 (1975), br. 1, dok. 3, 92.

⁹⁰¹ Gajer, „Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba“, 85.

⁹⁰² Vidi poglavlje „Kako Zagrebački kaptol upravlja svojim posjedima?“.

⁹⁰³ Gajer, „Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba“, 85.

⁹⁰⁴ *Et quoniam modernis temporibus non consuevit fieri moneta, de qua unus denarius valere possit XII parvulos, ideo saltem faciat amodo una marturina denarios decem et octo*. MHEZ 2, gl. 15, dio 1., 22. O *marturini* vidi i: Boglárka Weisz, „Royal Revenues in the Árpáadian Age“, u *The Economy of Medieval Hungary*, ur. József Laszlovszky, et al. (Leiden, Boston: Brill, 2018), 263-264.

Raščlanjajući količinu podavanja ne-privilegiranih podložnika na Zagrebačkom kaptolskom vlastelinstvu na temelju Statuta, R. Gajer podijelio je kaptolske podanike na one koji su živjeli na zajedničkim posjedima kanonika, na pojedinačnim posjedima kanonika i na predijalnim posjedima. Budući da se Gajer fokusirao samo na ne-privilegirane podanike za Zagrebačkom kaptolskom vlastelinstvu, nije u njihovu podjelu uključio podanike s drugih vlastelinstava. Moja se podjela stoga temelji na geografskoj podjeli jer su podložnici s triju (prema Statutima) kaptolskih vlastelinstava imali ponešto drugačije obveze i podavanja:

	Zagrebačko vlastelinstvo	Sisačko vlastelinstvo	Topličko Vlastelinstvo
marturina	18 denara	isto kao na Zagrebačkom vlastelinstvu	isto kao na Zagrebačkom vlastelinstvu
desetina	desetina od pšenice, raži, ječma, prosa, pira, janjaca, koza, meda, voska, vina, svinja	isto kao na Zagrebačkom vlastelinstvu	za svaki kup ljetne desetine usjeva četiri mjerice, odnosno <i>polonče</i> , prvu polovicu u pšenici i drugu u zobi; za svaki stog jesenskoga žita šest <i>polonči</i> ; desetina od janjaca, kozlića, ribe, voska
radne obveze/tlaka	zajednički kaptolski prediji: 2 dana rad u vinogradu; prijevoz ubranog grožđa do Zagreba; podložnici koji imaju volove 4 dana oranja kanonički prediji: 2 dana oranja i sijanja zobi, 2 dana krčenja, i 2 dana žetve i spremanja vršenog žita u žitnicu te na svoj trošak skladištenje u Zagrebu; na jesen sijanje žita i drugi potrebni radovi; branje i prešanje grožđa, prijevoz vina; košnja livade 2 dana; sakupljanje sijena i njegovo dovoženje do Zagreba; uređivanje kanoničkih kurija; nošenje drva iz šume predijalni posjedi: ?	rad u vinogradu i na oranicama; briga o riječnim branama, davanje 4 svijeće prilikom noćnog ribolova + census na ulov ribe	obrađivanje vinograda, prijevoz vina; svi radovi vezani uz sijanje zobi u proljeće i žita ujesen i njegovo otpremanje u žitnicu, vršenje žita; košnja trave, sakupljanje sijena; priprema domova za nove podložnike
zalaznina/ugošćivanje	za ručak goveđe ili drugo meso u vrijednosti 3 ili 4 denara, 2 kuhane ili pečene guske ili jedan pijetao, dovoljno kruha, pola vjedra vina, i slično za večeru; za konje dovoljno sijena ili bilja, i za cijeli dan i noć pola vjedra zobi	dovoljna količina kruha ili pšenična pogača za ručak ili večeru, jedno vjedro vina, veliki komad mesa, dvije dobre kokoši ili tri kuhana pileta i jedan pečeni pijetao ili 2 pileta; za konje vjedro zobi, i sijeno ili trava koliko treba	isto kao na Zagrebačkom i Sisačkom vlastelinstvu
Darovi	za Božić 1 pijetao, 5 jaja, 2 pogače; za Uskrs 1 sir, 2 pogače, 10 jaja; za blagdan sv. Stjepana 2 pogače, 2 pijetla, 5 jaja, 1 janje po selu	isto kao na Zagrebačkom vlastelinstvu, osim što se ne daju darovi na blagdan sv. Stjepana, već na blagdan Uzvišenja sv. Križa (14. 9.)	za Božić 1 pijetao, 2 pogače, 2 denara, 2 jaja; u vrijeme korizme jedna guska; za Uskrs 2 pogače, 2 denara, 5 jaja i 1 sir; za blagdan sv. Martina časti tko god želi tadašnjeg župana
izvanredne daće	jednom ili dvaput godišnje u naturi ili u novcu	isto kao na Zagrebačkom vlastelinstvu	isto kao na Zagrebačkom vlastelinstvu

Tablica 24 Podavanja nepriviligiranih podanika Zagrebačkoga kaptola ⁹⁰⁵

Kao što se vidi iz tablice 24, davanje crkvene desetine ponešto se razlikovalo na Topličkom vlastelinstvu jer su tamošnji podložnici desetinu od usjeva davali u *polončama*. Darovi su također bili drugačiji na Topličkom vlastelinstvu jer su uključivali i prihode u novcu. Iz svoje je analize R. Gajer zaključio da je u pogledu tlake, odnosno radnih obveza, podložnicima koji su živjeli na kanoničkim predijima bilo teže.⁹⁰⁶ Na prvi se pogled doista može tako činiti, no ne treba zaboraviti da su podanici pod ingerencijom predijalaca mogli imati neki zasebni dogovor s njima koji je uključivao više radne tlake, o čemu nažalost ne možemo ništa znati jer nema sačuvanih izvora o tomu. Povrh toga, u one dane kada su podložnici na kanoničkim predijima obavljali tlaku vezanu uz oranje, podložnici su dobivali neku vrstu kompenzacije za to – kanonici su morali ugošćivati svoje kolone, odnosno davati im hranu, ili ih pak platiti jednim denarom. Kada su pak radili u vinogradu gospodar im je morao dati grožđe, ili su mogli tražiti meso. A onima pak koji su prevozili vino, gospodar je morao dati kruh i vino.⁹⁰⁷ Popisi rashoda potvrđuju da su kanonici podložnicima davali hranu prilikom radova na oranicama ili livadama, a neki su im puta davali i novac.⁹⁰⁸ Opisane radne obveze prema Statutima za podanike na zajedničkom Sisačkom i Topličkom vlastelinstvu ne čine se mnogo lakšima. Podanici u Sisku morali su se primjerice dodatno brinuti o riječnim branama. Iako se to vjerojatno rijetko događalo, podanici na kaptolskim zajedničkim posjedima prema Statutima mogli su biti oslobođeni obveze oranja ako su platili 40 denara.⁹⁰⁹

Što se pak serva tiče, oni su kao društvena skupina postojali vjerojatno do godine kada nastaje prva redakcija Statuta – 1334. Glava 9 u drugom dijelu Statuta razotkriva da su se servi od vremena vladavine Karla Roberta znali buniti zbog čega su njihova sela podijeljena na

⁹⁰⁵ Napravljeno prema MHEZ 2, gl. 15-19, dio 1., 22-23; gl. 61-64, dio 1, 59-62; gl. 13, dio 2, 72-73.

⁹⁰⁶ Gajer, „Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba“, 86-93.

⁹⁰⁷ Vidi bilj. 919.

⁹⁰⁸ Vidi popis rashoda s Gradačko-petrinjskog vlastelinstva za 1512. / 1513. godinu: DF 256943. Vidi unos u popisu rashoda nastalog u Zagrebu iz 1512. godine: *Item rustici pro vino ducto d. [denariis] 24.* DF 256572. Popis rashoda s Topličkoga vlastelinstva iz 1435. sugerira da su tada podanici bili plaćani za obrađivanje alodijalnih vinograda i ostalih površina. Prenosi Adamček, *Agrarni odnosi*, 93.

⁹⁰⁹ MHEZ 2, gl. 17, dio 1., 23.

kanoničke predije 1326. godine.⁹¹⁰ Prema N. Klaić uzrokom njihovih pobuna bile su dodatne daće koji su ti podanici morali davati za utvrdu Medvedgrad, negdje od početka 14. stoljeća kada ta utvrda dolazi pod vlasništvo Babonića.⁹¹¹ No isto je tako moguće da su se bunili općenito zbog svojeg drugačijeg statusa od drugih kaptolskih podanika. Naime, 24. glava u prvom dijelu Statuta razotkriva da, prema pokrajinskom običaju (*more consuetudinis provincie*) nisu plaćali desetinu, a iako uredba ne navodi vjerojatno ni marturinu. Umjesto toga bili su dužni na nemale radne obveze (*non pauca servicia*) i na 50 vjedara vina godišnje. Da je tada za te stanovnike 50 vjedara vina predstavljalo znatno opterećenje mogla bi upućivati činjenica što se dalje u uredbi isto tako kaže da su servi bili izuzeti toga davanja ako su bili siromašni. S druge pak strane uredba kaže i da su se drugi podanici znali umiješati među serve, potaknuti možda time što servi nisu imali obvezu davanja desetine.⁹¹² Sam sastavljač Statuta nije znao objasniti podrijetlo njihova društvenoga statusa, a nije raspolagao niti informacijom kada je Zagrebački kaptol točno stekao vlasništvo nad selima *sub montibus* koje su servi nastanjivali.⁹¹³ S obzirom na to da servi nisu bili obvezni na novčano podavanje (marturinu), njihov status najvjerojatnije je bio prežitek nekadašnjega pridvorijalnoga ili manorijalnog gospodarstva.⁹¹⁴

U svakom slučaju Kaptol i gorički arhiđakon, očigledno i na inzistiranje samih serva, uvidjeli su potrebu izmijeniti njihov dotadašnji status pa obveze serva izjednačuju s ostalim podanicima kunovnjacima, odnosno kolonima. Otada su servi morali plaćati desetinu i četvrtinu prihoda od vina te nisu više bili obvezni na davanje 50 vjedara vina.⁹¹⁵ U kasnijoj odredbi Statuta kad gorički arhiđakon govori o selima *sub montibus*, onoj istoj gore navedenoj koja govori o diobi, sada stanovnike tih sela naziva *coloni*.⁹¹⁶ Ovdje vidimo dakle prvi primjer toga da se Kaptol kao gospodar prilagođavao zahtjevima svojih podanika. Drugi primjer toga jest što se u

⁹¹⁰ *Et quoniam tempore domini Karoli regis Hungarie, domini nostri, sepius illarum habitatores nos affligebant rebelando pro eo sicut compulsi, de eis fecimus divisionem anno domini MCCC vicesimo sexto [...].* MHEZ 2, gl. 9, dio 2., 70.

⁹¹¹ Klaić, *Medvedgrad i njegovi gospodari*, 65-67.

⁹¹² MHEZ 2, gl. 24, dio 1., 26.

⁹¹³ MHEZ 2, gl. 24, dio 1., 26. Isprava biskupa Stjepana iz 1237. godine u kojoj daruje desetinu i neke posjede Kaptolu među ostalim spominje i četiri posjeda naseljena servima (*cum quatuor mansionibus seruorum perpetuo possidendam*). Isprava ne eksplicira da se radilo o selima *sub montibus*, koja su vjerojatno u međuvremenu i promijenila ime, no postoji mogućnost da se radilo o istima. Vidi: CD 4, dok. 39, 42-43.

⁹¹⁴ Vidi kako M. Ančić definira status serva na temelju isprave kralja Andrije II. za cistercitsku opatiju Topusko i Vinodolokoga zakonika u Mladen Ančić, „Vlastelinstvo hrvatskoga hercega u Gorskoj županiji“, *Povijesni prilozi* 15 (1996): 224-232.

⁹¹⁵ MHEZ 2, gl. 24, dio 1., 26.

⁹¹⁶ MHEZ 2, gl. 9, dio 2., 70.

onim odredbama u Statutima koje reguliraju odnos prema ne-privilegiranim podložnicima sastavljač Statuta gorički arhiđakon često poziva na običaj. Pozivanje na običaje i tradiciju imalo je za svrhu legitimirati odnose između Kaptola kao gospodara i ne-privilegiranih podanika. Za seljake je naime običaj bio prihvatljiv oblik legitimacije jer su tradiciju i običaje odobraval. Bio je to i znak da elita ne nameće nasilno svoj autoritet, već uz konsenzus podanika. Odnosno, kako S. Reynolds objašnjava: „Povjerenje i nepovjerenje u mnogom su u svezi s percipiranjem društvenoga poretka i uprave kao legitimne ili nelegitimne. To znači da ih treba povezati s normama pojedinoga društva.“⁹¹⁷

Pozivanje na običaj govori nam tako i o tomu da Kaptol nije posve jednostrano donosio odluku o podavanjima, da je postojao nekakav oblik konsenzusa između Kaptola i podanika u vezi istih. Može se dapače iznijeti pretpostavka da su gorički arhiđakon Ivan i Kaptol komunicirali s predstavnicima seoskih kolektiva prije sastavljanja samih članaka.⁹¹⁸ Statuti se na glagol *consuesco* pozivaju više od 90 puta. Kako je pozivanje na običaje izgledalo svjedoči primjerice odlomak iz 13. uredbu u drugom dijelu Statuta:

Također obrnuto gospodar mora ugostiti podanike ili im dati hranu u one dane kad za njega rade, **koliko se dolikuje i prema običaju**. Ako gospodar da (kao naknadu) dobar banski denar svaki dan, s tim podanik mora biti zadovoljan, osim ako se drugačije ne dogovore, primjerice da mu da određenu količinu žita; premda **prema običaju** podanici prilikom branja grožđa moraju biti zadovoljni grožđem (kao naknadom), mogu tražiti svoje gospodare da ih namiri mesom, onima pak koji prevoze vino **prema običaju** mora dati podjednako kruh i meso.⁹¹⁹

Ista je odredba zanimljiva jer se nadovezuje na jednu drugu odredbu, onu biskupa Ladislava izdanu 1337., a koju je gorički arhiđakon umetnuo u drugi dio Statuta. Prema toj Ladislavovoj ispravi biskupski vikar i Kaptol imali su pravo kazniti kanonika koji bi iskorištavao svoje

⁹¹⁷ Reynolds, „Trust in Medieval Societies and Politics“, 3. Usp. Brunner, *'Land' and Lordship*, 217, 229; Scott, *The Moral Economy of the Peasant*, 171, 179-180.

⁹¹⁸ Način na koji su sastavljene uredbe koje reguliraju odnos s nepriviligiranim podanicima u Statutima svjedoče o tomu da vjerojatno nije postojalo mnogo pisanih isprava o tomu ranije.

⁹¹⁹ *Item tenetur dominus eosdem colonos e converso procurare seu pascere diebus quibus sibi laborant, in quantum eos decet, ex more tamen consveto, si dominus dat medium denarium boni banalis pro singulis diebus cuilibet, debet contentari, nisi quis aliter cum suis ordinaverit in hac parte, dando videlicet eis de blado certam quantitatem; quamvis in vindemia consveverunt contentari coloni huiusmodi ibi in colligendo uvas et experimendo, quod eis tantum in carnibus provideatur competenter, illis autem qui ducunt vinum consvevit dari prebenda in pane et carnibus competenter.* MHEZ 2, gl. 13, dio 2., 73. Naglasila i prevela P. V.

podanike.⁹²⁰ U još jednoj odredbi u prvom dijelu Statuta, Kaptol dozvoljava svojim podanicima tužiti pojedince koji im nameću obaveze veće od dogovorenih.⁹²¹ Težnja za takvom normativnom regulacijom proizlazila je iz praktičnih razloga. Kanonicima je bilo u interesu da njihovi podanici nisu „eksploatirani“, jer kao takvi ne bi bili motivirani proizvoditi.⁹²² Jesu li se kanonici doista pridržavali ove uredbe nažalost u nedostatku izvora, ne možemo znati, i zasigurno se može pretpostaviti da nisu svi. No, ipak je značajno da je kao normativni ideal odnos prema njima ovako postavljen.⁹²³

Ne-privilegirani podložnici na kaptolskim vlastelinstvima, nadalje, imali su još jedno pravo kako razotkriva 20. uredba u prvom dijelu Statuta. Mogli su sastaviti oporuku pred župnikom te svoja pokretna i nepokretna dobra ostaviti komu žele, pri čemu je uvjet valjanosti oporuke bio taj da nešto od svoje imovine ostave Crkvi, odnosno Kaptolu. Ako nisu sastavili oporuku jedan dio od njihove imovine išao je za zakladne mise, drugi dio rodbini i tek je treći dio ostajao Kaptolu, ako ga je bilo. U istoj uredbi također se upozorava predijalce da provjeravaju način na koji njihovi podložnici sastavljaju oporuku.⁹²⁴ Sličnu uredbu propisivala je

⁹²⁰ *Quicumque autem suum colonum de eodem predio iniuste oppresserit vel spoliaverit, bonis suis in toto vel in parte, et hoc per aliquos ex vobis vicario nostro innotuerit, ipse vicarius teneatur talem compellere ad restituendum ablata punire de vestro consilio, prout videbitur expedire.* MHEZ 2, gl. 4, dio 2., 68.

⁹²¹ *Quamvis autem nostri coloni, de quibus supra, ad premissa et alia quecumque ratione previa portabilia honera, que eis inponuntur a nobis, obligentur, non tamen personis singularibus ex nobis ad aliquod servicium, gravamen inducens vel prestacionem, tenentur inviti. Quicumque autem de nostro collegio sibi in speciali, iure proprio, quicquam vendicaverit ab ipsis vel ipsorum aliquo, predicta non attendens, hic invasor alienorum dici potest et est; qui pro modo excessus penam portet, que, habita consideracione per one, per nostrum comune iuxta posse dictabitur contra ipsum.* MHEZ 2, gl. 23, dio 1., 25.

⁹²² Usp. u Statutima gdje biskup Ladislav govori o kanoničkim predijima: *Hac ducti consideracione vos omnes et singulos paternaliter et ortamur in domino, quatenus vestra predia canonicalia inter cetera, quantum in vobis est in colonis augmentandis, iuste et utiliter conservandis, in aliis suis utilitatibus promovere studiose intendatis, ut hii, qui post cursum vite vestre in ipsis succedent se de vobis habeant commendare non conqueri, sicut iam dudum, ut plurimum docente experientia, est repertum.* MHEZ 2, gl. 4, dio 2., 68.

⁹²³ I na razini Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva norma se brinula o pravednim odnosima između gospodara i njegovih podanika. Vidi odredbu Matijaša Korvina iz 1486. prema kojoj je vlastelinima, uz prijetnju kazne u iznosu od 6 marki, bilo zabranjeno nametati nove terete. Bak, *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, br. 39, 777, 815.

⁹²⁴ *Porro inter cetera duximus statuendum, quia et reperitur ab antiquo servatum quod si, de predictis, quis sine liberis intestatus decedat, bona sua mobilia et se movencia ad nostram dispositionem devolvuntur ad hunc finem, ut de ipsis primo aliqua iuxta nostrum arbitrium, semper previa ratione, pro sue anime remedio, si capax fuerit talium, dispensatur, et alia pars similiter sue uxori et alia coniunctis sibi personis, secundum maius et minus tribuatur; et sic demum pro nobis remaneat si residuum quid extabit. Que etiam ex nobis singuli et nostre comunitatis prediales in suis subditis debeant attendere et servare. Si vero talis, facto testamento coram sacerdote parochiali et alias decedat, suo stetur testamento, dummodo nobis faciat aliquod competens donarium de suis bonis, considerata ipsorum quantitate, nec in hoc possit defraudare, sed de legatis equaliter extrahatur, prout videbitur expedire. In loca autem talium, ad eorum bona immobilia, sine alicuius contradiccione debeant per officiales nostros, quibus talia competunt, alii ydonei cum eadem libertate colloquari.* MHEZ 2, gl. 20, dio 1., 24.

i isprava iz 1470. za Sisačko vlastelinstvo, s tom razlikom da su imovinu preminule osobe mogli preuzeti rođaci sve do 4. generacije, a nakon toga se dijelila na tri dijela.⁹²⁵

Veoma je zanimljivo da Statuti uopće ne spominju jesu li ne-privilegirani podložnici imali pravo seljenja. To bi upućivalo na to da kanonici nisu imali potrebu isticati to, odnosno da samo po sebi nije bilo zabranjeno. Izvori iz 15. stoljeća neizravno potvrđuju da su podložnici imali pravo odseliti se s posjeda. Odredba iz 1470. za Sisačko vlastelinstvo kaže da podložnici u trenutku kada se sele moraju ili prodati ili iznajmiti selište, u suprotnom sva njihova imovina predaje se kaptolskom španu.⁹²⁶ Da su podložnici imalo pravo seliti se potvrđuje i kraljevska uredba Matijaša Korvina iz 1486., prema kojoj su podložnici imali pravo napustiti gospodara ako su imali opravdani razlog.⁹²⁷

Izvori iz 15. stoljeća, nadalje, pokazuju da su i tada podložnici i Kaptol nastavili pregovarati oko svojih obveza. Primjerice, kopija isprave iz 1482. godine veli da se sedam podložnika iz Sesveta (*Thomas Zudecz, Gywre Pochezanovich, Jantol Nemchith, Lowrek Symmmowych, Iwanus Cherne, Laczk Sebek, i Pawel Rochycz*), vjerojatno nekoliko godina prije izdavanja same isprave, žali u ime cijele zajednice pred Kaptolom zbog poteškoća koje su uzrokovali osmanski upadi i stacioniranje vojske. Zbog toga je navodno i veći dio ljudi napustio naselje.⁹²⁸ Kaptol je nakon te molbe umanjio obveze svojim podanicima u Sesvetama. Otada su bili dužni 1 zlatnu forintu za cijelo selište, koju su uplaćivali u dva navrata – na blagdan sv. Martina (11. studeni) i blagdan

⁹²⁵ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 41.

⁹²⁶ [...] *quod si aliquis de sessione sua ad dominia aliorum se moratorium conferre vellet aut conferret, et ipsam suam sessionem ante recessum suum non venderet, aut alium loco sui in eadem non locaret et neque de eadem in dominio alieno existens, proventus nobis adinstar aliorum solvere non curaret; extunc omnia bona sua in eadem habita, comes noster toilet, nee eandem de alio dominyo vendere valebit, quorum bonorum due partes comiti et tertia wayuode cum suis juratis debbit.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 41-42.

⁹²⁷ Bak, *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, br. 39, 777, 815.

⁹²⁸ [...] *quomodo videlicet ipsi iam a quampluribus annis, tum per incursus Turcorum, tum vero per varios et continuos descensus exercituum nec non et alios quoslibet equites et pedites pretereuntes adeo in bonis et rebus nec non domorum, curiarum et ortorum edificiis dampnificati oppressique fuissent in diesque dampnificarentur et opprimerentur, quod id ibidem ulterius nequaquam tollerari possent, quodque occasione eadem pro maiori parte ipsa villa habitatoribus foret destituta.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 45, 60. Vidi i: dok. 44, 59.

sv. Jurja (23. travnja), umjesto dotadašnjih radnih obveza ili tlake te uime godišnje daće.⁹²⁹ Osim toga novčanog poreza, podložnici iz Sesveta i dalje su bili dužni davati desetinu, darove i manje radne obveze poput prevoženja sijena, siječe drva i održavanja kanoničkih kurija.⁹³⁰ No isto tako podložnici čija su selišta bila prazna, tj. nisu imala sagrađene nikakve građevine u idućih godinu dana, nisu trebali platiti spomenutu zlatnu forintu u iduće tri godine.⁹³¹ Slično umanjivanje obveza zahtijevali su i 1481. godine podanici iz Brestja, predija/sela nad kojim je u to vrijeme koristovno vlasništvo imao kanonik Luka iz Dubrave. Kaptol je Luki i podložnicima uvažio molbu i komutirao radnu obvezu u 1 forint.⁹³² Podavanja nisu bila umanjivana samo u slučaju upada vojske, već i u slučaju prirodnih nepogoda. Kaptol je tako 1494. godine smanjio novčanu daću podanika koji su živjeli u selu Kojenik s 4 na 2 forinte zbog poplavljanja rijeke Save, sve do vremena do kad poplavljanje prestane.⁹³³ Također je bilo uobičajeno podanicima opraštati podavanja prvih nekoliko godina naseljavanja nekog naselja, kao što je Kaptol učinio primjerice za podanike predija Sepnica, koju je držao prebendar Ambrozije 1445. godine. Tom prilikom Kaptol podanicima u Sepnici za idućih 12 godina oprašta sva podavanja osim desetine od usjeva i darova.⁹³⁴ Potom, 1462. godine Kaptol dopušta predijalcu Ladislavu iz Brezovice umanjivanje daća njegovih podanika s predija Kosnica u idućih 6 godina dok se predij bolje ne naseli.⁹³⁵ Kaptol nadalje nije umanjivao obveze svojih podanika samo u slučajevima kada su se našli u teškoj situaciji. Isprava iz 1447. svjedoči o tomu da su umanjivali obveze i onim podanicima koji su nečim bili zadužili Kaptol. Te je godine Kaptol naime podanika Blaža Stjepanovog iz Kraljevca i njegove podanike oslobodio plaćanja izvanrednih daća i desetine svinja dokle god ima manje od 60 svinja.⁹³⁶

⁹²⁹ [...] *sed loco laborum et serviciorum huiusmodi pro censu seu solutione annuali singulis annis de qualibet integra sessione, sive sit populosa sive deserta unum florenum auri aut eius valore monete pro tempore currentis in duobus terminis [...].* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 45, 60.

⁹³⁰ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 45, 61.

⁹³¹ [...] *hoc tamen expresso, quod de desertis sessionibus in quibus nulla edificia pro nunc existunt infra trium annorum spacium a data presencium immediate sequencium, in quibus vero aliqua edificia existunt infra annum, similiter a data presencium immediate computando nil solvere tenebuntur.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 45, 60-61.

⁹³² Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 40, 55.

⁹³³ [...] *quia terras fluvius Sava eorum ex continua alluviacione inundat, et iam plereque terre et eorum fenilia annihilata sunt, volentes pie providere, decreverunt ut solvant duos florenos, licet alias solvebant quatuor, usque ad beneplacitum, quoniam fortassis fluvius iterato restituet eis terram.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 64, 70.

⁹³⁴ MCZ 2, dok. 140, 196. Vidi i Adamček, *Agrarni odnosi*, 64.

⁹³⁵ MHEZ 7, dok. 407, 428.

⁹³⁶ MHEZ 7, dok. 86, 87.

Da je regulacija obveza kaptolskih podanika provedena uz konzultiranje podanika, svjedoči i kopija iz 1482. godine neke ranije kaptolske isprave za Sisačko vlastelinstvo. Tada su vojvoda Sisačkog vlastelinstva, vesnici i još neki podložnici u ime cijele zajednice tražili novu regulaciju povezanu s vitikulturom i načinom davanja desetine vina na tom vlastelinstvu. Tako je između Kaptola i njih dogovoreno da podložnici smiju zasaditi nove vinograde i urediti stare, kao i sagraditi nova podrumška skladišta ili klijeti.⁹³⁷ Kaptol nadalje određuje da će vinogradi i njihova skladišta biti mjesta s posebnim imunitetom (*vineas, celaria sew promontoria huiusmodi tali gaudere immunitate*), što znači da će biti kažnjen svaki pojedinac koji učini neko fizičko naselje unutar toga prostora novčanom kaznom od 10 marki denara koji su bili tad u optjecaju. Tko bi pak počinio krađu manju od 3 forinte ili bilo kakvu štetu, bilo u novim bilo u starim vinogradima, morao je platiti 5 marki denara.⁹³⁸ Kaptol je nadalje nadgledao i one posjede kojima su upravljali predijalci. O tomu svjedoči primjerice odredba iz 1487. godine vezana uz predij Domkovec. Kaptol opominje tamošnje predijalce da ne povećavaju obveze podložnicima jer će im u suprotnom predij biti oduzet. Prema odredbi uobičajene obveze podanika bila su dva oranja godišnje i davanje darova (*munera*).⁹³⁹ U pogledu desetine, Kaptol na zahtijevanje stanovništva 1482. godine na Sisačkom vlastelinstvu utvrđuje da jedno vjedro vrijedi 8 denara, onih denara od kojih 100 čini jedan ugarski forint; a 12 i pol vjedra jedan zlatni forint.⁹⁴⁰ Tri godine kasnije, 1485. vojvoda, vesnici i podložnici tražili su od Kaptola da snizi cijenu vina, što je Kaptol i učinio propisavši da će cijena vina u idućih 17 godina biti 7 denara.⁹⁴¹ I kao što je Adamček primijetio određivanjem stalnih novčanih ekvivalenata desetine, podanici su bili

⁹³⁷ [...] *ymmo facimus et concedimus per presentes, ut videlicet amodo in antea ipsi et eorum heredes intra metas oppidi et provincie nostrorum predictorum in locis et promontoriis ad hec aptis et congruentibus, vineas novas plantandi, plantatasque atque eciam veteres excolendi, nec non apud vineas huiusmodi congrua celaria erigendi et edificandi habeant potestatis facultatem.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, 56.

⁹³⁸ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“ 56-57.

⁹³⁹ *Servicia vero eorumdem colonorum, prout postea rescitum est, sunt ista: videlicet quodlibet aratrum duas araturas, unam in autumn aliam in vere ipsis predialibus facere et arare debet, et munera consveta.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 54, 65.

⁹⁴⁰ [...] *in prompta pecunia solvent octo solidos latos sive denarios legales, quorum nunc centum valeant unum florenum auri hungaricalem, vel tempore succedente, quo forte mutaretur ipsa moneta solidorum aut regalís ad valorem emsdem, sic videlicet quod pro quibuslibet duodecim cubulis et medio compleatur unus florenus auri hungaricis prout videlicet et nunc totidem cubuli computando per ipsos solidos faciunt unum florenum auri hungaricem.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 72, 56-57.

⁹⁴¹ *Ideo nos ad eorum supplicacionem debitum habentes respectum potissimum autem id advertentes ut ipsi vineas successive augmentent et augmentare debeant, maturo super inde prehabito consilio id eis graciose annuimus et concedimus quatenus singulis sedecim dumtaxat annis a data presencium sese immediate sequentes pro quolibet cubulo vini decimali predictos septem solidos sive denarios regales modo et ordine superius specificatis solvevere teneantur [...].* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 52, 64. Naglasila P. V.

zaštićeni od plaćanja tržišnih cijena desetinih proizvoda.⁹⁴² O tomu nažalost ne znamo detaljnije jer nisu sačuvane tržišne cijene proizvoda iz toga razdoblja.

I sam postupak desetinjania Kaptol je strogo regulirao te nastojao biti pravedan prilikom toga procesa, a na što se pazilo i na razini Kraljevstva. Odredba Matijaša Korvina iz 1486. godine nalaže da decimatori moraju prikupljati desetinu pravedno, da moraju registrirati sve što je desetinano i da vlastelini s čijih su vlastelinstava prikupljali desetinu imaju pravo imenovati nekoga tko nadgleda prikupljanje desetine.⁹⁴³ Već spominjana odredba vezana uz Zagorje iz 1475. godine nalaže da službenici s vlastelinstava s kojih se prikuplja desetina moraju nadgledati njeno prikupljanje, kao i najaviti svoj dolazak.⁹⁴⁴ Također je napomenuto da kaštelani i drugi službenici vlastelinstava ne smiju nešto za sebe zahtijevati od podložnika.⁹⁴⁵ Iako nisam naišla na slučaj da je Zagrebački kaptol kažnjavao svoje administratore, sačuvana su dva slučaja vezana uz biskupske decimatore u Vugrovcu, naselju iz kojeg su zajednički prikupljali desetinu i Kaptol i biskup.⁹⁴⁶ Prvi je iz 1412. godine kada biskup Eberhard zabranjuje svojim decimatorima ubirati više od 2 denara za jednu vazu (*vasam*) vina.⁹⁴⁷ U drugom je slučaju 1427. godine biskup Ivan Alben opomenuo svoje decimatore iz Vugrovca jer nisu prikupljali desetinu koristeći se tradicionalnom mjerom, koja je bila manja od one koju su koristili.⁹⁴⁸

Prilikom desetinjania svinja podanici su prvo odabirali jednu od njih deset za koju nisu htjeli da im bude oduzeta i tek je nakon toga kaptolski decimator odabirao jednu svinju od preostalih devet. Kada su podanici imali samo jednu svinju nisu uopće plaćali desetinu, a ako su imali manje od deset svinja, plaćali su 4 denara za svaku.⁹⁴⁹ Ako su pak podanici imali mnogo svinja, odnosno Kaptol im je decimirao više od jedne svinje, imali su obvezu uzeti do tri kaptolske svinje na žirenje, tj. prehranjivanje. Ako nisu imali mogućnosti dohranjivati kaptolske

⁹⁴² Adamček, *Agrarni odnosi*, 151.

⁹⁴³ Bak, *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae*, br. 40, 777-778; 815-816.

⁹⁴⁴ *Neque talis iudex vel officialis ipsos decimatores diu pausare permittet, quinymmo mox, ut ipsi decimatores voluerint, cum eisdem homines predictos deputabit, qui eos custodire habebunt sine dolo et fraude et eis assistenciam facient fidelem; et quod decimatores adventum suum tempestive eisdem significabunt.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 29, 47. Vidi i ispravu Andreja de Kreyg: DF 256396.

⁹⁴⁵ *Item nullus castellanus castrorum predictorum, aut eciam officiales predicti importune petent aut angariabunt decimatores ad dandain sibi aut libertandi aliquos iobagiones a solutione decimarum, preter supradictos.* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 29, 47

⁹⁴⁶ Zbog toga što su tamo dijelili desetinu, došlo je i do spora između Kaptola i biskupa 1442. godine. Vidi: MHEZ 7, dok. 31; 25-26; dok. 112, 116.

⁹⁴⁷ MHEZ 5, dok. 285, 372.

⁹⁴⁸ MHEZ 6, dok. 219, 243-244.

⁹⁴⁹ MHEZ 2, gl. 53, dio 1., 46. Usp. i Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 29, 48.

svinje, morali su platiti dodatna dva denara za svaku desetinanu svinju.⁹⁵⁰ Na isti način vršeno je i prikupljanje desetine ostale stoke – koza i janjaca.⁹⁵¹ U slučaju desetinjania vina, ako je decimator prilikom prikupljanja desetine vina sumnjao u količinu vina koju podložnik ima, mogao je tražiti podložnika da prisegne, ili sam provjeriti količinu. Pritom je međutim morao, kod vojvode ili vesnika, deponirati 1 zlatni forint, koji su ovi zadržavali ako je decimator pogriješio.⁹⁵²

Nadalje, prema odredbi kojom je Kaptol regulirao pobiranje desetine iz desetinskoga kotara Zagorje 1475. godine inkvilini, tj. ne-privilegirani podložnici koji nisu bili vlasnici ni posjeda ni oranica, trebali su dati kokoš umjesto desetine usjeva.⁹⁵³ Ovu praksu potvrđuju popisi desetina. Od 754 popisane osobe u desetinskom kotaru Glavnica u popisu desetine iz 1974. godine, njih 5 dalo je kokoš, a 2 nije dalo ništa jer su bili siromašni (*pauper*).⁹⁵⁴ Potom, od 273 popisana stanovnika iz desetinskoga kotara Toplica 1475. godine, njih 36 ili 13 % nije dalo desetinu od usjeva s objašnjenjem da „ništa nemaju“ (*nichil habet*).⁹⁵⁵ Godine 1472. od 247 podanika s kaptolskoga Zagrebačkog vlastelinstva koji su davali desetinu usjeva, njih čak 152 ili 61 % nije dalo desetinu od raži, a 37 ili 15 % desetinu od pšenice.⁹⁵⁶ Ovakav način prikupljanja jedne od težih daća ne mora nužno značiti da se čak i u tom slučaju ne-privilegirani podložnici nisu osjećali eksploatirano. Ponekad je bilo dovoljno da vlastelin podložnicima oduzme pola vjedra vina ili usjeva pa da ne mogu zadovoljiti osnovne potrebe.⁹⁵⁷ No, ovo ipak pokazuje da se sustav nastojao prilagođavati mogućnostima podanika. Popis prihoda s Gradačko-petrinjskoga

⁹⁵⁰ *Quod si apud plures videlicet ad plus usque tres reperiuntur, decem porci, tempore tantum glandinum recipitur eodem modo unus et supra, ut cuius porcus recipietur, illi in hac parte contribuere tenentur socii, satisfacionem inpendendo pro suo recepto, prout fuerit rationis, et hoc idem de porcis adductis undecumque. Si vero glandines non fuerint, sane intelligendo, decimator de singulis porcis plurimum huiusmodi debet singulis duobus denarii contentari, nec aliquis habens unum porcum, ante fores domus sue conservatum, quem pro festo nativitatis dominice nutrit, racione ipsius ad solutionem aliquam astringatur.* MHEZ 2, gl. 53, dio 1., 46. Usp. i Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige zagrebačkog kaptola“, dok 23, 42, 44.

⁹⁵¹ MHEZ 2, gl. 51, dio 1., 45. Usp. i Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige zagrebačkog kaptola“, dok. 29, 47.

⁹⁵² Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 72, 57.

⁹⁵³ *Inquilini vero, si terras sessionum iobagonalium non tenuerint, talium quilibet solum per unam gallinam pro usu ipsis decimatoribus dabit [...].* Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 19, 47. Naglasila P. V. Vidi i ispravu o prodaji posjeda Novaki ili Mali Kostanjevac u kojoj se veli da pojedinci koji će u budućnosti davati desetinu vina ako nemaju vjedro vina, ne trebaju uopće dati desetinu. CD 15, dok. 12, 18.

⁹⁵⁴ U broj popisnog stanovništva nisu uračunati oni koji uopće nisu trebali davati desetinu poput suca i glasnika. DF 256630.

⁹⁵⁵ DF 256736.

⁹⁵⁶ KAZ, ACA, fasc. 20, br. 2.

⁹⁵⁷ Usp. Scott, *The Moral Economy of the Peasant*, 177-178.

vlastelinstva iz 1515. svjedoči i o tomu da je Kaptol prenosio zalihe žitarica tamo gdje je to bilo potrebno. Te su godine naime Osmanlije snažno bili napali Donji/Veliki Gradac pa su ta utvrda i pokrajnje stanovništvo ostali bez zaliha žitarica.⁹⁵⁸

Ono što se iz isprava iz 15. stoljeća nadalje može primijetiti jest činjenica da se struktura podavanja kakva je opisana u Statutima (1334.-1354.) u tome vremenu ponešto izmijenila. Spomenuti primjer vezan uz poplavljanje rijeke Save uz 1494. godine tako pokazuje da je na posjedima koji su bili u koristovnom vlasništvu kanonika postojala novčana daća u iznosu od čak 4 zlatne forinte. Vjerojatno se radilo o porezu koji jedna druga isprava iz svibnja 1521. godine naziva *taxa ordinaria*, i koja se počela plaćati umjesto marturine. Ista isprava iz 1521. godine otkriva i da su se podložnici iz Sepnice te godine pobunili pred Kaptolom zbog valute u kojoj su plaćali taj porez.⁹⁵⁹ Naposljetku im je Kaptol djelomice izišao u susret. Donio je odluku da će plaćati 4 pense toga poreza u tzv. bečkim crnim denarima, umjesto u bijelim što su podanici htjeli.⁹⁶⁰ Pitanje je ipak je li se taj novčani porez u tom iznosu plaćao na cijelom kaptolskom Zagrebačkom vlastelinstvu. Da je radna obveza i dalje bila važna na Zagrebačkom vlastelinstvu otkriva recimo isprava vezana uz posjed Petrovinu prema kojoj su podanici morali obrađivati alodijalne vinograde, livade, prevoziti desetinu i održavati kuriju kaptolskoga špana, kao i kaptolski mlin.⁹⁶¹ Popisi prihoda iz sela oko Kraljevca 1508.-1513. popisuju i podanike koji su vozili kola s drvom.⁹⁶²

U slučaju kaptolskoga Sisačkog vlastelinstva isprava iz 1470. otkriva da se novčani porez i dalje naziva *marturina*, a ne *taxa ordinaria* i iznosi 1 zlatnu forintu, a može se platiti u nekoj drugoj valuti iste vrijednosti. Uz desetinu, podanici su još imali tamo obvezu održavanja kanoničkih kurija i košenja alodijalnih livada. Kao što i Adamček primjećuje isprava ne spominje ribolov ni druge radne obveze kao što je to navedeno u Statutima zbog čega se može

⁹⁵⁸ KAZ, ACA, fasc. 81, br. 17 (DF 256948).

⁹⁵⁹ [...] *in possessione nostra Zepnycza vocata commorantes ab alia partibus racione et pretextu taxe seu collecte ordinarie et illius occasione litteris et questionis materia. Accione pro parte et in persona eiusdem Petri prebendarii proposita, qualiter iid coloni sui quator pensis hungaricales, quorum centum faciunt vnum florenum de qualibet videlicet integra sessione debitorum fuissent et essent obligati, quas pensas sepius per ipsum requisiti rebellione ducti sibi dare et persolvere recusarunt.* KAZ, ACA, fasc. 99, br. 67 (MNL OL, DF 256931).

⁹⁶⁰ [...] *jobagiones et coloni nostri pro perpetuis futuris temporibus racione et pretextu totalis taxe seu collecte ordinarie premissae pro scriptos quatuor pensas de qualibet sessione integra non in denariis quorum centum facerunt florenum vnum neque in denariis albis quorum trecente facere possent similem vnum florenum hungaricalem, sed in denariis seu wyenensibus nigris, ipsos quatuor pensas [...].* KAZ, ACA, fasc. 99, br. 67 (DF 256931). Naglasila P.V.

⁹⁶¹ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 43, 58-59.

⁹⁶² KAZ, ACA, fasc. 42, br. 1.

zaključiti da su radne obveze na Sisačkom vlastelinstvu postale nešto lakše.⁹⁶³ Međutim, isprava ništa ne kaže o podanicima predijalaca i ne postoje dokumenti koji bi nam pokazali kako su obveze podanika izgledale u praksi.

Popisi prihoda za Topličko vlastelinstvo iz zadnje četvrtine 15. stoljeća pokazuju da su tamošnji podanici također plaćali marturinu, ali u dva navrata – na blagdan sv. Martina (11. studenoga) i sv. Jurja (23. travnja). Iznosi topličke marturine bili su promjenjivi krajem 15. i početkom 16. stoljeća, a uključivali su i davanje u prirodninama. Te su dvije daće ujedno zamijenile cenzus predijalaca te su se od početka 16. stoljeća počele individualno određivati.⁹⁶⁴

Kako je izgledala struktura obveza i podavanja u drugoj polovici 15. stoljeća i početkom 16. može se precizno rekonstruirati zapravo samo za najmlađe kaptolsko vlastelinstvo – Gradac i Petrinju, jer je za to vlastelinstvo ostao sačuvan detaljan popis prihoda i obveza podanika iz 1512. godinu.⁹⁶⁵ Međutim, treba isto tako naglasiti da je Kaptol vjerojatno preuzeo praksu podavanja kakva je postojala u vrijeme prijašnjih vlasnika toga vlastelinstva, odnosno da ju nije ujednačavao s praksom kakva postoji na preostalim kaptolskim vlastelinstvima. Dakle, spomenuti popis diferencirao je obveze podanika po pojedinim selima, a razlikovao ih je i s obzirom na to kakvog su statusa ne-privilegirani podložnici bili. Taj popis naime među ne-privilegiranim podložnicima razlikuje kolone (*colonos*, *colonos sessionates*, *iobagiones*), tlakale, inkviline i novake. Kako se može dokučiti iz toga i drugih popisa vezanih uz Gradačko-petrinjsko vlastelinstvo, i koloni i tlakali držali su svoja vlastita selišta, s tim što su tlakali dodatno obrađivali selišta u kaptolskom vlasništvu. Inkvilini nisu imali oranice, već su živjeli u sklopu kućanstava kaptolskih kolona i predijalaca, eventualno su posjedovali vlastite vinograde. Novaci su pak vjerojatno mogli biti i jobagioni i tlakali, s time što su prvih nekoliko godina imali povlaštena podavanja Kaptolu. Što se tiče samih obaveza, prema istom popisu jobagioni iz Gornjega/Malog Gradca koji su držali cijelo selište i nisu bili tlakali za prvi dio glavne daće (*dacii ordinarii*) na blagdan sv. Martina (11. studeni) plaćali su pola forinta, oni koji su držali

⁹⁶³ Adamček, *Agrarni odnosi*, 94. Vidi u izvorima: Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 23, 41, 43.

⁹⁶⁴ Vidi primjerice iz popis iz 1465.: DF 256727 (slika 17-20); iz 1475: DF 256736 (slika 22-28); nedatirani popis novčanih daća s početka 16. stoljeća. KAZ, ACA, fasc. 66, br. 3 (DF 256717). I vidi kod Adamčeka, *Agrarni odnosi*, 124-126.

⁹⁶⁵ KAZ ACA, sv. 81, br. 10 i br. 12.

pola selišta 25 denara, i koji su držali četvrtinu 12.5 denara.⁹⁶⁶ Drugu polovicu te daće u istom iznosu plaćali su na blagdan sv. Petra i Pavla (29. lipnja).⁹⁶⁷ Tu daću možemo poistovjetiti s marturinom na kaptolskim vlastelinstvima. U vrijeme žirenja, jobagioni i tlakali iz Gornjeg Gradca davali su jednu svinju na njih deset, ni jednu ako su imali manje od 10 svinja i 3 marke za svaku svinju ako su imali od 5 do 9 svinja.⁹⁶⁸ U vrijeme branja grožđa jobagioni koji su imali vinograde za svaki su plaćali za utvrdu Gornji Gradac 6 vjedara grožđa.⁹⁶⁹ Potom, jobagioni koji su imali cijelo selište za dar su na Božić morali donijeti jedno vino (*scapulam*) ili pečenu svinjetinu, ili pijetla i pogaču u vrijednosti dva bečka denara. Oni koji su imali pola ili četvrtinu selišta bili su dužni donijeti vino ili pečeno meso ili pijetla, no ne i pogaču. Ako nisu mogli dati nešto od to troje, morali su dati pogaču u vrijednosti 2 denara.⁹⁷⁰ Na Uskrs su pak svi jobagioni morali dati 10 jaja ili pogaču u vrijednosti 2 bečka denara. I zadnje, na blagdan Velike Gospe jobagioni koji su držali cijelo selište morali su dati jedno pile i pogaču u vrijednosti 2 bečka denara, te oni koji su držali pola ili četvrtinu selišta davali su ili jedno ili drugo od navedenog. Potom, i jobagioni i tlakali bili su dužni pokositi dvije livade i posušiti sijeno.⁹⁷¹ Jobagioni pak iz Donjega/Velikog Gradca glavnu su daću (*collecta ordinaria*) plaćali na isti način kao jobagioni iz Gornjeg Gradca.⁹⁷² Jobagioni koji su imali cijelo selište morali su godišnje tri puta dovesti kola sa sijenom do utvrde Donji Gradac, osim jobagiona iz sela Gorica, *Budrocz*, *Bernyewz*, *Pwozthgradchy*, Mokrica, Orešje, Kranjsko, Grabrovo selo, Melnica i Čuntić, te tlakala, jobagiona predijalaca i inkvilina predijalaca. Oni jobagioni, tlakali i inkvilini koji su obrađivali

⁹⁶⁶ *Item coloni sub superiori castro Gradecz qui integras sessiones tenent et non sint tlacales aut eorum familia castru singuli de integris sessionibus ad festum beati Martini episcopi obligantur soluere per florenis 0.5 et de sessione media per denarios 25 et de quarta per denarios 12.5.* KAZ ACA, sv. 81, br. 10.

⁹⁶⁷ KAZ ACA, sv. 81, br. 10.

⁹⁶⁸ *Item tempore glandini sessionati et tlacales coloni domesticii quicumque porcus decimum haberit eorundem in specie soluere tenentur; qui vero quatuor aut minus aut porcos habuit, nichil de eisdem soluere obligaretur, sed a quinto porco inclusiue vsque nouem exclusive de singulo porco obligatur soluere per marcetos tres.* KAZ ACA, sv. 81, br. 10.

⁹⁶⁹ *Item tempore vindemiarum quilibet colonis sessionatus aut tlacalis superioris Gradecz exceptis familia castru, predialibus, ab una vinea dumtaxat liberis et familia castru quicumque vineas integras ad cubulos sex [...].* KAZ ACA, sv. 81, br. 10.

⁹⁷⁰ *Item ad festum nativitatis domini coloni sub superiori castro Gradecz qui duas sessiones integras tenent obligantur pro munera dare de qualibet sessione scapulam vnam aut assaturam bonam porcinam vt caponem et vnam azinam valentem wienensies duos. Qui vero habuit sessiones mediam aut quartam partem vnus sessionis, ille obligantur pro munera scapulam vnam, aut assaturam, vel caponem dumtaxat et non azinam. Si vero scapulam aut assaturam vel caponem dare non posset, obligatur dare azinam valentem duos wienenses.* KAZ ACA, sv. 81, br. 10.

⁹⁷¹ KAZ ACA, sv. 81, br. 10.

⁹⁷² *Sessionati in Gradecz et in Chwlthych de integra sessione annuatim obligantur dare per florenum vnum, per florenum medium ad festum beati Martini episcopi et per florenum medium ad festum beatorum Petri et Pauli apostolorum.* KAZ ACA, sv. 81, br. 12.

zapuštene vlastelinske zemlje, morali su za utvrdu predati deseti dio usjeva. Oni pak koji su obrađivali zemlju koja je pripadala utvrđi bili su obvezni dati trećinu usjeva.⁹⁷³ Nadalje, jobagioni koji su imali cijelo selište, odnosno plaćali novčanu daću za utvrdu su na Uskrs morali dati 10 jaja, na Veliku Gospu jedno pile ili jednu pogaču u vrijednosti 2 bečka denara te na Božić pečenu svinjetinu, ili govedinu, ili pogaču u vrijednosti 2 denara. U vrijeme branja grožđa, iz naselja *Pethyna* i *Ztharyna* podložnici su u ime teragija za cijeli vinograd plaćali 8 vjedara grožđa; iz naselja *Hahowo* na cijeli su vinograd plaćali 6 vjedara grožđa te iz naselja Čuntić 3 vjedra. I posljednje, jobagioni s cijelim selištem i tlakali iz sela *Gorycza*, *Budrowcz*, *Bernyewz*, *Pwzthy Gradeczy* i Mokrica za darove su na Božić, Uskrs i Veliku Gospu morali dati 2 bečka denara ili jednu marku. Jobagioni i tlakali iz drugih sela na Božić morali su dati vino, ili umjesto vina pečenu piletinu, ili pijetla, ili pogaču; na Uskrs 10 jaja i na Veliku Gospu jedno pile ili jednu pogaču u vrijednosti 2 bečka denara.⁹⁷⁴

Dakle, kao što se vidi iz ovoga detaljnoga popisa podavanja bez obzira na to što su pojedini podanici spadali u kategoriju tlakala, to nije značilo da su imali veća podavanja i obveze. Veća podavanja imali su oni podanici koji su imali više zemlje i općenito više prihoda. Kaptol je prilagođavao podavanja s obzirom na to kako su ih njihovi podanici mogli plaćati. Dok je nadalje Adamček tvrdio da se u drugoj polovici 15. stoljeća smanjuju tlaka i naturalne daće, na to pitanje nije tako jednostavno odgovoriti.⁹⁷⁵ Neke od statutarnih odredbi sugeriraju da su se radne obveze smanjile, ali ne znamo kako je to u praksi izgledalo, pogotovo u slučaju podanika predijalaca. Neki od sačuvanih popisa prihoda zapravo sugeriraju nadalje da su se i naturalna i novčana daća jednako uvećale. Prema Statutima, naime, podanici su u naturi plaćali samo desetinu, a prema odredbama i popisima prihoda iz 15. stoljeća plaćali su bar ponekad još i zasebnu vlastelinsku daću – teragij ili gornicu (to je mogla biti i vinska daća i daća od usjeva).⁹⁷⁶ Nakon prvobitnog uvođenja gornice, Kaptol u nekim selima kao što je to bio Prepuštovac u Blaguši ukida njezino plaćanje.⁹⁷⁷ U popisima se spominje i tzv. dika, no ona je vjerojatno bila

⁹⁷³ KAZ ACA, sv. 81, br. 12.

⁹⁷⁴ KAZ ACA, sv. 81, br. 12.

⁹⁷⁵ Adamček, *Agrarni odnosi*, 97, 103, 158.

⁹⁷⁶ Spominje se teragij od pšenice u inventaru iz 1504.: KAZ, ACA, 81, br. 2 (DF 256778). Na Hungaricani navedena kriva godina (1494.). Vidi i popis obveza iz 1512. za Donji Gradac gdje se spominje teragij od vina: KAZ ACA, sv. 81, br. 12. O gornici vidi u Adamček, *Agrarni odnosi*, 110.

⁹⁷⁷ Adamček, *Agrarni odnosi*, 112.

istovjetna desetini.⁹⁷⁸ Od novčanih daća spominju se *contribuciones* i kraljevski porez.⁹⁷⁹ Prema nekim istraživanjima krajem 15. stoljeća u Ugarsko-hrvatskom Kraljevstvu uvećane su i izvanredne daće.⁹⁸⁰

Izvori raščlanjeni u ovom poglavlju pokazali su da je Zagrebački kaptol u 14. i 15. stoljeću uglavnom nastojao pravedno regulirati obveze podanika pa se može s pravom dovesti u pitanje tvrdnju da su se oni osjećali eksploatirano. Kaptol tako uvodi obveze legitimirane tradicijom i običajima; pregovara sa svojim podanicima oko njihovih obveza i smanjuje ih u trenucima krize (ponajprije se to odnosi na razdoblje kada osmanska osvajanja postaju intenzivnija); ubire prihode sukladno mogućnostima pojedinih podložnika; kažnjava službenike koji su prekoračili svoje ovlasti. Punu sliku o tomu jesu li podanici mogli imati povjerenja u Kaptol kao svojega prirodnog gospodara zaokružiti će analiza pitanja kako je Kaptol fizički i pravno štitio svoje ne-privilegirane podanike.

8.2. Zagrebački kaptol i zaštita ne-privilegiranih podanika

Kaptolski podložnici iz Kosnice, praćeni podložnicima iz Obrezine, Kraljevca, Kobiljka i Sela uz dopuštenje i na inicijativu Zagrebačkog kaptola (*ex commissione scilicet et mandato prefati capituli ecclesie Zagrabienensis*) krajem srpnja 1512. upali su na posjed Baltazara de Alap zvan Mikčov (*Mykchowch*), koji se vjerojatno nalazio u blizini i uništiti usjeve koje su sakupili tamošnji Baltazarovi podanici, kao i učinili drugu štetu. O tome događaju saznajemo iz dviju isprava tadašnjeg bana Hrvatske, Dalmacije i Slavonije Emerika de Perena.⁹⁸¹

U ostalim izvorima vezanima uz Zagrebački kaptol iz kasnoga srednjeg vijeka ne nailazi se često na to da Kaptol odobrava svojim podanicima da napadnu drugi posjed. Može se ipak pretpostaviti da je Kaptol u ovom slučaju procijenio da će nasilni prepad na Baltazarove posjede biti učinkovitiji od sporenja na sudu i pomoći drugih slavonskih službenika u zaustavljanju

⁹⁷⁸ Vidi primjerice popis za Topličko vlastelinstvo iz 1476. godine (DF 256734).

⁹⁷⁹ Vidi popis iz 1500 za Gradačko-petrinjsko vlastelinstvo: KAZ, ACA, fasc. 81, br. 23 (DF 256954); 1488. za Topličko vlastelinstvo: fasc. 70, br. 11 (DF 256738); za Sisačko iz 1510.: KAZ, ACA, fasc. 49, br. 2 (DF 256665). Vidi i poglavlje „Gospodarska autonomija – ili ipak ne?“. Kako pokazuju izvori s drugih vlastelinstava uvođenje novčanih daća znalo je potaknuti pobune podložnika. Vidi primjerice slučaj iz Donje Bukovice 1479. godine. Adamček, *et al.*, „Seljačke bune XV – XVIII stoljeća (građa)“, 9-24.

⁹⁸⁰ Árpád Nógrády, „Seigneurial Dues and Taxation Principles in Late Medieval Hungary“, u *The Economy of Medieval Hungary*, ur. József Laszlovszky, *et al.* (Leiden – Boston: Brill, 2018), 268–278.

⁹⁸¹ KAZ, ACA, fasc. 23, br. 21 (MNL OL, DF 256496) i KAZ, ACA, fasc. 79, br. 52 (DF 256777).

Baltazarovih daljnjih napada.⁹⁸² Kralj Vladislav, naime u svibnju 1512. godine šalje mandat službenicima u Slavoniji da spriječe prepade na kaptolske posjede, posebno se osvrćući na Baltazara de Alap.⁹⁸³ Iz iste je godine sačuvano i svjedočanstvo da su Baltazarovi ljudi napali kaptolsko Topličko vlastelinstvo nakon što je toplička zajednica osudila Baltazarova familijara Jurja i njegovu ženu Uršulu za krađu.⁹⁸⁴ U isto vrijeme, iz drugih se izvora zna da se na Baltazara de Alap kralj jako oslanjao u obrani od Osmanlija, posebice u obrani Jajca pa moguće da zato Kaptol nije previše računao na zaštitu preko suda.⁹⁸⁵ Više o tomu kako je ovaj sukob završio nažalost ne doznajemo iz izvora, no on ilustrira koliko je daleko Kaptol bio spreman ići kako bi zaštitio svoje posjede i podanike. Ovo potpoglavlje argumentira da je Kaptol u kasnom srednjem vijeku štitio interese svoje podanika pred drugim vlastelinima, bilo sudskim putem bilo nasiljem i primjenom fizičke sile.

Jedini sačuvani primjer nasilnih sukoba Kaptola i nekog drugog vlastelina iz 14. stoljeća jest iz 1360. godine kada biskupski i kaptolski podanici zajednički napadaju posjede Ladislava Teutuševa nakon što je dulje vrijeme nanosio štetu istima, već je ranije spomenut.⁹⁸⁶ Izvori pokazuju da je u 15. stoljeću Kaptol u većini slučajeva sudskim putem nastojao riješiti problem nasilnih upada na svoje posjede. Primjerice 1417. godine Nikola i Ivan *de Zeech* te Pavao *de Ezdege* oko blagana Duhova zajedno sa svojim podložnicima s posjeda *Zlanyna* napali su kaptolski posjed Dešćevec (*Daschouych*) nakon čega je Kaptol spomenute plemiće tužio pred banskim sudom.⁹⁸⁷ Isprava bana Dionizija vrlo živopisno opisuje taj napad:

[...] nasrnuli su naoružani na posjed Dešćevec, opustošili su ga i uništili, oteli su svu perad i stoku, stvari i dobra jobagiona koji su živjeli u tom Dešćevcu, također domove i kurije i ograde kurija njihovih jobagiona razbili su i uništili, odnijeli su otete stvari s posjeda Dešćevac na spomenuti posjed Zlanijju, ondje su istovremeno prikupili plodno posječeno drveće i zapalili ga, njegovo su korijenje išćupali i razorili cijeli posjed; jedva

⁹⁸² O načinu na koji su vlastelini ratovali u srednjem vijeku usp. Justine Firmhaber-Baker, „Techniques of seigneurial war in the fourteenth century“, *Journal of Medieval History* 6 (2010): 90-103.

⁹⁸³ [...] *signanter contra egregium Balthasar de Alap, qui eisdem exponentibus dietim insultans in eisdem bonis ipsorum varia dampna et iniurias inferre non cessat, protegere, tueri ac defensare et indempniter manutenere modis omnibus debeat et tenamini*. MCZ 3, dok. 101, 119. Vidi i DF 256146.

⁹⁸⁴ KAZ, ACA, fasc. 60, br. 13 (DF 256710).

⁹⁸⁵ Vidi više: Tamás Pálosfalvi, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526* (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014), 54-55.

⁹⁸⁶ Vidi poglavlje „Zagrebački kaptol i nametanje identiteta: slučaj predijalaca“.

⁹⁸⁷ MHEZ 5, dok. 418, 566-568.

da su ostavili traga selu koje se nekad tamo nalazilo, ljude obaju spolova odveli su odande kao zarobljenike mučeći ih [...].⁹⁸⁸

Je li ovaj opis prepun toposa kakvim su se inače opisivali slični napadi na posjede, ili vjerodostojan iskaz teško je reći. Dvije godine kasnije ban Dionizije donosi odluku da oduzima sve posjede odgovornima Nikoli, Ivanu i Pavlu. Za takvu je presudu najvjerojatnije bila zaslužna činjenica da su se optuženi čak četiri puta oglušili na sudski poziv.⁹⁸⁹ Za još jedan slučaj iz 15. stoljeća znamo svakako da je Kaptol nasilnim putem nastojao obraniti svoje posjede i podložnike. Godine 1432. Kaptol tuži banu Hermanu Celjskom Ladislava Tota da su njegovi službenici i podanici napali kaptolski posjed Kašinu.⁹⁹⁰ No budući da Kaptol vjerojatno nije uspio dobiti zadovoljštinu na sudu tom prilikom, napao je uskoro Ladislavove posjede. To registrira isprava Čazmanskog kaptola iz 1435.⁹⁹¹ Sljedeći primjer iz 1447. godine otkriva da je Kaptol tražio zadovoljštinu na sudu Zagrebačke županije nakon što su Čupori s kaptolskih posjeda oteli dvojicu jobagiona. Prvi se puta to dogodilo 1444. oko blagdana Presvetog Trojstva kada je Akacije Čupor poslao svoje familijare na kaptolski posjed *Prachnyo*. Familijari su oteli jobagiona Petrića i držali ga zarobljenog sve dok Kaptol nije platio otkupninu u iznosu od 22 forinte.⁹⁹² Drugi su puta, tri godine kasnije familijari Demetrija, Akacija i Jurja Čupora oteli jobagiona Urbana s kaptolskoga posjeda Jazvenik na Sisačkom vlastelinstvu, kao i njegovih 150 forinti.⁹⁹³ U isto je vrijeme Kaptol sucima Zagrebačke županije zasebno prijavio nasilni upad familijara kninskoga biskupa Demetrija Čupora 1447. godine na isti posjed.⁹⁹⁴ Vrlo vjerojatno da su ova dva napada na posjede bila povezna s ranijim nesporazumom između Kaptola i Čupora.

⁹⁸⁸ [...] *ad possessionem dicti capituli Daschouych vocatam armatis manibus irruendo, possessionem eandem devastassent et depredari fecissent, universa peccora atque pecudes, resque et bona iobagionum in ipsa Dalsech residencium abstulissent, domos eciam ac curias et sepes curiam iobagionum eorum dirumpendo et distrahendo, de facie eiusdem possessionis Dalscheuch, ad territorium iam fate possessionis Zlanya asportando, ibique insimul congregando et accumulando, ignis incendio concremassent ac arbores fructiferas succidendo, radices earundem de terra penitus evellissent et possessionem ipsam totaliter devastassent, uti vix vel quasi aliuod vestigium, quia ibi villa fuisse, apparent, homines utriusque sexus hinc inde crucidando captivos duxissent, potencia mediante, in ipsius capituli et preiudicium valde magnum.* MHEZ 5, dok. 418, 568.

⁹⁸⁹ [...] *per ipsum perpetrando commissis in facto premissis eoque in sententia capitali et in amissione universorum iurium suorum possessionarium ac rerum et bonorum ipsum proprie et precise [...].* MHEZ 5, dok. 418, 571.

⁹⁹⁰ MHEZ 6, dok. 364, 354-355.

⁹⁹¹ KAZ, ACA, fasc. 95, br. 42 (DF 256909).

⁹⁹² [...] *in libera via recipiendo captivari fecissent et tandem in suis vinculis conservari quousque ab eodem viginti duos florenos auri recepissent potencia mediante, in preiudicium ipsius Capituli ecclesie Zagrabiensis valde magnum.* MHEZ 7, dok. 106, 110.

⁹⁹³ MHEZ 7, dok. 107, 110.

⁹⁹⁴ KAZ, ACA, fasc. 24, br. 35 (DF 256549), na Hungaricani isprava krivo datirana.

Prvi je spor između njih zabilježen 1419. godine, no isprva ne naznačuje oko čega točno.⁹⁹⁵ Dvije pak godine kasnije započeo je dugogodišnji spor između Čupora i Kaptola oko granica Sisačkoga vlastelinstva.⁹⁹⁶ Nezadovoljni presudom podanici Stjepana Čupora obraćaju se i kraljevskom sudu.⁹⁹⁷ U izvorima nema sačuvane presude, ali isprava iz 1431. otkriva da je Stjepan Čupor bio čak okupirao dio Sisačkoga vlastelinstva.⁹⁹⁸ Moguće dakle da je idući napad na kaptolski Sisački posjed 1447. godine bila neka vrsta osvete Stjepanovih sinova Demetrija, Akacija i Jurja za događaje povezane s reambulacijom Sisačkoga posjeda. Je li Kaptol uspio dobiti odštetu za napad na Jazvenik nažalost ne znamo, no slučaj svakako pokazuje da je Kaptol bio spreman platiti otkupninu kako bi zaštitio svoje podanike.

Kao i u slučaju sukoba s Čuporima, sačuvano je nažalost najviše slučajeva čiji epilog na sudu nije poznat. Primjerice, 1452. godine Kaptol kraljevskom palatinu tuži kaštelana Ladislava Tituša (*Thythews*) jer je zajedno sa svojim familijarima i jobagionima s posjeda *Bakmonstra* opljačkao kaptolsko Sisačko vlastelinstvo.⁹⁹⁹ Isprava kaže da su kaštelan i familijari oteli 2 zlatne forinte, oružje, 2 svinje Valentina Kunića; 12 svinja, jednu sjekiru i 2 noža Matije Magvića; 40 svinja vojvode Emerika; 8 svinja Simona de Praćna; 40 svinja Gala Lukina sina; 160 svinja sisačkog vesnika Jurja; 80 svinja Pavla de Praćna; te 7 svinja, 4 zlatne forinte i 37 solida Antonija iz Sela.¹⁰⁰⁰ Iako je sačuvana isprava o provedenoj istrazi, nije sačuvana i presuda ovoga slučaja.¹⁰⁰¹ Potom, 1484. godine Kaptol nalaže sucima Zagrebačke županije da istraže čak dva slučaja. U prvom slučaju Kaptol tuži Ivana Heninga iz Susedgrada jer je prema njegovim navodima na kaptolskim posjedima Trnava i Bidrag zapalio livade i pašnjake načinivši štetu veću od 1000 zlatnih forinti. U drugom tuži nekog Ladislava *Byzriczei de Omelya* jer je na cesti oteo kaptolskoga jobagiona Matiju koji je bio na putu prema Zagrebu iz Kraljevca i nosio sa sobom 9 forinti od tributa te još neke vrijednosti. Ladislav je jobagiona, prema kaptolskim navodima, 3 tjedna držao zatočenog.¹⁰⁰² Godine 1507. Kaptol tuži zagrebačkim sucima Beatricu Frankopan jer je naložila svojim medvedgradskim službenicima da napadnu kaptolski

⁹⁹⁵ MHEZ 5, dok. 411, 560.

⁹⁹⁶ MHEZ 6, dok. 38, 38-40.

⁹⁹⁷ MHEZ 6, dok. 187, 211-214; dok. 196, 220-221; dok. 301, 306.

⁹⁹⁸ [...] *ratione et pretextu cuiusdam terre seu possessionis per eundem Stephanum Chupor occupate, Zytech nominate*[...]. MHEZ 6, dok. 341, 331-332.

⁹⁹⁹ MHEZ 7, dok. 206, 213-214.

¹⁰⁰⁰ MHEZ 7, dok. 206, 214.

¹⁰⁰¹ MHEZ 7, dok. 209, 216-217.

¹⁰⁰² KAZ, ACA, fasc. 88, br. 3 (DF 256816).

Markuševac.¹⁰⁰³ I zanimljivo, 1513. godine Kaptol tuži Franju Nelipčića iz Dobre Kuće, jednoga od sudaca Zagrebačke županije koji je vodio spor u vezi spomenutoga napada na Markuševac, jer je zajedno s još nekim osobama i svojim familijarima godinu dana ranije 2. veljače poveo napad na kaptolske posjede Sesvete i Sepnicu. Pri tomu je zapalio usjeve nekih jobagiona i uništio stvari i namještaj koji su se nalazili u njihovim kućama.¹⁰⁰⁴ Isti je plemić 4 dana kasnije štetu napravio na kaptolskom posjedu Kojenik.¹⁰⁰⁵

Napad na posjed i uništavanje usjeva, spaljivanje oranica i pašnjaka, otimanje podanika, ubijanje životinja nisu bili jedini načini kako je neki vlastelin mogao naštetiti drugom i njegovim podanicima. Mogao je to učiniti i na način da se „ilegalno“ koristio resursima s drugoga posjeda, ili na neizravan način – da je korištenjem resursa sa svojih posjeda naštetio drugom vlastelinu. Primjerice, 1411. godine Kaptol se žali banu Pavlu Čuporu da je kalnički kaštelan Sigismund zajedno sa svojim ljudima u dva navrata izvršio napad na kaptolske posjede, prvo na *Zabochoye* na Topličkom vlastelinstvu te potom neki posjed pod nazivom *Dukes Mehresye*, da je pokosio livade na tome posjedu i oteo mnogo dobara.¹⁰⁰⁶ No osim toga, da je sagradio dva mlina na rijeci Bednji, što je uzrokovalo poplavljivanje okolnoga područja, i posljedično nanijelo štetu Zagrebačkom kaptolu.¹⁰⁰⁷ Kaštelan Sigismund nekoliko je puta bio pozvan pred županijski sud na nagodbu koja bi svaki puta neuspješno završila.¹⁰⁰⁸ Slučaj je potom završio kod kralja Sigismunda koji je naložio ponovno utvrđivanje granice između kaptolskoga Topličkog vlastelinstva i kraljevskih posjeda u Kalniku.¹⁰⁰⁹ Kaštelan Sigismund ni nakon toga nije htio priznati krivicu, već je uspio ishoditi da se kraljica Barbara umiješa u slučaj i spriječi

¹⁰⁰³ KAZ, ACA, fasc. 23, br. 66 (DF 256529) i KAZ, ACA, fasc. 23, br. 67 (DF 256530).

¹⁰⁰⁴ [...] *irruentes et condescentes in vnum allodium et stabulum oreale Petri Gywrgekoych, iobagionis ipsius capituli agentis in dicta Mind Zenth residente, simulcum quinque plaustis tritici ignis voragine funditus concremati, necnon nouem plaustra feni, vnum plastrum stramium, vnum plastrum siliginis, vnum saccum cum farina tritica, aliasque res et bona clenodia et vtilensia domus prouidorum Petri Gywrgekoych predicti, alterius Petri Babych, Mathei Nowak et Michaelis, iobagiones dicti capituli agentis in predictis possessionibus Mynd Zenth et Zepnycza residentes recipi et consumi asportarique et anichilari fecissent potentes mediantes in preiudicium et dampnum dicti capituli agentis valde magnum.* KAZ, ACA, fasc. 23, br. 75 (DF 256535).

¹⁰⁰⁵ KAZ, ACA, fasc. 92, br. ii (DF 256852).

¹⁰⁰⁶ MHEZ 5, dok. 279, 363-365.

¹⁰⁰⁷ [...] *in fluvio Bednye, cuius medietas ad possessiones ipsius capituli de Thoplichia pertinere, duo molendina cum edificiis et clausuris preparari et construi fecissent, propter que molendina et clausuras temporibus inundacionis dicti fluvii Bednye in pratis et terris dicti capituli plura dampna et nocumenta sepius evenissent et eveniret.* MHEZ 5, dok. 279, 363-365. O učestalosti ovakvih sukoba u Ugarsko-hrvatskom Kraljevstvu: András Vadas, „Border by the River – But Where is the River? Hydrological Changes and Borders in Medieval Hungary“, *Hungarian Historical Review* 8, br. 2 (2019): 336-360.

¹⁰⁰⁸ MHEZ 5, dok. 294, 384-385, dok. 296, 387-388; dok. 300, 393; dok. 360, 480-481.

¹⁰⁰⁹ MHEZ 5, dok. 304, 400-401.

reambulaciju.¹⁰¹⁰ Zadnja je sačuvana isprava o tome slučaju iz 1418. godine kada kralj Sigismund ponovno traži da se reambulacija izvrši, kao i da se kraljica prestane miješati u spor. Do tada je kaštelan Sigismund očito nastavio nanositi štetu kaptolskim posjedima i podložnicima.¹⁰¹¹

Mlinovi kaštelana Sigismunda nisu bili jedini mlinovi sagrađeni bez dozvole i na štetu Zagrebačkoga kaptola i njegovih podanika. Godine 1519. plemićki sud u Križevcima nakon kaptolske pritužbe donio je presudu da Valentin *Pawlekeych* i literat Blaž iz Kapolne moraju srušiti mlin koji su sagrađili na rijeci Bednji. Mlin je naime bio promijenio tok, a time i staru granicu Topličkoga posjeda i posjeda Kapolna. Kaptol je ipak plemićima platio odštetu za rušenje toga mlina.¹⁰¹²

Osim korištenja rijeka i potoka, posebno važan prirodni resurs bile su šume. S kraja 15. stoljeća sačuvano je desetak isprava vezanih uz parnicu između Zagrebačkoga kaptola i njegovih podanika iz Kraljevca s jedne strane te vranskoga priorata (*priorati Aurane*) u Božjakovini ili samostana Gora s druge strane. Podanici priorata počeli su koristiti šumu Gaj koja je bila u vlasništvu Zagrebačkoga kaptola i plemićke obitelji Hening.¹⁰¹³ Kako se saznaje iz isprava, šuma je bila pogodna za žirenje svinja (*silua glandinosa*). Nakon upozorenja kralja Vladislava u rujnu 1498. upućenom podanicima u Božjakovini, oni se nastavljaju koristiti šumom i dapače otimati svinje kaptolskih podanika pri čemu su Kaptolu nanijeli štetu veću od 600 forinti.¹⁰¹⁴ Prema jednoj od isprava osim što su otimali svinje, podanici iz Božjakovine oteli su i neke kaptolske podanike.¹⁰¹⁵ S druge strane ni kaptolski podanici nisu bili sasvim nedužni jer su prema svjedočenju Mihaela Lestaka, prokuratora podanika u Božjakovini, i oni nanijeli štetu svinjama podanika u Božjakovini, kao i ubili njihova pastira.¹⁰¹⁶ Iduće godine Vladislav Jagelović naložio

¹⁰¹⁰ MHEZ 5, dok. 305-306, 402-403.

¹⁰¹¹ MHEZ 5, dok. dok. 390, 532.-533; dok. 393, 537-538.

¹⁰¹² [...] *quod videlizet ipse esset antiquus meatus suis decursis aque prenominati fluii Bednya et essent vere et antique mete inter oppidum ipsorum dominorum capituli ecclesie Zagrabiensis Thopplycza vocatum et dictam possessionum ipsorum nobilium Kapolna nuncupata.* KAZ, ACA, fasc. 55, br. 21 (DF 256690).

¹⁰¹³ KAZ, ACA, fasc. 24, br. 25 (DF 256551).

¹⁰¹⁴ [...] *ex quibus omnibus eisdem dominis capitulo demptis iniuriis et expensis plusque in sexingentis florenis dampna intulissent* [...] KAZ, ACA, fasc. 2, br. 49 (DF 256170). Vidi i DF 256168; DF 256169.

¹⁰¹⁵ *Quibus non contenti sed peiora peioribus cumulantibus in eadem siluam quosdam ex dictis iobagionibus de Kralyewcz detinuissent, abduxissentque et spoliassent ac detentos tamdiu conseruassent quosque ipsorum voluntati placuisse.* KAZ, ACA, fasc. 2, br. 49 (DF 256171).

¹⁰¹⁶ [...] *ipsi populi et iobagiones dicti capituli intra metas pertinenciarum Bosyako manu armata siluam ipsorum glandinosam in qua porci ipsorum iobagionum de Bosyako et capitaneorum sew castellanorum castelli de eadem pascebant inuasissent ibique quosdam porcos eorundem et dictorum castellano capientes* [...] *et abegissent et*

je slavonskom protonotaru Nikoli Woykffyju da ponovno utvrdi vlasništvo šume Gaj.¹⁰¹⁷ Budući da prior samostana nije bio zadovoljan presudom, žalio se kraljevskom sudu iako nije posjedovao isprave koje bi dokazivale njegovo pravo na korištenje šume.¹⁰¹⁸ Kraljevski je sud ponovno utvrdio istu stvar, preciznije da pravo na uživanje šume Gaj imaju zajednički Kaptol i plemićka obitelj Hening, koja je pravo darovala Kaptolu.¹⁰¹⁹ Prior samostana Gora i njegovi podanici nisu bili zadovoljni presudom, o čemu svjedoče ponovni upadi u šumu Gaj 1507. godine.¹⁰²⁰ Godine pak 1511. kapelan priorata u Božjakovini Ladislav *Pekry*, vjerojatno iz osvete, napao je sa svojim ljudima kaptolske podanike koji su se vraćali javnom cestom sa sajma u Kravarskom (*Krawarzka*) otevši im 4 vola i 2 krave.¹⁰²¹ Osim slučaja vezanog uz šumu Gaj, 1512. godine na banskom je sudu završio slučaj kojem ne saznajemo epilog. Plemić Marko Dragišić iz Brezovice zajedno sa svojim podložnicima u svojoj šumi u Brezovici 6. prosinca navedene godine usmrtio je 3 svinje kaptolskih jobagiona. Isprava navodi da su kaptolski podložnici plaćali cenzus za žirenje svinja u toj šumi.¹⁰²² Najzad, iz godine 1447. zabilježen je slučaj kada je Kaptol tužio pred banom Fridrikom Celjskim nekog Klementa Malog jer je bez dopuštenja preorao i zasijao kaptolsku oranicu u Orešju kod Kojenika.¹⁰²³

Zaključno, druga polovica 15. stoljeća i početak 16. još su razdoblje kada sud nije u potpunosti zamijenio rješavanje sukoba mirnim putem, odnosno kada se sukobljene strane okreću nasilju i fizičkom sukobu. Pri tomu je osveta bila dovoljno legitiman razlog za nasilno djelovanje, a ona je uključivala djelovanje u slučajevima kada su bili oštećeni i podanici gospodara. Kao što su pokazali opisani slučajevi, kada je bio izazvan, Kaptol je reagirao, a time ujedno učvršćivao povjerenje između sebe i svojih podanika.

insuper pastore eorundem porcorum auxilium cum clamore innocentem letaliter wlnerassent. KAZ, ACA, fasc. 2, br. 49 (DF 256167). Vidi i DF 256172.

¹⁰¹⁷ KAZ, ACA, fasc. 31, br. 28 (DF 256609).

¹⁰¹⁸ KAZ, ACA, fasc. 2, br. 49 (DF 256164).

¹⁰¹⁹ KAZ, ACA, fasc. 2, br. 49 (DF 256166). Usp. isprave iz 1486.: KAZ, ACA, fasc. 2, br. 42 (DF 256159); i 1493. godine: KAZ, ACA, fasc. 24, br. 3 (DF 256540). Vidi i MHEZ 7, dok. 154, 155-156 (1449.).

¹⁰²⁰ KAZ, ACA, fasc. 2, br. 49 (DF 256161, DF 256162 i DF 256165).

¹⁰²¹ KAZ, ACA, fasc. 87, br. 25 (DF 256809).

¹⁰²² KAZ, ACA, fasc. 84, br. ii (DF 256802).

¹⁰²³ [...] *quandam particulam terre ipsius Capifuli Oresya vocata, prope et in contigua vicinitate possessionis Kayenik vocate, in comitatu Zagrabiansi habitam, potencialiter occupando perarari et seminari fecisset potencia mediante* [...]. MHEZ 7, dok. 93, 94.

Dok se u slučaju sukoba sa susjednim vlastelinima Kaptol bar ponekad mogao služiti pravnim mehanizmima, a njegovi vojni resursi bili su dovoljni za njihovo rješavanje, u slučaju sukoba s vanjskim neprijateljem, bila je potrebna ekstenzivnija organizacija.¹⁰²⁴ Obrana od Osmanlija, posebice na prijelazu 15. u 16. stoljeće, zahtijevala je stalno ulaganje i prilagođavanje administrativne uprave nad vlastelinstvima ratnim okolnostima. Začeci toga vide se u već detaljno objašnjenom uvođenju službenika vojvode na kaptolskim vlastelinstvima i novoj – staroj organizaciji predijalaca na Gradačko-petrinjskom vlastelinstvu, koji su sada bili vezani uz utvrde.¹⁰²⁵ Ono o čemu pak do sada nije bilo riječi jest pitanje koliko je Kaptol novaca i resursa izdvajao u utvrđivanje i naoružavanje svojih vlastelinstava. Iako se odgovor na to neće moći izraziti u stvarnim postocima i brojkama zato što nam, osim izuzetno, nisu sačuvani izvori koji bi to pokazivali, usporedbom raznih izvora, posebice onih koji ta ulaganja iskazuju brojkama, možemo barem dobiti sliku o tomu je li to što su izdvajali za utvrđivanje i naoružavanje bilo malo ili značajno.

Među prvim izvorima koji govori o utvrđivanju naspram Osmanlijama jest mandat zagrebačkoga biskupa Osvalda kojim biskup na zahtjev Zagrebačkoga kaptola odobrava izgradnju palisada oko katedrale nakon osmanskoga upada 1469. godine.¹⁰²⁶ Tri godine nakon toga, s početka srpnja 1473. godine sačuvana je odredba donesena na kaptolskoj sjednici da prisutni i odsutni kanonici moraju za potrebe izgradnje fortifikacija oko Zagreba poslati kapetanima svoje podložnike, i to onoliko dugo dok posao ne bude gotov.¹⁰²⁷ Mjesec dana pak nakon toga Kaptol je podijelio puške kanonicima.¹⁰²⁸ Da je do 1476. godine nekakav oblik fortifikacije sagrađen oko naselja gdje su živjeli kanonici svjedoči Matijašev mandat upućen cistercitskom opatu iz iste godine. Njime Matijaš nalaže opatu samostana da stanovništvo koje je živjelo u naselju pod zaštitom cistercita preseli na područje opasano kaptolskom

¹⁰²⁴ O osmanskim osvajanjima i napredovanju vidi primjerice: Ivan Jurković, „Migracije. Raseljenička kriza za osmanske ugroze: *U baščini mojoj ne dadu mi priti*“, u Marija Karbić (ur.), *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku* (Zagreb: Matica hrvatska, 2019), 99-133.

¹⁰²⁵ Vidi poglavlje „Zagrebački kaptol i nametanje identiteta: slučaj predijalaca“.

¹⁰²⁶ Ostao sačuvan samo regist: MCZ 2, dok. 266, 331. Opis napada vidi u: MCZ 2, dok. 264-265, 325-329.

¹⁰²⁷ MCZ 2, dok. 289, 359-360.

¹⁰²⁸ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 27, 46.

fortifikacijom.¹⁰²⁹ Iste godine, Kaptol je zajedno s biskupom počeo planirati izgradnju novoga naselja – već spominjane Opatovine, koja je trebalo osigurati dovoljno ljudi za obranu u slučaju potrebe.¹⁰³⁰

Izgradnjom fortifikacija u Osvaldovo vrijeme Kaptol međutim nije bio zadovoljan jer se od 1512.-1520. godine upušta u izgradnju kamene utvrde oko katedrale. Prema analizi računa L. Dobronić zagrebački biskup i Kaptol su za potrebe izgradnje utvrde utrošili su:

Godina	Troškovi
1512.	1199 forinti i 13. denara
1513.	2280 forinti
1514.	641 forinta
1515.	2100 forinti
1516.	1950 forinti
1517.	1300 forinti
1518.	1570 forinti
1519.	900 forinti
Sveukupno	12 140 forinti

Tablica 25 Troškovi izgradnje utvrde oko Zagreba 1512.-1519.¹⁰³¹

Svota od 12 000 forinti predstavljala je za to doba iznimno veliki trošak, a kako pokazuju računi u izgradnju utvrde bilo je uključeno brojno lokalno stanovništvo. Osim oko Zagreba, Kaptol neki oblik fortifikacije izgrađuje i u Varaždinskim Toplicama. To saznajemo iz pisma koje Kaptol upućuje svojim službenicima u Toplicama 9. rujna 1476. godine, vice-španu i ritardu.¹⁰³² Isto potvrđuje i zapis s kaptolske sjednice iz iduće godine u kojoj stoji da osoba koja zakupi Topličko vlastelinstvo mora ujedno brinuti i o održavanju i dovršetku izgradnje utvrde. Prema izvještaju glavni razlog izgradnje utvrde bili su Osmanlije.¹⁰³³

Zagreb i Varaždinske Toplice nisu se nalazili izravno na granici s Osmanlijama, no drugačije je bilo s kaptolskim Gradačko-petrinjskim vlastelinstvom. Izvori sačuvani s toga područja s kraja 15. i početka 16. stoljeća svjedoče o tomu da se tamo odvijao „mali rat“ s

¹⁰²⁹ [...] *precipimus et mandamus, quatenus statim acceptis presentibus, illas casulas et tuguria domicellarum tuarum, omni occasion et renitencia postpositis, funditus distrahi et deponi facere incolasque illas intra fortalitium seu municionem capituli pretactam locare debeatis [...]*. MCZ 2, dok. 301, 370. (DF 256417). O toj fortifikaciji vidi i: Lelja Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa* (Zagreb: Školska knjiga, 1988), 5-6, koja navodi neke arheološke dokaze njena postojanja.

¹⁰³⁰ MCZ 2, dok. 302, 371-376. i dok. 309, 385-390.

¹⁰³¹ Dobronić, *Zagrebačka biskupska tvrđa*, 20-28. Na Hungaricani dostupan popisi rashoda iz 1512. i 1518. godine: KAZ, ACA, fasc. 101, br. 11 (DF 256988); fasc. 79, br. 49 (DF 256775).

¹⁰³² Filipan, *Varaždinske Toplice i naselja*, dok. 28, 107-109 i DF 256700.

¹⁰³³ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 32, 51-52.

Osmanlijama.¹⁰³⁴ Zbog toga je Kaptol, osim što je izgradio dodatne utvrde, stalno morao to vlastelinstvo opskrbljivati ratnom opremom. Ispočetka, oko 1481. godine, Gradačko vlastelinstvo imalo je jednu utvrdu.¹⁰³⁵ Inventar pak s kraja 15. stoljeća, iz 1491. godine otkriva da je na tome vlastelinstvu Kaptol u međuvremenu sagradio još dvije utvrde.¹⁰³⁶ I samo je, naime, vlastelinstvo Kaptol tada podijelio na tri teritorijalne cjeline – Gornji i Donji Gradac te Petrinju. Ne postoje sačuvani izvori o izgradnji utvrda, no popisi rashoda daju nam uvid u to koliko su kanonici ulagali u njihovo održavanje i dograđivanje. Primjerice 1512. godine kanonici su potrošili otprilike 14 forinti od sveukupno 132.1 ugarskih forinti, ili 10.5% na majstore, odnosno kamenare koji su popravljali utvrde u Donjem i Gornjem Gradcu, kao i 1 forintu od 39, ili 2.5 % na popravak utvrde u Petrinji.¹⁰³⁷ Ostao je nadalje sačuvan popis rashoda za izgradnju novoga tornja na petrinjskoj utvrdi 1523. godine. Te su godine na izgradnju utrošili 19 ugarskih forinti, 39 denara i 10 bečkih denara.¹⁰³⁸ Po ovim se računima vidi da su građevine na tom vlastelinstvu bile mnogo manje od utvrde sagrađene u Zagrebu. Na posadu koju su činili kaštelan, kuhar, ključar, vratar i ostali koji su im pomagali, špan Gradačko-petrinjskog vlastelinstva za utvrde Gornji i Donji Gradac 1512. godine izdvojio je 20.5 forinti ili 15.5 % otprilike od cjelokupnih rashoda te godine. U slučaju Petrinje na službenike je utrošeno 9 forinti ili 23%.¹⁰³⁹ Povremeno je Kaptol angažirao i plaćenike (*mercenarios*) na tom vlastelinstvu. U kakvo su naoružanje kanonici ulagali i koliko prikazano je u tablici 26:

Naoružanje	1498.	1504.	1513.	1516.	1525.
Utvrda Petrinja					
puške (<i>pixides barbatae</i> i <i>pixides manuales</i>)	22	22	37	44	43
barut (<i>pulvis</i>)	2/3 velike zemljane posude (<i>lagenae</i>)	2 quarte	2 nepune bačve (<i>tunelle</i>)	2 bačve (<i>tunellae</i>)	1/3 bačve (<i>tunellae</i>) + 1 cijela
kuglice za puške (<i>globuli pixidum</i>)	1600	1090	2500	1390	-
strijele za luk (<i>sagitte manuales</i>)	1380	1403	1460	1460	200

¹⁰³⁴ U inventaru iz 1497. godine zapisano je primjerice da je ispaljeno 973 strjelica na „Turke“; popis prihoda iz 1515. godine spominje da su Osmanlije u Donjem/Velikom Gradcu uništili usjeve. DF 256948. Vidi i bilješku u popisu rashoda iz 1518. koja kaže da je utrošeno 25 denara za otkupninu predijalaca: *Item predialibus qui captiuos ad Gradecz*. KAZ, ACA, fasc. 42, br. 2 (DF 256637).

¹⁰³⁵ Ivančan, *Podaci o zagrebačkim kanonicima* I, 218. Usp. i MHEZ 7, dok. 449-442, 504-509.

¹⁰³⁶ Vidi KAZ, ACA, fasc. 81, br. 1 (DF 256933).

¹⁰³⁷ Vidi popis rashoda DF 256943.

¹⁰³⁸ (DF 256952).

¹⁰³⁹ Vidi popis rashoda DF 256943.

samostrijel (<i>baliste</i>)	1	3	3	7	9
<i>tractorium wigo nawoy</i>	-	1	4	4	-
strijele za samostrijel (<i>sagitte balistarum</i>)	970	610	700	70	-
luk (<i>arci manuales lignei i ferrati</i>)	10	4	4	4	3
Utvrdna Gornji Gradac					
puške (<i>pixides barbatae, pixides zakalos, pixides minores</i>)	7	7	12	21 + 1 <i>fracta</i>	18 + 5 <i>fractus</i>
barut (<i>pulvis</i>)	10 <i>pinte</i>	0.5 <i>quarta</i>	1 + 0.5 bačve (<i>tunellae</i>) + 1	1 <i>massa</i> + 1 <i>barila</i>	2 bačve (<i>tunellae</i>) + 1 <i>quarta</i>
kuglice za puške (<i>globuli pixidum maiores i minores, plumbei</i>)	325	524	413	800	-
strijele za luk (<i>sagitte manuales</i>)	1256	605	900	800	-
samostrijel (<i>baliste vile i baliste tyzowecz, balista cum tractorio</i>)	2 + 1 <i>fracta</i>	2	-	1	-
<i>nawoy ad tyzowecz</i>	3	-	-	-	-
strijele za samostrijel (<i>sagitte balistarum</i>)	498	566	700	700	-
luk (<i>arci manuales, lignei i ferrati</i>)	7	-	-	-	-
Utvrdna Donji Gradac					
puške (<i>pixides barbatae, manuales, mozar i zakalos</i>)	19	19	43	45	46
barut (<i>pulvis</i>)	3 vreće (<i>sacci</i>)	1 <i>quarta</i>	3	2 nepune bačve (<i>tunelle</i>)	½ bačve (<i>tunellae</i>) + 2/3 bačve + 3 cijele
kuglice za puške (<i>globuli pixidum</i>)	1077	1151	858	322	200
strijele za luk (<i>sagitte manuales</i>)	4985	4018	2755	<i>omnes sunt exposite</i>	<i>sufficientes</i>
samostrijel (<i>baliste viles i tyzowecz</i>)	3 + 3 <i>fracte</i>	3 + 3 <i>fracte</i>	2	2	-
<i>Nawoy / tractorium ad tyzowecz</i>	1	1	1	-	-
strijele za samostrijel (<i>sagitte balistarum</i>)	2146	2025	3063	200	-
lukovi (<i>arci manuales lignei i ferrati</i>)	9	13	-	-	-

Tablica 26 Naoružanje utvrda na Gradačko-petrinjskom vlastelinstvu prema inventarima krajem 15. i početkom 16. stoljeća¹⁰⁴⁰

¹⁰⁴⁰ KAZ, ACA, fasc. 81, br. 3 (DF 256935) (1498.); DF 256778 (1504); fasc. 81, br. 13 (DF 256944) (1513.); fasc. 81, br. 19 (DF 256950) (1516.); fasc. 81, br. 22 (DF 256953) (1525.).

Iako su kanonici stalno i značajno ulagali u novo naoružanje, iz ovih se inventara isto tako vidi da gradačko-petrinjske utvrde nisu bili ni toliko velike niti opskrbljene da bi mogle preživjeti veći napad i opsadu. Početkom 16. stoljeća bile su učinkovite jer su tada upadale manje pljačkaške osmanske čete. Jedino vlastelinstvo o kojemu nemamo nikakva saznanja o fizičkom utvrđivanju iz tih godina jest Sisačko. S obzirom na to da se ono isto nalazilo blizu granice s Osmanlijama, vrlo vjerojatno da je i Sisak ili neko okolno mjesto već tada imao sagrađenu nekakvu fortifikaciju (prije 1544. godine).¹⁰⁴¹

Ovakva organizacija protu-osmanske obrane, koja se oslanja na veći broj manjih disperziranih utvrda, posve se uklapala u „feudalni“ način funkcioniranja. Matijaš Korvin, naime, još 1471. godine donio je odredbu kojom je dopustio vlastelinima graditi utvrde na slavonskim vlastelinstvima u svrhu obrane protiv Osmanlija.¹⁰⁴² Kaptol je značajne resurse izdvajao za obranu, prema popisima rashoda s Gradačko-petrinjskoga vlastelinstva otprilike četvrtina rashoda otpadala je na obranu. Pitanje je, međutim, bi li ona bila posve učinkovita da su Osmanlije punom snagom napali kaptolske posjede krajem 15. i početkom 16. stoljeća. Takva obrana zaživjet će tek s centralizirano izgrađenom Vojnom krajinom koju iniciraju Habsburgovci sredinom 16. stoljeća. S druge strane, i iz ovoga se vidi da je Kaptol kao „prirodni gospodar“ ispunjavao obaveze prema svojim podanicima.

9. Liturgija i ekonomija: koncept *svetog povjerenja*

Zagrebački je kaptol do sada ponajviše razmatran kao vlastelin, tj. kolektivni velikaš. Jedini do sad razjašnjeni aspekt Kaptola kao crkvene institucije povezan s ekonomijom, u ovoj studiji bilo je prikupljanje crkvene desetine. Kaptol je osim desetina stjecao i druge prihode na račun prirode svoje institucije. Ovo poglavlje analizira na koji su način liturgija, ekonomija i povjerenje bili povezani. Ovim pitanjem pozabavili su se već primjerice ekonomski povjesničari Robert B.

¹⁰⁴¹ O gradnji utvrde u Sisku 1544.: Andrija Lukinović, „Zagrebački kaptol i obrana Siska“, u *Sisačka bitka 1593.*, ur. Ivo Goldstein, i Milan Kruhek (Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: Institut za suvremenu povijest; Sisak: Povijesni arhiv, 1994), 67-74.

¹⁰⁴² [...] *quod nos ad humillimam supplicacionem fidelium nostrorum vniuersorum nobilium tocius regni nostri Sclauoniae nostrae propterea porrectum maiestati eisdem nobilibus id de nostrae potestatis plenitudinis et gracia speciali [...] videbitur castella seu fortalicia lignea cum propugnaculis, muribus et fossatis et aliis necessariis aedificiis contra Thurcos [...] aedificari facere possint [...].*HDA, NRA, fasc. 32, br. 2. Ova je Matijaševa isparava prepisana u mlađoj ispravi koju izdaje ban Petar Erdődy 1564. Prenosi i Adamček, *Agrarni odnosi*, 437.

Ekelund, Robert F. Hébert, Robert D. Tollison, Gary M. Anderson, i Audrey B. Davidson u studiji „Sacred Trust“. Autori u njoj tvrde da je Crkva stekla veliko bogatstvo jer je racionalno pristupala upravljanju istim. Oni naime Crkvu vide kao „korporaciju koja je stavljala na tržište i prodavala prepoznatljive proizvode na racionalan i profitabilan način.“¹⁰⁴³ Ono što je Crkva „prodavala“, kako dalje objašnjava ista grupa autora, bilo je obećanje o vječnom spasenju. Autori priznaju da ta razmjena nije funkcionirala u potpunosti kao tržišna jer cijenu nije određivalo tržište. No, Crkva je imala monopol, kao i povjerenje o pitanju spasenja u srednjovjekovnoj Europi.¹⁰⁴⁴ Vodeći se ovom premisom poglavlje će rasvijetliti djelovanje i utjecaj Zagrebačkoga kaptola kao crkvene institucije u lokalnoj zajednici, s naglaskom na implikacije koje je to imalo na kaptolske prihode, kako institucije u cjelini tako i pojedinačnih kanonika.

Oporučni su legati bili drugi prihod koji je Kaptol stjecao kao crkvena institucija. Za razliku od Dalmacije, u slučaju Slavonije oporuke, ili bilješke o oporučnim legatima, sačuvani su u mnogo manjem broju.¹⁰⁴⁵ Ipak, ono što jest sačuvano upućuje na to da su i ovi prihodi Kaptolu bili važni, odnosno činili dobar dio prihoda. Jedna od naznaka koja upućuje na učestalost darivanja legata jest ta da je Kaptol aktivno radio na održavanju imidža sebe kao liturgijske institucije. Jedna od odredbi kaptolskih Statuta tako nalaže da samo oni kanonici koji redovno obavljaju svoje liturgijske dužnosti imaju pravo na svakodnevnu porciju vina i usjeva iz zajedničkih prihoda koji se čuvaju u kaptolskom podrumskom skladištu. Onima koji nisu to redovito radili, Kaptol je imao pravo odrediti dodatne novčane kazne.¹⁰⁴⁶ U praksi je Kaptol imao problema s provođenjem ovih odredbi jer odluke donesene na kaptolskim sjednicama u drugoj polovici 15. stoljeća sugeriraju da su kanonici često propuštali sudjelovati u liturgiji. U prosincu 1488. Zagrebački kaptol tako donosi odluku da će onim kanonicima koji ne prisustvuju na glavnim svetkovinama (Duhovi, Tijelovo, blagdan sv. Stjepana kralja, Uzašašće, Svi Sveti, Božić i Sveta tri kralja) biti oduzet posjed.¹⁰⁴⁷ Sljedeće godine Kaptol utvrđuje novčane kazne za

¹⁰⁴³ Ekelund, *et al.*, *Sacred Trust*, 6.

¹⁰⁴⁴ Ekelund, *et al.*, *Sacred Trust*, 4-10; 37. U slučaju cistercita o recipročnom odnosu zakladnih molitvi i darivanja vidi i: Jamroziak, *The Cistercian Order In Medieval Europe 1090-1500*, 92-100.

¹⁰⁴⁵ Za primjer Dalmacije vidi: Zoran Ladić, *Last Will: Passport to Heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia with special attention to the legacies pro remedio animae and ad pias causas* (Zagreb: Srednja Europa, 2012).

¹⁰⁴⁶ MHEZ 2, gl. 2-3, dio 2., 66-67.

¹⁰⁴⁷ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 59, 67.

slučaj neprisustvovanja na određenim svetkovinama.¹⁰⁴⁸ Sačuvani popis 20-ak kanonika iz 1505. godine koji su morali platiti kaznu jer nisu prisustvovali na svetim misama pokazuje da Kaptol doista implementira ovo pravilo.¹⁰⁴⁹ U kontekstu toga da su se brinuli za svoje zemljišne posjede – prebende oko Zagreba, za prikupljanje desetine, obavljali diplomatske misije za kralja ili papu, nije čudno da su kanonici zanemarivali liturgijske dužnosti. Međutim, primarna je djelatnost Kaptola kao vjerske institucije i dalje bila liturgija. Kaptol je ovom problemu doskočio tako da je unutar svoje korporacije već sredinom 13. stoljeća (vjerojatno 1269.) osnovao zaseban kolegij koji je imao samo liturgijske dužnosti, a radi se o prebendarima.¹⁰⁵⁰ Glavni dio obavljanja liturgije dakle pripadao je prebendarima, no kanonici su i dalje bili dužni prisustvovati ili služiti mise za one najvažnije blagdane u biskupiji.

Glavna razlika između kanonika i prebendara bila je ta da prebendari nisu imali kanonikat, već samo prihode od prebende.¹⁰⁵¹ Patronatsko pravo nad imenovanjem prebendara kojih je početkom 14. stoljeća bilo 12, a kasnije i preko 20, imao je sam Kaptol.¹⁰⁵² Već su Statuti Zagrebačkoga kaptola (1334.-1354.) regulirali aktivnosti prebendara, a kad je njihova važnost toliko porasla u drugoj polovici 15. stoljeća prebendari sastavljaju vlastiti statut (1466.).¹⁰⁵³ Ubrzo nakon toga, 1468. godine Kaptol daruje prebendarima desetinu iz Moravče o čemu je već bilo riječi.¹⁰⁵⁴ Iako imovno samostalan, korporativizam prebendara nije bio zasebno oblikovan identitet, odvojen od katedralne korporacije. Tako je sudsku jurisdikciju nad prebendarskim zborom imao sam Zagrebački kaptol.¹⁰⁵⁵ Osim što su prebendari bili pomoćni kaptolski kolegij, u isto su vrijeme bili i bratovština posvećena Djevici Mariji (*confraternitas seu Calendinum matris Marie*).¹⁰⁵⁶ Članovima bratovštine mogli su postati naravno i laici te su prebendari vodili popis članova (*liber seu matricula confraternitatis*) koji nije sačuvan.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁴⁸ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 60, 67-69. Vidi i: KAZ, ACA, fasc. 101, br. 5 (DF 256983).

¹⁰⁴⁹ MCZ 11, 323-324. Vidi i popis iz 1504.: KAZ, ACA, fasc. 101, br. 9 (DF 256986).

¹⁰⁵⁰ O prebendarima Zagrebačkoga kaptola detaljnije: Ante Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli: loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske* (Zagreb: Golden marketing, 2001), 55-56; Jerković, *Zagrebački kanonici u 14. stoljeću*, 65-66.

¹⁰⁵¹ Jerković, *Zagrebački kanonici u 14. stoljeću*, 65.

¹⁰⁵² Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptol*, 55. Za broj prebendara usp. MCZ 3, 319.

¹⁰⁵³ U kaptolskim Statutima: MHEZ 2, gl. 36-44, dio 1., 33-40. Prebendarske statuta vidi u MCZ 3, 291-321.

¹⁰⁵⁴ Vidi potpoglavlje „Zagrebački kaptol i crkvena desetina 1466.-1526. godine“. Budući da je ova darovnica implementirana u prebendarski statut, kao i nekoliko odredbi koje nastaju nakon 1466. godine, to znači da su prebendarski statuti bili više puta nadopunjavani.

¹⁰⁵⁵ Vidi MCZ 3, dok. 123, 149-152.

¹⁰⁵⁶ MCZ 3, 291.

¹⁰⁵⁷ MCZ 3, 310.

Prema Statutima Zagrebačkoga kaptola, kao i prebendarskim statutima iz 15. stoljeća, prebendari su bili zaduženi za služenje tri glavne skupine misa: u čast Blažene Djevice Marije, u čast preminulima te posebne mise (*peculiares*).¹⁰⁵⁸ Za služenje misa dobivali su određenu naknadu. Primjerice, isprava iz travnja 1503. godine registrira da se prebendarski zbor na zahtjev biskupa Luke obvezao slaviti obred u čast Uznesenja Djevice Marije svaki dan do kraja godine na glavnoj misi na zasebnom oltaru u katedrali, a za što će svaki prebendar dobiti 25 forinti u dva obroka.¹⁰⁵⁹ Godine 1505. isti biskup inicirao je slavljenje mise u čast sv. Stjepana kralja s ciljem osnaživanja liturgije u biskupiji, ali i povezanosti Zagrebačke crkve s ugarsko-hrvatskim vladarom.¹⁰⁶⁰ Prema Lukinoj su zamisli kanonici Zagrebačkoga kaptola svaki dan trebali služiti pjevanu misu do kraja godine, a u zamjenu za održavanje liturgije biskup je ustupio prebendarima desetinu s Gradačko-petrinjskoga vlastelinstva. Kaptol je tom prilikom propisao globe za one kanonike koji bi propustili izvršiti svoju dužnost.¹⁰⁶¹ Međutim, par mjeseci kasnije Kaptol služenje mise u čast sv. Stjepana kralja prepušta prebendarima za naknadu od 50 forinti.¹⁰⁶²

Kao što pokazuju popisi rashoda u kojima je među ostalim popisano koliko su prihoda prebendari dobivali za služenje misa, veliki dio prihoda otpadao je na to. No s druge strane, liturgija je privlačila nove prihode.¹⁰⁶³ U kasnom srednjem vijeku oporučno darivanje nepokretnih dobara Crkvi nije više bilo tako učestalo kao u ranijem razdoblju, ali se i dalje ponekad događalo.¹⁰⁶⁴ I u slučaju Zagrebačkoga kaptola, ostalo je zabilježeno nekoliko primjera. Tako je 1401. godine Ivan Čupor Moslavački darovao Kaptolu svoj posjed Oborovo (*Oborow*) koji se nalazio u Zagrebačkoj županiji kod Save u zamjenu za zakladne mise nakon njegove smrti, s time što će taj posjed uživati kao predijalni do kraja svog života.¹⁰⁶⁵ Slučaj plemkinje

¹⁰⁵⁸ MHEZ 2, gl. 38, dio 1., 36-37.

¹⁰⁵⁹ MCZ 3, dok. 18, 20. Vidi i KAZ, ACA, fasc. 101, br. 10 (DF 256987).

¹⁰⁶⁰ *Nolentes sanctas, salubres et legitimas predecessorum nostrorum ordonaciens, quantum in nobis est, aliquatenus suppressere, aut etiam quoquomodo diminuere, quin potius ope nitimur neglecta hactenus corrigere, diminuta redintegrare, necessaria de novo edificare, cultum divinum alimonia ministrorum minus sufficienter fundatum, donis melioribus, quum accionis pie optima mensura sit immensitas, firmare et augmentare, antecessorum siquidem salutaria instituta non servare nil aliud est, ut canonica certatur auctoritas, quam sibi ipsi iniurie facere.* MCZ 3, dok. 40, 39-41.

¹⁰⁶¹ MCZ 3, dok. 40-41, 39-43.

¹⁰⁶² MCZ 3, dok 44, 45-46. Vidi i slavljenje misa za pokojnike: MCZ 3, dok. 63, 65-66.

¹⁰⁶³ Vidi popis rashoda za razdoblje 1503.-1514: KAZ, ACA, fasc. 101, br. 10 (DF 256987); i 1511.: KAZ, ALC II, br. 350 (DF 255988).

¹⁰⁶⁴ Usp. Ladić, *Last Will: Passport to Heaven*, 270-278.

¹⁰⁶⁵ MHEZ 5, dok. 114, 125-126.

Lucije de Zinče koja je darovala Kaptolu posjede u Varaždinskoj županiji već je bio spomenut.¹⁰⁶⁶ Motiviran sličnim razlozima, molitvama za spas svoje duše i njegovih predaka, Albert sin preminulog Jurja Farkaša zvanog *de Mekchenycze* 1513. godine daruje Kaptolu svoje obiteljske posjede i utvrdu oko današnjeg Buševca i Lekenika u Zagrebačkoj županiji. Kaptol ipak nije uspio steći vlasništvo nad Albertovim posjedima koji su u trenutku pisanja oporuke bili okupirani.¹⁰⁶⁷ U još jednom slučaju Kaptol vjerojatno nije uspio steći vlasništvo nad oporučnim legatom. Isprava iz 1517. godine registrira da je neki plemić Andrej iz Komarnice svoju imovinu (uključujući i posjed Rogoznu), koju je dijelio s preminulim bratom Nikolom, ostavio zagrebačkim prebendarima. To je bio učinio još prije 8 godina, no Nikolina udovica Ana nakon njegove smrti prisvojila je svu imovinu za sebe i svoga novog muža Matiju.¹⁰⁶⁸ Naposljetku, isprava iz iste, 1517. godine otkriva da je kuća stanovitoga Domkona završila u vlasništvu prebendarskoga zbora.¹⁰⁶⁹

Mnogo češći oporučni legat u kasnom srednjem vijeku bio je novac, i eventualno vrijednije materijalne stvari.¹⁰⁷⁰ Prema Statutima Zagrebačkoga kaptola oporučni su legati (*offertoria*) u iznosu do 3 forinte, kao i manji darovi pripadali prebendarima, veći pak novčani iznosi i darovi kanonicima.¹⁰⁷¹ Kao što je utvrdio Zoran Ladić u svojim istraživanjima na primjeru dalmatinskih oporuka, laici su češće ostavljali legate svojim župnicima i samostanima negoli kaptolima.¹⁰⁷² Na slično upućuje i jedna od rijetko sačuvanih oporuka topličkoga građanina Andreja iz 1524. godine. Andrej je legate za spas svoje duše ostavio župnoj crkvi sv.

¹⁰⁶⁶ Vidi str. 24 ovoga rada.

¹⁰⁶⁷ [...] *totalem porcionem suam casteli Okwye vocati necnon similiter totales et integris suas possessionarum porciones in possessionibus E(bres?), Demerye, Thernowcz, Okwye predicta, Zamach, Thersecz, Podbresye, Stwchye, Lekenyk, Brona Misne et Bwsewcz vocatis omnino in comitatu Zagrabiensi existentium nunc apud manus alienas habitas* [...]. KAZ, ACA, fasc. 87, br. 7 (DF 256806). Naglasila P. V. Budući da nije sačuvana isprava o uvođenju u posjed, a i ostali izvori sugeriraju da su vlasnici tih posjeda ostali Turopoljci, Kaptol vjerojatno nikad nije postao vlasnikom tih posjeda. Usp. Hrvoje Kekez, „Lekenik u 15. i 16. stoljeću: Prostor, ljudi i vrijeme“, u *Lekenik: 1217.-2017.: 800 godina*, ur. Marko Jerković, et al. (Lekenik: Turistička zajednica Općine Lekenik, 2017), 43-56.

¹⁰⁶⁸ KAZ, ACA, fasc. 111, br. 9 (DF 257172).

¹⁰⁶⁹ MCZ 3, dok. 144, 182-183.

¹⁰⁷⁰ Usp. Ladić, *Last Will: Passport to Heaven*, 237.

¹⁰⁷¹ [...] *sicut ab antiquo tempore consensisse noscimus, ita et ex nunc concedamus generose totum offertorium nobis debitum, quod et cetero quandocumque et quocumque celebrante provenient in nostra ecclesia maiori ad altare quodcumque, et similiter legatum factum nobis a quocumque, nisi offertorium huiusmodi vel legatum excederet unam marcam, valentem tres florenos vel ducatos, in quo casu pro nobis per decanum debeat occupari*. MHEZ 2, gl. 43, dio 1., 39-40.

¹⁰⁷² Usp. Ladić, *Last Will: Passport to Heaven*, 236.

Martina, dvjema obližnjim crkvama i samostanu, ne spominjući Kaptol.¹⁰⁷³ Ipak, ono što se može ekstrahirati iz raznih izvora jest da su oporučni (novčani) legati i dalje bili važan izvor prihoda Zagrebačkoga kaptola. Primjerice 1452. godine kuharica kanonika Jurja i Stjepana Elena darovala je svoju plaću u razdoblju od 5 godine prebendarima za zakladne mise u čast njenim roditeljima.¹⁰⁷⁴ Negdje prije 1471. godine Henrik Entzesdorf darovao je 730 zlatnih forinti za održavanje katedrale (*de rebus et bonis per Henricum condam Entzesdorf in ultima sua voluntate ad fabricam ecclesie zagrabiensis*). To saznajemo iz pisma triju kanonika koje upućuju izvršiteljima Henrikove oporuke s opomenom da izvrše istu.¹⁰⁷⁵ Iz 1475. godine ostalo je sačuvano pismo kanonika Ilije *de Soplunca* župnicima oko Zagreba u kojem ih podsjeća na to da kao izvršitelji oporuka predaju prebendarima ono što su im pojedinci ostavili. Pri tomu je Ilija zabilježio koje su legate kanonici i prebendari točno dobili: gradečki građanin Juraj ostavio je Kaptolu i prebendarima 25 zlatnih forinti, službenik biskupske palače Martin 4 forinte; postolar iz Laške Vesi 1 forintu; stanoviti Antun Turinskić (*Thvrinsich*) 2 forinte; udovica postolara Pavla 1 forintu. Stanoviti Benedikt ostavio im je ogrtač (*unum palium*), Dionizije Wodopia i udovica stanovitog Emerika ostavili su dekanu i prebendarima neka neimenovana dobra ([...] *certis rebus et bonis pro perpetuis oracionibus in vim elemosine legatis obligarentur*).¹⁰⁷⁶ Potom, 1488. godine kapetan utvrde Medvedgrad Ivan Lobogos ostavio je oporučno prebendarima 60 zlatnih forinti i neka pokretna dobra.¹⁰⁷⁷ Ivan je Kasnar iz Moravča pak u svojoj oporuci iz iste godine dio novčanih prihoda ostavio prebendarima Zagrebačkoga kaptola, vjerojatno zato što je bio držao u zalogu Prevlaku, koja je bila u vlasništvu Kaptola.¹⁰⁷⁸ S početka 16. stoljeća ostalo je sačuvano također nekoliko primjera novčanih i materijalnih oporučnih legata. Godine 1510. stanoviti Berlek Godec iz *Yuanarek*-a i njegova žena ostavili su za održavanje katedrale 10 forinti. Iste godine udovica Benkona iz Nove Vesi Kaptolu ostavlja 1 forintu, udovica kamenara Jurja ostavlja im 6 forinti, i Katarina, a udovica Baltazara de Alap 5 forinti.¹⁰⁷⁹

Budući da su pojedinci često ostavljali i imovinu koju su nekom posudili ili založili, Kaptol je u takvim slučajevima morao poduzeti dodatne napore kako bi došao do legata. Tako

¹⁰⁷³ KAZ, ACA, fasc. 60, br. 38 (DF 256715).

¹⁰⁷⁴ MCZ 2, dok. 160, 218-219.

¹⁰⁷⁵ MCZ 2, dok. 262, 333-334.

¹⁰⁷⁶ MCZ 2, dok. 294, 362-364.

¹⁰⁷⁷ KAZ, ACA, fasc. 76, br. 2 (DF 256754 i DF 256753).

¹⁰⁷⁸ DF 274956 (nema označene signature KAZ).

¹⁰⁷⁹ MCZ 11, 299, 301.

primjerice sisački župnik Grgur traži Pavla Kunića iz Dužice 1504. godine da Zagrebačkom kaptolu preda nedefinirani novac i stoku (*tam scilicet pecuniarum quam porcorum*) koju je preminuli gradečki sudac Matija Brumnić oporučno ostavio prebendarima, a očigledno su bili u zalogu kod Pavla.¹⁰⁸⁰ Budući da Pavao nije isplatio legat, a iz drugoga pisma saznajemo da se radi o 17 zlatnih forinti i 7 grla stoke, kantor Andrej piše sisačkom župniku Grguru da Pavao Kunić isplati oporučni dug prebendarima u roku 9 dana, ili će biti izopćen i pozvan na sud.¹⁰⁸¹ S obzirom na to da se Pavao i dalje oglašivao, sisački je župnik 1505. bio prisiljen ekskomunicirati ga.¹⁰⁸² Godine 1504. kanonici su također zaprijetili kaznom izopćenja plemićima Grguru i Matiji iz Dijankovca (*Dyankowcz*) ako u roku 15 dana od primanja upozorenja ne isplate oporučni dug klerika Petra iz istoga mjesta prebendarima.¹⁰⁸³ Potom, 1506. godine čazmanski prepozit Andrej ovlastio je župnike Luku i Blaža da opomenu Stjepana i Nikolu koji su živjeli na području oko Opatovine (*in Abbacia zagrabiensi*) da u roku 6 dana isplate oporučni dug prebendarima. U slučaju neizvršavanja također su Stjepanu i Nikoli prijetili izopćenjem.¹⁰⁸⁴ Posljednji primjer dogovora između Kaptola i laika u vezi prenošenja imovine u kaptolske ruke iz 1515. godine uključivao je i kupoprodaju. Knjigovezac Pavao i njegova žena Elizabeta prodali su svoju kamenu kuću u Opatovini i vrt u Laškoj ulici za 110 zlatnih forinti kanoniku Ladislavu u dogovoru sa svojim rođacima i uz uvjet da Elizabeta opskrbljuje oltar sv. Emerika potrebnim svijećama dokle je god živa. Kanonik Ladislav bio je naime ujedno i rektor oltara sv. Ladislava i obvezao se služiti zakladne mise za Elizabetu i Pavla te njihove pretke. Isprava također donosi uvjete pod kojima su Ladislav i budući rektori oltara sv. Emerika mogli dati kuću i vrt u najam: za 63 forinte i tri dara godišnje.¹⁰⁸⁵ Dakle, unatoč tomu što je Ladislav platio 110 forinti kući i vrt kroz samo dvije godine taj bi novac bio vraćen i donosio dodatne prihode. Ladislav nije bio jedini kanonik koji je uživao dodatne prihode kao rektor oltara u zagrebačkoj katedrali. Isprava iz 1481. godine otkriva da je u to vrijeme u katedrali bilo još bar 9 sličnih oltara (Tablica 27):

1	Oltar Svih Svetih	<i>Ara sanctorum</i>	30 jutara obradive zemlje i 1 sjenik
2	Oltar sv. Jakova	<i>Ara sancti Jacobi</i>	38 jutara i 3 sjenika

¹⁰⁸⁰ MCZ 3, dok. 26, 25-26.

¹⁰⁸¹ MCZ 3, dok. 31, 30-31.

¹⁰⁸² MCZ 3, dok. 42, 43-44.

¹⁰⁸³ KAZ, ACA, fasc. 76, br. 85 (DF 256762).

¹⁰⁸⁴ MCZ 3, dok. 53, 55-56.

¹⁰⁸⁵ MCZ 3, dok. 115, 136-138.

3	Oltar sv. Ivana i Matije apostola i djevice Uršule	<i>Ara sanctorum Johannis et Mathie apostolorum et Vrsule virginis</i>	12 jutara i 1 sjenik
4	Oltar Marije Magdalene	<i>Ara sancte Marie Magdalene</i>	12 sjenika
5	Oltar svetih mučenika Fabijana i Sebastijana	<i>Ara sanctorum Fabiani et Sebastiani martirum</i>	25 jutara i 1 sjenik
6	Oltar sv. Jurja	<i>parva are sancti Georgii</i>	7 jutara i 3 sjenika
7	Oltar sv. Katarine	<i>Ara sancte Katherine</i>	15 jutara i 1 sjenik
8	Oltar sv. Jeronima	<i>Ara sancti Jeronimi</i>	20 jutara i 2 sjenika
9	Oltar sv. Pavla	<i>Ara sancti Pauli</i>	1 sjenik

Tablica 27 Oltari i njima pripadajući posjedi prema ispravi iz 1481¹⁰⁸⁶

Osim ovih devet oltara i Ladislavova oltara sv. Emerika, drugi izvori spominju još njih četiri. Komarnički arhiđakon Matej Kelked postao je rektor oltara sv. Križa 1466.¹⁰⁸⁷ Tri godine prije smrti biskupa Osvalda, 1496. kanonik Juraj de Topusko posvetio je novi oltar posvećen Djevici Mariji.¹⁰⁸⁸ Treći oltar spominje se u bilješci s kaptolske sjednice iz 1495. godine. Radi se o oltaru sv. Bernarda kojem je tom prilikom pripisana imovina koja je pripadala dotada oltaru sv. Pavla.¹⁰⁸⁹ Četvrti od tih uzdignuo je vaškanski arhiđakon Grgur 1515. godine u katedrali pod imenom Oltar sv. Trojstva.¹⁰⁹⁰ Iste je godine prebendar Mihael dodijelio Oltaru sv. Trojstva svoje posjede u Mlaki i Rakitovcu.¹⁰⁹¹ Godine pak 1520. prebendar Ivan iz Krapine utanačio je s Kaptolom da će u zamjenu za služenje mise dva puta tjedno na istom oltaru *in perpetuo* Kaptol sagraditi kuriju koja će pripadati oltaru sv. Trojstva i njegovu rektoru.¹⁰⁹²

Ne postoje konkretni podaci kolika je bila brojka zasebnih oltara u katedrali u 14. stoljeću, no prema onom što je uspio rekonstruirati M. Jerković vjerojatno upola manja.¹⁰⁹³ Dva su moguća razloga zašto dolazi do postavljanja većeg broja oltara u drugoj polovici 15. i početkom 16. stoljeća. Prema Statutima, prebendari su imali pravo polovicu svoje prebende ostaviti bilo kojem drugom pojedincu koji nije bio njihov nasljednik, za razliku od kanonika. Pretvaranje kaptolske zemlje u prebende za prebendare, dakle, imalo je za opasnost otuđivanje crkvenih posjeda.¹⁰⁹⁴ S druge strane, rektori oltara nisu imali pravo oporučno ostavljati

¹⁰⁸⁶ Napravljeno prema MCZ 2, dok. 325, 409.

¹⁰⁸⁷ MCZ 2, dok. 252, 310.

¹⁰⁸⁸ MCZ 2, dok. 383, 507.

¹⁰⁸⁹ MCZ 2, dok. 375, 498.

¹⁰⁹⁰ MCZ 3, dok. 113, 131-134.

¹⁰⁹¹ MCZ 3, dok. 114, 134-136 i dok. 116, 138-140.

¹⁰⁹² KAZ, ACA, fasc. 101, br. 19.

¹⁰⁹³ Usp. Jerković, *Zagrebački kanonici u 14. stoljeću*, 206-207.

¹⁰⁹⁴ MHEZ 2, gl. 39 i gl. 44, dio 1., 37, 40. Vidi i Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli: loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*, 55.

nepokretnu imovinu nekom drugom pojedincu.¹⁰⁹⁵ Budući da su prebendari najčešće bili rektori oltara (rjeđe kanonici), to je ujedno umanjivalo mogućnost otuđivanja crkvenih posjeda. Drugi razlog krije se u ispravi iz 1452. godine kada Fridrik Celjski, slavonski ban i tadašnji upravitelj Zagrebačke crkve upućuje poziv plemstvu iz Zagrebačke i Križevačke županije, na zahtjev samoga Zagrebačkog kaptola, da daruju imovinu istom kako bi služenje liturgije ostalo neometano.¹⁰⁹⁶ To je bilo razdoblje kada biskupska uprava nije bila uređena, što znači i da su prihodi u biskupiji bili uzurpirani. Osnaživanje liturgije podizanjem novih bočnih oltara u takvoj je situaciji moglo privući nove prihode, kao i promovirati moć biskupa i biskupije.¹⁰⁹⁷ Kao što je naznačeno u tablici 27, svi su oltari imali vezani uz sebe pokretnu i nepokretnu imovinu, koju su njihovi rektori uživali i brinuli se za njih.¹⁰⁹⁸ Da ta imovina nije bila zanemariva pokazuju i dvije isprave. Prva je iz 1480. godine. Njom je Matijaš Korvin potvrdio uzimanje u zalog 17 selišta u Zagrebačkoj županiji koji su pripadali stanovitoj plemkinji Stanici *de Mikchewcz*. Zalog je učinio tadašnji rektor oltara sv. Jeronima, lektor Ivan.¹⁰⁹⁹ Druga je isprava kraljevskoga suda iz 1481. godine kojom Matijaš priznaje uživanje posjeda prebendarima, među ostalim i onih koji su bili vezani uz oltare, nakon što je biskup Osvald Túz zauzeo iste i pokušao ih prisvojiti.¹¹⁰⁰ Biskup to sigurno ne bi pokušavao učiniti da se nije radilo o posjedima koji su nosili velike prihode. Osnaživanje liturgije u Zagrebačkoj biskupiji u 15. stoljeću tako je išlo ruku pod ruku s uvećavanjem prihoda kanonika i prebendara Zagrebačkoga kaptola.

¹⁰⁹⁵ Usp. za oltar sv. Trojstva: MCZ 3, dok. 113, 133-134: [...] *quod si pro tempore aliquis ex ipsis prebendariis et rectoribus dicte prebende et altaris suis virtutibus et laude dignis meritis exigentibus ad canonicatum in ipsa ecclesia nostra aut alias promoveri meruerit, ex tunc, prout hactenus laudabiliter observatum fuit et consuetum, mox et illico prebendam ipsam simul cum rectoratu deserat, que tandem statim ad nostram aut successorum nostrorum devolventur collacionem, tanquam ad veros, legitimos et indubitatos prebendariorum et rectorum altarium dominos et patronos.*

¹⁰⁹⁶ [...] *pro augmento cultus divini et continuacione seu missarum celebracione in ecclesia sancti Stephani regis [...] quod quicumque nobilium in pretactis crisiensi et zagrabiensi comitatibus aut in regno Sclauonie ubicumque fuerit constitutus, voluerit omnes possessiones seu porciones ipsorum possessionarias cum earundem utilitatibus et pertinentiis universis pretactis canonicis, neconon ecclesie et eius capitulo liberam et omnimodam de nostro consensu pariter et assensu donandi, dandi, legandi, fatendi et in perpetuam elemosinam ascribendi ac perpetuandi pro libito voluntatis eorum habeant facultatem [...].* MCZ 2, dok. 164, 227-228.

¹⁰⁹⁷ O srednjovjekovnim bočnim olatrima: Kees van der Ploeg, „How liturgical is a Medieval Altarpiece?“, *Studies in the History of Art* 61 (2002): 106-107.

¹⁰⁹⁸ Vidi i inventare oltara sv. Petra i Pavla: KAZ, ACA, fasc. 101, br. 7 (DF 256985); sv. Trojstva: fasc. 101, br. 16 (DF 256992); sv. Bernarda i sv. Doroteje: fasc. 101, br. 14 (DF 256990).

¹⁰⁹⁹ KAZ, ACA, fasc. 137, br. 7 (DF 255515). Vidi i MCZ 2, dok. 327, 417-418.

¹¹⁰⁰ MCZ 2, dok. 325, 408-413.

10. Luksuz kao legitimacija društvenog sustava

Dosada je iz dva kuta razmatrano kako je Kaptol izgrađivao povjerenje prema svojim podložnicima: s obzirom na „moralnu“ ekonomiju i s obzirom na „sveto“ povjerenje. Tomu treba pridodati treću razinu povjerenja, a to je povjerenje u hijerarhijsko uređeni društveni sustav. Pomalo paradoksalno oni koji su bili na čelu te hijerarhije, a kako bi zaslužili to povjerenje, svoju su poziciju iskazivali „upadljivom potrošnjom“ (*conspisuous consumption*).¹¹⁰¹ Preciznije, reproduciranje toga društvenog sustava podrazumijevalo je, za one koji su se nalazili na samom vrhu, pridržavanje specifičnoga životnog stila koji se vezao uz njihovu društvenu ulogu, a podrazumijevao je okruživanje komforom i luksuzom.¹¹⁰² Kako objašnjava Thorstein Veblen, takav je životni stil trebao demonstrirati da oni *ne proizvode* i samim time imaju sposobnost živjeti dokono.¹¹⁰³ Luksuzni se životni stil ispoljavao na svakojake načine, a kako je to izgledalo u slučaju članova Zagrebačkoga kaptola, nastojat će se rekonstruirati u ovom posljednjem poglavlju – od posjeda čiji su bili vlasnici i kurija u kojima su živjeli, hrane, odjeće, luksuznih predmeta koje su posjedovali do svakodnevnih zadataka koje su obavljali za Zagrebački kaptol. Time će se dobiti i slika o tomu u što su kanonici i Kaptol ulagali svoje velike prihode.

Broj kanonika u Zagrebačkom kaptolu iznosio je 32, a njima treba pridodati dvadesetak prebendara.¹¹⁰⁴ Kao što je već ranije istaknuto unutar Kaptola postojala je podjela na više i manje rangirane kanonike pa su tako kanonici dostojanstvenici sukladno svojoj poziciji imali i veće prihode. Njihove različite statuse Statuti iskazuju primjerice činjenicom da prepozit i lektor imaju pravo na dvije kurije.¹¹⁰⁵ Osim što su unutar Kaptola bili drugačije pozicionirani, neki od kanonika pripadali su društvenoj eliti i prije crkvenoga imenovanja, odnosno pojedini kanonici i prebendari bili su nasljednici obiteljskih posjeda s izgrađenim kurijama. Pri tomu se znalo događati da su svoje posjede, ili dio posjeda darovali samom Kaptolu, čime se uvećavalo

¹¹⁰¹ Termin uvodi Thorstein Veblen u *The Theory of the Leisure Class* (Oxford: Oxford University Press, 2007; prvo izdanje 1899), 49.

¹¹⁰² Usp. Raymond van Uytven, „Showing off One’s Rank in the Middle Ages“, u *Showing Status: Representations of Social Positions in the Late Middle Ages*, ur. Wim Blokman i Antheun Janse (Turnhout: Brepols, 1999), 19-34; Wim de Clercq, Jan Dumolyn i Jelle Haemers, „Vivre Noblement: Material Culture and Elite Identity in Late Medieval Flanders“, *The Journal of Interdisciplinary History* 38, br. 1 (2007): 1-31.

¹¹⁰³ Veblen, *The Theory of the Leisure Class*, 28-33. Naglasila P. V.

¹¹⁰⁴ O broju kanonikata Zagrebačkoga kaptola: Jerković, *Zagrebački kanonici*, 42-44.

¹¹⁰⁵ *Curias canonicales, que sunt in vico canonicorum apud ecclesiam maiorem, habet conferre dominus prelatu noster episcopus zagrabiensis, cum vacant, canonicis zagrabiensis ecclesie tantum, nec sunt certis canonicatibus vel dignitatibus aliqne ex eisdem annexe, preter curias prepositi et lectoris zagrabiensis, quia ille due curie ipsis dignitatibus inveniuntur annexe ab antiquo*. MHEZ 2, gl. 8, dio 1., 17.

crkveno vlasništvo. Primjerice, iz isprave Zagrebačkoga kaptola iz 1461. saznajemo da je zagrebački kanonik Franjo bio vlasnik obiteljskoga posjeda u Mekušju koje sada daruje svojem rođaku Jakobu *ob amorem et fraterne dilectionis affectum*.¹¹⁰⁶ Iz oporuke kanonika Alfonza Túza iz 1500. godine saznajemo da je Alfonzo posjedovao utvrdu *Peech* u Kladuši i pola kuće u Budimu. Ovo posljednje Alfonzo je darovao zagrebačkim kanonicima.¹¹⁰⁷ Prebendar Mihael bio je vlasnik posjeda blizu Velike Mlake, posjeda Pleso i Kuće u Rakitovcu koje 1515. godine oporučno ostavlja upravitelju oltara sv. Trojstva.¹¹⁰⁸ Pojedini pak kanonici, stekavši poziciju u Kaptolu, nastojali su poboljšati svoj društveni položaj kupnjom ili stjecanjem posjeda. Kanonik Dionizije tako 1326. godine kupuje posjed turopoljskoga plemića Nikole iz Mlake.¹¹⁰⁹ Matijaš Korvin 1486. godine zagrebačkom kantoru Ivanu daruje posjed *Jahenowch* u Moravču.¹¹¹⁰ Vladislav II. Jagelović 1496. godine zagrebačkom kanoniku Nikoli de Buča i njegovu bratu Bartolomeju daruje posjed u Zagrebačkoj županiji kako bi nagradio njihovu vjernost.¹¹¹¹ Kanoniku Iliji de Buča, vjerojatno Nikolinom rođaku, a ujedno i Vladislavovu službeniku, isti kralj 1513. dodjeljuje opet neke posjede u Zagrebačkoj županiji.¹¹¹² Postoje naznake i o tomu da su kanonici dodatno zakupljivali posjede koji nisu pripadali Zagrebačkom kaptolu. O tomu govori pismo kraljice Barbare iz 1413. godine upućeno cistercijskom opatu u Zagrebu. U pismu Barbara opominje opata što je dao zakupiti otok Črnc na kanoniku Stjepanu Farkašu.¹¹¹³ A neki su pak kanonici kupovali dodatne nekretnine u Zagrebu. Isprava iz 1504. godine tako registrira kupnju kuće u Opatovini za 22 zlatne forinte koju je učinio kanonik Antonije.¹¹¹⁴

Same kurije na području Kaptola često su stradavale u požarima i bile ponovno izgrađivane. Budući da je njihova izgradnja bila skupa, biskup Ivan 1397. godine donosi odluku da će troškove izgradnje novih kurija nastradalih tada u sukobu s Gradecom snositi i nasljednici

¹¹⁰⁶ MHEZ 7, dok. 389, 413-114.

¹¹⁰⁷ MCZ 3, dok. 2, 2-3.

¹¹⁰⁸ MCZ 3, dok. 114, 134-136.

¹¹⁰⁹ MCZ 1, dok. 135, 117-118.

¹¹¹⁰ KAZ, ACA, fasc. 9, br. 64 (DF 255592).

¹¹¹¹ KAZ, ACA, fasc. 6, br. 107 (DF 255532).

¹¹¹² KAZ, ACA, fasc. 40, br. 73 (DF 255523). Vidi i: KAZ, ACA, fasc. 79, br. 4 (DF 255524) i KAZ, ACA, fasc. 132, br. 7 (DF 255541).

¹¹¹³ MCZ 2, dok. 17, 16-17.

¹¹¹⁴ KAZ, ALC, br. 322 (DF 255961).

kanonika koji pokrenu izgradnju.¹¹¹⁵ O vrijednosti kurija ipak nešto saznajemo jer je s kraja 15. stoljeća i početka 16. sačuvan popis procjene troškova izgradnje ili obnove kanoničkih kurija:

Kurija	Iznos
kamena kuća unutar kurije lektora Petra	16 zlatnih forinti
kuhinja u kuriji arhidakona Petra	5 forinti
kuća unutar kurije vrbovečkoga arhidakona Andrije	16 forinti
kuhinja s dvije kuće u sklopu kurije kantora Matije	16 forinti
kuhinja i vrata u sklopu kurije kanonika Stjepana iz Križevaca	4 forinte
skladišni podrum i ostakljeni prozori (<i>fenestri vitrei</i>) kurije goričkoga arhidakona Ivana	12 forinti
skladišni podrum kurije komarničkog arhidakona	20 forinti
kuhinja i vrata u sklopu kurije kustosa Ivana	10 forinti
kamin i galerija (<i>porticus</i>), krov (<i>tectura</i>) i općenito popravak cijele kuće bez kuhinje u sklopu kurije preminulog vaškanskog arhidakona Jurja	40 forinti
krov kurije sufragana Stjepana	1.5 forinti
kuća sa skladišnim podrumom i kuhinjom u sklopu kurije vaškanskoga arhidakona Nikole <i>de Bucha</i>	70 forinti
obnova kuće u sklopu kurije komarničkog arhidakona Ivana	17 forinti
kuhinja u sklopu kurije kantora	8 forinti
kuća u sklopu kurije kanonika Tome Thompe	40 forinti
obnova dijela kurije kanonika Pavla iz Ivanića	10 forinti
kuća kanonika Andrije iz Razine	8 forinti
kuća kanonika Briciusa	38 forinti
kuća kanonika Mateja iz sv. Ivana	6 forinti
kuća, podrum, kuhinja, staja itd. u sklopu kurije preminulog sufragana Jurja	40 forinti
kuća, skladište, kuhinja, staja s ostalim zgradama u sklopu lektorove kurije	80 forinti

Tablica 28 Troškovi obnove i izgradnje kanoničkih kurija 1491.-1513.¹¹¹⁶

Iz tablice 28 vidljivo je tako da su kanonici cijelu okućnicu nazivali kurija (*curia*), no unutar nje razlikovali su posebno kuhinju (*coquinam*), kuću (*domus*), podrumsku smočnicu (*cellarium*), staju (*stabulum*). Kanonici su različite iznose izdvajali za obnovu pojedinih dijelova kurije, uglavnom ne veće od 40 forinti. U rijetkim je slučajevima trebalo u cijelosti izgraditi kuriju, što je koštalo oko 80 forinti. Da su u kurijama kanonici komforno živjeli upućuje činjenica da su

¹¹¹⁵ [...] *ut quicumque aliqua edificia in eadem area capitulari constitueret, de valoris eorumdem edificiorum medietate iuxta condignam ipsorum dominorum fratrum nostrorum et aliorum proborum et alienorum virorum estimacionem, ille, qui in eadem edificia succederet, antequam ad ipsa habiturus intraret, plenariam solucionem et omnimodam satisfaccionem iuxta ipsius edificantis in vita vel in morte disposicionem inpendere teneretur.* MCZ 1, dok. 398, 384-385. Isto potvrđuje i biskup Eberhard 1401.: MHEZ 5, dok. 136, 147-149.

¹¹¹⁶ Napravljeno prema MCZ 11, 291-294 (1491.-1513.)

imali svakako kuhara/kuharicu, a vjerojatno i dodatnu posluđu.¹¹¹⁷ Isprave vezane uz sukob Kaptola i Gradeca s kraja 14. stoljeća otkrivaju da su kanonici imali svoje službenike i familijare kojima su morali isplaćivali neku vrstu plaće.¹¹¹⁸ Jedna od tih isprava nadalje, ona iz 1397. godine, među ostalim otkriva da su kanonici u kurijama na Kaptolu često živjeli sa svojim članovima obitelji, braćom ili roditeljima.¹¹¹⁹

Nije sačuvano mnogo izvora iz kojih bismo mogli rekonstruirati kako su bile uređene kanoničke kurije. Dragocjeni su stoga inventari triju utvrda Gradačko-petrinjskoga vlastelinstva s kraja 15. i početka 16. stoljeća u kojima su živjeli kanonici dok su obavljali dužnost špana toga vlastelinstva. Primjerice inventar iz 1504. godine otkriva s kakvim su stvarima bile opskrbljene te tri utvrde:

Jedinica u inventaru	Petrinja	Donji Gradac	Gornji Gradac
<i>mensa</i> (stol)	4	5	2
<i>ligo</i> (motika)	8	2	6
<i>pale ferrate nichil valentes, pale ferrate (lopate)</i>	32	-	-
<i>securae magne, minores</i> (sjekire)	5	7	3
<i>capisterium magnum, minus</i> (veliko i malo sito)	3	5	3
<i>vasula, vasa magna</i> (velika i mala vaza)	17	18	1
<i>dolea magna, minora</i> (okrugla posuda širokog otvora)	7	12	4
<i>tine</i> (posude za vino)	3	3	3
<i>boues arabiles</i> (volovi)	9	10	8
<i>vacce</i> (krave)	3	-	-
<i>vituli parui, vituli maiores</i> (telad)	5	-	-
<i>capre</i> (koze)	4	8	3
<i>porci magni, minores</i> (svinje)	39	35	-
<i>vomer cum aratro</i> (plug)	1	1	1
<i>trahe</i> (vuče)	2	2	1
<i>scutelle magne, disci</i> (zdjele, tanjuri)	27	65	36
<i>mensalia</i> (stolnjak)	2	3	2
<i>caldar</i> (kotao)	1	-	-
<i>currus</i> (kočija)	3	3	-
<i>cadus balnealis</i> (kada)	1	1	-
<i>scrinia</i> (škrinje)	3	4	-
<i>ladula ferrata</i> (sanduk sa željezom)	1	-	-
<i>pluinar</i> (sjedalo s jastucima)	1	2	1
<i>lintiamen</i> (posteljina)	2	4	2
<i>de auena de propterea agricultura anni preteritis</i> (ovogodišnja zob)	42 kvarte	70 kvarti	17 kvarti
<i>de auena antiqua</i> (stara zob)	40 kvarti	-	-
<i>de auena que pervenit de colonis</i>	70 kvarti	-	-
<i>de tritico antiquo</i> (prošlogodišnja pšenica)	268 kvarte	83 kvarte	-

¹¹¹⁷ Već je spomenuta kuharica Elena, vidi bilj. 1074. Iz 1507. godine spominje se Ivan kao ključar i kuhar goričkog arhidakona. MCZ 3, 299.

¹¹¹⁸ MCZ 1, dok. 353, 329; dok. 394, 375. Vidi i MCZ 2, dok. 68, 82. (1433.).

¹¹¹⁹ MCZ 1, dok. 397, 380; MCZ 3, dok. 76, 82. Oni su se morali iseliti iz kurije 30 dana nakon smrti kanonika. MCZ 2, dok. 5, 6.

<i>de tritico annis presentis de propria agricultura</i> (ovogodišnja pšenica)	115 kvarte	104 kvarte	85 kvarte
<i>tritium quod pervenit annuatim de colonis</i> (pšenica ubrana od kolona)	70 kvarte	-	-
<i>de tritico de teragiis</i> (pšenica od teragija)	40 kvarte	25 kvarte	-
<i>de milio antiquo</i> (prošlogodišnje proso)	320 kvarte	202 kvarte	-
<i>de ordeo</i> (ječam)	8 kvarte	2 kvarte	-
<i>de sale</i> (sol)	17.5 kvarti	6.5 kvarti	12 kvarti
<i>larda</i> (slanina)	2	-	-
<i>scapule</i> (vrsta vina)	7	-	-
<i>de citruelli</i> (agrumi)	-	1.5 kvarti	-
<i>de lentibus</i> (leća)	-	0.5 kvarta	-
<i>de piscis</i> (riba)	-	0.5 kvarti	-
<i>vinum bonum</i> (dobro vino)	-	44 vjedara	-

Tablica 29 Popis dobara prema inventaru Gradačko-petrinjskog vlastelinstva (1504.)¹¹²⁰

Prema tablici 29 utvrde nisu zapravo bile veoma raskošno namještene, vjerojatno zato što je njihova glavna svrha bila obrambena. Ono što najviše indicira na viši društveni sloj jest stoka koja je bila vezana uz utvrdu i hrana koju su tamo čuvali. Među stokom našlo se tako govedo, posebno su važni bili volovi za oranje zemlje, kojih je u Donjem Gradcu bilo čak 10. Uz govedo, uzgajali su i svinje, koze i ovce (samo u Petrinji). Žitarice prikupljene od podložnika bile su raznovrsne i u većim količinama, a agrume su kupovali. Popis rashoda iz 1512. tako primjerice spominje naranče za koje su kanonici izdvojili 50 denara ili pola ugarskoga forinta i limune koje su platili 73 denara.¹¹²¹ Prilično velike količine pšenice navedene u inventaru upućuju na to da su kanonici svakodnevno jeli svježi bijeli kruh, koji se smatrao hranom elite i koji su sami proizvodili u utverdama.¹¹²² Na to upućuje spomen sita u inventaru koje je služilo za pročišćavanje brašna,¹¹²³ kao i činjenica da se kruh uopće ne spominje kao namirnica koju je špan kupovao u popisu rashoda za Gradačko-petrinjsko vlastelinstvo iz 1512./1513.¹¹²⁴ S druge strane, kaptolski su podložnici vjerojatno češće jeli suhi kruh, ili pak kaše pravljene od raznih žitarica.¹¹²⁵ Zob je kanonicima bila važna jer su njom hranili stoku i konje.¹¹²⁶

¹¹²⁰ Napravljeno prema inventaru iz 1504. godine, izuzevši ratnu opremu (vidi tablica 26): DF 256778.

¹¹²¹ DF 256572.

¹¹²² Montanari, *Food is Culture*, 84.

¹¹²³ Usp. Goran Budeč, „Kuhanje, pečenje i blagovanje: pribor za jelo i kuhanje u kućama kasnosrednjovjekovnog Šibenika”, u *Domus, casa, habitato...: kultura stanovanja na jadranskom prostoru*, ur. Marija Mogorović Crljenko i Elena Uljančić-Vekić (Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, 2013.), 60.

¹¹²⁴ Vidi: DF 256943.

¹¹²⁵ Raffaella Sarti, *Živjeti u kući: stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi: (1500.-1800.)* (Zagreb: Ibis grafika, 2006), 196.

¹¹²⁶ Konji se spominju u inventaru iz 1508./1509.: KAZ, ACA, fasc. 81, br. 5 (DF 256936).

Inventar Gradačko-petrinjskoga vlastelinstva iz 1504. može se nadopuniti spomenutim popisom rashoda za 1512./1513. godinu koji je sastavio tadašnji gradačko-petrinjski špan prepozit Andrej. Andrej je te godine utrošio otprilike 12 ugarskih forinti i 69 denara od 132.1 na hranu ili 9.6 %. Među hranom koju je kupovao najčešće se nalazilo goveđe meso, pečeno meso (*assantur*) koje je vjerojatno isto bilo goveđe, te riba. Riba je bila ponešto skuplja ako ju je špan nabavljao iz Siska, a nabavljao ju je uvijek na nemrsne dane.¹¹²⁷ Prema popisima rashoda kanonici Zagrebačkog kaptola prakticirali su tjedni post koji je nalagala kršćanska ideologija tako da su vjerojatno otprilike 35 % dana na godinu jeli ribu.¹¹²⁸ Na nekoliko se mjesta bilježi i vrsta ribe koju špan kupuje – *opekanicze*, no nisam uspjela identificirati o kojoj bi se vrsti danas radilo. U svakom je slučaju to bila slatkovodna riba. U nekoliko je navrata oko Uskrsa prema popisu rashoda špan bio nabavio janjetinu i perad, a 4 forinte i 15 denara potrošio je samo na začine, papar i šafran.¹¹²⁹ Šafran je u srednjem vijeku bio najskuplji začina jer je potrebno preko stotinu tisuća cvjetova da bi se dobio jedan kilogram osušenog začina.¹¹³⁰ Budući da nema podataka o tomu kako su se hranili ne-privilegirani podložnici, ne može se točno usporediti s njihovom prehranom. Međutim, malo je vjerojatno da je većina podložnika skoro svaki dan jela meso ili ribu, a svakako ne toliko raznovrsnu svježju hranu. Kanonicima je naime bila dostupna još svinjetina od desetine i ugošćivanja, kao i perad od darova (*munerorum*). Dostupnost raznovrsne hrane posebice dolazi do izražaja prilikom putovanja. Tako je ostao sačuvan popis rashoda koji su kanonici sastavili 1513. godine prilikom obavljanja dužnosti decimatora u bekšinskom desetinskom kotaru.¹¹³¹ Popis pak rashoda sastavljen 1492. godine za razdoblje od mjesec dana kada su kanonici vodili pregovore s vesprimskim biskupom glede desetine iz Međimurja, također svjedoči o elitnoj prehrani. U popisu se spominju govedina, perad (kopun i piletina), riba, mliječni proizvodi, kruh, vino, voće, papar i šafran. Kanonici su sveukupno tom prilikom za hranu, put i druge potrebne stvari za organizaciju objeda, poput svijeća i voska, utrošili 32 i pol zlatne forinte.¹¹³²

¹¹²⁷ DF 256943.

¹¹²⁸ Hoffman, *An Environmental History of Medieval Europe*, 192.

¹¹²⁹ DF 256952.

¹¹³⁰ Melitta Weiss Adamson, *Food in Medieval Times* (Westport – Connecticut – London: Greenwood Press, 2004), 15.

¹¹³¹ DF 256598 (slika 109-111.).

¹¹³² KAZ, ACA, fasc. 29, br. 19 (DF 256599).

Kako se vidi iz navedenih popisa zagrebački kanonici konzumirali su samo vino, ne i pivo, vjerojatno uglavnom proizvedeno na kaptolskim vinogradima. To je povezano s činjenicom da se srednjovjekovna Slavonija uklapala i dalje u mediteransku, odnosno južnoeuropsku kulturu za koju je bila karakteristična proizvodnja i konzumacija vina, dok je za onu na sjeveru Europe karakterističnije bilo pivo.¹¹³³ Mnogo više bismo o crkvenoj elitnoj prehrambenoj kulturi saznali iz recepata, no oni nisu sačuvani, ili su se pak prenosili samo usmenim putem.

Osim namirnica i načina konzumiranja hrane, ono što je izdvajalo kanonike od njihovih podanika bio je i način organizacije objeda. Krajem srednjeg vijeka bilo je uobičajeno da gospodar i posada ne objeduju zajedno.¹¹³⁴ Inventar iz 1504. navodi za utvrdu Donji Gradac čak 5 stolova. U ovom razdoblju elita je također počela upotrebljavati tanjure i općenito pribor za jelo, što ih je posebno razlikovalo od ostalih društvenih slojeva.¹¹³⁵ Oporuka kanonika Alfonza Túza primjerice otkriva da je Alfonz posjedovao veliku i malu posrebrenu čašu (*kuppam*) te 8 srebrnih žlica (*coclearia*).¹¹³⁶ Godine 1513. zagrebački prepozit Andrej ostavio je Kaptolu, među ostalim, posrebreni vrč, zlatni prsten sa svojim grbom (*anulum aureum unum cum armis suis*), novi „dobar“, sag (*unum thapete novum, bonum*), a kanonik Marko *de Soklos* iste godine oporučno ostavlja Zagrebačkoj crkvi dva duga saga i dugački stol.¹¹³⁷

Oporučni legati kanonika sugeriraju nadalje da su kanonici uglavnom imali dosta gotova novca, što u najmanju ruku znači da su mogli nabavljati luksuzni namještaj i predmete u kućanstvu. Primjerice, gorički arhiđakon Ivan ostavio je Kaptolu 200 forinti 1508. godine; vaškanski arhiđakon Nikola iz Buče ostavio je 1509. za katedralu 100 forinti;¹¹³⁸ kanonik Juraj iz Rovišća 1519. godine ostavio je prebendarima 100 zlatnih forinti.¹¹³⁹ Kanonici su ipak uglavnom oporučno ostavljali oko 20 forinti samom Kaptolu. U njihovim su legatima bile prisutne i druge crkvene institucije pa je konačna novčana suma koju su posjedovali bila mnogo veća.¹¹⁴⁰ Prema oporuci Pavla iz Siska 1506. godine, taj je kanonik sveukupno posjedovao 726 forinti u novcu,

¹¹³³ Usp. Montanari, *Food is Culture*, 86.

¹¹³⁴ Usp. Sarti, *Živjeti u kući*, 180.

¹¹³⁵ Usp. Sarti, *Živjeti u kući*, 174-175. Iako ni to ne treba generalizirati, bogatije seljačke obitelji posjedovale su razne kućanske potrepštine i namještaj. Usp. Dyer, *An Age of Transition ?*, 26.

¹¹³⁶ MCZ 3, dok. 2, 2-4.

¹¹³⁷ MCZ 11, 302.

¹¹³⁸ MCZ 11, 300.

¹¹³⁹ MCZ 3, dok. 156, 193-194.

¹¹⁴⁰ Usp. MCZ 11, 297, 300-302, 305.

od čega je 300 razdijelio različitim crkvenim institucijama oko Zagreba.¹¹⁴¹ Komarnički arhiđakon nakon svoje smrti 1509. godine ostavio je za sobom 213 forinti i 14 solida, što je manja suma, ali ipak značajna.¹¹⁴² Da su kanonici imali stalni pristup gotovu novcu svjedoči i isprava iz 1489. godine. Isprava registrira dogovor između kustosa Matije iz Dubrave i postolara Barnabe iz Gradeca o tomu na koji će način Barnaba vratiti kustosu 97 zlatnih forinti koje mu je ovaj posudio, a Barnaba nije bio u mogućnosti vratiti u dogovorenom roku.¹¹⁴³

Nadalje inventar iz 1504. bilježi da su utvrde Petrinja i Donji Gradac imale po 3 kočije. Ti se podaci mogu nadopuniti s popisom rashoda za 1512./1513. godinu, koji pokazuje da su kanonici relativno često putovali. Špan je tako u tih godinu dana putovao tri puta do Zagreba i jednom do Budima, na što je utrošio oko jedne forinte novca. Pri tomu je vjerojatno putovao u kočiji s pratnjom. Osim što je špan vlastoručno putovao, svoje je izaslanike slao do Zagreba, Zrina, Siska, Jamnice i Budima. Taj račun može se nadopuniti s jednim iz 1512. koji je nastao u Zagrebu, ali nije čitljiv u cijelosti. Iz njega se ipak vidi da su kanonici iz Zagreba često slali svoje izaslanike do Budima, Čazme, Ivanića, Toplica, Gradeca i Križevaca gdje su se održavali shodovi (*congregatines generales*). Skoro svakodnevno kanonici su utrošili nekoliko forinti na slanje ljudi na takva izaslanička putovanja ili na slanje kurira s pismima.¹¹⁴⁴ Račun pak koji je sastavio gradačko-petrinjski špan za 1508./1509. godinu sugerira da se tada dosta novaca trošilo i na opremu za konje, koji su bili važni upravo zbog slanja izaslanika i putovanja.¹¹⁴⁵ Isti popis pokazuje da je značajan novac špan Pavao utrošio na odjeću ili materijal za odjeću – čak 12 forinti i 35 denara, te dodatnih 1 forintu i 5 denara na krznara. Među odjevnim materijalom najskuplja je bila vučja koža (*pellis wlpinis*), koju je kupio i za svoga nećaka, a tuniku i cipele kupio je i svojem slugi.¹¹⁴⁶ Prema popisu iz 1512./1513. godine na kožu (*cutes mactatas*) je utrošeno čak 17 forinti i 93 denara. Ta je koža zasigurno upotrebljena za izradu odjeće, a potrošene su i 3 forinte i 12 denara za cipele (*calligas*).¹¹⁴⁷ O luksuznom načinu odijevanja svjedoči i oporuka kanonika Alfonza Túza koji je prema istoj bio posjedovao kapu napravljenu

¹¹⁴¹ MCZ 3, dok. 49, 51-52.

¹¹⁴² MCZ 11, 300.

¹¹⁴³ KAZ, ACA, fasc. 103, 66 (DF 257026). I iz 1507. godine sačuvana je jako oštećena isprava o dugovanju u iznosu o 100 zlatnih forinti. Iz onoga što se može pročitati jasno je samo da je prepozit Albert nekomu posudio taj novac i da je molio kralja Vladislava da intervenira u vraćanje duga. KAZ, ACA, fasc. 3, br. 42 (DF 257007).

¹¹⁴⁴ DF 256572. Vidi i popis rashoda kojemu se ne vidi godina: KAZ, ACA, fasc. 42, br. 2 (DF 256637).

¹¹⁴⁵ KAZ, ACA, fasc. 81, br. 5 (DF 256936).

¹¹⁴⁶ KAZ, ACA, fasc. 81, br. 5 (DF 256936).

¹¹⁴⁷ DF 256952.

od kunine kože i podstavljenu s crnom svilom (*unam subam de pellibus variolinis dorsis, nigro cendatho subductam*), 3 kape od vjeveričina krzna (*subae mardurinae*), jednu od kunina (*pileum de variolinis*), 4 pokrivala za glavu od grimiza (*bireta de skarletho*) i crni ogrtač (*nigrum palium*).¹¹⁴⁸ Kanonik Andrija iz Komarnice koji svoju oporuku sastavlja dvije godine kasnije također navodi da je bio vlasnikom raznih skupocjenih stvari, od posuđa do odjeće, no dijelio ih je s bratom.¹¹⁴⁹

Još jedan od načina kako su kanonici iskazivali svoj društveni status na samom kraju srednjega vijeka bilo je naručivanje i izrada skupocjenih liturgijskih knjiga. Primjerice krajem 14. stoljeća kanonik Blaž darovao je ilustrirani *Missale Zagrabiense* (MR 13) prebendi sv. Kuzme i Damjana.¹¹⁵⁰ Među najpoznatijima svakako su dva misala koja daje naručiti kanonik Juraj *de Topusko* krajem 15. stoljeća. Jedan od njih, MR 170, bilježi godinu nastanka (1495.). Oba misala ostala su nedovršena vjerojatno zato što kanonik Juraj umire 1498. godine. Drugi, RK 354, međutim, biva dovršen 20-ak godina kasnije u renesansnom stilu.¹¹⁵¹ Ono što je veoma indikativno u slučaju ovih misala jest činjenica da su na samom kraju 15. stoljeća tiskana izdanja misnih knjiga bila u učestalijoj uporabi od onih pisanih rukom.¹¹⁵² Narudžba misne knjige pisane i ilustrirane rukom, zbog čega je zasebno trebalo isplatiti pisara i iluminatora, može se shvatiti samo kao iskaz političke i reprezentativne moći Zagrebačke biskupije.¹¹⁵³ Te misne knjige s obzirom na svoju veličinu i masu od 10 kilograma (koliko ima RK 354) vjerojatno ni nisu bile korištene prilikom svakodnevne liturgije.

I najzad, osim pojedinačno, upadljiva potrošnja na luksuzne crkvene predmeta iskazivala se još više korporativno. Malobrojni sačuvani računi s kraja 15. i početka 16. stoljeća ukazuju na

¹¹⁴⁸ MCZ 3, dok. 2, 2-4.

¹¹⁴⁹ [...] *ciphi argentei IIII. Coclearia argentea XIII. Agnus dei et cruces parve ad conservandas reliquias de argento VII. Sube II ventrine cooperte cum chmeleth, terciam eciam de chemelth, subducta pellibus mardurinis, quarta suba dorsina. Item toga de scarleth I. Item suppellectillia wlgo poplin de thapota nova II et de bysso II. Tapetha II, scutelle plumbee XII, disci plimbei XII. Item baltheus cum argento dispositus, quem hwzarones solent ferre, valens flor. XII. Item clenodia domus omnia et singula.* MCZ 3, dok. 16, 18-19.

¹¹⁵⁰ Magić, Vladimir, *et al.*, *Cimelia Metropolitana: povijest i knjižno blago knjižnice Zagrebačke nadbiskupije* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Prvostolni kaptol zagrebački, 2016), 74-77.

¹¹⁵¹ O misalima vidi više: Antun Ivandija, „Marginalije uz misal naslovnog roznskog biskupa i čazmanskog prepošta Jurja de Topusko“, *Croatica Christiana Periodica* 10 (1982): 1-27; Milan Pelc, *Minijature u misalima zagrebačkog biskupa Jurja od Topuskog* (Sisak: Sisačka biskupija; Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2018).

¹¹⁵² Usp. Anđelko Badurina, „Iluminacija knjiga u Hrvatskoj u 15. i 16. stoljeću“, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 34 (1984): 219-220.

¹¹⁵³ O postupku naručivanja i izdavanja takve knjige vidi: Evelyn Welch, *Art in Renaissance Italy: 1350-1500*, (Oxford: Oxford University Press, 2000), 72. Za ilustraciju skupocjenosti takvih knjiga usp. i kada Kaptol daje 63 i pol forinte za 50 stranica od pergamene za antifonar 1501. godine. MCZ 11, 303.

to da su kanonici mnogo prihoda trošili na uređivanje unutarnjih prostora Zagrebačke katedrale. Primjerice, od 1491. do 1497. na razne poslove u katedrali poput podizanja oltara, popravka zvona i orgulja, na kamenare i stolare biskup i kanonici Zagrebačkoga kaptola utrošili su pozamašnu svotu u iznosu od 422 zlatne forinte.¹¹⁵⁴ Još je veća svota utrošena vjerojatno u ranijem razdoblju Osvaldova biskupovanja, kao i u doba dok je biskup bio Luka Baratin (1500.-1510.).¹¹⁵⁵ Potom, inventari riznice Zagrebačke katedrale s kraja 14. stoljeća (1394.), 15. stoljeća (1421.-1425., 1433., 1474.) i početka 16. stoljeća (1502.) svjedoče o velikom bogatstvu u koje je bilo uloženo i u koje se stalno ulagalo – u crkvenu odjeću, predmete i knjige.¹¹⁵⁶ Za većinu stvari s ovoga popisa nemoguće je ustanoviti jesu li ih nabavili biskup ili kanonici.

Kako je izgledalo naručivanje crkvenih predmeta svjedoči samo jedan izvor, dva zapisa s kaptolske sjednice iz 1455. godine. Ti su zapisi ostali sačuvani vjerojatno zato što je došlo do raskida dogovora s kaptolske strane. Tom prilikom kanonici su dali u zadatak zlatarima Pavlu i Benediktu, građanima Gradeca da izrade srebrnu škrinjicu za relikviju nevinoga djeteta pri čemu su sami opskrbili zlatare s 36 i pol marki srebra. Međutim od toga naposljetku odustaju jer se Kaptol našao u problemima, zapis kaže ponajviše zbog nekakve zaraze (*pestilentiae*) koja je tada harala Zagrebom.¹¹⁵⁷ Ovaj nam zapis dakle otkriva da je Kaptol ponekad surađivao i s okolnim domaćim majstorima i obrtnicima, odnosno da nije samo izvana naručivao skupocjene predmete.¹¹⁵⁸

S obzirom na to u kakvim su objektima, i kako uređenima, živjeli, kako su se hranili, oblačili, kakve su poslove obavljali, zagrebački su kanonici svakako spadali u društvenu elitu. Pri tomu su, bilo individualno bilo korporativno veliki dio prihoda izdvajali za vanjsku reprezentaciju. To je pridonosilo održavanju imidža Zagrebačkoga kaptola kao snažne političke

¹¹⁵⁴ MCZ 11, 294-296. Izgleda kako su i biskup i Kaptol svoje prihode zajednički, a ne odvojeno, ulagali u uređivanje Zagrebačke katedrale.

¹¹⁵⁵ Vidi više u: Lelja Dobronić, *Renesansa u Zagrebu* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1994).

¹¹⁵⁶ Vidi MHEZ 6, dok. 184, 193-208; dok. 412, 396-418; MCZ 11, 178-187. U Dragutin Kniewlad, „Najstariji inventari Zagrebačke katedrale“, *Starine* 43 (1951): 49-80., autor je među ostalim objavio inventar iz 1394. i nastavak inventara iz 1474. Vidi i Zdenka Munk (ur.), *Riznica zagrebačke katedrale: Muzejski prostor, Zagreb, 31. ožujka - 15. rujna 1983.* (Zagreb: MTM, 1983), gdje su objavljene fotografije dijela srednjovjekovnih predmeta iz Riznice. U Vladimir Magić, *et al.*, *Cimelia Metropolitana*, 66-85, 94-95, 98-111, 116-121, vidi opisane najvrjednije rukopisne kodekse i inkunabule čuvane u Metropolitani iz 14. i 15. stoljeća te početka 16. stoljeća.

¹¹⁵⁷ Tkalčić, „Izprave XV. vieka iz crvene knjige“, dok. 8 i 9, 29-30.

¹¹⁵⁸ O zlatnim i srebrnim liturgijskim predmetima sačuvanima u Riznici Zagrebačke katedrale iz druge polovice 15. i početka 16. stoljeća vidi u: Arijana Koprčina, *Zlatarstvo u Zagrebu 1450.-1550.* (Zagreb: Muzej za obrt, Školska knjiga, 2022). Na temelju sačuvanih predmeta, međutim, praktički je nemoguće utvrditi koji su uvezeni, a koji su napravljeni u radionicama u Zagrebu kod domaćih majstora.

institucije, odnosno povjerenja državnoga središta prema instituciji koja je na periferiji na lokalnoj razini trebala iskazivati moć države.

Distribucija povjerenja u slučaju Zagrebačkoga kaptola može se promatrati iz dva kuta – unutar-institucionalno, i izgrađivanje povjerenja Kaptola prema van. Glavno vezivno tkivo za unutar-institucionalno povjerenje bio je korporativni identitet. Taj je identitet zaslužan za uspostavljanje i perpetuiranje praksi koje su omogućavale promptno i fleksibilno donošenje novih odluka koje su se doticale „ekonomije“, kao i hijerarhijsku organizaciju podjele prihoda. U povoljnim klimatološkim uvjetima, vođenjem sve elaboriranije administracije, kanonici su donekle uspjeli racionalizirati postupak vođenja ekonomije i uvećati prihode. Istovremeno, budući da je Kaptol izbjegavao bilo kakav rizik gubitka istih, uglavnom su izbjegavali zakupljivanje prihoda pojedincima izvan institucije. Ograničena racionalizacija i težnja maksimizaciji prihoda, nadalje, posljedica su izgradnje povjerenja Kaptola sa svojim podanicima. Održavanje povjerenja s podanicima nalagalo je da Kaptol potraživanja prilagodi njihovim mogućnostima, odnosno da funkcionira u sklopu moralne ekonomije. Izvori su također potvrdili da Kaptol ne ulaže u tehnološke inovacije kojima bi se povećavali prihodi. Inventari kaptolskog Gradačko-petrinjskoga vlastelinstva s kraja 14. i početka 16. stoljeća to najbolje dočaravaju. Iz njih se tako vidi da Kaptol ne nabavlja primjerice novu stoku, odnosno ne širi tu granu poljoprivrede niti da ulaže u plugove za oranje – spominje se u svim inventarima samo po jedan plug. Ono u što Kaptol najviše ulaže u drugoj polovici 15. stoljeća bila je zaštita podanika, što među ostalim nalaže moralna ekonomija. Drugo u što kanonici i Kaptol ulažu bila je vanjska reprezentacija kojom su iskazivali da pripadaju društvenoj eliti. Time su pak osnaživali povjerenje u hijerarhijski sustav. I posljednje, Kaptol je bio crkvena institucija zbog čega briga oko liturgije pojedincima unosi povjerenje da im Kaptol može omogućiti vječno spasenje, a to posljedično donosi i nove prihode Kaptolu.

Zaključak

Citat L. P. Hartleyja koji kaže da je „povijest strana zemlja“, da „oni to tamo rade drugačije“ dobro je poznat povjesničarima, koji se često na njega osvrću prilikom povijesnih analiza i interpretacija.¹¹⁵⁹ I ovom je radu ta misao bila neka vrsta metodološke niti vodilje. Da bi se proniknulo u ekonomski sustav funkcioniranja kakav je postojao prije 500 i više godina nužno treba polaziti od toga da je tadašnji misaoni sklop ljudi bio drugačiji, da zarada, profitabilnost, tržište, specijalizacija, konzumerizam, kao i sve druge značajke kapitalizma uglavnom nisu bile značajke i srednjovjekovne ekonomije, niti je nužno tadašnji razvoj ekonomije morao voditi današnjemu načinu funkcioniranja.

Iz onoga što je ostalo sačuvano u slučaju Zagrebačkoga kaptola (a na sreću dosta toga je) može se zaključiti da je Kaptol uspostavio složen i prosperitetan (namjerno ne koristim riječ „profitabilan“) gospodarski sustav za svoje vrijeme. Taj se sustav sastojao od tri, odnosno kasnije četiri vlastelinstva, a njemu su pripadali i prihodi od crkvene desetine koji su pristizali s područja pod kaptolskom jurisdikcijom, kao i ostali crkveni prihodi poput darova i katedratika. Vlastelin, a mogao je to biti pojedinac, obitelj, crkvena korporacija ili grad, uz organizaciju proizvodnje i prikupljanje prihoda, bilo u naturi bilo u novcu, imao je zadatak na vlastelinstvima organizirati upravu i administraciju, kao i pružati zaštitu onima koji su živjeli na vlastelinstvu. Jednim dijelom srećom, a drugim pametnom politikom prema kralju i nametanjem svoje administracije na novim posjedima, Kaptol je sredinom 15. stoljeća proširio svoje Zagrebačko vlastelinstvo, odnosno Štibru. U istom je stoljeću svojim postojećim trima vlastelinstvima, Zagrebačkom, Topličkom i Sisačkom pridodao još jedno: Gradačko-Petrinjsko vlastelinstvo. Time je Zagrebački kaptol, uz zagrebačkoga biskupa, bio crkveni vlastelin s najviše posjeda u Slavoniji. Opatija u Topuskom, odnosno cisterciti, zatim ivanovci i pavlini zbog mnogo manje zemljišnih posjeda u svojem vlasništvu na neki način uvijek bili pod „sjenom“ Zagrebačkoga kaptola i biskupa, a većina je čak plaćala crkvenu desetinu ili Kaptolu ili biskupu. Vlastelinstva Zagrebačkoga kaptola bila su samodostatna, no to nije značilo i da su bila posve autonomna i gospodarski odvojena od središnje vlasti u Budimu (i drugim prijestolnicama Ugarsko-

¹¹⁵⁹ Hatcher, Bailey, *Modelling the Middle Ages*, 10; Landers, 1.

hrvatskoga Kraljevstva). Dio je prihoda zagrebačkih kanonika, bilo putem darova bilo poreza pristizao izravno ugarsko-hrvatskim kraljevima u 14. i 15. stoljeću, a još je važnija činjenica da su se ugarsko-hrvatski kraljevi koristili resursima Zagrebačkoga kaptola „na licu mjesta“. Budući da je Kaptol ujedno djelovao kao vjerodostojno mjesto, samim je time predstavljao „produženu ruku“ kralja u lokalnoj zajednici na periferiji Kraljevstva. Ugarsko-hrvatski kraljevi u velikoj su mjeri kontrolirali imenovanja zagrebačkih kanonika, a neki su kanonici čak radili na dvoru ili obavljali diplomatske misije za kralja. Drugi način na koji je Kaptol djelovao kao „produžena ruka“ kralja bila je uspostava i održavanje autoriteta nad dijelovima Zagrebačke biskupije nad kojim je Kaptol imao jurisdikciju. To su bili Turopolje, Zagorje, nekadašnja županija Gorica, Međimurje i jedan dio Zaladske županije (u Statutima poznat kao Bekšin). Jedan od načina kako je stanovništvo u Slavoniji potvrđivalo ili negiralo autoritet kralja, bilo je plaćanje crkvene desetine. Da je plaćanje desetine bilo izravno povezano s potvrđivanjem kraljevskoga autoriteta svjedoči činjenica da je ono bilo snažnije poremećeno u trenucima slabe kraljevske vlasti. Ipak, bez obzira na jačanje/slabljenje kraljevske vlasti Kaptol praktički od kraja 14. stoljeća ima problema s prikupljanjem desetine iz Međimurja. To se može ponajviše povezati s činjenicom da je Međimurje bilo razdijeljeno između dviju jurisdikcija – crkveno je pripadalo Zagrebačkoj biskupiji, ali upravno Zaladskoj županiji. S druge strane, Zagrebački je kaptol uspio nametnuti svoj autoritet u području oko Metlike i Črnomelja koje je potpadalo pod Akvilejskoga patrijarha. Sredstvo kojim se Kaptol služio kako bi ponovno uspostavio narušeni autoritet bila je ekskomunikacija. Iako je nekad bila dugotrajna i skupa zbog sudskih troškova, uglavnom je postizala svoj cilj u 14. i 15. stoljeću. Kada je uspješno proglašena, izdvajala je pojedince iz lokalne zajednice, i osujećivala mogućnost za vječno spasenje zbog čega su i plemstvo i podanici pristajali na sporazum s Crkvom.

Društveni i politički okvir dakle izravno su utjecali na „ekonomski“ vid djelovanja Zagrebačkoga kaptola. U taj ekonomski vid djelovanja, nadalje, monetizacija je duboko prodrila. To ipak nije istovremeno značilo da je monetizacija, bar još u ovom vremenu, značajnije mijenjala društvene odnose.¹¹⁶⁰ Ovaj je rad pokazao da se upravo suprotno događalo: društvena struktura i kulturne prakse bile su te koje su u kasnom srednjem vijeku utjecale na osnaživanje, odnosno slabljenje

¹¹⁶⁰ U tome vremenu još naime nije uspostavljeno pravo tržište rada, zemlje i novca. Polanyi, *Velika preobrazba*, 99.

učinaka monetizacije. Postojala je tako primjerice praksa prodaje kaptolskih posjeda – predija. Ta se prodaja međutim odvijala u posebnim okolnostima. Kaptol je prodavao posjede samo onim pojedincima koji će postati budući predijalci i u koje je imao povjerenje jer su već ranije nekom zaslugom bili zadužili Kaptol. Predijalci su pak bili stup funkcioniranja kaptolskih vlastelinstava cijelo 14. i 15. stoljeće, a vjerojatno i kasnije. S obzirom na to da je Kaptol imao mnogo više posjeda nego li kanonika, dobar dio svojih posjeda davao je u neizravno ili koristovno vlasništvo predijalcima, pojedincima plemićkoga ili neplemićkog porijekla. Predijalni se status nasljeđivao zbog čega se o njima ne može govoriti kao o klasičnim zakupnicima. Predijalcima je taj status pridonosio njihovom društvenom i simboličkom kapitalu, no s druge strane Kaptol ih je nastojao što snažnije identitetski vezati uz svoju instituciju. Predijalci su tako ujedno bili zamjena za upravitelje na vlastelinstvima kakvi su postojali na drugim europskim vlastelinstvima, a krajem druge polovice 15. stoljeća, u vremenu sve češćih osmanskih napada, bili su osnovom kaptolske „vojske“ (Kaptol nije imao banderij kao što ga je imao biskup). S druge strane, u drugoj polovici 15. stoljeća, Kaptol upravnu ingerenciju prebacuje dobrim dijelom također na službenike na vlastelinstvima, na vojvode (na Sisačkom i Zagrebačkom vlastelinstvu) i ritarda (Topličko vlastelinstvo), kojeg je vjerojatno također izabirao sam puk. Kaptol je tako kroz cijeli kasni srednji vijek upravljao svojim posjedima na način da je dio njih davao u koristovno vlasništvo predijalcima, a dijelom posjeda sam izravno upravljao. Na drugim europskim vlastelinstvima praksa je uglavnom bila većinom posjeda izravno upravljati ili pak neizravno, što se može vidjeti na primjeru srednjovjekovne Engleske. Ona krajem srednjega vijeka posve prelazi na neizravni način upravljanja i više se ne vraća izravnom.

Dok je prodaja predija, većih posjedovnih jedinica, bila rijetka, prodaja selišta i vinograda među ne-privilegiranim podanicima, bila je učestalija. No, i takvu je prodaju Kaptol ograničavao, oranice se, naime, nisu smjele odvajati od drugih posjedovnih dobara poput livada i šuma. Kaptol je nadalje ograničavao prodaju agrikulturnih proizvoda svojim podanicima. Regulirao je razdoblja kada je samo on kao vlastelin mogao prodavati svoje proizvode. Ograničavanje procesa monetizacije vidi se i na primjeru kaptolskih trgovišta koja su tijekom cijeloga postojanja kaptolskih vlastelinstava imala status polu-autonomije.

Na koji način shvatiti kaptolsku monetizaciju, možda najbolje predočava koncept povjerenja. Iako su kaptolski podanici trgovali svojim proizvodima, a broj sajмова stalno se povećavao

sudeći po kaptolskim privilegijama, cilj toga trgovanja i takve ekonomije najvećim dijelom nije bio steći profit, već prikupiti dovoljno gotova novca za plaćanje sve brojnijih novčanih poreza. Seljacima u pred-moderno doba, naime, nije bilo stalo toliko do maksimizacije proizvodnje i profita općenito koliko do osiguravanja dovoljne količine prinosa za prehranu i sljedeći ciklus sadnje. Unatoč razvijenim agrikulturnim tehnikama koje su garantirale stabilan prinos, proizvodnja je uvijek bila podložna nestalnim vremenskim uvjetima. Takva etika održivosti kod seljaka utjecala je i na posebne obrasce ponašanja koji su se temeljili na recipročnosti, a koja nije mimoišla ni same vlasteline. Od vlastelina se naime očekivalo da seljacima, odnosno svojim podložnicima ostave minimum od proizvodnje kako bi se mogli prehraniti, ali i da ih štite od vanjskih napada. U slučaju Zagrebačkoga kaptola, u 14. i 15. stoljeću izvori sugeriraju da Kaptol uglavnom nije iznevjerio povjerenje svojih podanika na takav način. Dok su u drugim dijelovima Europe upravo zbog toga u to vrijeme česte bile pobune, na kaptolskim ih vlastelinstvima nije bilo. Sačuvani izvori nadalje sugeriraju da je Kaptol učestalo pregovarao sa svojim podanicima i njihova podavanja prilagođavao okolnostima, posebice u vremenu kada jačaju osmanska osvajanja, i to na svim trima vrstama posjeda: na zajedničkim, na onima datim u doživotno koristovno vlasništvo kanonicima i na onim datim u koristovno vlasništvo predijalcima. Također, unatoč tomu što je dio kaptolskih podanika radio na kaptolskim alodijalnim zemljama, ne može se zaključiti da su ne-privilegirani podložnici poznati kao „tlakali“, odnosno oni koji su obrađivali alodijalnu zemlju, imali više obveza i podavanja od drugih podanika. Dapače, kako su sugerirali ponajviše izvori s Gradačko-petrinjskog vlastelinstva, takvim su podanicima bila umanjena podavanja. Popisi desetina nadalje pokazuju da Kaptol nije uzimao višak proizvodnje od siromašnih podanika. Dakle, „klasni sukob“ uglavnom nije bio značajka funkcioniranja kasnosrednjovjekovne ekonomije Zagrebačkoga kaptola. Ipak, sudeći po sačuvanim popisima poreza i studijama koje su provedene u drugim dijelovima Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva, čini se kako su se općenito podavanja seljaka krajem 15. stoljeća povećala. To je zasigurno bilo povezano i s promjenom prirode funkcioniranja države koja postaje sve centraliziranija i potražuje više prihoda. Sudski pak dokumenti sugeriraju da se Kaptol zauzimao protiv velikaša i pojedinaca koji su napadali kaptolske posjede i činili štetu kaptolskim podanicima. U slučajevima kada parničenje na sudu nije pomagalo u dobivanju pravde za kaptolske podanike, Kaptol nije prezao od nasilnih upada na neprijateljski posjed. Također, zbog osmanskih je

osvajanja Kaptol, uz zagrebačkog biskupa, u drugoj polovici 15. stoljeća pokrenuo opsežnu izgradnju fortifikacija na Zagrebačkom, Topličkom i Gradačko-petrinjskom vlastelinstvu.

Dok su zagrebački kanonici djelovali sukladno postavkama moralne ekonomije, s druge strane, također su nastojali razvijati mehanizme povećavanja svojih i kaptolskih prihoda. Ono što je ponajviše utjecalo na razvoj tih mehanizama bilo je institucionalno djelovanje koje se temeljilo na korporativizmu. Kaptol je tako imao točno utvrđene mehanizme donošenja odluka, raspodjele službi i dužnosti te kazni za prijestupe i neizvršavanje zadataka. Dekan i španovi vlastelinstava mogli su se izabrati samo četiri godine zaredom. Osim dobre upravljačke politike i administracije na vlastelinstvima, drugi je način povećavanja prihoda bilo njihovo zakupljivanje. Tu praksu uvodi sastavljač kaptolskih Statuta još 1335. godine vjerojatno po uzoru na talijanske gradove-države. Prihode je moglo zakupiti najviše troje pojedinaca i u najvećem broju slučajeva kaptolske su prihode zakupljivali samo kanonici. Povjerenje se rijetko ukazivalo pojedincima koji nisu bili članovi Kaptola kada je u pitanju bilo zakupljivanje vjerojatno zato što su zakupnici ujedno trebali voditi brigu o sakupljanju prihoda i voditi evidenciju o istima, odnosno obavljali su često dužnost decimatora. Iako je popisivanje prihoda postojalo još u vremenu prije sastavljanja Statuta, nakon uvođenja zakupništva dobilo je dodatno na važnosti, kao i općenito vođenje administracije o prihodima i rashodima Kaptola, a što je bilo i u skladu s trendovima u ostatku Ugarsko-hrvatskoga Kraljevstva. Dio te administracije sačuvan je još iz druge polovice 15. stoljeća. S povjerenjem u administraciju rasle su i mogućnosti kontroliranja prihoda i rashoda. Primjer takve racionalizacije u ovoj je studiji pokazan na popisima crkvene desetine, kao i popisima zakupništva iste desetine. Stvaranje takvih popisa omogućilo je formiranje i mijenjanje granica desetinskih kotareva odakle se potom zakupljivala desetina. Dok je naprimjer u kaptolskim Statutima područje oko Glavnice, odnosno tadašnjeg Stubičko-susedgradskoga vlastelinstva bilo u sklopu velikog kotara oko Zagreba, u 15. je stoljeću to područje izdvojeno u zasebni kotar, vjerojatno zbog velikih prinosa vina. U svakom od tih kotareva provedena je zasebna administracija prilikom sakupljanja desetine i drugih vlastelinskih prihoda (kada se radilo o kaptolskim vlastelinstvima). Kako pokazuju popisi desetina, prinosi su se mogli jako mijenjati iz godine u godinu, no zato su seljaci sijali više kultura pa proizvodnja i ukupni prihodi na kraju uglavnom nisu previše varirali. Povjerenje u administraciju tako je bilo izravnim uzrokom uvećavanja kaptolskih prihoda u drugoj polovici 15. stoljeća.

Prihodi pak koje je Zagrebački kaptol dobivao kroz cijelo 14. i 15. stoljeće, premda su nam informacije o tomu dostupne uglavnom iz 15. stoljeća, povezani su s činjenicom da je Kaptol djelovao kao vjerska institucija. Zbog povjerenja koje su ljudi u srednjem vijeku imali u Crkvu kao instituciju koja pomaže osigurati vječno spasenje, darovali su joj razne darove, oporučne legate pa čak i posjede. Tako su i u slučaju Zagrebačkoga kaptola iz 15. stoljeća ostali sačuvani primjeri takvih darova. Iako su zagrebački kanonici ponekad zanemarivali svoje dužnosti, Kaptol je stipulirao stroga pravila glede prisustvovanja na glavnim svetkovinama, a liturgijske dužnosti koje nisu stizali obavljati kanonici, obavljali su prebendari. Vjerojatno zbog povećavanja broja prebendara i težnjom za osnaživanjem liturgije u trenucima kada dolazi do slabljenja biskupske vlasti u Zagrebačkoj biskupiji sredinom 15. stoljeća, dolazi do povećavanja broja bočnih oltara u katedrali uz koje je također bila vezana neka vrsta prebende te druga pokretna i nepokretna imovina. Glavna je zadaća rektora oltara bila služenje svete mise.

I naposljetku, povjerenje u hijerarhijski društveni poredak u kojem elita upravlja većinom materijalnoga bogatstva, uzrokovali su da zagrebački kanonici većinu svoga materijalnoga bogatstva troši na reprezentaciju. Misal Jurja *de Topusko*, skupocjeni namještaj i skupocjeni crkveni predmeti, ulaganja u katedralu sv. Stjepana kralja bili su dio takve reprezentacije. Kao što su pokazali malobrojni sačuvani popisi rashoda, kanonici su svakodnevno kupovali svježu hranu, nekoliko puta godišnje skupocjene začine, mnogo su ulagali u svoje kurije u kojima su rezidirali, kao i na odjeću. Kanonici su također, za razliku od njihovih ne-privilegiranih podanika mnogo češće i udobnije putovali na udaljenije relacije. Iz onoga što je analizirano vidi se tako da su kanonici općenito najviše ulagali u reprezentaciju, fortifikaciju, i administraciju, a minimalno u unapređivanje proizvodnje, to je bilo prepušteno samim podanicima.

Ovaj je rad pokazao kako su u jednom kasnosrednjovjekovnom društveno-gospodarskom sustavu istovremeno s jedne strane postojale težnje za racionalizacijom i uvećanjem prihoda te s druge „konzervativizam“ i poštivanje moralne ekonomije. Dakle, unatoč stvarnom postojanju i širenju monetizacije, to nije značilo da je razvoj kaptolskog vlastelinstva linearno i nepovratno krenuo u smjeru razvoja kapitalizma.¹¹⁶¹ Do toga je još bio dugačak i trnovit put, uglavnom iniciran

¹¹⁶¹ „Linerani“ način razmišljanja zorno dočarava citat iz Adamčekova uvodnog dijela: „U doba kasnog feudalizma (XVI-XVII st.) počeo se u Zapadnoj Evropi razvijati kapitalistički način proizvodnje. Dio srednjovjekovnog građanstva pretvorio se u klasu moderne buržoazije, a dio se neposrednih proizvođača odvojio od sredstava za

vanjskim ekonomskim događanjima, koja su se postupno implementirala, ali opet na drugačiji način, poštujući lokalni društveno-kulturni kontekst.

proizvodnju i pretvorio u najamne radnike. Razvoj robno-novčanih odnosa i kapitalističkog načina proizvodnje dovodi u Zapadnoj Evropi do postepenog ublažavanja feudalne potčinjenosti i potpune prevlasti novčane rente u izrabljivanju zavisnih seljaka. Ti su se odnosi izrazili u stvaranju senioralnog tipa vlastelinstva (*Grundherrschaft*) s nerazvijenom alodijalnom proizvodnjom.“ *Agrarni odnosi*, 19.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori

Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Hrvatski državni arhiv – fond Neoregestrata Acta

Kaptolski arhiv u Zagrebu – fond Acta capituli antiqua

– fond Acta loci credibilis I i II

Magyar Országos Levéltár, Budapest

Q szekció: Mohács előtti gyűjtemény

Diplomatikai levéltár (DL)

Diplomatikai fénykéogyűjtemény (DF)

Objavljeni izvori

Adamček, Josip, *et al.*, „Seljačke bune XV – XVIII stoljeća (građa)“. *Arhivski vjesnik* 16, br. 1 (1973): 7-85.

Josip Adamček, *et al.* „Prva buna Štibrenaca (1608-1610)“. *Arhivski vjesnik* 17-18, br. 1 (1975): 79-156.

Adamček, Josip, Kampuš, Ivan (ur.). *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, 1976.

Adamček, Josip, *et al.*, *Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću (Građa)*. Zagreb: Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Odjel za hrvatsku povijest, Arhiv Hrvatske; Sisak: Historijski arhiv, 1985.

Bak, János M. Bak (ur.). *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary. All Complete Monographs*, 2019.

Barbarić, Josip, *et al.* (ur.). *Camera Apostolica. Annatae, Introitus et exitus, Obligationes pro*

- communibus servitiis, Obligationes et solutiones-additamenta (1302-1732)*, sv. 2. Zagreb – Rim: HAZU, 2001.
- Bossányi, Árpád. *Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai; avignoni korszak*, sv. 1. Budapest: Stephaneum Nyomda, 1916.
- Fejér, György. *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol 1-11. Budae: Typis typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1829-1844.
- Filipan, Božena. *Varaždinske Toplice i naselja*, sv. 1. Varaždinske Toplice: Grad Varaždinske Toplice, 2005.
- Fraknói, Guilelmi (ur.). *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia: Vatikáni magyar okirattár*, vol. 6. Budapest: Frankin-Társulat nyomdája, 1891.
- J. J. Hanel (ur.), *Statuta et leges civitatis Spalati. Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium*, pars I, vol. II. Zagreb: Officina Societatis typographicae, 1878.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan (ur.). *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, pars I. Zagreb: Velocibus typis dris. Ludovici Gaj, 1862.
- Lukinović, Andrija (ur.). *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, vol. 5-7. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Hrvatski državni arhiv, 1994-2004.
- Luz, Rastislav (ur.). *Účtovné registre Bratislavskej kapituly 1417–1529* [Računi Bratislavskog kaptola, 1417–1529]. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2018.
- Margetić, Lujo (ur.). *Vinodolski zakon. La legge del Vinodol. Das Gesetz von Vinodol. The Vinodol law*. Rijeka: Adamić; Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2008.
- Smičiklas, Tadija, *et al.* (ur.). *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Zagreb: JAZU/HAZU, 1905–1990, vol. 1: 1967.
- Solymosi, László. „Az egri káptalan dékánválasztási statútumai a XV. századból“ [Statuti izbora dekana Egerskoga kaptola u XV. stoljeću], *Levéltári Közlemények* 87 (2016): 147-154.
- Theiner, Augustin (ur.). *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*. Romae: Typis Vaticanis, 1859.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj (ur.). *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, vol. 2. Zagreb: Karl Albrecht, 1874.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj (ur.). „Izprave XV. vieka iz crvene knjige zagrebačkog kaptola“. *Starine JAZU XI* (1879): 19-75.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj (ur.). *Povijesni spomenici slobodnog i kraljevskog grada Zagreba*, vol 1-

3; 11. Zagreb: Karl Albrecht, 1889-1905.

Literatura

Abels, Richard. „The Historiography of a Construct: Feudalism and the Medieval Historian“.

History Compass 7/3 (2009): 1008–1031.

Adamček, Josip. „Građa o susjedgradsko-stubičkom vlastelinstvu 1563–1574“. *Arhivski vjesnik*

7–8 (1964): 7-340.

_____. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća*. Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1980.

_____. *Povijest vlastelinstva Božjakovina i okolice*. Zagreb: Kajkavsko spravišće, 1981.

_____. *Bune i otpori: seljačke bune u Hrvatskoj u XVII stoljeću*. Zagreb: Globus; Filozofski fakultet, Zavod za hrvatsku povijest, 1987.

Algazi, Gadi. „Feigned Reciprocities: Lords, Peasants, and the Afterlife of Late Medieval Social Strategies“. U *Negotiating the gift: pre-modern figurations of exchange*, ur. G. Algazi, et al., 99-127. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2003.

Ančić, Mladen. „Cistercitska opatija u Topuskom do pretvaranja u komendu“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 27 (1994): 29-42.

_____. „Pojasevi i druge dragocijenosti u kasnosrednjovjekovnim obiteljskim riznicama“. *Starohrvatska prosvjeta* 3, br. 22 (1995): 151-160.

_____. „Vlastelinstvo hrvatskoga hercega u Gorskoj županiji“. *Povijesni prilozi* 15 (1996): 201-240.

_____. *Na rubu Zapada: tri stoljeća srednjovjekovne Bosne*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.

_____. *Što svi znaju i što je svima jasno: historiografija i nacionalizam*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2008.

_____. „Od zemlje do kraljevstva: Mjesto Bosne u strukturi Archiregnuma“. *Hercegovina: Časopis za kulturno i povijesno nasljeđe* 26, br. 1 (2015): 9-88.

_____. „*Gradu kmeti ili iobagiones castri* kao element društvene strukture Hrvatskoga Kraljevstva“. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 6 (2019): 35-132.

Ančić, Mladen, Nekić, Antun (ur.). *Zadarski mir: prekretnica anžuvinskog doba*. Zadar:

- Sveučilište u Zadru, 2022.
- Apostolova Maršalevski, Magdalena. *Iz pravne prošlosti Zagreba*. Zagreb: Školska knjiga, 1998.
- _____. „Dominium utile u tekstovima Ivana arhiđakona goričkog“. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 63, br. 5-6 (2013): 1187-1202.
- Aston, T. i Philipin, C. H. E. (ur.). *The Brenner Debate. Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Badurina, Anđelko. „Illuminacija knjiga u Hrvatskoj u 15. i 16. stoljeću“. *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 34 (1984): 219-220.
- Baldwin, John W. „The Medieval Theories of the Just Price: Romanists, Canonists, and Theologians in the Twelfth and Thirteenth Centuries“. *Transactions of the American Philosophical Society, New Series* 49, br. 4 (1959): 1-92.
- Barle, Janko. *Naše diecezanske sinode*. Zagreb: Hrvatsko katoličko tiskovno društvo, 1913.
- Beaulande, Véronique. „La force de la censure: l'excommunication dans les conflits de pouvoir au sein des villes au XIIIe siècle“. *Revue Historique* 646, br. 2 (2008): 251-278.
- Belaj, Juraj. „Jesu li postojale župe na području ivanovačkog belskog preceptorata 1334. godine?“. *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 24 (2007): 473-480.
- Beuc, Ivan. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije: pravno-povijesne studije*. Zagreb: Pravni fakultet, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1985.
- Brgles, Branimir. „Model obradbe protostatističkih vrela na primjeru analize najstarijih registara desetinskoga kotara Glavnice“. *Historijski zbornik* 69, br. 2 (2016): 293-333.
- _____. „Prilog raspravi o agrarnom dualizmu i tranziciji iz feudalizma u kapitalizam u suvremenoj historiografiji“. *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 12, br. 1 (2016): 151-172.
- _____. *Ljudi, prostor i mijene: Susedgradsko i donjostubičko vlastelinstvo 1450-1700*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2019.
- Budak, Neven. *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku*. Zagreb – Koprivnica: Dr. Feletar, 1994.
- Budeč, Goran. „Kuhanje, pečenje i blagovanje: pribor za jelo i kuhanje u kućama kasnosrednjovjekovnog Šibenika“. U *Domus, casa, habitato...: kultura stanovanja na jadranskom prostoru*, ur. Marija Mogorović Crljenko i Elena Uljančić-Vekić, 54-72.

- Poreč: Zavičajni muzej Poreštine, 2013.
- Buturac, Josip. „Popis župa Zagrebačke biskupije od god. 1334.“. *Starine* 59 (1984): 43-107.
- Boyd, Catherine E. *Tithes and Parishes in Medieval Italy: The Historical Roots of a Modern Problem*. Ithaca – New York: Cornell University Press, 1952.
- Brunner, Otto. *'Land' and Lordship: Structures of Governance in Medieval Austria*. Preveli Howard Kaminsky i James Van Horn Melton. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1992.
- Buntak, Franjo. *Povijest Zagreba*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996.
- Burke, Peter J., Stets, Jan E. *Identity Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Camp, van Valeria. „La diplomatie des comptes: méthode, limites et possibilités. L'exemple de Mons, XIVe-XVe siècles“. *Archiv fur Diplomatic, Schriftgeschichte, Siegel und Wappenkunde* 61 (2015): 237-270.
- Cerman, Markus. *Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300–1800*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan, 2012.
- Chayanov, A. V. *The Theory of Peasant Economy*. Homewood, Illinois: Published for the American Economic Association, by R.D. Irwin, 1966.
- Clercq, de Wim, Dumolyn, Jan, i Haemers, Jelle. „Vivre Noblement: Material Culture and Elite Identity in Late Medieval Flanders“, *The Journal of Interdisciplinary History* 38, br. 1 (2007): 1-31.
- Davies, Rees. „The Medieval State: The Tyranny of a Concept?“, *Journal of Historical Sociology* 16, br. 2 (2003): 280-300.
- Dean, Trevor. *Land and Power in Late Medieval Ferrara: The Rule of the Este 1350-1450*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- Dobronić, Lelja. „Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201.“. *Rad JAZU* 283 (1951): 245-318.
- _____. *Viteški redovi: templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984.
- _____. „Nova Ves – povijesni dio Zagreba“. *Starine* 60 (1987): 1-43.
- _____. *Zagrebačka biskupska tvrđa*. Zagreb: Školska knjiga, 1988.
- _____. *Biskupski i kaptolski Zagreb*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- _____. *Renesansa u Zagrebu*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 1994.

- Dodds, Ben. "Demesne and Tithes: Peasant Agriculture in the Late Middle Ages." *The Agricultural History Review* 56, br. 2 (2008): 123-141.
- Duby, Georges. *Rural Economy and Country Life in the Medieval West*. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1998.
- Dyer, Christopher. *An Age of Transition? Economy and Society in England in the Later Middle Ages*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- _____. „Peasant Farming in Late Medieval England: Evidence from the Tithes Estimations by Worcester Cathedral Priory.“ U *Peasants and Lords in the Medieval English Economy: Essays in Honour of Bruce M. S. Campbell*, ur. Maryanne Kowaleski, et al. , 83-109. Turnhout: Brepols, 2015.
- Ekelund, Robert B., et al. *Sacred Trust: The Medieval Church as an Economic Firm*, Oxford University Press. New York – Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Eldevik, John. *Episcopal Power and Ecclesiastical Reform in the German Empire: Tithes, Lordship, and Community, 950-1150*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- Engel, Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457* [Svjetovna arhontologija srednjovjekovne Ugarske 1301.-1457.], sv. 1 (Budapest: MTA Történettudományi Intézete, 1996.
- Engel, Pál. *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526*. London, New York: I. B. Tauris, 2001.
- Fedeleš, Tamás. *Püspökök, prépostok, kanonokok: Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből* [Biskupi, prepoziti, kanonici: Kaptoli srednjovjekovne Pečuške crkve]. Szeged: Tudományegyetem Történeti Intézet, 2010.
- Fourquin, Guy. *The anatomy of popular rebellion in the Middle Ages*. Amsterdam; New York; Oxford: North-Holland Publishing Company, 1978.
- Fügedi, E. „Hungarian Bishops in the Fifteenth Century: (Some Statistical Observations)“. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 11, br. 1/4 (1965): 375-391.
- Gajer, Radovan. „Posjedi zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.“. *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu* 11 (1978): 5-102.
- George, Michaël. *Le chapitre cathédral de Verdun à la fin du Moyen Âge (fin XIIe - début XVIe siècle): étude d'une communauté ecclésiastique séculière*. Doktorska disertacija. Metz: Université de Lorraine, 2016.

- Golec, Ivica. *Povijest grada Petrinje*. Petrinja: Matica hrvatska Petrinja; Sisak: Družba „Braća hrvatskoga Zmaja“. Zmajski stol u Sisku, 2014.
- Grgin, Borislav. *Počeci rasapa: kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*. Zagreb: Ibis grafika, 2002.
- Gulin, Ante. *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli: loca credibilia Dalmacije, Hrvatskog primorja, Kvarnerskih otoka i Istre*. Zagreb: HAZU, 2008.
- Gundacker, Jay. „Absolutions and Acts of Disobedience: Excommunication and Society in Fourteenth-century Armagh“. *Traditio* 64 (2009): 183-212.
- Gurevich, A. J. *Categories of Medieval Culture*. London, Boston, Melbourne, Henley: Routledge & Kegan Paul, 1975.
- Hatcher, John i Bailey, Mark. *Modelling the Middle Ages: The History and Theory of England's Economic Development*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- Hicks, Michael. *Bastard Feudalism*. London – New York: Routledge, 2013.
- Hoffman, Richard, C. *An Environmental History of Medieval Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Horvat, Rudolf. *Povijest grada Varaždina*. Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Zavod za znanstveni rad, 1993.
- Horvat, Zorislav. „Grijanje u srednjovjekovnim burgovima kontinentalne Hrvatske; Kamini, dimnjaci i kaljeve peći“. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, br. 3-4 (7-8) (1994): 215-239.
- Hosking, Geoffrey. „Trust and distrust: a suitable theme for historians?“. *Transactions of the Royal Historical Society* 16 (2006): 95-115.
- _____. *Trust: A History*. Oxford: Oxford University Press, 2014.
- Housley, Norman. „Crusading as social revolt: The Hungarian peasant uprising of 1514“. *Journal of Ecclesiastical History* 49 (1998): 1–28.
- Howell, Marta C. *Commerce before Capitalism in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Hunyadi, Zsolt. „Hospitaller Estate Management in the Medieval Kingdom of Hungary (Thirteenth to Fourteenth Centuries)“. U *The Military Orders, Vol. IV: On Land and By Sea*, ur. Judi Upton-Ward, 145-153. London: Routledge, 2008.
- _____. *The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary, c.1150–1387*. Budapest:

- METEM-CEU, 2010.
- Incze, János. 'Our Lord the King Looks for Money in Every Corner'. Sigismund of Luxembourg's Pledgings in Hungary. Doktorska distertacija. Budimpešta: CEU 2018.
- _____. „Bound by Pledge: Bártfa and King Sigismund's Policy of Pledging Towns“, *Annual of Medieval Studies at CEU* 19 (2013): 83-94.
- Ivančan, Ljudevit. *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, sv. I. Zagreb, 1924.
- Ivandija, Antun. „Marginalije uz misal naslovnog rožonskog biskupa i čazmanskog prepošta Jurja de Topusko“. *Croatica Christiana Periodica* 10 (1982): 1-27.
- Ivanović, Miloš. „Militaryization of the Serbian State under Ottoman Pressure“, *The Hungarian Historical Review* 8, br. 2 (2019): 390-410.
- Jamroziak, Emilia. *The Cistercian Order In Medieval Europe 1090-1500*. New York: Routledge, 2013.
- Janković, Branimir. *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*. Zagreb: Srednja Europa, 2016.
- Jerković, Marko. „Uprava Zagrebačkog kaptola nad sisačkim vlastelinstvom od 1215. godine do sredine 14. stoljeća“. U *Antiquam fidem – Radovi sa znanstvenoga skupa. Sisak, 3.-5. prosinca 2010.*, ur. Spomenka Jurić i Darko Tepert, 149-176. Zagreb: Glas koncila, 2011.
- _____. „Rijeka Sava i Zagrebački kaptol u razvijenoj srednjem vijeku“. U *Rijeka Sava u povijesti – Zbornik radova znanstvenog skupa održanog u Slavonskom Brodu 18-19. listopada 2013.*, ur. Branko Ostajmer, 143-157. Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i baranje, 2015.
- _____. „Kaptolski Sisak u srednjem vijeku: Društvo, gospodarstvo, posjedi“. U *Kaptolski Sisak 1215.-2015.: Zbornik radova sa skupa Kaptolski Sisak 1215.-2015. održanoga u Sisku 19. rujna 2015. godine*, ur. Hrvoje Kekez i Stipica Grgić, 9-27. Zagreb; Sisak: Sisačka biskupija, Stolni kaptol Svetog križa u Sisku, Hrvatsko katoličko sveučilište, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2017.
- _____. „Što znači pobuniti se protiv biskupa u srednjem vijeku: crkveni predijalci i Zagrebačka biskupija u prvoj polovici 14. stoljeća“. U *Zbornik radova Res novae et seditiones: pobuna kao čimbenik promjene*, ur. Leona Slatković Harčević, Marijan Vodopija, 47-66. Zagreb: Hrvatski studiji, 2017.
- _____. *Zagrebački kanonici u 14. stoljeću: institucionalna i društvena povijest katedralne*

- zajednice*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2018.
- Jerković, Marko, Vručina, Petra. "Upravni modeli katedralne zajednice i kreiranje društvene zajednice: slučaj osntka Nove Vesi". *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu* 8, no. 1-2 (2017): 229-268.
- Jerković, Marko (ur.). *Institutional aspects of church and social history*. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 2021.
- _____. „Kralj Sigismund i Crkva“. U: *Negativci – ozloglašene i omražene povijesne osobe iz druge perspektive*, ur. Petra Babić, 47-63. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija, 2021.
- Karaman, Igor. „Prilozi za historiju kasnofeudalnog posjeda u Hrvatskoj“. *Starine* 50 (1960): 297-312.
- Karbić, Marija. „Lackovići (Lackfi) iz plemićkog roda Hermán“. *VDG Jahrbuch* 16 (2009.): 11-28.
- _____. „Women and Property in Medieval Slavonian Towns“. U *Towns and Cities of the Croatian Middle Ages: Authority and Property*, ur. Irena Benyovsky Latin i Zrinka Pešorda Vardić, 439-454. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.
- Karbić, Marija (ur.). *Vrijeme sazrijevanja, vrijeme razaranja: Hrvatske zemlje u kasnome srednjem vijeku*. Zagreb: Matica hrvatska, 2019.
- Kaye, Joel. *Economy and Nature in the Fourteenth Century: Money, Market Exchange, and the Emergence of Scientific Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Kekez, Hrvoje. „Urbarijalni nameti i katastarski popis kmetskih selišta na vlastelinstvu Brlog u 18. stoljeću“. *Povijesni prilozi* 30 (2006): 79-102.
- _____. „Cistercians and Nobility in Medieval Croatia: The Babonići Family and the Monasteries of Topusko (Toplica) and Kostanjevica (Landstrass) in the Thirteenth and Early Fourteenth Centuries“. *Cîteaux: Commentarii cistercienses* 61 (2010): 264-275.
- _____. *Pod znamenjem propetog lava: Povijest knezova Babonića do kraja 14. stoljeća*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 2006.
- _____. „Lekenik u 15. i 16. stoljeću: Prostor, ljudi i vrijeme“, u *Lekenik: 1217.-2017.: 800 godina*, ur. Marko Jerković, *et al.*, 43-56. Lekenik: Turistička zajednica Općine Lekenik, 2017.
- Kiss, Gergely Kiss. „Un foyer de formation des clercs officiers royaux: les universités et le service du roi (1342-1382)?“. U *Formations et cultures des officiers et de l'entourage des*

- princes dans les territoires angevins (milieu XIIIe-fin XVe siècle)*, ur. Isabelle Mathieu i Jean-Michel Matz, 63-86. Rim: École française de Rome, 2019.
- Klaić, Vjekoslav. *Krčki knezovi Frankapani*. Zagreb: Izdanje Matice hrvatske, 1901.
- Klaić, Nada. „Uzroci otpora protiv crkvene desetine u zagrebačkoj biskupiji (do 1382.)“. U *Zbornik iz starog i novog Zagreba*, sv. 3, 33-49. Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1963.
- _____. *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*. Zagreb: Školska knjiga, 1976.
- _____. *Zagreb u srednjem vijeku*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1982.
- _____. *Medvedgrad i njegovi gospodari*. Zagreb: Globus, 1987.
- Kniewlad, Dragutin. „Najstariji inventari Zagrebačke katedrale“, *Starine* 43 (1951): 49-80.
- Kontler, László. *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.
- Koprčina, Arijana. *Zlatarstvo u Zagrebu 1450.-1550.* Zagreb: Muzej za obrt, Školska knjiga, 2022.
- Kosi, Miha. „Templarji na Slovenskem. Prispevek k reševanju nekaterih vprašanj srednjeveške zgodovine Prekmurja, Bele krajine in Ljubljane“. *Zbirka Zgodovinskega časopisa* 13 (1995), 18-27.
- Kosztá, László. „Conclusions drawn from the Prosopographic Analysis of the Canons belonging to the Cathedral Chapters of Medieval Hungary (1200-1350)“. U *Carreiras Eclesiásticas no Occidente Cristão (séc XII-XIV). Ecclesiastical Carrers in Western Christianity (12th-14th c.)*, ur. Ana Maria Jorge, et al., 13-28. Lisabon: Centro de estudos de história religiosa Universidade católica Portuguesa, 2007.
- Kubinyi, András. *Matthias Rex*. Budapest: Balassi Kiadó, 2008.
- Kukuljević Sakcinski, Ivan. *Beatrica Frankapan i njezin rod*. Zagreb: Dionička tiskara, 1885.
- Kula, Witold. *An Economic Theory of the Feudal System*. London – New York: Verso, 1987.
- Ladić, Zoran. *Last Will: Passport to Heaven. Urban last wills from late medieval Dalmatia with special attention to the legacies pro remedio animae and ad pias causas*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- Ladurie, le Roy Emmanuel, i Goy, Joseph. *Tithe and Agrarian History from the Fourteenth to the Nineteenth Century: An Essay in Comparative History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- Landers, John. *The Field and the Forge: Population, Production, and Power in the Pre-*

- industrial West*. Oxford Scholarship Online, 2010.
- Laszlovszky, József, et al. (ur.). *The Economy of Medieval Hungary*. Leiden – Boston: Brill, 2018.
- Laszowski, Emilij. „Brezovica“, *Prosvjeta* 5, br. 20(1897) 20: 628-631.
- Lilley, Keith, D. *Urban Life in the Middle Ages, 1000-1450*. London: Palgrave, 2002.
- Lukinović, Andrija. „Zagrebački kaptol i obrana Siska“. U *Sisačka bitka 1593.*, ur. Ivo Goldstein, i Milan Kruhek, 67-74. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; Institut za suvremenu povijest; Sisak: Povijesni arhiv, 1994.
- Magić, Vladimir, et al. *Cimelia Metropolitana: povijest i knjižno blago knjižnice Zagrebačke nadbiskupije*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Prvostolni kaptol zagrebački, 2016.
- Margetić, Lujo. „Pravna osnova crkvene desetine na hrvatskim pravnim područjima“. U *Hrvatska i Crkva u srednjem vijeku*, ur. Lujo Margetić, 21-49. Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta, 2000.
- Majnarić, Ivan. „Actum est de patria Croatia... ad obedientiam domini Turci se dedisse...: oblikovanje države u kasnosrednjovjekovnoj Hrvatskoj“. U *Antemurale Christianitatis: Crkva i društvo na području Središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća: zbornik radova sa znanstvenog skupa Antemurale Christianitatis - Crkva i društvo na području Središnje Hrvatske krajem 15. i početkom 16. stoljeća održanoga 15. studenog 2019. godine u Sisku i Hrvatskoj Dubici*, ur. Tomislav Matić i Stipica Grgić, 143-180. Sisak: Sisačka biskupija; Zagreb: Hrvatsko katoličko sveučilište: Fakultet Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, 2021.
- Mašić, Boris. *Kasnogotički pećnjaci s Nove Vesi*. Zagreb: Muzej Grada Zagreba, 2002.
- Milek, Maja. *Tjelesne kazne u sudskim procesima tijekom srednjeg vijeka na prostoru savsko-dravskog međurječja*. Diplomski rad. Zagreb: Fakultet hrvatskih studija u Zagrebu, 2014.
- Miljan, Suzana. „Grofovi Celjski, njihovi službenici njemačkog porijekla i Zagorsko kneštvo (comitatus Zagoriensis) krajem srednjeg vijeka (1397.-1456.)“. *DG Jahrbuch* 19 (2012): 97-118.
- _____. *Plemićko društvo Zagrebačke županije za vrijeme vladavine Žigmunda Luksemburškog (1387.-1437.)*. Doktorski rad, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2015.

- Mirošević, Franko (ur.). *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.
- Monahan, Arthur, P. *Consent, Coercion, and Limit: The Medieval Origins of Parliamentary Democracy*. Leiden: McGill-Queen's University Press, 1987.
- Montanari, Massimo. *Food is Culture*. New York: Columbia University Press, 2006.
- Munk, Zdenka (ur.). *Riznica zagrebačke katedrale: Muzejski prostor, Zagreb, 31. ožujka - 15. rujna 1983*. Zagreb: MTM, 1983.
- Nagy, Balázs. „Ceremony and Diplomacy: The Royal Summit in Buda in 1412“. U *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*, ur. Attila Bárány, Ádám Novák i Attila Györkös, 9-18. Debrecen: MTA, Hungarian Academy of Science, University of Debrecen, 2016.
- Nekić, Antun „The Oligarchs and the King in Medieval Slavonia, 1301-1342“, *Südost-Forschungen* 74 (2015): 1-25.
- _____. *Plemićki rod Tetenj od 13. do sredine 15. stoljeća*. Doktorski rad. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2017.
- _____. „Društvene mreže i uspon oligarha: primjer Babonića (od 1270-ih do 1320-ih)“. *Historijski zbornik* 70, br. 1 (2017): 1-34.
- _____. „Iustos ab iniustis fidelesque ab infidelibus sequestrare et manifeste propallare: registar nevjernih i politička kriza u srednjovjekovnoj Slavoniji početkom 15. stoljeća“. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 8 (2021): 65-96.
- Neralić, Jadranka. *Put do crkvene nadarbine*. Split: Književni krug, 2007.
- Neveux, Hugues, Duby, Georges, et al. *Histoire de la France rurale: Tome 2, L'âge classique des paysans, de 1340 à 1789*. Paris: Éditions du Seuil, 1975.
- Novak, Grga, (ur.). *Šišićev zbornik*. Zagreb: Tiskara C. Albrecht 1929.
- Novak, Ana. „Uključivanje Opatije Topusko u crkveno-politički i javni život na području Zagrebačke biskupije (Djelatnost opata Ivana II. i sjeveroistočni posjedi cistercijske Opatije Blažene Djevice Marije)“. *Povijesni prilozi* 34 (2008): 27-42.
- Novak, Ana. „Hrvatski Čuntić i njegova okolica u 14. stoljeću“. U *Osam stoljeća Čuntića, 1211-2011: zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 19. studenoga 2011. u Hrvatskom Čuntiću*, ur. Jakša Raguž, et al., 39-71. Petrinja: Matica hrvatska Petrinja; Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012.
- Orosz, K. „Stove Tiles from the Benedictine Abbey at Pécsvárad“, *Acta Archaeologica*

- Academiae Scientiarum Hungaricae* 63 (2012): 417-449.
- Pálfy, Géza. *Povijest Mađarske: Ugarska na granici dvaju imperija: (1526. - 1711.)*. Samobor: Meridijani, 2010.
- Pálosfalvi, Tamás. *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014.
- Pavleš, Ranko. „Vlastelinstvo Bednja i posjed Kapela u srednjem vijeku“. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja* 11 br. 21 (2012): 5-16.
- Pelc, Milan. *Minijature u misalima zagrebačkog biskupa Jurja od Topuskog*. Sisak: Sisačka biskupija; Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2018.
- Petrović, Mišo. *The Development of the Episcopal Office in Medieval Croatia-Dalmatia: The Cases of Split, Trogir and Zadar (1270-1420)*. Doktorska disertacija. Budimpešta: Central European University, 2021.
- Ploeg, van der Kees. „How liturgical is a Medieval Altarpiece?“. *Studies in the History of Art* 61 (2002): 103-121.
- Polanyi, Karl. *Velika preobrazba: politički i ekonomski izvori našeg vremena*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo, 1999., prevedeno izdanje iz 1957.
- Popa-Gorjanu, Cosmin. „From Kenezii to Nobiles Valachi: the Evolution of the Romanian Elite of the Banat in the Fourteenth and Fifteenth Centuries“. *Annual of Medieval Studies at CEU* 6 (2000): 109-128.
- Popić, Tomislav. *Krojenje pravde: Zadarsko sudstvo u srednjem vijeku (1358-1458)*. Zagreb: Plejada, 2014.
- _____. „Politički aspekti pragmatične pismenosti u trinaestostoljetnom Trogiru: Skica za portret“, *Povijesni prilozi* 62 (2022): 47-82.
- Rady, Martyn. *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*. London – New York: Palgrave, 2000.
- Raukar, Tomislav. *Srednjovjekovne ekonomije i hrvatska društva*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2003.
- _____. *Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku*. Split: Književni krug, 2007.
- Razum, Stjepan. *Osvaldo Thuz de Szentlászló veseovo di Zagabria, 1466-1499*. Doktorski rad. Rim – Zagreb: Facultas Historiae Ecclesiasticae Pontificiae Universitatis Gregoriana, 1995.

- Reynolds, Susan. *Kingdoms and Communities in Western Europe, 900-1300*. Oxford; New York: Clarendon Press, 1997.
- _____. *Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- _____. „There were States in Medieval Europe: A Response to Rees Davies“. *Journal of Historical Sociology* 16, br. 4 (2003): 550-555.
- _____. *The Middle Ages Without Feudalism: Essays in Criticism and Comparison on the Medieval West*, 1-15. Farnham – Burlington: Ashgate, 2012.
- Richárd, Horváth. „The Castle of Jajce in the Organization of the Hungarian Border Defence System under Matthias Corvinus“. U *Stjepan Tomašević (1461.-1463.) slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva: zbornik radova sa Znanstvenog skupa održanog 11. i 12. studenoga 2011. godine u Jajcu*, ur. Ante Birin, 89-98. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Sarajevo: Katolički bogoslovni fakultet, 2013.
- Roban Križić, Sandra. „Podrumski prostori kanoničkih kurija Kaptol 20 i 24 u Zagrebu“. *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti* 40, br. 1 (1997): 107-116.
- Rüfner, Thomas. „The Roman Concept of Ownership and the Medieval Doctrine of *Dominium Utile*“. U *The Creation of the Ius Commune from Casus to Regula*, ur. John W. Cairns, J. du Plessis, 127-142. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012.
- Sarti, Raffaella. *Živjeti u kući: stanovanje, prehrana i odijevanje u novovjekovnoj Europi: (1500.-1800.)*. Zagreb: Ibis grafika, 2006.
- Sasaki, Masamichi (ur.). *Trust in Contemporary Society*. Leiden – Boston: Brill, 2019.
- Scott, James C. *The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*. New Haven – London: Yale University Press, 1976.
- Slavin, Philip. *Bread and Ale for the Brethren: The Provisioning of Norwich Cathedral Priory, 1260–1536*. Hertfordshire: University of Hertfordshire Press, 2012.
- Szeberényi, Gábor. „Plemići, predijalci i iobagiones castri Rovišća u 13. i 14. stoljeću“. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 30 (2012): 31-55.
- Szende, Katalin. *Trust, Authority, and the Written Word in the Royal Towns of Medieval Hungary*. Turnhout: Brepols, 2018.
- Škafar, Ivan. „Prekomurski del beksinskega arhidiakonata do leta 1400“. *Croatica Christiana*

- periodica* 3, br. 4 (1979), 9-50.
- Škreblin, Bruno. „Pripadnici plemićke zajednice iz Klokoča na zagrebačkom Gradecu u 15. stoljeću: Primjer uloge sitnoga plemstva u formiranju urbanih elita“. U *Ascendere historiam: Zbornik u čast Milana Kruheka*, ur. Marija Karbić *et al.*, 67-80. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2014.
- Škreblin, Bruno. „City between royal and noble power: The case of the free royal city of Gradec (Zagreb)“. U *Reform and Renewal in Medieval East and Central Europe: Politics, Law and Society*, ur. Suzana Miljan *et al.*, 521-536. Cluj-Napoca – Zagreb – London: Romanian Academy; Croatian Academy of Sciences and Arts; School of Slavonic and East European Studies; University College London, 2019.
- Tartalja, Hrvoje, *et al.* (ur.). *Čazma u prošlosti i danas. Zbornik radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanog u Čazmi studenoga 1976. Čazma: Samoupravna interesna zajednica kulture i informacija, 1979.*
- Thoroczkay, Gábor. „The Appearance of Feudalism and Feudal Forms of Property in Medieval Hungary“. *Historical Studies Central Europe* 1, br. 1 (2021): 28–43.
- Thompson, E. P. „The Moral Economy of the English Crowd in the Eighteenth Century.“ *Past & Present* 50 (1971): 76-136.
- Tóth, Norbert, C., i Horváth, Richárd, *et al.* *Magyarország világi archontológiája 1458-1526 I. Főpapok és bárók* [Svjetovna arhontologija Ugarske, 1458-1526, vol 1. Prelati i baruni]. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016.
- Turk, Zoran. „Srednjovjekovno plemstvo Međimurja“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin* 28 (2017): 305-352.
- Uytven, van Raymond. „Showing off One’s Rank in the Middle Ages“. U *Showing Status: Representations of Social Positions in the Late Middle Ages*, ur. Wim Blokman i Antheun Janse, 19-34. Turnhout: Brepols, 1999.
- Vadas, András. „Border by the River – But Where is the River? Hydrological Changes and Borders in Medieval Hungary“, *Hungarian Historical Review*, 8/2, (2019): 336–360.
- Vargek, Ivona. *Pleasure or necessity? Zagreb Baths in the Middle Ages*. Magistarski rad. Budimpešta: Central European University 2019.
- Vručina, Petra. „Uvreda i fama publica u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama“. *Povijesni prilozi* 54 (2018): 39-64.

- _____. „Pozadina Sisačke bitke ili kako je rat utjecao na moralnu ekonomiju“. U *Sisačka bitka 1593.-2018.: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija povodom 425te obljetnice Sisačke bitke održanoga u Sisku 20. lipnja 2018. godine*, ur. Hrvoje Kekez, et al., 203-222. Sisak – Zagreb 2019.
- _____. *The Role of Trust in Administering the Incomes of the Zagreb Chapter (1466-1499)*. Magistarski rad. Budimpešta: Central European University, 2020.
- Zombori, István, et al. (ur.). *A Thousand Years of Christianity in Hungary. Hungariae Christianae Millenium*. Budapest: Hungarian Catholic Episcopal Conference, 2001.
- Veblen, Thorstein. *The Theory of the Leisure Class*. Oxford: Oxford University Press, 2007, prvo izdanje 1899.
- Vivo, de Filippo. „Historical Justifications of Venetian Power in the Adriatic“. *Journal of the History of Ideas* 64, br. 2 (2003): 159-176.
- Vodola, Elisabeth. *Excommunication in the Middle Ages*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press, 1986.
- Waugh, Scott, L. „Tenure to Contract: Lordship and Clientage in Thirteenth-Century England“. *The English Historical Review* 101, br. 401 (1986): 811-839.
- Weiss Adamson, Melita. *Food in Medieval Times*. Westport – Connecticut – London: Greenwood Press, 2004.
- Welch, Evelyn. *Art in Renaissance Italy: 1350-1500*. Oxford: Oxford University Press, 2000.

Sažetak

Jedna od rijetkih srednjovjekovnih institucija koja predstavlja iznimku s obzirom na očuvanost povijesnih izvora iz srednjovjekovne Slavonije jest Zagrebački kaptol. Zbog toga je dosada mnogo radova objavljeno o ovoj instituciji. Ono što, međutim, još nije bilo u cjelini istraživano jest funkcioniranje gospodarskoga sustava Zagrebačkog kaptola u 14. i 15. stoljeću, a čime se dobiva i općenitiji uvid u funkcioniranje vlastelinstava srednjovjekovne Slavonije. Ovaj rad analizira i rekonstruira kako su kanonici i prebendari Zagrebačkoga kaptola upravljali svojim posjedima oko Zagreba, Varaždinskih Toplica, Siska i Velikog i Malog Gradca: kako su upravljali prihodima i rashodima s tih posjeda, ali i naseljenim stanovništvom na njima. Uspostava i održavanje autoriteta na vlastelinstvima, kao i odnos Kaptola i središnje vlasti, bio je usko vezan uz pobiranje crkvene desetine, zbog čega se posebice razmatra i to pitanje. U trenucima konsolidiranosti, središnja je vlast podržavala učinkovito pobiranje desetine jer je time osnaživala i svoj autoritet na periferiji Kraljevstva. Nadalje, preko koncepta povjerenja, sve više primjenjivanog u zadnjem desetljeću u historiografiji, analizira se kako su sami podanici shvaćali svoje mjesto u društvenoj hijerarhiji i na vlastelinstvima. Je li Zagrebački kaptol kao vlastelin autoritet nad podanicima održavao uglavnom prisilom ili ipak uzajamnim povjerenjem u 14. i 15. stoljeću? Najvažnije pak pitanje o kojem se raspravlja jest doseg procesa racionalizacije, odnosno razvoja tržišne ekonomije. Teza koju se u radu dokazuje jest da su tadašnja društvena struktura i običaji utjecali na monetarne prakse, preciznije sprječavali sveopću transformaciju rastućega procesa monetizacije u kapitalistički model funkcioniranja.

Ključne riječi: Zagrebački kaptol, srednjovjekovna Slavonija, središte – periferija, ekonomska povijest, crkvena desetina, autoritet, koncept povjerenja

Summary

One of the rare medieval institutions that represents an exception regarding the preservation of primary sources from medieval Slavonia is the cathedral chapter of Zagreb. That is why many studies have been published about this institution until now. However, the functioning of the economic system of the chapter of Zagreb in the 14th and 15th centuries has not been fully researched until now. This study analyzes and reconstructs how the canons and prebendaries of this chapter administered their estates around Zagreb, Varaždinske Toplice, Sisak and Veliki and Mali Gradac: how they managed the incomes and expenditures from these estates, as well as the population living on them. The establishment and maintenance of authority on the manors, as well as the relationship between the Chapter and the central government, was closely related to the collection of Church tithe, which is why this issue is being considered in particular. In moments of consolidation of power, the central government supported the efficient collection of this tax because it strengthened its authority on the periphery of the Kingdom. Finally, the concept of trust, increasingly applied in the last decade in historiography, gave an answer to the question of how the subjects themselves understood their place in the social hierarchy and on the estate. Did the chapter of Zagreb, as a lord, maintain its authority over its subjects mainly by coercion or by mutual trust in the 14th and 15th centuries? The most important issue under discussion is the reach of the process of rationalization and the development of the market economy. The thesis that is argued in the study is that the social structure and customs of that time influenced monetary practices, more precisely, prevented the overall transformation of the growing process of monetization.

Key words: the cathedral chapter of Zagreb, Medieval Slavonia, center – periphery, economic history, church tithe, authority, concept of trust

Kratice

AHAZU = Arhiv Hrvatske Akademije znanosti i umjetnosti

CB = Thallóczy, Lajos, Barabás, Samu, *A Blagay-család oklevéltára. Codex diplomaticus comitum de Blagay, Monumenta Hungariae Historica – Diplomataria*, sv. 28. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1897.

CD = Smičiklas, Tadija, *et al.*, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Zagreb: JAZU/HAZU, 1905-1990, vol. 1: 1967.

HDA, NRA = Hrvatski državni arhiv, fond Neoregistrata Acta

KAZ, ACA = Kaptolski arhiv u Zagrebu, fond Acta capituli antiqua

KAZ, ALC = Kaptolski arhiv u Zagrebu, fond Acta loci credibilis

Fejér = Fejér, György. *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, vol 1-11. Budae: Typis typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1829-1844.

MCZ = Tkalčić, Ivan Krstitelj (ur.). *Povijesni spomenici slobodnog i kraljevskog grada Zagreba*, vol 1-3; 11. Zagreb: Karl Albrecht, 1889-1905.

MHEZ 2 = Tkalčić, Ivan Krstitelj (ur.). *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, vol. 2. Zagreb: Karl Albrecht, 1874.

MHEZ 5-7 = Lukinović, Andrija, ur., *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, vol. 5-7. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, Hrvatski državni arhiv, 1994.-2004.

MCV 2 = Barbarić, Josip, *et. al.* (ur.). *Camera Apostolica. Annatae, Introitus et exitus, Obligationes pro communibus servitiis, Obligationes et solutiones-additamenta (1302-1732)*, sv. 2. Zagreb – Rim: HAZU, 2001.

MHNC 2 = Laszowski, Emilij (ur.). *Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje olim "Campus Zagrabiensis" dictae*, vol. 2. Zagreb: Tisk. A. Scholza, 1905.

MNL OL, DF = Magyar Országos Levéltár, Diplomataikai fénykégyűjtemény

MNL OL, DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomataikai levéltár

MVH 6 = Fraknói, Guilelmi (ur.). *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia: Vatikáni magyar okirattár*, vol. 6. Budapest: Frankin-Társulat nyomdája, 1891.

RS 1 = Bossányi, Árpád (ur.). *Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai; avignoni korszak*, sv. 1. Budapest: Stephaneum Nyomda, 1916.

VMH 1 = Theiner, Augustin (ur.). *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*.

Romae: Typis Vaticanis, 1859.

Tablice

Tablica 1 Popis nedjela i globa u kojima sudi sisački vojvoda u 15. stoljeću.....	18-19
Tablica 2 Odabrani popis posjeta kanonika kralju i kraljevskim službenicima.....	33
Tablica 3 Popis kanonika Zagrebačkoga kaptola u 14. i 15. stoljeću koji su ujedno obnašali neku funkciju na kraljevskom dvoru.....	38-39
Tablica 4 Popis sela u vlasništvu kanonika prema Statutima.....	79-80
Tablica 5 Popis kaptolskih predija na Zagrebačkom vlastelinstvu prema Statutima.....	80-81
Tablica 6 Popis kaptolskih predija na Sisačkom i Topličkom vlastelinstvu prema Statutima.....	81-82
Tablica 7 Usporedba naziva naselja na Topličkom vlastelinstvu.....	83-84
Tablica 8 Usporedba naziva naselja na Sisačkom vlastelinstvu.....	84
Tablica 9 Usporedba naziva naselja na Zagrebačkom vlastelinstvu.....	84-85
Tablica 10 Popis selišta na Sisačkom vlastelinstvu 1499. godine.....	90-91
Tablica 11 Popis selišta na Gradačko-Petrinjskom vlastelinstvu za Petrinju 1516. godine	91
Tablica 12 Popis tlaka na Zagrebačkom vlastelinstvu prema Statutima.....	92
Tablica 13 Popis predijalaca u Velikom i Malom Gradcu 1512. godine	110-111
Tablica 14 Popis kaptolskih predijalaca i njihovih posjeda u 14. i 15. stoljeću.....	116
Tablica 15 Usporedba pravnih elemenata trgovišta na vlastelinstvima Zagrebačkoga Kaptola.....	128
Tablica 16 Popis župa i njihovih prihoda.....	147
Tablica 17 Popis zakupnika i zakupnina prema kaptolskoj Crvenoj knjizi.....	150-152
Tablica 18 Usporedba desetine pšenice ubrane na kaptolskom Zagrebačkom vlastelinstvu.....	159
Tablica 19 Usporedba desetina prosa ubranog na kaptolskom Topličkom vlastelinstvu.....	159
Tablica 20 Usporedba desetine pšenice ubrane na kaptolskom Topličkom vlastelinstvu.....	159
Tablica 21 Usporedba desetina vina ubranog na kaptolskom Topličkom vlastelinstvu.....	159
Tablica 22 Usporedba desetine vina i usjeva ubranih u desetinskom kotaru Glavnica.....	160
Tablica 23 Usporedba desetine vina ubranog u Zagorju oko Krapine.....	160
Tablica 24 Podavanja neprivilegiranih podanika Zagrebačkoga kaptola.....	168-169

Tablica 25 Troškovi izgradnje utvrde oko Zagreba 1512.-1519.....	190
Tablica 26 Naoružanje utvrda na Gradačko-petrinjskom vlastelinstvu prema inventarima krajem 15. i početkom 16. stoljeća.....	191-192
Tablica 27 Oltari i njima pripadajući posjedi prema ispravi iz 1481.....	199-200
Tablica 28 Troškovi obnove i izgradnje kanoničkih kurija 1491.-1513.....	204
Tablica 29 Popis dobara prema inventaru Gradačko-petrinjskog vlastelinstva (1504.).....	205-206

Karte i slike

Karta 1 Kaptolski desetinski kotarevi sredinom 14. stoljeća.....	44
Karta 2 Kaptolska vlastelinstva u drugoj polovici 15. stoljeća.....	130
Karta 3 Kaptolsko Zagrebačko vlastelinstvo u 14. i 15. stoljeću.....	131
Karta 4 Kaptolsko Topličko vlastelinstvo u 14. i 15. stoljeću.....	132
Karta 5 Kaptolsko Sisačko vlastelinstvo u 14. i 15. stoljeću.....	132
Karta 6 Granice kaptolskoga desetinskog kotara Glavnica 1474. i 1494. godine.....	157
Karta 7 Distribucija količine vina po potkotarevima u Glavnici 1474. godine.....	157
Slika 1 Kaljeva peč s vitezom.....	125
Slika 2 Shematski prikaz kaptolskih prihoda.....	142
Slika 3 Folij iz kaptolskoga dokumenta koji pokazuje podjelu prihoda među kanonicima.....	146

Prilog: popisi desetina, prihoda i rashoda dostupni na Hungaricani¹¹⁶²

Zagrebačko vlastelinstvo i Turopolje		
Signatura	godina	opis
KAZ, ACA, fasc. 37, br. 4 (DF 256625)	1459.	desetina prosa i vina iz Turopolja
KAZ, ACA, fasc. 20, br. 2 (DF 256456)	1472.	desetina pšenice, raži i zobi iz Štibre
KAZ, ACA, fasc. 37, br. 5 (DF 256626)	1488.	desetina usjeva i vina iz Turopolja
KAZ, ACA, fasc. 20, br. 1 (DF 256455)	1493.-1494.	novčani porez iz Štibre
KAZ, ACA, fasc. 20, br. 5 (DF 256459)	1496.	desetina pšenice, raži, zobi, ječma i svinja iz Štibre
KAZ, ACA, fasc. 20, br. 4 (DF 256458)	1497.	desetina pšenice, raži, zobi i ječma iz Štibre
KAZ, ACA, fasc. 20, br. 6 (DF 256461)	1498.	desetina prosa iz Štibre
KAZ, ACA, fasc. 20, br. 7 (DF 256460)	1499.	desetina prosa i svinja iz Štibre
KAZ, ACA, fasc. 37, br. 3 (DF 256624)	1501.	desetina pšenice i prosa iz Turopolja
KAZ, ACA, fasc. 4, br. 65 i 66 (DF 256184 i 256185)	1502.	desetina vina iz Štibre
KAZ, ACA, fasc. 20, br. 8 (DF 256463)	1502.	desetina pšenice, raži, ječma i zobi iz Štibre
KAZ, ACA, fasc. 37, br. 1 (DF 256622)	1503.	desetina prosa iz Turopolja
KAZ, ACA, fasc. 37, br. 6 (DF 256627)	1503.	desetina pšenice iz Turopolja
KAZ, ACA, fasc. 45, br. 20 (DF 256642)	1508.	desetina vina iz Vugrovca
KAZ, ACA, fasc. 12, br. 9 (DF 256363)	1511.	desetina vina iz Davidovca
KAZ, ACA, fasc. 15, br. 65 (DF 256399)	1511.	desetina vina iz Gračana
KAZ, ACA, fasc. 20, br. 9 (DF 256462)	1512.	desetina pšenice, raži, zobi, ječma i svinja iz Štibre; popis rashoda
KAZ, ACA, fasc. 45, br. 21 (DF 256643)	1513.	desetina vina iz Vugrovca
KAZ, ACA, fasc. 45, br. 22 (DF 256644)	1514.	desetina vina iz Vugrovca
KAZ, ACA, fasc. 4, br. 76 (DF 256187)	1514.	desetina vina iz Štibre
KAZ, ACA, fasc. 45, br. 23 (DF 256645)	1516.	popis desetine iz Vugrovca
KAZ, ACA, fasc. 15, br. 66 (DF 256400)	1516.	desetina vina iz Gračana
KAZ, ACA, fasc. 12, br. 4 (DF 256364)	1526.	desetina vina iz Davidovca

Topličko vlastelinstvo		
signatura	godina	opis
DF 256730	1462.	desetina vina, pšenice i zobi; marturina
KAZ, ACA, fasc. 70, br. 1a (DF 256727)	1465.	desetina prosa i vina; marturina
KAZ, ACA, fasc. 70, br. 2 (DF 256729)	1465.	desetina pšenice
KAZ, ACA, fasc. 70, br. 4 (DF 256731)	1468.	desetina pšenice i prosa
KAZ, ACA, fasc. 70, br. 8 (DF 256735)	1475.	desetina vina
KAZ, ACA, fasc. 70, br. 9 (DF 256736)	1475.	desetina pšenice, zobi, prosa i vina; marturina
KAZ, ACA, fasc. 70, br. 7 (DF 256734)	1476.	desetina pšenice, prosa i vina
KAZ, ACA, fasc. 70, br. 6 (DF 256733)	1479.	desetina pšenice i zobi
KAZ, ACA, fasc. 70, br. 10 (DF 256737)	1483.	desetina pšenice
KAZ, ACA, fasc. 70, br. 11 (DF 256738)	1488.	novčana daća
KAZ, ACA, fasc. 70, br. 12 (DF 256739)	1516.	popis vina, pšenice i prosa; marturina; popis rashoda
KAZ, ACA, fasc. 70, br. 14 i 15 (DF 256741 i 256742)	1522.	desetina svinja, pšenice i prosa

Sisačko vlastelinstvo		
signatura	godina	opis
KAZ, ACA, fasc. 49, br. 1 (DF 256663)	1499.	popis selišta
KAZ, ACA, fasc. 46, br. 33 (DF 256655)	1499.	desetina svinja

¹¹⁶² Uvršteni samo oni popisi koji se mogu datirati.

KAZ, ACA, fasc. 46, br. 33 (DF 256650)	1502.	desetina svinja
KAZ, ACA, fasc. 46, br. 33 (DF 256652)	1505.	desetina vina
KAZ, ACA, fasc. 46, br. 33 (DF 256654)	1509.	desetina svinja
KAZ, ACA, fasc. 49, br. 2 (DF 256665)	1510.	kraljevski porez
KAZ, ACA, fasc. 49, br. 1 (DF 256664)	1499	Dika

Gradačko-petrinjsko vlastelinstvo		
signatura	godina	opis
DF 256457	1484.	desetina pšenice, prosa i vina
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 1 (DF 256933)	1491.	inventar utvrda
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 2 (DF 256778)	1494.	inventar utvrda
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 6 (DF 256937)	1498.-1499.	desetina svinja; novčana daća; popis rashoda
DF 256934	1497.	popis selišta u Petrinji; inventar utvrda
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 3 (DF 256935)	1498.	inventar utvrda
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 23 (DF 256954)	1500.	Dika
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 8 (DF 256939)	1511.	popis prihoda i rashoda
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 7 (DF 256938)	1511.	inventar utvrda
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 13 (DF 256944)	1513.	inventar utvrda; popis prihoda
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 18 (DF 256949)	1515.	popis rashoda
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 15 i 17 (DF 256946 i 256948)	1515.	popis prihoda i rashoda
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 19 (DF 256950)	1516.	popis selišta; inventar utvrda
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 20 (DF 256951)	1520.	inventar utvrda
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 21 (DF 256952)	1523.	popis rashoda prilikom gradnje tornja
KAZ, ACA, fasc. 81, br. 22 (DF 256953)	1525.	inventar utvrda

desetinski kotar Glavnica		
signatura	godina	opis
KAZ, ACA, fasc. 38, br. 8 (DF 256630)	1474.	desetina usjeva i vina
KAZ, ACA, fasc. 38, br. 7 (DF 256629)	1476.	desetina usjeva i vina
KAZ, ACA, fasc. 38, br. 10 (DF 256632)	1494.	desetina usjeva i vina
KAZ, ACA, fasc. 38, br. 2 (DF 256633)	1496.	desetina usjeva i vina
KAZ, ACA, fasc. 38, br. 12 (DF 256634)	1503.	desetina usjeva

desetinski kotar Zagorje		
signatura	godina	opis
KAZ, ACA, fasc. 22, br. 2 (DL 256469)	1489.	desetina vina u Krapini
KAZ, ACA, fasc. 22, br. 3 (DL 256470)	1499.	desetina vina i usjeva u Trakošćanu
KAZ, ACA, fasc. 22, br. 5 (DL 256472)	1500.	desetina pšenice, raži, meda i svinja u Loboru
KAZ, ACA, fasc. 26, br. 2 (DL 256562)	1500.	desetina vina u Taboru
KAZ, ACA, fasc. 22, br. 6 (DL 256473)	1500.	desetina vina Pregradi, Trakošćanu i Loboru; desetina usjeva u Taboru, Pregradi i Krapini
KAZ, ACA, fasc. 22, br. 1 (DL 256471)	1500.	desetina u usjeva i svinja u Lepoglavi
KAZ, ACA, fasc. 22, br. 7 (DL 256474, 256476)	1501.	desetina vina Trakošćanu, Lepoglavi i Oštrcu; desetina pšenice, raži, meda i svinja u Trakošćanu i Loboru
KAZ, ACA, fasc. 25, br. 5 (DL 256560)	1502.	desetina vina u Taboru, Zaboku, Krapini, Oštrcu
KAZ, ACA, fasc. 25, br. 2 (DF 256556, 256555, 256557)	1504.	desetina usjeva u Pregradi; desetina vina u Loboru, Oštrcu, Krapini i Lepoglavi
KAZ, ACA, fasc. 25, br. 3 (256558)	1506.	desetina usjeva u Krapini, Lepoglavi, Loboru i Oštrcu

desetinski kotar Gorica		
signatura	godina	opis
DF 256565	1461.	popis pojedinaca u kotaru Gorica koji su dali desetinu
KAZ, ACA, fasc. 26, br. 15 (DF 256566)	1492.	desetina vina i usjeva u kotaru Gorica
KAZ, ACA, fasc. 26, br. 16 (DF 256568)	1493.	desetina vina i usjeva u kotaru Gorica
KAZ, ACA, fasc. 26, br. 17 (DF 256569)	1494.	desetina vina i usjeva u kotaru Gorica
KAZ, ACA, fasc. 30, br. 6 (DF 256603, 256604)	1499.	desetina vina i usjeva u Podgorju
KAZ, ACA, fasc. 30, br. 7 (DF 256605)	1500.	desetina vina i usjeva u Podgorju i Petrovini
KAZ, ACA, fasc. 30, br. 8 (DF 256606, 256607)	1501.	desetina vina i usjeva u Podgorju i Petrovini
KAZ, ACA, fasc. 26, br. 12 (DF 256563)	1502.	desetina vina i usjeva u kotaru Gorica
KAZ, ACA, fasc. 99, br. 102 (DF 256932)	1511.	desetina u kotaru Gorica
KAZ, ACA, fasc. 30, br. 8 (DF 256608)	1512.	desetina vina i usjeva u Podgorju

desetinski kotar Bekšín		
signatura	godina	opis
KAZ, ACA, fasc. 29, br. 2 (DF 256587)	1499.	desetina vina
KAZ, ACA, fasc. 29, br. 3 (256588)	1501.	desetina usjeva
KAZ, ACA, fasc. 29, br. 4 (DF 256589)	1505.; 1512.	zakup desetine i desetina usjeva i vina (prijepis iz 17. stoljeća)
KAZ, ACA, fasc. 27, br. 5 (DF 256404)	1507.	zakup desetine
KAZ, ACA, fasc. 29, br. 5-7 (DF 256590, 256591, 256592)	1510.	desetina vina
KAZ, ACA, fasc. 29, br. 8 (DF 256593)	1512.	desetina pšenice i raži
KAZ, ACA, fasc. 29, br. 9 i 10 (DF 256594, 256595)	1512.	desetina vina
KAZ, ACA, fasc. 29, br. 11 (DF 256596)	1513.	desetina vina

ostali popisi		
signatura	godina	opis
DF 256599	1492.	rashodi nastali prilikom pregovaranja oko destine iz Međimurja
DF 256598	1498.-1513.	popis stanovnika iz sela / predija Zagrebačkoga vlastelinstva, njihove stoke i vjedara vina; novčani (kraljevski) porez iz sela oko Kraljevca; desetina iz Bekšina; popis rashoda prilikom decimiranja vina
DF 257034	1499.-1501.	popis rashoda
DF 256803	1501.	popis rashoda napravljen prilikom prikupljanja raznih prihoda i poreza
DF 257118	1506. (?)	rashodi napravljeni prilikom putovanja u Budim
DF 256675	1516.	podjela prihoda sakupljenih od kraljevskoga poreza među kanonicima
DF 256775	1518.	rashodi nastali prilikom izgradnje zida oko katedrale
DF 256637	1518.	popis rashoda

Životopis

Petra Vručina rođena je 01.01.1994. u Zagrebu. Gimnaziju Tituša Brezovačkog završila je u Zagrebu, nakon čega upisuje studij povijesti i kroatologije na Fakultetu Hrvatskih studija u Zagrebu. Tijekom studija bila je aktivni član Društva studenata povijesti „Ivan Lučić – Lucius“, kao i predsjednica Društva jedan mandat. Sudjelovala je u organizaciji nekolicine studentskih konferencija i bila glavna urednica 22. broja „Zbornika Lucius“. Dobitnica je Rektorove nagrade 2016. godine za rad „Zagorka i povijesni diskurs u romanu *Gordana*“. Nakon završetka diplomskoga studija povijesti znanstvenog usmjerenja upisuje 2018. godine doktorski studij „Jadran – poveznica među kontinentima“ na Sveučilištu u Zadru. Osim što je jedan semestar boravila na studiju na Sorboni u sklopu Erasmus+ razmjene, 2019./2020. boravila je i na Srednjoeuropskom Sveučilištu u Budimpešti. Sudjelovala je na nekolicini konferencija te je dio projekta „Anžuvinski *archiregnum* u srednjoistočnoj i jugoistočnoj Europi u 14. stoljeću: pogled s periferije“.

Bibliografija

- „Okolnosti nastanka Statuta Zagrebačkog kaptola: korporativni identitet pod okriljem ažuvinske dinastije“, u *Zadarski mir: prekretnica anžuvinskog doba*, ur. Mladen Ančić i Antun Nekić (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2022), 249-280
- „Kako gospodariti vodom u srednjemu vijeku: Primjer Zagrebačkoga kaptola i njegovih vlastelinstava u 14. i 15. stoljeću“, *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 8 (2021), 33-64
- “The Role of Trust in Administering the Incomes of the Zagreb Chapter in the Late Middle Ages”, *Annual of Medieval Studies at CEU* 27 (2021), 129-143
- „Imposing Identity: The Case of Zagreb Chapter's Conditional Landholders in the Late Middle Ages“, u *Institutional Aspects of the Church and Social History*, ur. Marko Jerković (Zagreb: Fakultet Hrvatskih studija, 2021), 173-206
- „Účtovné registre Bratislavskej kapituly 1417–1529. By Rastislav Luz. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2018. 288 pp“, *Hungarian Historical Review* 9, no. 3 (2020), 559-560
- „The Economy of Medieval Hungary, ur. József Laszlovszky, Balázs Nagy, Péter Szabó i András Vadas, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, gl. ur. Florin Curta i Dušan Zupka, sv. 49, Leiden; Boston: Koninklijke Brill, 2018, 640 stranica,“ *Povijesni prilozi* 57 (2019), 159-162
- „Pozadina Sisačke bitke ili kako je rat utjecao na moralnu ekonomiju“, u *Sisačka bitka 1593. – 2018.: zbornik radova sa znanstvenog kolokvija povodom 425-te obljetnice Sisačke bitke održanoga u Sisku 20. rujna 2018. godine*, ur. Hrvoje Kekez

- et al. (Zagreb: Sisačka biskupija: Sisak; Hrvatsko katoličko sveučilište i Fakultet Hrvatskih studija , 2019), 203-221
- „Uvreda i fama publica u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama“, *Povijesni prilozi* 54 (2018), 39-63
 - „Upravni modeli Zagrebačkoga katedralnoga kaptola i kreiranje društvene zajednice: slučaj osnutka Nove Vesi“, *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu* 8, no. 1-2 (2017), 229-268, u koautorstvu s Markom Jerkovićem
 - „Osmanski uspjesi: i zbog europskih interesa“, *Zbornik radova «Ivan Lučić-Lucius»* 22 (2017), 113-134
 - „Gert Melville, The World of Medieval Monasticism: Its History and Forms of Life, Cistercian Publications, Collegville Minnesota, 2016., 444 str.“, *Zbornik radova «Ivan Lučić-Lucius»* 22 (2017), 201-205
 - „Iluminacija i minijatura kao iskaz gospodarske i političke moći: primjer Misala Jurja de Topusko“, *Rostra* 8 (2017), 79-90
 - „Aleksandar V. Majorov, Velika Hrvatska, Etnogeneza i rana povijest Slavenaprikarpatskog područja, Zagreb: Družba Braće Hrvatskoga zrnaja 2012., 203 stranice“, *Povijesni prilozi* 45 (2013), 363-365